

ବୁଧରେ
ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ
ଶିକ୍ଷା

(ଦ୍ଵାଦଶ ଶ୍ରେଣୀ)

ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା ଦ୍ଵାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ

ଲେଖକ ମଣ୍ଡଳୀ

ଡଃ ଧୀରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାପାତ୍ର

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ସ୍ଵୟଂଶାସିତ
ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ସମ୍ବଲପୁର

ଡଃ ଗୋପାଳ ଚରଣ ବିଶ୍ଵାଳ

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ଦିବାକର ପଟ୍ଟନାୟକ
ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷା ଅନୁଷ୍ଠାନ, ବ୍ରହ୍ମପୁର

ଡଃ ହରିହର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ

ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ,
ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ, ସମ୍ବଲପୁର

ଶ୍ରୀ ଏକାଦଶୀ ସେନାପତି

ପ୍ରାଚ୍ଛନ୍ନ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ପାଠ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୋଲଲି

ଡଃ ଅଶୋକ କୁମାର ରାଉତରାୟ

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ସ୍ଵୟଂଶାସିତ
ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା

ଶ୍ରୀମତୀ ସୁପ୍ରିୟା ମଲ୍ଲିକ

ଉପ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିକା, ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ
ଓଡ଼ିଶା, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ଡଃ ପ୍ରେମଲତା ମହାପାତ୍ର

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପିକା,
ବି.ଜେ.ବି. ସ୍ଵୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାପାତ୍ର

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ,
ବିରୁପା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଇନ୍ଦ୍ରପୁର, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା

ଡଃ ନନ୍ଦ କିଶୋର ଜେନା

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ରେଭେନ୍ସା ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ

ଡଃ ସଞ୍ଜୟ କେତନ ସ୍ଵାଇଁ

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ସ୍ଵାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ ସ୍ଵାରକ
ସ୍ଵୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଜଗତସିଂହପୁର

ଡଃ ଶେଷଦେବ ପାଣି

ଅଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ମହର୍ଷି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ଡଃ ନାରାୟଣ ତ୍ରିପାଠୀ

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ରାଜଧାନୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ଡଃ ଝରଣା ଦାସ ମହାପାତ୍ର

ପ୍ରାଧ୍ୟାପିକା, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ରାଜଧାନୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ସମୀକ୍ଷକ

ଡଃ ସର୍ବେଶ୍ଵର ସାମଲ

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ରେଭେନ୍ସା ସ୍ଵୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ

ଡଃ ପ୍ରେମଲତା ମହାପାତ୍ର

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପିକା, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ବି.ଜେ.ବି. ସ୍ଵୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ଵର

ଡଃ. ଗୋପାଳ ଚରଣ ବିଶ୍ଵାଳ

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ଦିବାକର ପଟ୍ଟନାୟକ ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷା ଅନୁଷ୍ଠାନ, ବ୍ରହ୍ମପୁର

ପ୍ରକାଶକ :

ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା

ପୁସ୍ତକ ଭବନ, ଭୁବନେଶ୍ଵର

**Bureau's
Uchamadhyaamik Sikhya, Class-XII**

Published under the scheme of production of books and literature in Regional Language at the University level sponsored by the Commission for Scientific and Technical Terminology, Ministry of Human Resource Development (Department of Higher Education) Govt. of India, New Delhi.

Written by :

Dr. Premalata Mohapatra

Retd. H.O.D, Deptt. of Education
B.J.B. (Auto.) College, Bhubaneswar

Dr. Harihar Mohapatra

Reader (Rtd), Deptt. of Education
Birupa College, Indupura

Dr. Nanda Kishore Jena

Reader, Deptt. of Education
Ravenshaw University, Cuttack

Dr. Sanjay Ketan Swain

Reader, Deptt. of Education
S.V.M. (Auto.) College, Jagatsinghpur

Dr. Dharendra Kumar Mohapatra

Reader in Education, G.M. (Auto.) College, Sambalpur

Dr. Narayan Tripathy

Reader in Education, Rajdhani College, Bhubaneswar

Dr. Seshadev Pani

Lecturer in Education, Maharshi College, Bhubaneswar

Reviewed by :

Dr. Sarbeswar Samal

Retd. Head, Department of Education
Ravenshaw (Auto.) College, Cuttack

Dr. Premalata Mohapatra

Retd. H.O.D, Deptt. of Education
B.J.B. (Auto.) College, Bhubaneswar

Dr. Gopal Charan Biswal

Retd. Principal, DPIASE, Berhampur

Dr. Harihar Sarangi

H.O.D, Deptt of Education, G.M. University, Sambalpur

Sri Akadashi Senapati

Ex-principal, P.P. College, Nischintakoili

Dr. Jharana Dashmahapatra

Reader, Deptt. of Education, Raja dhani College, Bhubaneswar

Dr. Ashok Kumar Routray

Reader, Deptt. of Education, Kendrapara (Auto) College, Kendrapara

Smt. Supriya Mallik

Deputy Director, Elementary Education, Odisha, Bhubaneswar

First Edition - 2007

Second Edition - 2013

New Edition - 2017

Publication No. : 580

ISBN : 978 - 81 - 8005 - 390 - 0

Published by :

The Odisha State Bureau of Textbook Preparation and Production, Pustak Bhavan, Bhubaneswar-751022.

© All rights reserved by the publisher. No part of this book may be reproduced in any form or by any means without the written permission from the Publisher.

Type Setting, Designing : Odisha Printing Works

Printing : Odisha Printing Works

Price : Rs. 135.00 (Rupees One Hundred Thirty Five Only)

Education (Elective)
Class - XII
Theory-70 marks and Practical-30 marks
Theory Paper-II
Foundations of Education-II

Unit-I Fundamentals of Education - (20 periods)

Unit-I- Contribution of Educators:

- Mahatma Gandhi
- Pandit Gopabandhu Das
- Sri Aurobindo
- Jena Jacques Rousseau
- John Dewey

20 Periods

Unit-II - Learning and Motivation:

- Meaning, Nature and Factors of Learning
- Theories of Learning : Trial and Error Theory and Laws of Learning.
- Classical Conditioning Theory.
- Insightful Learning.
- Learning and Construction of knowledge.
- Motivation in Learning: Meaning, Types and Techniques of motivation.

20 Periods

Unit-III - Current Issues in Education:

- Universalisation of Elementary Education (JEE) and RTE.
- Education for National Integration and International Understanding.
- Environmental Education.
- Value Education and Human Rights Education.
- Information and Communication Technology (ICT) in education.
- Life-skills Education.

20 Periods

Unit-IV - Educational Statistics

- Statistics: Meaning, Nature and uses.
- Frequency Distribution.
- Graphical Representation of Data: Histogram, Polygon and Pie-Chart.
- Measures of Central Tendency: Mean, Median and mode- meaning, calculation and uses.

PRACTICAL (60 Periods)

(To be examined by both external and Internal Examiners)

- A. Practice Teaching of Five Lessons in Class room in the selected subject (30 Periods)
- B. Preparation of Five Improvised Teaching Aids relating to the Five lessor plane along with their improvised teaching aids records (30 Periods)

For Final Practical examination, the students shall deliver one lesson in his/her method subject.

Practice teaching records and improvised teaching aids records are to be submitted during the final examination.

ଅବତରଣିକା

ଓଡ଼ିଶାର ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷାପରିଷଦ 'ଶିକ୍ଷା' ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ପରୀକ୍ଷା ୨୦୧୭-୧୭ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଷମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପୁନର୍ଗଠନ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଏବଂ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଭୁବନେଶ୍ୱର ଯଥାରୀତି ନୂତନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସହ ସାଦୃଶ୍ୟରକ୍ଷା ପୂର୍ବକ ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ଓଡ଼ିଶାର ସାଧାରଣ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକଟି ଅତି ସରଳ ଏବଂ ସୁବୋଧ୍ୟ ଭାଷାରେ ଲେଖା ଯାଇଛି । ପୁସ୍ତକର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିଚ୍ଛେଦ ଶେଷରେ ସାରାଂଶ ଓ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଏବଂ ଦୀର୍ଘ ଉତ୍ତରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଛି । ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ମନୋନୀତ ରାଜ୍ୟର କେତେକ ଅଭିଜ୍ଞ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମୁଁ ପ୍ରଣେତା ତଥା ପ୍ରେମଲତା ମହାପାତ୍ର, ତଥା ନନ୍ଦକିଶୋର ଜେନା, ତଥା ଧିରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାପାତ୍ର, ତଥା ସ ଯ କେତନ ସ୍ୱାଇଁ, ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାପାତ୍ର, ତଥା ନାରାୟଣ ତ୍ରିପାଠୀ, ତଥା ଶେଷଦେବ ପାଣି, ତଥା ଗୋପାଳ ଚରଣ ବିଶ୍ୱାଳ, ତଥା ହରିହର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ, ଶ୍ରୀ ଏକାଦଶୀ ସେନାପତି, ତଥା ଝରଣା ଦାସ ମହାପାତ୍ର, ତଥା ଅଶୋକ କୁମାର ରାଉତରାୟ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ସୁପ୍ରିୟା ମଲ୍ଲିକଙ୍କ ଅବଦାନ ଧନ୍ୟବାଦ ସହ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛି । ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦର ଶିକ୍ଷା ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କମିଟିର ସଦସ୍ୟମାନେ ପୁସ୍ତକଟିକୁ ଏକମାତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପୁସ୍ତକଭାବେ ସୁପାରିଶ କରିଥିବାରୁ ସଂସ୍ଥା ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ କୃତଜ୍ଞତା ଓ ଧନ୍ୟବାଦ ଲିପିବଦ୍ଧ କରୁଛି । ପରିଶେଷରେ ପୁସ୍ତକଟିର ସମୀକ୍ଷକ ଭାବେ ତଥା ସର୍ବେଶ୍ୱର ସାମଲ, ତଥା ପ୍ରେମଲତା ମହାପାତ୍ର ଓ ତଥା ଗୋପାଳ ଚରଣ ବିଶ୍ୱାଳ ମଧ୍ୟ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହି ।

ଆଶା କରାଯାଏ, ଏହି ପୁସ୍ତକ ରାଜ୍ୟର ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ କରିବ । ପୁସ୍ତକଟିର ଉନ୍ନତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ଯେକୌଣସି ଦିଗ ଉପରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ପରାମର୍ଶ ସଂସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ସାନ୍ଦର୍ଭ ସମାଦୃତ ହେବ ।

ଉପାକାନ୍ତ ତ୍ରିପାଠୀ

ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ

ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା

ଭୁବନେଶ୍ୱର

ମୁଖବନ୍ଧ

ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଟି ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସ୍ତରର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ପାଠ୍ୟ ବିଷୟରେ ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୨୦୧୬-୨୦୧୭ ଶିକ୍ଷାବର୍ଷ ଠାରୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଛି । ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ‘ଶିକ୍ଷା’ ବିଷୟକୁ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟାଧୀନ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟରୂପେ ଚୟନ କରିଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଏହି ବିଷୟର ଅଧ୍ୟୟନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ନୂଆ ହୋଇଥିବାରୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଟିର ରଚନାକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ସରଳ ଏବଂ ସାବଲୀଳ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଛି । ଆଶା କରାଯାଏ ଏହା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜ ଓ ସୁଖପାଠ୍ୟ ରୂପେ ଆଦୃତ ହୋଇପାରିବ ।

‘ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା (ଦ୍ୱାଦଶ ଶ୍ରେଣୀ)’ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଟି ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷାସ୍ତରର ଦ୍ୱାଦଶ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ‘ଶିକ୍ଷା’ ବିଷୟଟିର ଅଧ୍ୟୟନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂଆ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଏହି ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କିତ କେତେକ ମୌଳିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯଥା : ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅବଦାନ, ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଅଭିପ୍ରେରଣା, ଶିକ୍ଷଣର ଅର୍ଥ ଓ ସ୍ୱରୂପ, ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ସମସ୍ୟାବଳୀ, ସୂଚନା ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା, ଶୈକ୍ଷିକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅବଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ କରି ପ୍ରାତ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକ ତଥା ଶିକ୍ଷାବିତଙ୍କ ତଥ୍ୟ ଓ ଅବଦାନ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶିକ୍ଷଣର ଅର୍ଥ ଓ ସ୍ୱରୂପ, ଶିକ୍ଷଣର ତଥ୍ୟ, ଶିକ୍ଷଣର ଅଭିପ୍ରେରଣା, ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ, ଜ୍ଞାନ ରଚନା ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ ଆଦି ନୂତନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ଛାତ୍ର ଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଅବଗତ କରାଇବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଛି ।

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ସମସ୍ୟାବଳୀ ଯଥା ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷା ସାର୍ବଜନୀନ କରଣ, ଶିଶୁଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର, ଜାତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା, ଅନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା, ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା, ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ଓ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଶିକ୍ଷା, ସୂଚନା ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଏବଂ ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶୈକ୍ଷିକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସଂପର୍କିତ ଜ୍ଞାନ ଯଥା: ଶୈକ୍ଷିକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ କ’ଣ, ତା’ର ଉପଯୋଗିତା, ପୌନଃ ପୁନଃ ବିଚରଣ, ପୌନଃ ପୁନଃ ବିଚରଣର ଲେଖାଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ, କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ମାପ ଇତ୍ୟାଦି ସଂପର୍କରେ ବହୁ ବ୍ୟବହାର ଉପଯୋଗୀ ତଥ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନ ଯାହା ଶିକ୍ଷା ଜଗତରେ ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ଏହି ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକରେ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଉପସ୍ଥାପନା ଶୈଳୀରେ କେତେକ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟର ଆରମ୍ଭରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଅବଗତ ନିମନ୍ତେ ତହିଁରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଦିଆଯାଇଛି । ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ସେମାନେ କେତେଦୂର ଉପକୃତ ହୋଇପାରିଲେ ତାହାର ସ୍ୱ ଅବଧାରଣା ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ସ୍ଥାନାତ ହୋଇଛି । ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜେ ପ୍ରଦ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ ତାହାର ସଠିକତା ନିଜେ ନିରୂପଣ କରିପାରିବେ ଏବଂ ନିଜେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଉତ୍ତର ସଂଶୋଧନ କରିପାରିବେ ।

ଆଶା କରାଯାଏ, ଏହି ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକଟି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଅଧ୍ୟାପିକା ମାନଙ୍କର ଯଥାକ୍ରମେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନାର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବାରେ ସହାୟକ ହେବ ।

ଡଃ ସର୍ବେଶ୍ୱର ସାମଲ
ଡଃ ପ୍ରେମଲତା ମହାପାତ୍ର
ଡଃ ଗୋପାଳ ଚରଣ ବିଶ୍ୱାଳ
ସମୀକ୍ଷକ

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ
ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅବଦାନ

(କ) ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରିଶେଷରେ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ

- ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ,
- ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଁ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅବଦାନର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିପାରିବେ,
- ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
- ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନରେ ଥିବା ତ ୍ରୁ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିପାରିବେ,
- ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୁଝିପାରିବେ ଏବଂ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀର ଅବତାରଣା କରିବେ,
- ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ ଏବଂ ତାହାର ମୂଳନୀତିଗୁଡ଼ିକର ଅବତାରଣା କରିବେ,
- ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।
- ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶୈକ୍ଷିକ ସଂପରାମ୍ପଣରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ତ ୍ରୁଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବେ ଏବଂ ନିଜନିଜ ଜୀବନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ :

ଜାତିର ଜନକ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ - ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ନୂଆ ମଣିଷ ଓ ନୂଆ ସମାଜ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଦେଶୀୟ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା । ତତକାଳୀନ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାରତରେ ଶାରୀରିକ ଭାବରେ ଭାରତୀୟ ଏବଂ ମାନସିକ ଭାବରେ ଇଂରେଜ ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା, ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୃତ୍ରିମ ଭେଦଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା ଏବଂ କର୍ମବିମୁଖତା ସୃଷ୍ଟିକରି

ସାମାଜିକ ପରାଜୟକୁ ନାଗରିକ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା । ସୁତରାଂ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତଳିତ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ବିରୋଧ କରି ଗାନ୍ଧିଜୀ ଭାରତୀୟ ଜନସାଧାରଣ ଓ ଭାରତୀୟ ପରିବେଶକୁ ସୁହାଇଲା ଭଳି ଏକ ଅଭିନବ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ।

୧.୧ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ :

ମୋହନଦାସ କରମଚନ୍ଦ ମାଧ୍ୟମରେ ୧୮୬୯ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୨ ତାରିଖରେ ଗୁଜୁରାଟର ପୋରବନ୍ଦରରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗୁଜୁରାଟରେ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରି ସେ ଆଇନ୍ ପଢ଼ିବାକୁ ବିଲାତ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ୧୮୯୧ ମସିହାରେ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଆଇନ୍ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହେବାପରେ ବାରିଷ୍ଟର ହୋଇ ଭାରତ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ୧୮୯୩ ମସିହାରେ ସେ ଆଇନ୍ ଉପଦେଷ୍ଟା ଭାବରେ ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକା ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ଆଫ୍ରିକାରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ୧୯୦୩ ମସିହାରେ ଗ୍ରୀନ୍‌ଭାଲର ଚଳଣ୍ଡ ଫାର୍ମରେ ନିଜର ତଥା ପତ୍ନୀମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନସନ୍ତତିମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାର ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ୧୯୧୫ ମସିହାରେ ଭାରତ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ବିରୋଧରେ ମୁକ୍ତି ସଂଗ୍ରାମ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ୧୯୪୭ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୧୫ ତାରିଖରେ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିଥିଲା । ୧୯୪୮ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୩୦ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣ ହୋଇଥିଲା ।

୧.୨ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ :

ଗାନ୍ଧିଜୀ ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ଦାର୍ଶନିକ, ରାଜନୀତିଜ୍ଞ, ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଅହିଂସାର ମୂର୍ତ୍ତି ଅବତାର । ସତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ଇଶ୍ୱର ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ଗାନ୍ଧିଜୀ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ସତ୍ୟ ଏବଂ ଅହିଂସା ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଜୀବନର ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ ଥିଲା ଏବଂ ଏହାକୁ ସେ ନିଜ ଜୀବନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ସତ୍ୟ, ଅହିଂସା, ଇଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ତ୍ୟାଗ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଜୀବନରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଏବଂ ରାଜନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଏକ ଅତୁଟ ପୂର୍ବ ସମାହାର ଘଟିଥିଲା । ଅଧିକତଃ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଭାରତୀୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ବ୍ୟତୀତ ଚଳଣ୍ଡ ଓ ରସୁନ୍ ପ୍ରଭୃତି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଅହିଂସାତ୍ମକ, କର୍ମଭିତ୍ତିକ ଏବଂ ସମାଜବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ତାଙ୍କର ନିଜ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ । ନିମ୍ନରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

(କ) ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱରୂପ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ଅକ୍ଷରଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ, ତାହାର ଆରମ୍ଭ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନ ବା ଆକ୍ଷରିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିର ନୈତିକ ବିକାଶ କରାଏ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧିଜୀ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ମାନବ ଶିଶୁର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ, “ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ବୁଝେ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଶିଶୁ ମଧ୍ୟରେ ଯାହାକିଛି

ମହାନ ତାହାକୁ ଉନ୍ନେଷ କରିବା - ତାହାର ଦେହ, ମନ ଆତ୍ମାର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ।” ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ କରିବା ଉଚିତ ଏବଂ ପ୍ରକୃତ ମଣିଷ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵରେ ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଉଚିତ, ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଉ ମ ନାଗରିକ ଭାବରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଉଚିତ ଏବଂ ଏକ ଶ୍ରେଣୀହୀନ ଉ ମ ସମାଜ ସୃଷ୍ଟିପାଇଁ ପଥ ପରିଷ୍କାର କରିବା ଉଚିତ ।

(ଖ) ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା -

- (୧) ତତ୍କାଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ
- (୨) ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ

(୧) ତତ୍କାଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଜୀବନର ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଶୀଘ୍ର ପରିପୂରଣ ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ତତ୍କାଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ଉପଯୋଗିତାବାଦୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଜୀବନଯାପନ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏବଂ ନାଗରିକତା ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ଉପଯୋଗିତାବାଦୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵରେ କେତେକ ଉପଯୋଗିତାବାଦୀ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷା କର୍ମଭିତ୍ତିକ ଏବଂ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇପାରିଲେ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । ଉତ୍ପାଦନଭିତ୍ତିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ ଦ୍ଵାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇବା ସହ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇପାରିବ । କର୍ମଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ହିଁ ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥା ଖାଦ୍ୟ, ଗୃହ ଏବଂ ବସ୍ତ୍ର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିପାରିବ ।

ସାଂସ୍କୃତିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ସଂସ୍କୃତି ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟବହାରକୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରିଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଦୈନନ୍ଦିନ ଗ୍ଢଳିଚଳଣୀ, ବ୍ୟବହାର, ରୀତି ନୀତି ଓ ଚରିତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିରେ ସଂସ୍କୃତିର ଉ ମ ପ୍ରତିଫଳନ ହେବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଶିକ୍ଷାର ସାଂସ୍କୃତିକ ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଏପରି ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ଯାହା ଫଳରେ ସେ ନିଜର ସଂସ୍କୃତିକୁ ଉ ମ ରୂପେ ଜାଣିପାରିବ । ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିବ ଏବଂ ନିଜର ସଂସ୍କୃତି ଅନୁଯାୟୀ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ବିକାଶ କରିପାରିବ ।

ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ବ୍ୟକ୍ତିର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନସିକ ବିକାଶ ନୁହେଁ । ପୁସ୍ତକରୁ ପଢ଼ି ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କଲେ ମଣିଷର କେବଳ ମାନସିକ ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଏହାଦ୍ଵାରା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ସୁସମ

+୨ ଶିକ୍ଷା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)

ବିକାଶ ହୋଇନଥାଏ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଶାରୀରିକ, ମାନସିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ହେବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ପଢ଼ିବା, ଲେଖିବା ଏବଂ ଗଣିତ କଷିବା ଅପେକ୍ଷା ହସ୍ତ (ଦୈହିକ ଶ୍ରମ ସଂପାଦନ), ହୃଦୟ (ଆବେଗିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ) ଏବଂ ମସ୍ତିଷ୍କ (ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ)ର ସମନ୍ୱିତ ବିକାଶ ହିଁ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ସାଧନ ହୋଇପାରିବ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ, “ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟ ହେବାକୁ ହେଲେ ଦେହ, ମନ ଓ ହୃଦୟ ଏହି ତିନୋଟି ଦିଗରେ ଯଥାର୍ଥ ସମନ୍ୱୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସମନ୍ୱୟ ସାଧନ ହିଁ ଯଥାର୍ଥ ଶିକ୍ଷା ।”

ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଜୀବନଯାପନ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନଯାପନ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରକୃତ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଆଧୁନିକ ସମାଜରେ ଜୀବନ କ୍ରମଶଃ ଜଟିଳ ହୋଇପଡ଼ୁଥିବାରୁ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଏହିସବୁ ଆହ୍ୱାନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ଫଳରେ ବ୍ୟକ୍ତି ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତିକୂଳ ପରିସ୍ଥିତି ସହ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିପାରିବ ଏବଂ ନିଜ ଜୀବନରେ ଆସୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ସୂଚରୁ ରୂପେ ସମାଧାନ କରିପାରିବ ।

ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଚରିତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିପ୍ରକାଶ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଉ ମ ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଶିକ୍ଷାର ଅନ୍ୟତମ ମହାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ସତ୍ୟନିଷ୍ଠତା, ସଚ୍ଚରିତ୍ରତା, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତତା, ଅହିଂସା, ଆତ୍ମ ସଂଯମ, ସଂବେଦନଶୀଳତା, ପ୍ରେମ, ମୈତ୍ରୀ, ଅନୁକଂପା, ସାଧୁତା ପ୍ରଭୃତି ସଦ୍ଗୁଣ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ ।

ନାଗରିକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଗଣତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଗତି କେବଳ ସୁପ୍ରଶିକ୍ଷିତ ଓ ସୁନିପୁଣ ନାଗରିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଭାରତରେ ଉ ମ ନାଗରିକ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଦେଶର ନାଗରିକମାନେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଅଧିକାର ଏବଂ ଦାୟିତ୍ୱ ତଥା ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ସହ ପରିଚିତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । ତେଣୁ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଶିକ୍ଷା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଭାରତରେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀହୀନ ସମାଜ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ କର୍ମଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶ୍ରମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ଆତ୍ମୋନ୍ମତି ଏବଂ ସମାଜସେବା ମନୋଭାବ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମାନଙ୍କଠାରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉ ବୋଲି ଗାନ୍ଧିଜୀ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଉ ମ ଭାବରେ ପ୍ରଶିକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ନାଗରିକମାନେ ହିଁ “ସର୍ବୋଦୟ ସମାଜ” ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବେ ।

(୨) ରୂଢ଼ାନ୍ତ ବା ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଗାନ୍ଧିଜୀ ଜଣେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଦାର୍ଶନିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ଶିକ୍ଷାର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଈଶ୍ୱରାନୁଭୂତି, ସତ୍ୟାଗ୍ରହ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଓ ନୈତିକ ଉତ୍କର୍ଷସାଧନ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଦର୍ଶନର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ସରଳ ଆଦର୍ଶ ନିଷ୍ଠ, ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ ଓ ହୃଦୟବାନ ବ୍ୟକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ

ସର୍ବଦାଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମ ସାକ୍ଷାତକାର ବା ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଈଶ୍ଵର ବିଶ୍ଵାସୀ କରାଇବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ଵାରା ବ୍ୟକ୍ତି ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ନିକଟତର ହୋଇପାରିବ ଓ ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟଲାଭ କରି ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇପାରିବ ।

ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟକ୍ତିକ ତଥା ସାମାଜିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସୃଷ୍ଟିହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷାର ସାମାଜିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମାଜର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ପ୍ରଦାନ କରେ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟକ୍ତିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନକୁ ରକ୍ଷିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଗୁରୁତ୍ଵ ପ୍ରଦାନ କରେ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଉନ୍ନତି ସଭ୍ୟତାର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଏହା ସମାଜ ଉପଯୋଗୀ ଏବଂ ସମାଜ ଅଭିମୁଖୀ ହେବା ଉଚିତ । ସୁତରାଂ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟକ୍ତିକ ତଥା ସାମାଜିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଯଥାର୍ଥ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ ବିଷୟରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦେଇଛନ୍ତି ।

(ଗ) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କର୍ମଭିତ୍ତିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଇଂରେଜୀ ଭାଷା ପରିବର୍ତ୍ତେ ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଉ ମ ଶିକ୍ଷାଦାନ ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ସେ ବିଶ୍ଵାସ କରୁଥିଲେ । କାରଣ ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁର ବୁଦ୍ଧି, ରୁଚି ଓ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ସହିତ ସେ ନିଜର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିବାର ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରେ । ଅଧିକତ୍ଵ ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ପରିବେଶ ଭିତ୍ତିକ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ଗାନ୍ଧିଜୀ ମତ ଦେଇଥିଲେ । ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ତା’ର ନିଜର, ଦେଶର ଓ ସେ ରହୁଥିବା ପରିବେଷ୍ଟନୀର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷା ଏକ ଉତ୍ପାଦନଧର୍ମୀ ଶିଳ୍ପ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ତେଣୁ ହସ୍ତଶିଳ୍ପକୁ ଏକ ବିଷୟ ରୂପେ ପଢ଼ା ନଯାଇ କୌଣସି ଏକ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ବା ଧନ୍ଦା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ଇଚ୍ଛାମୁତାବକ ଯେ କୌଣସି ଏକ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ବାଛିସାରିବା ପରେ ସେହି ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ତାକୁ ପଢ଼ାଯାଉଥିଲା । ଏହାଦ୍ଵାରା ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ କର୍ମଶାଳାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ଯେଉଁଠାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନୂଆନୂଆ ଅଭିଜ୍ଞତା ଆବିଷ୍କାର କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରୁଥିଲା ।

ତେଣୁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ପଢ଼ାଯିବା ଉଚିତ ।

- ୧. କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ
- ୨. ମାତୃଭାଷା
- ୩. ଗଣିତ (ସଂଖ୍ୟାଗଣନା, ଜ୍ୟାମିତିକ ତଥ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି) ଏବଂ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ
- ୪. ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା (ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ପରିବେଶ)
- ୫. ସାଧାରଣ ବିଜ୍ଞାନ (ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ଜୀବବିଜ୍ଞାନ, ଶରୀର ବିଜ୍ଞାନ, ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଖଗୋଳ ବିଦ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି)
- ୬. ଚିତ୍ରକଳା ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତ

+୨ ଶିକ୍ଷା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ପ ମ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଉଭୟ ପୁଅ ଓ ଝିଅମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସମାନ ହେବା ଉଚିତ ଏବଂ ପ ମ ଶ୍ରେଣୀ ପରେ ଝିଅମାନେ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ଏବଂ ସାଧାରଣ ବିଜ୍ଞାନ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଗୃହବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବା ଉଚିତ ।

(ଘ) ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ :

ବିଦ୍ୟାଳୟରେ କରାଯାଉଥିବା ଶିକ୍ଷାଦାନର ଗୁଣାତ୍ମକ ମାନ ଉପରେ ଶିକ୍ଷାର ସଫଳତା ନିର୍ଭର କରେ । ଏଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା, ଇଚ୍ଛା ଏବଂ ଆଗ୍ରହର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଆତ୍ମବିକାଶ, ଆତ୍ମପ୍ରତିଷ୍ଠା ଏବଂ ସୃଜନା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ନୂତନ ଏବଂ ପ୍ରୟୋଗବାଦୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଉଚିତ ।

୧. ଧନ୍ୟାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷା :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ଧନ୍ୟା ବା ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁର ମାନସିକ, ଦୈହିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ କୌଣସି ଏକ ଧନ୍ୟା ବା ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଶିଶୁକୁ ପଢ଼ାଯିବା ଉଚିତ ।

୨. କର୍ମଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା :

ଶିକ୍ଷା ପୁସ୍ତକଭିତ୍ତିକ ନ ହୋଇ କର୍ମଭିତ୍ତିକ ହେବା ଉଚିତ । ବହିରୁ ପଢ଼ି ଓ ଶୁଣି ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଶିଖିବା ଉଚିତ । ସୁତରାଂ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିନିଯୋଗ କରାଇବା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ ।

୩. ଅନୁବନ୍ଧ ପଦ୍ଧତି :

ଅନୁବନ୍ଧନ କହିଲେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇବା ଉଚିତ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଅନୁଯାୟୀ ଏକ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁକୁ ପାଠ୍ୟବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଜ୍ଞାନ ହାସଲ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।

(ଙ) ଶୁଖିଲା :

ଗାନ୍ଧିଜୀ ଆତ୍ମ-ସଂଯମ ଓ ଆତ୍ମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଶୁଖିଲା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶୁଖିଲା ଶିଶୁ ଉପରେ ନଦି ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଶିଶୁକୁ ଶୁଖିଲିତ କରିବା ପାଇଁ ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ଦଣ୍ଡ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ଏକ ଉନ୍ନତ ସାମାଜିକ ପରିବେଶରେ ଶିଶୁ ସମାଜ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ କାର୍ଯ୍ୟସହ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଅନୁଶାସନର ବିଭିନ୍ନ ନିୟମ ଶିଖିବା ପରେ ନିଜେ ନିଜକୁ ଶୁଖିଲିତ କରିପାରିବ ।

(ଚ) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ଗାନ୍ଧିଜୀ ନିଜେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ଚଳଷ୍ଟୟ ଫାର୍ମରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ଶିକ୍ଷକ ଜୀବନର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୧୫ ମସିହାର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଭାରତକୁ ଫେରି କିଛିଦିନ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣର ସଫଳତା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଉପରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିର୍ଭର କରେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା କେବଳ ପିତାମାତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ମାଆର ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ସ୍ନେହ ଓ ପ୍ରେମର ସହିତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ଉ ମ ଭାବରେ ପ୍ରଶିକ୍ଷିତ, ଚରିତ୍ରବାନ, ଇଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟପରାୟଣ, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତୀ, ତ୍ୟାଗୀ ଏବଂ ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ପାଠଦାନର ପରିସୀମା କେବଳ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଥିବା ବିଷୟକୁ ପଢ଼ାଇବା ସହିତ ଶିକ୍ଷକ ପାଠ୍ୟ ବହିର୍ଭୂତ ଜୀବନ ସଂପର୍କିତ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ହେବା ଉଚିତ । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏକ ପରିବାର ଭଳି ଚଳିବା ଉଚିତ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ତଥା ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଉପରେ ଶିକ୍ଷକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଉଚିତ ।

୧.୩ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା :

ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାରତରେ କୃତ୍ରିମ ଜାତିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କରୁଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଲୋପ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଦେଶକୁ ଓ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ସୁହାଇଲା ଭଳି ଏକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ । ୧୯୩୫ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ମାସରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ଓ଼ାର୍ଦ୍ଧାଠାରେ ସେବାଗ୍ରାମ ଆଶ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସେଠାରେ ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୭ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ୨୨ ଏବଂ ୨୩ ତାରିଖରେ ଏକ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ମିଳନୀ ଓ଼ାର୍ଦ୍ଧାଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମ୍ମିଳନୀରେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ନିଜର ପରିକଳ୍ପନା ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ପରିକଳ୍ପନାକୁ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ରୂପରେଖ ଦେବାପାଇଁ ବିଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ତତ୍କାଳୀନ ଜାକିର ହୋସେନଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଏକ ବିଶେଷଜ୍ଞ କମିଟି ଗଠନ କରାଗଲା । ଓ଼ାର୍ଦ୍ଧାଠାରେ ଏହି ପରିକଳ୍ପନା ପ୍ରଥମେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ “ଓ଼ାର୍ଦ୍ଧା ପରିକଳ୍ପନା” ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଓ଼ାର୍ଦ୍ଧା ସମ୍ମିଳନୀରେ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷାର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା ।

- ୧. ସାତବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଅବୈତନିକ ଏବଂ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।
- ୨. ମାତୃଭାଷା ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ହେବ ।
- ୩. ଶିକ୍ଷା ଉତ୍ପାଦନଧର୍ମୀ ଏବଂ ଶ୍ରମଭିତ୍ତିକ ହେବ ।
- ୪. ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ କ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ଭ । ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।

୧୯୩୭ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ଜାକିର ହୋସେନ କମିଟି ତାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ରିପୋର୍ଟ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷାର ପାଠ୍ୟ ଖସଡ଼ା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ଜୀବନ-ଶିକ୍ଷା ଥିଲା । ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ନାମ ଥିଲା, ଯଥା - “ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା”, “ନୂଆ ତାଲିମ” ଏବଂ “ଓ଼ାର୍ଦ୍ଧା ଶିକ୍ଷା ପରିକଳ୍ପନା” ।

ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ’ଣ ବୁଝାଯାଏ ?

ନିମ୍ନୋକ୍ତ କାରଣ ପାଇଁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପରିକଳ୍ପିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ନାମକରଣ “ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା” କରାଯାଇଛି ।

ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତର ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ମୂଳସ୍ତର । ଦେଶବାସୀମାନଙ୍କର ମୌଳିକ ସମସ୍ୟା ଯଥା - ଖାଦ୍ୟ, ବସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଗୃହ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏହା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଭାରତୀୟ ସାମାଜିକ ପରିବେଶର ଆବଶ୍ୟକତା ପରିପୂରଣ ଏହି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଦେଶର ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସର୍ବନିମ୍ନ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନ ଏବଂ ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ବୃଦ୍ଧି ଏହାର ଅନ୍ୟତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଏହା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ସାମାଜିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତଥା ଅର୍ଥନୈତିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିଲା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ସାଧନ ଥିଲା ।

୧.୪ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷା ବା ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ମୁଖ୍ୟନୀତି :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷା ନିମ୍ନଲିଖିତ ମୁଖ୍ୟନୀତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ।

୧. ଅବୈତନିକ ତଥା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା :

ଏହି ଶିକ୍ଷା ୭ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ ବାଳକ ବାଳିକାଙ୍କ ପ୍ରତି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଏହି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ୭ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାଳକ ବାଳିକା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଭାବେ ମାଗଣାରେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ଏହି ଆଠବର୍ଷ ବ୍ୟାପୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଥମ ୫ ବର୍ଷକୁ ନିମ୍ନ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଏବଂ ଶେଷ ୩ ବର୍ଷକୁ ଉଚ୍ଚ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷା ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାକୁ ଏହି ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ନଥିବାରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସହଜରେ ଆଠବର୍ଷରେ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରିପାରିବେ ବୋଲି ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଅର୍ଥନୈତିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ଏହି ଶିକ୍ଷା ମାଗଣାରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ବୋଲି ଗାନ୍ଧିଜୀ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଇଥିଲେ ।

୨. କୁଟୀର ଶିକ୍ଷା କୈତ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା :

ଏହି ଶିକ୍ଷା କୁଟୀର ଶିକ୍ଷା ବା ହସ୍ତଶିଳ୍ପ କୈତ୍ରିକ ଥିଲା । ଏହି ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କୁଟୀର ଶିଳ୍ପକୁ ଏକ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ଭାବେ ପଢ଼ାଯାଉ ନଥିଲା । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଏକ ଉତ୍ପାଦନଧର୍ମୀ ଶିଳ୍ପ-କୈତ୍ରିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏକ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ବା ଧନ୍ଦା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁର ମାନସିକ, ଦୈହିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏକ ଶିଳ୍ପକର୍ମକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ପରିବେଷଣା ରୁଚି, ଏବଂ ଆଗ୍ରହ ଅନୁଯାୟୀ ସ୍ଥିର କରିବା ପରେ ଏହି ଶିଳ୍ପକର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ପଢ଼ା ଯାଉଥିଲା । ପ୍ରଚଳିତ ବିଭିନ୍ନ ଶିଳ୍ପକର୍ମ ମଧ୍ୟରୁ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଚରଖାକୁ ଶିକ୍ଷାର ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ।

ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷା-ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବୁଦ୍ଧିଯାଦା ଶିକ୍ଷା ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାର୍ଥକ ବୋଲି ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ମାନେ ମତ ଦିଅନ୍ତି । “କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା” ହେଉଛି ଆଧୁନିକ ମନୋବିଜ୍ଞାନ

ସମ୍ମତ ନୀତି । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସକ୍ରିୟ କରାଇଥାଏ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଆତ୍ମବିକାଶ ଓ ସୃଜନଶକ୍ତିର ପରିପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ଏବଂ ମସ୍ତିଷ୍କ, ହୃଦୟ ଓ ହସ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରେ । ସାମାଜିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାଦେୟତା ଅଛି । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଶାରୀରିକ ଶ୍ରମ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ଗୁଣାବଳୀ ଯଥା ଦଳପ୍ରୀତି, ସହଯୋଗିତା, ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ଇତ୍ୟାଦିର ବିକାଶ ସାଧନ କରେ । କର୍ମ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ବାସ୍ତବତା ଅଭିମୁଖୀ କରାଏ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି ଓ କ୍ରିୟାର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ସଜୀବ ସମନ୍ୱୟ ସାଧନ କରାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବୃଦ୍ଧି ବିଷୟରେ ସବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଲାଭ କରିଥାଏ ଏବଂ ଏହାକୁ ସେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ବୃଦ୍ଧି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରେ । ଏହି ଶିକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ଅବସର ବିନୋଦନ ସମୟକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବରେ ବିନିଯୋଗ କରି ଉତ୍ପାଦନକ୍ଷମ ହେବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ।

୩. ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳତା ଶିକ୍ଷା :

ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ ଏବଂ ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ କରାଇବା ଉଚିତ । ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଶିକ୍ଷଣ ସହିତ ରୋଜଗାର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷକର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଗଲେ ଉତ୍ପନ୍ନ ବସ୍ତୁ ବିକ୍ରୟ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟୟଭାର ବହନ କରେ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନରେ ରୋଜଗାର ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର ପରିସମାପ୍ତି ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସମାଜରେ ପରାଜୟୀ ଭାବରେ ନ ବଂ ନିଜଗୋଡ଼ରେ ନିଜେ ଠିଆ ହେବାପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ।

୪. ଅନୁବନ୍ଧ ପଦ୍ଧତି :

ଏହି ପଦ୍ଧତି ଅନୁଯାୟୀ ଏକ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଶିକ୍ଷକର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ନ ପଢ଼ାଇ, ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ “ସୂତାକଟା”କୁ ଯଦି ଏକ ଶିକ୍ଷକର୍ମ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଗ୍ରହଣ କରେ ତେବେ ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ଜମି ଋଷ, ମାଟିର ପ୍ରକୃତି, କପା ମଞ୍ଜି ବପନ, ସୂତା ରଙ୍ଗ ପ୍ରଣାଳୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭୌଗୋଳିକ ତଥ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଆହରଣ କରେ । କପାଗଛର ପତ୍ର, ଫଳ ଓ ଫୁଲ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିପାରେ, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପୋଷାକ ତିଆରି କରିବା ଦ୍ୱାରା ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନର ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରେ ଓ ଲୁଗା ରଙ୍ଗ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ରକଳା ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧର ବିକାଶ ଶିକ୍ଷକର୍ମକୁ ଭିକରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଗଣିତ, ଭୂଗୋଳ, ବିଜ୍ଞାନ, ଇତିହାସ, ସମାଜତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଅର୍ଥନୀତି ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଉ ମ ରୂପେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରେ ।

୫. ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା :

ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟକୁ ଗାନ୍ଧିଜୀ ତୀବ୍ର ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ପଢ଼ାଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁ ନିଜର ଚିନ୍ତାଧାରା, କଳ୍ପନା, ରୁଚି ଓ ସୃଜନଶୀଳତାକୁ ଉ ମ ରୂପେ ପରିପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ମାତୃଭାଷାକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଠ୍ୟବିଷୟକୁ ସହଜରେ ବୁଝିପାରିବ । ସଂସ୍କୃତି

ସହ ଉ ମ ରୂପେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିବ ଏବଂ ଜାତୀୟତାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇପାରିବ । ଗାନ୍ଧିଜୀ ମାତୃଭାଷାକୁ ମାଆର କ୍ଷୀର ସହ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ମାଆର କ୍ଷୀର ଶିଶୁ ପାଇଁ ଯେଭଳି ଉପଯୋଗୀ, ମାତୃଭାଷା ମଧ୍ୟ ଶିଶୁର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ ପାଇଁ ସେଭଳି ଉପଯୋଗୀ । ଏହା ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱାଭାବିକ ଭିତ୍ତିଭୂମି । ତେଣୁ ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ମାତୃଭାଷାକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ନୀତି ବ୍ୟତୀତ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷା ଉ ମ ନାଗରିକ ସୃଷ୍ଟି, ଉ ମ ଚରିତ୍ର ଗଠନ, ସତ୍ୟ ଏବଂ ଅହିଂସାଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା, ଗ୍ରାମ୍ୟ ପୁନର୍ଗଠନ ଏବଂ ସର୍ବୋଦୟ ସମାଜ ଗଠନ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛି ।

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପରିକଳ୍ପିତ ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷା ଏକାଧାରରେ ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ, ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ଓ ଉତ୍ପାଦନଧର୍ମୀ । ଏହି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଖାଲି ଭାରତୀୟ ଓ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମଣିଷ ସୃଷ୍ଟିକରିବାର ଏକ ପ୍ରଧାନ ସାଧନ ଥିଲା । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତାଲାଭ କରିବା ଓ ଜାତି ଧର୍ମ ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଏକ ସୁସ୍ଥ ସୁନ୍ଦର ସମାଜ ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ଏକ ଅଭିନବ ସ୍ୱପ୍ନ ଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖ ଏବଂ ପରିତାପର ବିଷୟ ଏହା ଯେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ଏହି ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା କେତେକ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ସଫଳ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଫଳତାର କେତେକ ପ୍ରଧାନ କାରଣ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

୧.୫ ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷାର ବିଫଳତାର କାରଣ :

ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ମୁଖ୍ୟତଃ ନିମ୍ନୋକ୍ତ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲା :

i) ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କ ନକାରାତ୍ମକ ମନୋଭାବ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବୁଦ୍ଧିଯାତୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା କିଛିଦିନ ପାଇଁ ସଫଳତାର ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମୟର ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ରମେ ଦେଶର ଜନସାଧାରଣ ଏହି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠ ପଢ଼ିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅଧିକ ସମୟ ସୁତାକାଟିବା, ଲୁଗା ବୁଣିବା, କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୋଜିତ ହେଉଥିଲେ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରିସାରିବା ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଋକିରୀ ମିଳୁନଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଇଂରାଜୀକୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରୁ ବାଦ ଦିଆଯାଇଥିବାରୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିବାରେ ବିଶେଷ ଅସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଅଭିଭାବକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠପଢ଼ାଇବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ାଯାଉଥିବା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ାଇଲେ ।

ii) କର୍ମଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ :

ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ କର୍ମଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠପଢ଼ିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ କାରଖାନାରେ ଶିଶୁଶ୍ରମିକ ଭାବରେ ଦୈନିକ ଶ୍ରମଦାନ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଧନୀକ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପଠାଇବା ପାଇଁ ରାଜିହେଲେ ନାହିଁ ।

iii) **ଗୁରୁତର ଆର୍ଥିକ ସଙ୍କଟ :**

ଶିକ୍ଷକମାନେ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଏକ ବ୍ୟୟବହୁଳ କାର୍ଯ୍ୟ । ତେଣୁ ଭାରତ ଭଳି ଏକ ଗରିବ ଦେଶରେ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକୁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପରିମାଣରେ କିମ୍ବା ମାଲ ଯୋଗାଇବା ସମ୍ଭବ ହେଲାନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ କୋମଳମତି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦ୍ରବ୍ୟ ବଜାରରେ ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ଯାହାଫଳରେ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକର ଆର୍ଥିକ ମେରୁଦଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲା । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ତତ୍କାଳୀନ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପରିମାଣରେ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ଥିଲେ । ଏହାଫଳରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଦରମା ପାଇବାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ ଏବଂ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକୁ ସୁରୁରୁପେ ପରିଚାଳନା କରାଯାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।

iv) **ସରକାରଙ୍କ ବୈମୋଡ଼କ ଭାବ :**

ତତ୍କାଳୀନ ସରକାର ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିଯାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ନାହିଁ । କେତେକ ରାଜନୈତିକ ନେତାମାନଙ୍କର ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସହ ଆଦର୍ଶମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିବାରୁ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକ ରାଜନୈତିକ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

v) **ରାଜନୀତିରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ :**

ଗାନ୍ଧିଜୀ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଧିକ ସମୟ ବିନିଯୋଗ କରିବାରୁ ବୁଦ୍ଧିଯାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଯତ୍ନେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କବଳରୁ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନ କରିବାପାଇଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହା ଫଳରେ ମୌଳିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା ଏବଂ ବୁଦ୍ଧିଯାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଚାଳନା ଅଭାବରୁ ବିଫଳ ହେଲା ।

ସାରାଂଶ

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ, “ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ମୁଁ ବୁଝେ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଶିଶୁ ମଧ୍ୟରେ ଯାହାକିଛି ମହାନ ତାହାକୁ ଉନ୍ନେଷଣ କରିବା ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାର ଦେହ, ମନ ଓ ଆତ୍ମାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ।” ତେଣୁ ପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥିବା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ନୁହେଁ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ କରିବା ଉଚିତ ।

ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଯଥା -

e) **ତତ୍କାଳୀନ ଲକ୍ଷ୍ୟ :**

- ଉପଯୋଗିତାବାଦୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ
- ସାଂସ୍କୃତିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ

- ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ
- ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଜୀବନଯାପନ ଲକ୍ଷ୍ୟ
- ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଲକ୍ଷ୍ୟ
- ନାଗରିକତା ପ୍ରଶିକ୍ଷଣଲକ୍ଷ୍ୟ

୨) ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

- ଅଧ୍ୟାତ୍ମବିକାଶ ବା ଆତ୍ମ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର
- ଶିକ୍ଷାର ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥା ସାମାଜିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

କର୍ମଭିତ୍ତିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଉପରେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ମାତୃଭାଷାକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲା । ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଓ ପରିବେଶର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବା ଉଚିତ ଓ ଉତ୍ପାଦନଧର୍ମୀ ହେବା ଉଚିତ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉ ମ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

- ୧) ଧନ୍ୟାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ
- ୨) କର୍ମ ଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ (କର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା)
- ୩) ଅନୁବନ୍ଧ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ

ଶୃଙ୍ଖଳା : ଗାନ୍ଧିଜୀ ଆତ୍ମସଂଯମ ଓ ଆତ୍ମନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଶୃଙ୍ଖଳା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ ।

ବୁଦ୍ଧିଯାଦି ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା : ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପରିକଳ୍ପିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ନାମ ହେଉଛି “ବୁଦ୍ଧିଯାଦୀ ଶିକ୍ଷା” ବା “ନୂଆ ଡାଲିମ” ବା “ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା” ବା “ଓ୍ଵାର୍ଦ୍ଧା ଶିକ୍ଷା ପରିକଳ୍ପନା” । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଲୋପ ସାଧନକରି ଦେଶକୁ ଓ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ସୁହାଇଲାଭଳି ଏହା ଏକ ଦେଶୀୟ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ଏହା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିଲା । ଏହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ।

- ୧) ଅବୈତନିକ ତଥା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା

୨) କୁଟୀର ଶିଳ୍ପ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା

୩) ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ ଶିକ୍ଷା

୪) ଅନୁବନ୍ଧ ପଦ୍ଧତି

୫) ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା

ଉପରୋକ୍ତ ନୀତି ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ବୁନିୟାଦୀ ଶିକ୍ଷା ଉ ମ ନାଗରିକ ସୃଷ୍ଟି, ଉ ମ ଚରିତ୍ର ଗଠନ, ସତ୍ୟ ଏବଂ ଅହିଂସା ଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା, ଗ୍ରାମ୍ୟ ପୁନର୍ଗଠନ ଏବଂ ସର୍ବୋଦୟ ସମାଜ ଗଠନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଶିକ୍ଷା ବୁନିୟାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ମୁଖ୍ୟତଃ ନିମ୍ନୋକ୍ତ କାରଣ ପାଇଁ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲା ।

୧) ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କ ନକାରାତ୍ମକ ମନୋଭାବ

୨) କର୍ମ-ଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ

୩) ଗୁରୁତର ଆର୍ଥିକ ସଂକଟ

୪) ସରକାରଙ୍କ ବୈମାତୃକ ମନୋଭାବ

୫) ରାଜନୀତିରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉ ର ତାଲିକା ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଉ ରଟି ବାଛି ଲେଖ ।
 - (i) ସ୍ୱାଧୀନତା ପୂର୍ବରୁ କେଉଁଠାରେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ପରୀକ୍ଷଣ କରିଥିଲେ ?
 - (a) ସତ୍ୟବାଦୀ
 - (b) ଶାନ୍ତିନିକେତନ
 - (c) ଅରୋଭିଲ୍
 - (d) ଝାଝା
 - (ii) ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁ ଶିକ୍ଷାବିତ୍‌ଙ୍କର ଧର୍ମାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଆସ୍ତ୍ରା ଥିଲା ?
 - (a) ଗୋପବନ୍ଧୁ
 - (b) ଅରବିନ୍ଦ
 - (c) ଗାନ୍ଧିଜୀ
 - (d) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
 - (i) ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଗୋଟିଏ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
 - (ii) ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ନୀତି ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
 - (iii) ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଥମ ଜାତୀୟ ସମ୍ମିଳନୀ କେବେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ?
 - (iv) ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ନାମ କ'ଣ ?
3. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦୁଇ କିମ୍ବା ତିନିଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
 - (i) ଶିକ୍ଷାର ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
 - (ii) ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାରେ ମାତୃଭାଷାକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମଧ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

- (iii) ଶିକ୍ଷାର ଚରିତ୍ରଗଠନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
- (iv) ଶିକ୍ଷା କିପରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଜୀବନଯାପନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ?

4. ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରାୟ ଛଅଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।

- (i) ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ କରିବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର କ'ଣ ଯୋଜନା ଥିଲା ?
- (ii) ଧନ୍ଦାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
- (iii) ଅନୁବନ୍ଧନ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
- (iv) ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଫଳ ହେବାର କାରଣ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।

- (i) ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (ii) ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ? ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ।
- (iii) ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ।
- (iv) ଗାନ୍ଧିଜୀ ସୁପାରିଶ କରିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ।

(ଖ) ଉତ୍କଳମଣି ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

- ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରେ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ*
- ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖକରି ପାରିବେ,
 - ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଇପାରିବେ;
 - ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ଅବଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିପାରିବେ;
 - ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝିବେ ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବେ;
 - ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାୟ ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ “ମଣିଷ ତିଆରି କାରଖାନା” ଭାବରେ କିପରି ଏକ ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟିକରିଥିଲା ତାହା ବୁଝାଇ ପାରିବେ;
 - ସତ୍ୟବାଦୀ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରିବେ;
 - ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଅନୁସୂଚିତ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହେବେ ଏବଂ ଏହାକୁ ନିଜ ନିଜ ଜୀବନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିପାରିବେ;

ଉପକ୍ରମ :

ଉତ୍କଳଜନନୀ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଅଛି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ଭାରତୀୟ ଇତିହାସର ଏକ ଘଡ଼ିସାକ୍ଷି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଭାରତର ଜାତୀୟ ଜୀବନ, ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିକୁ ରକ୍ଷିମନ୍ତ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ । ସେ ଥିଲେ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳର ଅନ୍ୟତମ ନିର୍ମାତା । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧୋଗତି ଚରମସୀମାରେ ପହଂ ଥିଲା ସେତେବେଳେ ଏହି କ୍ରାନ୍ତିଦର୍ଶୀ ଜନନାୟକ ଓଡ଼ିଶାର ଗୌରବମୟ ଐତିହ୍ୟକୁ ରକ୍ଷାକରିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ଥିଲେ ଏକାଧାରରେ ଜଣେ କବି, ଭାବୁକ, ଦାର୍ଶନିକ, କର୍ମୀ, ଦେଶପ୍ରେମୀ, ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ ଏବଂ ବିଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଦେଶ ପ୍ରତି ବହୁମୁଖୀ ଅବଦାନ ମଧ୍ୟରୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ତାଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବଦାନ ।

୧.୨.୧ ଜୀବନୀ :

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ସତ୍ୟବାଦୀ ଥାନା ଅନ୍ତର୍ଗତ ସୁଆଣ୍ଡୋ ନାମକ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପଲ୍ଲୀରେ ୧୮୭୭ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୯ ତାରିଖରେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ

ଦୈତାରୀ ଦାସ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ଥିଲା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ ଦେବୀ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜନ୍ମର ମାତ୍ର ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ମାତା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ ଦେବୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଥିଲା । ତେଣୁ ନିଜର ବାଲ୍ୟବିଧିବା ପିତୃସାକ୍ ଦ୍ୱାରା ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲାଳିତପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ପିଲାଦିନୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧର୍ମ ପରାୟଣ ଓ ଇଶ୍ୱରବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ । ବାରବର୍ଷ ବୟସରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ବିବାହ ନଅବର୍ଷ ବୟସ୍କା ମୋତି ନାମ୍ନୀ ବାଳିକାଙ୍କ ସହ ହୋଇଥିଲା । ଉର୍ଦ୍ଧାକୁଲାର ଶିକ୍ଷା ଶେଷକରି ସେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଉଚ୍ଚଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଲେ । ୧୮୯୯ ମସିହାରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରୁ ଏନ୍‌ଟ୍ରାନ୍ସ ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତ୍ତିତ୍ୱର ସହ ଉର୍ଦ୍ଧା ହୋଇ କଟକ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । କଲେଜରେ ପାଠପଢ଼ୁଥିବା ସମୟରେ ସହପାଠୀମାନଙ୍କ ସହ ବନ୍ୟା ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଅଲରେ ସେବାଶୁଶ୍ରୁଷା ଓ ସାହାଯ୍ୟ ଦାନକରି ନିଜକୁ ଦେଶସେବାରେ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ୧୯୦୪ ମସିହାରେ ସେ ବି.ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ସଫଳତା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବି.ଏଲ. ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଯାଇ କଲିକତାରେ ରହିବା ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ “ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରମିକ ସଂଘ” ଗଠନ କରିଥିଲେ । ୧୯୦୬ ମସିହାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ବି.ଏଲ.ପାଶ୍ କରିଥିଲେ । ସେହିବର୍ଷ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟତମା ପତ୍ନୀ ମୋତି ଦେବୀଙ୍କ ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ବାଲ୍ୟକାଳରେ ମାତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ, କଲେଜରେ ପଢ଼ୁଥିବା ସମୟରେ ସନ୍ତାନର ଅକାଳମୃତ୍ୟୁ ଏବଂ ବି.ଏଲ. ପାଶ୍‌କରିବା ସମୟରେ ପ୍ରିୟତମା ପତ୍ନୀଙ୍କ ଆକସ୍ମିକ ବିୟୋଗ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ମଣିଷରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିଥିଲା । ମାତ୍ର ତିରିଶ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା କର୍ମଯୋଗୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ତ୍ୟାଗପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ।

ନୀଳଗିରି, ପୁରୀ, କଟକ ଓ ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଓକିଲାତି କରିଥିଲେ । ଓକିଲାତି କରିବା ସମୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ନିଜକୁ ବହୁତ ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯଥା ଘରପୋଡ଼ି, ମ୍ୟାଲେରିଆ, ହଜଜା ଓ ବନ୍ୟା ସମୟରେ ଦୁର୍ଗତମାନଙ୍କ ସେବାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରୁଥିଲେ ।

ପୁରୀରେ ଓକିଲାତି କରୁଥିବା ସମୟରେ ୧୯୦୯ ମସିହାରେ ମାତ୍ର ୧୯ ଜଣ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ନେଇ ସତ୍ୟବାଦୀର ବକୁଳ ବନରେ ଏକ ମଧ୍ୟଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ପ୍ରକାର ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ମାଜନର ସ୍କୁଲ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଉଥିଲା । ୧୯୧୬ ମସିହାରେ ବିହାର-ଓଡ଼ିଶା ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାର ସଭ୍ୟଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଝାସଦେଇ ଏହି ପଦବୀରୁ ଇସ୍ତଫା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଓଡ଼ିଶା ଆସି କଟକ, ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ, ବ୍ରହ୍ମପୁର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଉତ୍କଳୀୟ ଜନତାକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ଦାସଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ଗଠିତ “ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ”ରେ ଭାଗନେଇ ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ପାଇଁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷାରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରାଇବାରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବାରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ହଜାରିବାଗରେ କାରାଦଣ୍ଡ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କାରାକାଳରେ ରହିବା ସମୟରେ ସେ ରଚନା କରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଅମର ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି “କାରାକବିତା” ଓ “ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା” ।

୧୯୨୪ ମସିହାରେ କାରାମୁକ୍ତ ହେବାପରେ ସେ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରାଦେଶିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ସମ୍ମିଳନୀର ସଭାପତି ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆର୍ତ୍ତତ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ “ଉତ୍କଳମଣି” ନାମରେ ସମ୍ବୋଧନ କରିଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ “ଉତ୍କଳମଣି” ନାମରେ ସୁପରିଚିତ । ୧୯୨୮ ମସିହାରେ “ଭାରତ ସେବକ ସମାଜ”ର ଲାହୋର ଅଧିବେଶନରୁ ଫେରିବାପରେ ସେ ଭୀଷଣ ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ୧୯୨୮ ମସିହା ଜୁନମାସ ୧୭ ତାରିଖ ରବିବାର ସଂଧ୍ୟା ୭ଟା ୨୫ ମିନିଟ୍ରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟଭୃତୀ ସତ୍ୟବାଦୀ ଠାରେ ଉତ୍କଳମଣିଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣ ହୋଇଥିଲା ।

୧.୨.୨ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ତାଙ୍କର ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ୱରୂପ । ଓଡ଼ିଶାର ଉତ୍କଟ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଲୋକମାନଙ୍କ ଜୀବନର ମାନ ବୃଦ୍ଧିକରି ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଗତି ପଥରେ ଆଗେଇ ନେବାପାଇଁ ଏବଂ ଭାରତୀୟ ସାଂସ୍କୃତିକ ଐତିହ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ସେ ଏକ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଶିକ୍ଷାର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଭଗବତ ପ୍ରୀତି, ଜାତିପ୍ରୀତି ଓ ମାନବପ୍ରୀତି ଉପରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ।

(କ) ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ :

ଗୋପବନ୍ଧୁ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ, “ବିଦ୍ୟାଳୟର ଋଷିକାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧକରି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଦିଆଯାଉଥିବା ପୁସ୍ତକଗତ ଶିକ୍ଷା ଆଦି ଶିକ୍ଷାନୁହେଁ; ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଗୁରୁକୁଳାଶ୍ରମରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିବା ଶିକ୍ଷା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ।” ଅପୂର୍ଣ୍ଣତାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ମଣିଷକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ତାହାର ଶାରୀରିକ ବଳ, ବୁଦ୍ଧିର ଉତ୍ତାପିକା ଶକ୍ତି ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ବିଶୁଦ୍ଧ ଆଚରଣ ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଏକମାତ୍ର ଆୟୁଧ । ଶିକ୍ଷା ଜୀବନର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶକୁ ହିଁ ବୁଝାଇଥାଏ ।

(ଖ) ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

୧. ବ୍ୟକ୍ତିର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ :

ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କେବଳ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ମାନସିକ ବିକାଶକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ପୁସ୍ତକରୁ ଆହରଣ କରାଯାଇଥିବା ତଥ୍ୟ କେବଳ ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ କରାଇଥାଏ । ଅଧିକତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଶାରୀରିକ, ବୌଦ୍ଧିକ, ସାମାଜିକ ଓ ନୈତିକ ବିକାଶ କରିବା ଉଚିତ ।

୨. ବିଶ୍ୱଜନୀନ ମାନବପ୍ରୀତିର ବିକାଶ :

ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ଶାନ୍ତି ଏବଂ ଅହିଂସାର ଅଗ୍ରଦୂତ ଏବଂ ମାନବିକତାର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଥିଲେ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କଠାରେ ମାନବିକତାର ବୀଜ ରୋପଣ କରିବା ଉଚିତ । ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ପରହିତ ପାଇଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରାଏ ତାହା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ।

୩. ସମାଜ ସେବା ମନୋଭାବର ସଂଘର :

ସମାଜସେବା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ଶିକ୍ଷାର ଅନ୍ୟତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । କଥାରେ ଅଛି, “ମଣିଷର ସେବା ହେଉଛି ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ସେବା ।” ତେଣୁ ଶିକ୍ଷା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଦଳପ୍ରୀତି, ସହଯୋଗିତା, ସ୍ଵାର୍ଥତ୍ୟାଗ, ସହାନୁଭୂତି ଓ ସହନଶୀଳତା ଆଦି ଗୁଣର ବିକାଶ କରିବା ଉଚିତ । ସମାଜ ସେବା ପାଇଁ ନିଜର ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବା ପାଇଁ ସେ କଦାପି ପଛେଇ ନାହାନ୍ତି ।

୪. ସାର୍ବଜନୀନ ଶିକ୍ଷା :

ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜନ୍ମଗତ ଅଧିକାର । ତେଣୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ସାର୍ବଜନୀନ ଏବଂ ଅବୈତନିକ ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷା ଧନୀମାନଙ୍କର ଏକତ୍ଵିଆ ଅଧିକାର ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରର ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ସାମ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯିବା ଉଚିତ ।

୫. ଚରିତ୍ର ଗଠନ :

କଥାରେ ଅଛି, “ଥିଲେ ଥାଉ ପଛେ ଗୁଣ ହଜାର, ଚରିତ୍ର ନଥିଲେ ସବୁ ଅସାର” । ସୁତରାଂ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ଭଲଗୁଣ ଯଥା ସତ୍ୟବାଦିତା, ସାହାଯ୍ୟ ମନୋଭାବ, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତା, ସାଧୁତା ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣସବୁ ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ଉପରୋକ୍ତ ଗୁଣର ସୁବିକାଶ ଫଳରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଚରିତ୍ରବାନ ହୋଇପାରିବେ

୬. ଜାତୀୟତା ଭାବର ବିକାଶ :

କଥାରେ ଅଛି, “ଜନନୀ ଜନ୍ମଭୂମିଃ ସ୍ଵର୍ଗାଦପି ଗରିୟସୀ” । ଅର୍ଥାତ୍ ମା ଓ ମାତୃଭୂମି ସ୍ଵର୍ଗଠାରୁ ବଡ଼ । ମାତୃଭୂମିକୁ ଭଲ ପାଉନଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ କଦାପି ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବରେ ବିବେଚନା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଜାତୀୟ ଚରତ୍ର ଉନ୍ନତି, ଜାତୀୟ ଆତ୍ମାର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ଶିକ୍ଷାର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ।

୭. ଅନ୍ଧବିଶ୍ଵାସ ଏବଂ ଅସ୍ଵଶ୍ୟତାର ନିରାକରଣ :

ଭାରତୀୟ ସମାଜ ବିଭିନ୍ନ ଅନ୍ଧବିଶ୍ଵାସ ଏବଂ ଅସ୍ଵଶ୍ୟତାର ଶିକାର ହୋଇ ଯୁଗଯୁଗ ଧରି ଅବହେଳିତ ହୋଇ ରହିଆସିଛି । ଉ ମ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦ୍ଵାରା ହିଁ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରୁ ଅନ୍ଧବିଶ୍ଵାସର ଦୂରୀକରଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । ତେଣୁ ଅନ୍ଧବିଶ୍ଵାସ ଏବଂ ଅସ୍ଵଶ୍ୟତାର ନିରାକରଣ କରି ଦେଶ ଓ ଜାତିକୁ ପ୍ରଗତି ପଥରେ ଆଗେଇ ନେବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟହେବା ଉଚିତ ।

୮. ଅର୍ଥନୈତିକ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ସୃଷ୍ଟି :

ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନିଜଗୋଡ଼ରେ ନିଜେ ଠିଆ ହେବାପାଇଁ ସମର୍ଥ କରାଏ ନାହିଁ ତାହା ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ନୁହେଁ । ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ପାଉଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ପରାଜାପୁଷ୍ଟ ହୋଇ ସମାଜକୁ ଶୋଷଣ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ଶ୍ରମଭିତ୍ତିକ ହେବା ଉଚିତ । ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକୁଳ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭଳି ଶିକ୍ଷା ଓ ଶ୍ରମ ଏକ ସଂଗେ ଚଳିବା ଉଚିତ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ ହେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବ ।

୯. ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

ଗୋପବନ୍ଧୁ କହିଥିଲେ, “ପରାଧୀନ ଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ” ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷା କୌଣସି ପ୍ରକାର ଶାସନ ଶିକୁଳିରେ ଆବଦ୍ଧ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସ୍ୱାଧୀନ ମଣିଷ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ମଣିଷ । ସରକାରୀ ଚଳଣି ପାଇବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏକ ନିର୍ଭୀକ ଏବଂ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକଶିତ ମଣିଷ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷାର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

୧୦. ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ବିକାଶ :

ଶିକ୍ଷା ମଣିଷକୁ ପଶୁ ତୁଲ୍ୟ ନକରି ଧର୍ମ ଓ ସାଧନା ପରାୟଣ କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷା ଲାଭକରି ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ଆତ୍ମସମୀକ୍ଷା ଓ ଆତ୍ମ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିବ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଭାଷାରେ, ଆତ୍ମନିରୀକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଆତ୍ମୋପଲକ୍ଷି ହିଁ ଇଶ୍ୱର ପ୍ରାପ୍ତି । ସୁତରାଂ ଅର୍ଦ୍ଧ-ପଶୁ ସ୍ତରରୁ ଉନ୍ନତ କରି ଏବଂ ଦିବ୍ୟ ଭଗବତ ପ୍ରେମ ଓ ଚେତନାରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରି ଭଗବାନଙ୍କର ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରାଇବା ଶିକ୍ଷାର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(ଖ) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନମନୀୟ ଏବଂ ପୁସ୍ତକଭିତ୍ତିକ ନ ହୋଇ ନମନୀୟ ଏବଂ କ୍ରିୟାଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କେବଳ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବାରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ବହିର୍ଭୂତ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏଭଳି ଭାବେ ସଂଗଠନ କରାଯିବା ଉଚିତ ଯାହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସୁସ୍ଥମ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏକ ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରିବ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଗଣିତ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା ଓ ଶରୀର ବିଜ୍ଞାନ, ରାଜନୀତି, ଅର୍ଥନୀତି, ସଂସ୍କୃତି, ଇଂରାଜୀ, ହିନ୍ଦୀ, ଭୂଗୋଳ, ଇତିହାସ ପ୍ରଭୃତି ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ ବିଷୟ ଯଥା ତର୍କ, ଆଲୋଚନା, ସମାଜସେବା, ସଙ୍ଗୀତ, ନାଟକ, କ୍ରୀଡ଼ା, ବ୍ୟାୟାମ, ନାଟକାଭିନୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା । ମାତୃଭାଷା ଓଡ଼ିଆକୁ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ଭାବରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଶ୍ରମଶିକ୍ଷା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶ୍ରମର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସଂଯୋଗ ହୋଇଥିଲା । ବଗିଚା କାମ, କୃଷି, ଲୁଗା ବୁଣା, କାଠ କାମ ପ୍ରତି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି

କରାଯାଉଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ କହିଥିଲେ, “ପୁସ୍ତକଗତ ଶିକ୍ଷା ସଙ୍ଗେ କର୍ମ ଶିକ୍ଷାରେ ତାଲିମ ଜାତୀୟ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ” । ବୈଷୟିକ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟତୀତ ଭ୍ରମଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ ଥିଲା । ପାଠ ପଢୁଥିବା ସହିତ ଭାରତ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଦର୍ଶନୀୟ ସ୍ଥାନ ପରିଭ୍ରମଣର ସୁଯୋଗ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନ କରି ଏହାକୁ ବହୁମୁଖୀ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର ଓ ସେବାଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଆୟୁଧ ରୂପେ ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ।

(ଗ) ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି :

ଗୋପବନ୍ଧୁ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକୁଳ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ସମର୍ଥକ ଥିଲେ । ଏହି ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଓ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁସମ୍ପର୍କ ରହୁଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି କ୍ରିୟାତ୍ମକ ହେବା ଉଚିତ । ସେ କହିଥିଲେ, “ନିରସ ଶିକ୍ଷାକାର୍ଯ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ଜୀବନ ଓ ସରସତା ଫୁଟାଇବାକୁ ହେବ” । ସେଥିପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ଆଲୋଚନା, କ୍ରୀଡ଼ା ପଦ୍ଧତି, ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପଦ୍ଧତି, ପ୍ରୟୋଗ ପଦ୍ଧତି, ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ପଦ୍ଧତି, ପରିଚର୍ଚ୍ଚା ପଦ୍ଧତି, ଅନୁଷ୍ଠାନ ପଦ୍ଧତି, ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି, ଆଗମନ ଓ ନିଗମନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଭୃତି ଅନୁସୂତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହିସବୁ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସୃଜନୀ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟକ୍ତି-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନେ ଯାହାସବୁ ବୁଝି ପାରୁନଥିଲେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଦୂରୀଭୂତ କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନେ ସ୍ୱତଃସ୍ମୃତ ଭାବେ ନିଜନିଜର ମତ ପ୍ରଦାନ ନିମନ୍ତେ ସୁଯୋଗ ପାଉଥିଲେ । ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ପରମ୍ପରାଭିତ୍ତିକ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରିଥିଲା । ଯଦିଓ ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବିଭିନ୍ନ କ୍ରିୟାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସୂତ ହେଉଥିଲା, ତଥାପି ଶିକ୍ଷକମାନେ ନିଜନିଜର ସ୍ତବ୍ଧଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟସାଧନ ଓ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ସୁପରିଚ୍ଛଳନା ନିମନ୍ତେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ସହିତ ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକୁଳ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ସମନ୍ୱୟ ଘଟାଇଥିଲେ ।

(ଘ) ଅନୁଶାସନ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଶୁଖିଲା ଯଥେଷ୍ଟ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବାହ୍ୟ ଶୁଖିଲା ଅପେକ୍ଷା ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଶୁଖିଲା ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଧିକ । ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ଶାରୀରିକ ବା ମାନସିକ ଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ କରା ନଯାଇ ଆତ୍ମ ସମୀକ୍ଷା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମାନୁଶାସନ (self-discipline) ହିଁ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାଧୀନତା ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନତା ହିଁ ଆତ୍ମାନୁଶାସନର ଉତ୍ସ । ସୁତରାଂ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏକ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଏବଂ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଶୁଖିଳିତ କରାଯାଇପାରିବ ।

(୫) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ସମାଜରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷକ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ । ଶିକ୍ଷକମାନେ ଉପଦେଶ ଦେବା ଅପେକ୍ଷା ନିଜର ଜୀବନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ ଏବଂ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ଉଚିତ । କଥାରେ ଅଛି, “ଯେଭଳି ଶିକ୍ଷକ, ସେଭଳି ଛାତ୍ର” । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ତ୍ୟାଗୀ, କର୍ମଠ, ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତୀ ଏବଂ ସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବା ଉଚିତ । ସେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଭଲ ପାଇବା ସହ ନିଜର ବୃତ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ଭଲ ପାଇବା ଉଚିତ । ନିଜର ଉ ମ ଚରିତ୍ର ଏବଂ ନୈତିକତା ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ଉଚିତ । ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ରୁଚିନ୍ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଶିକ୍ଷକ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଭାଷାରେ, “ଇଟା, କଂକ୍ରିଟର ଘର କିମ୍ବା ତେସ୍କୁ ଏବଂ ଚେୟାର ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ତିଆରି କରିପାରେ ନାହିଁ; ଶିକ୍ଷାଦାନ ନିମନ୍ତେ ଉ ମ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବହୁତ ଗୁଡ଼ିଏ ଡିଗ୍ରୀଧାରଣ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣେ ଉ ମ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇ ନପାରନ୍ତି । “ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ନିଜ ପୁଅଝିଅ ଭଳି ଭଲପାଆନ୍ତି, ସେ ଜଣେ ଉ ମ ଶିକ୍ଷକ ହୋଇଥା’ନ୍ତି ।”

୧.୨.୩ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅବଦାନ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ତାଙ୍କର ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି କେତେକ ମୌଳିକ ଅବଦାନ ରହିଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅବଦାନ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଛି ।

- (କ) ଗୋପବନ୍ଧୁ, ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ସମର୍ଥକ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଭାବରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରମାନେ “ଚରଖା” ଦ୍ୱାରା ସୂତାକଟା ଓ ଲୁଗାବୁଣା ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟକରିବା ମାଧ୍ୟମରେ କର୍ମାନୁଭୂତିକ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ ।
- (ଖ) ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମଣିଷ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଗୋପବନ୍ଧୁ ମତ ଦେଉଥିଲେ । ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଏବଂ ମୁକ୍ତ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ହୋଇପାରେ ।
- (ଗ) ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ କେତୋଟି ବିଷୟ ପଢ଼ାଇଦେଲେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହୁଏନାହିଁ । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ହୋଇପାରେ ।
- (ଘ) ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏକ ବିଶେଷ ଆବଶ୍ୟକତା । ଶିକ୍ଷା ହିଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଉ ମ ଭାବରେ ଜାତୀୟତା ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

- (ଢ) ଭାରତ ଭଳି ଏକ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶରେ ବୃତ୍ତିଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ଦେଶର ପ୍ରଗତି ସମ୍ଭବ ବୋଲି ଗୋପବନ୍ଧୁ ବୃତ୍ତିଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚଳନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।
- (ଚ) ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ଅବୈତନିକ, ସାର୍ବଜନୀନ ଏବଂ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ହେବା ଉଚିତ । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- (ଛ) ଉ ମ ଛାତ୍ର-ଶିକ୍ଷକ ସମ୍ପର୍କ ଉପରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଉ ମ ଶିକ୍ଷଣ ହେବା ସହିତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଉ ମ ବିକାଶ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ।
- (ଜ) ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମାନଙ୍କଠାରେ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ସେବା ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ । ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ “ତ୍ୟାଗ” ବା ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହିଁ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ।
- (ଝ) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ “ମଣିଷ ତିଆରି କାରଖାନା” ହେବା ଉଚିତ । ରୁଚିନ୍ ଅନୁଯାୟୀ କେବଳ କିଛି ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବାରେ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟ ସୀମିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହା ପ୍ରକୃତ ମଣିଷ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ ।
- (ଞ) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକୃତରେ ଆଧୁନିକ ଏବଂ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଶିକ୍ଷା । ୧୯୦୯ ମସିହାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ “ବତୀଘର” କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।
- (ଟ) ଶିକ୍ଷା ଏକ ତ୍ରିମୁଖୀ ପ୍ରକ୍ରିୟା (Tri-polar Process) ଅଟେ । ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷକ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟାର ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷା ସମାଜର ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣରେ ସହାୟକ ହେବା ଉଚିତ । ଉପରୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦେଖିଲେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମାଜ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଥିଲା ।
- (ଠ) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଅନେକ ଆଦର୍ଶ ଛାତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହି ଛାତ୍ରମାନେ ଶିକ୍ଷା, ସାହିତ୍ୟ, ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନ, ଦର୍ଶନ ଏବଂ ସମାଜ ସେବା ପ୍ରଭୃତି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରି ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

୧.୨.୪ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କିତ ସତ୍ୟବାଦୀ ସଂପରାକ୍ଷଣ :

(କ) ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ :

ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଏକ ଅଭିନବ ପରୀକ୍ଷଣ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଭିତ୍ତିପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲା । ଏହା

ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ମଧ୍ୟ ତୀବ୍ରତର କରାଇବାରେ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତି, ଜାତୀୟତା ଏବଂ ସମାଜସେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ମାଇଲ୍‌ଷ୍ଟୁ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

୧୯୦୬ ମସିହାରେ ପୁନାଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗଦାନ ସମୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ପୁନାଠାରେ ଥିବା ଫର୍ଗୁସନ ଗୁରୁକୁଳ ଆଶ୍ରମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହି ଆଶ୍ରମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ଆଶ୍ରମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଜା ୱେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଏକ ମୁକ୍ତାକାଶ ଜାତୀୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମନରେ ଥିଲା । ୧୯୦୯ ମସିହାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । କେତେଜଣ ଯୁବକଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଶ୍ରୀରାମ ଚନ୍ଦ୍ରପୁର ଉର୍ଷାକୁଲାର ସ୍କୁଲରୁ କେତେକ ଆବଶ୍ୟକ ଆସବାବପତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ୧୯୦୯ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୨ ତାରିଖରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ମଧ୍ୟ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ସ୍କୁଲରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସେକ୍ରେଟାରୀ ଥିଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର କେତେଜଣ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ଯଥା ଆର୍ୟ୍ୟ ହରିହର ଦାସ, ପଣ୍ଡିତ ଗୋଦାବରୀଶ ମିଶ୍ର, ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ଏବଂ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ଯୋଗଦାନ କଲେ । ୧୯୧୪ ମସିହାରେ ଉକ୍ତ ମଧ୍ୟଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ଚ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ବକ୍ସଲ, ଅଶ୍ୱ ଏବଂ ଛୁରୀଆନା ବୃକ୍ଷ ପରିବେଷିତ ମନୋରମ ପରିବେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଦେଶ ବିଦେଶର ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଆକର୍ଷିତ କରିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତି, ସାହିତ୍ୟ, ଶିକ୍ଷା, ସାମାଜିକ ଏବଂ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଏକ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଜାତି ଧର୍ମ ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମାଜର ସବୁ ବର୍ଗର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର ଶିକ୍ଷାଦାନ କରି କେବଳ ଓଡ଼ିଶା କାହିଁକି ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଏହା ଆଦର୍ଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ସମାଜର ଉଚ୍ଚନୀଚ ଏବଂ ଧନୀ ଗରୀବ ପିଲାମାନେ ଏହି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏକାଠି ବସୁଥିଲେ, ଖାଉଥିଲେ, ଖେଳୁଥିଲେ, ଶୋଉଥିଲେ ଏବଂ ପାଠ ପଢୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାରମୂଳକ ଆନ୍ଦୋଳନ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଥିଲା । ପ ସଖାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏହି ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବାରୁ ସମାଜର କେତେକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଉଚ୍ଚବର୍ଗର ଲୋକମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁଗୁଳ ହୋଇଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମାନଙ୍କ ମନରେ ଜାତୀୟତା ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବାରୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଆକ୍ରେଶ ମନୋଭାବର ଶିକାର ହୋଇଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଆପ୍ରାଣ ଉଦ୍ୟମ ଯୋଗୁ ସକଳ ବାଧାବିଘ୍ନ ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଗର୍ବ ଏବଂ ଗୌରବର ଶୀର୍ଷରେ ଉପନୀତ ହୋଇପାରିଥିଲା ।

ବିଶ୍ୱକବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ଏବଂ ସାର୍ ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ସରଳ ସବୁଜ ପରିବେଶ ବେଶ୍ ଆକର୍ଷିତ କରିଥିଲା । ଜାତିର ଜନକ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ ମୁକ୍ତାକାଶ ପରିବେଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏହି ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥାର୍ଥରେ ଏକ ବିଶେଷ ଧରଣର ସଂପରୀକ୍ଷଣ ଥିଲା ।

(ଖ) ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର କେତେକ ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ :

୧. ମୁକ୍ତାକାଶ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରିବେଶ :

ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକୁଳ ଆଶ୍ରମ ଭଳି ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ମୁକ୍ତାକାଶ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ବକ୍ସି ଏବଂ ଛୁରାଆନା ବୃକ୍ଷତଳେ ଏବଂ ଶୀତ ଋତୁରେ ଖୋଲା ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ବର୍ଷା ଋତୁରେ ଶ୍ରେଣୀଗୃହରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ବକ୍ସିବନ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ “ବକ୍ସି ବନବିଦ୍ୟାଳୟ” କୁହାଯାଉଥିଲା ।

୨. ଆବାସିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ :

ଉ ମ ଶିକ୍ଷାଦାନ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରେ ଏବଂ ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷ ବାହାରେ ସହାବସ୍ଥାନ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକୁଳ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭଳି ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସହିତ ଏକତ୍ର ଭୋଜନ, ଶୟନ, ପଠନ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଏକତ୍ର କରୁଥିଲେ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିପ୍ରକାଶରେ ସହାୟକ ହେଉଥିଲା ।

୩. ଅବୈତନିକ ଶିକ୍ଷା :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମାନଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ କୌଣସି ଅର୍ଥ ଆଦାୟ କରାଯାଉନଥିଲା । ସ୍କୁଲ ଫିସ୍ ଦେବାକୁ ପଡୁ ନଥିବାରୁ ମେଧାବୀ ଗରିବ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବେଶ୍ ଉପକୃତ ହେଉଥିଲେ । ଅବୈତନିକ ଶିକ୍ଷା ଅନେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଆକର୍ଷିତ କରିଥିଲା ।

୪. ସାର୍ବଜନୀନ ଶିକ୍ଷା :

ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଉଚ୍ଚନୀଚ ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷର ପାଠପଢ଼ିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ଦ୍ୱାର ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଥିଲା । ଧନୀ ସହିତ ଗରିବ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ, ଉଚ୍ଚ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ନୀଚ ବର୍ଣ୍ଣର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସମସ୍ତେ ଏକତ୍ର ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠ ପଢୁଥିଲେ ।

୫. ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସମନ୍ୱିତ ବିକାଶ :

ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ “ପୁସ୍ତକ କୀଟ” ନ କରି ସେମାନଙ୍କର ଶାରୀରିକ, ଆବେଗିକ ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହେଉଥିଲା । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ବୌଦ୍ଧିକ, ସାମାଜିକ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ନୈତିକ ବିକାଶ ଏହି ଶିକ୍ଷାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷାଦାନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଚରିତ୍ର, ସାମାଜିକତା, ଜାତୀୟତା ଭାବ, ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ, ମାନବପ୍ରୀତି, ସେବା ମନୋଭାବ ଏବଂ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ବିକାଶ କରାଯାଉଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଶ୍ରେଣୀଗୃହରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସହିତ ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିଲା ।

୬. ମାତୃଭାଷା : ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ :

ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନ ସମୟରେ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ଇଂରେଜୀ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ପାଠଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମାତୃଭାଷା ଓଡ଼ିଶାକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କାରଣ ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ଭଲଭାବେ ବୁଝିପାରିବ ଏବଂ ନିଜର ମନୋଭାବକୁ ସହଜରେ ପରିପ୍ରକାଶ କରିପାରିବ ।

୭. କର୍ମାନୁଭୂତି ଓ ବୃତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା :

ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ନିଜେ ନିଜଗୋଡ଼ରେ ଠିଆ ହେବାପାଇଁ ସମର୍ଥ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଜୀବନ ନିର୍ବାହରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁ ନଥିଲା । ତେଣୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ କର୍ମାନୁଭୂତି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟ ସହିତ ଦୋକାନ ପରିଚ୍ଛଳନା, ହିସାବ କିତାବ ରଖିପାରିବା, ରାଜସ୍ୱ ପରିମାଣ ହିସାବ, ଭୂମି ପରିମାପ, କୃଷି, ବଗିଚାକାମ, କାଠକାମ, ବେତବୁଣା, ଲୁଗାବୁଣା ଏବଂ ସୂତାକଟା ଭଳି ଧନ୍ଦାଭିତ୍ତିକ ବିଷୟ ପଢ଼ାଯାଉଥିଲା । କୃଷି ବିଷୟକୁ ପଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ନିଜସ୍ୱ ଗୋଟିଏ ଏକର ଜମି ରହିଥିଲା । ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ବୃତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚଳନ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଭାରତ ବର୍ଷରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇ ପାରିଥିଲା ।

୮. ଶ୍ରମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶ୍ରମକୁ ଏକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ କେବଳ ପୋଥିଗତ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରା ନଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରମଭିତ୍ତିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ କରାଯାଉଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଶିକ୍ଷକମାନେ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଭିତରେ ଓ ବିଦ୍ୟାଳୟ ବାହାରେ ଶ୍ରମଦାନ କରୁଥିଲେ । ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା, ମରୁଡ଼ି, ଘରପୋଡ଼ି, ଭୂମିକମ୍ପ, ମହାମାରୀ ଭଳି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ ।

୯. ନିଷ୍ଠାପର, ତ୍ୟାଗୀ ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ :

ବିଦ୍ୟାଳୟର ସଫଳତା ଅନେକାଂଶରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକୁଳ ଆଶ୍ରମରେ ଥିବା ନିଷ୍ଠାପର ଏବଂ ଜ୍ଞାନୀ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଏହାର ଉଦାହରଣ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣୀତ ହୋଇ ବଡ଼ ବଡ଼ ସରକାରୀ ଝକିରୀ ଛାଡ଼ି ଯେଉଁ କେତେକ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକତାକୁ ବୃତ୍ତି ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ, ପଣ୍ଡିତ ଗୋଦାବରୀଶ ମିଶ୍ର, ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ଏବଂ ଆର୍ତ୍ତତ୍ୟାଗୀ ହରିହର ଦାସ ଅନ୍ୟତମ । ଅଧ୍ୟାପନା ଏହି ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ପେଷା ନଥିଲା; ବରଂ ଏହା ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ନିଶା । ସେମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ଠାପର, ତ୍ୟାଗୀ, ଚରିତ୍ରବାନ, ଜ୍ଞାନୀ ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଗୁଣ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା ଏବଂ ଶିକ୍ଷା

ସମାପନ ପରେ ସେମାନେ ଦେଶର ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ, ସହିତ୍ୟ, ଶିକ୍ଷା, ସମାଜସେବା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

୧୦. ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-ଶିକ୍ଷକ ସଂପର୍କ :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସହ ନିବିଡ଼ ଏବଂ ମଧୁର ସମ୍ପର୍କଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପାଠଦାନପରେ ସେମାନଙ୍କର ଶାରୀରିକ, ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ, ଆବେଗିକ ଏବଂ ନୈତିକ ବିକାଶ କିପରି ଉ ମରୁପେ ହୋଇପାରିବ, ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଚିନ୍ତାକରୁଥିଲେ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ନେଉଥିଲେ । ଶିକ୍ଷକମାନେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ନିଜର ପିଲାଭଳି ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶରେ ପଛୁଆପିଲାମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶୈକ୍ଷିକ ତଥା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଥିବା ଅମାପ ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ ଏବଂ ସଦିଚ୍ଛା ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କକୁ ନିବିଡ଼ କରିଥିଲା ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏକ ଉ ମ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟିକରିଥିଲା ।

୧୧. ଅନୁଶାସନ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟର ଉ ମ ସମ୍ପାଦନା ନିମନ୍ତେ ଅନୁଶାସନ ବା ଶୁଦ୍ଧିକାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଜଣେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଭାବରେ ଶୁଦ୍ଧିକାରୀ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା କିନ୍ତୁ ଶୁଦ୍ଧିକାରୀ ବା ଅନୁଶାସନ କହିଲେ ବାହ୍ୟ ଅନୁଶାସନ ନୁହେଁ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ଦଣ୍ଡଦେଇ ଶାସନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆତ୍ମ-ଅନୁଶାସନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । କୌଣସି ଭୁଲ କଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜେ ଆତ୍ମସମୀକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜର ଭୁଲ ବୁଝିପାରି, ଅନୁତାପ କରି ତାହାକୁ ସଂଶୋଧନ କରୁଥିଲା । ନିଜ ଭୁଲକୁ ସଂଶୋଧନ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ଓ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧିକୃତ କରିବା ନିର୍ବାଚିତ ଛାତ୍ର ପରିଷଦର ମୁଖ୍ୟ ଦାୟିତ୍ୱଥିଲା ।

୧୨. ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନ :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ଆବାସିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଥିଲା । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଏକତ୍ର ରହି ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଛାତ୍ରାବାସ ଜୀବନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଠାରେ ସ୍ନେହ, ସହାନୁଭୂତି, ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସାହାଯ୍ୟ ମନୋଭାବ, ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ଏବଂ ନିୟମାନୁବର୍ତ୍ତା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା । ଛାତ୍ରାବାସ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ପଦ୍ଧତିରେ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଛାତ୍ରାବାସରେ ମେସ୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଛାତ୍ରମାନେ ଜଣେ ସଚିବ ଏବଂ କେତେକ ଛାତ୍ରପ୍ରତିନିଧିଙ୍କୁ ନିର୍ବାଚିତ କରୁଥିଲେ । ଛାତ୍ରାବାସରେ ପାଠପଢ଼ା, ପ୍ରାର୍ଥନା, ଉପସ୍ଥାନ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା, ଶୁଦ୍ଧିକାର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ସୁତରାଂ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନ ଯାପନ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ।

୧୩. ସହଯୋଗ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସଂଗଠନ :

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ବାସ୍ତବ ରୂପାୟନରେ ସହଯୋଗ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ପାଇଁ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବା ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ସହଯୋଗ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସଂଗଠନ କରାଯାଉଥିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏବଂ ଛାତ୍ରାବାସରେ ସଂଗଠନ କରାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସହଯୋଗ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି ।

(କ) ସାହିତ୍ୟିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ନାଟକ, କବିତା, କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଲେଖିବାପାଇଁ ଉତ୍ସାହିତ କରାଯାଉଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାସରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀ ତରଫରୁ ମାଗାଜିନ୍ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷ ସ୍କୁଲ ତରଫରୁ ବାର୍ଷିକ ମାଗାଜିନ୍ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଏକାଙ୍କିକା, କବିତା, ଗଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସୃଜନଶୀଳତାର ବିକାଶ ହେଉଥିଲା । ଏହାବ୍ୟତୀତ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ “କବି ସମ୍ମିଳନୀ” ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନେ ସ୍ୱଲିଖିତ କବିତା ଆବୃତ୍ତି ଏବଂ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

(ଖ) ଡର୍କ :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଡର୍କକରିବାର ଶୈଳୀ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଦେଶ ଓ ପ୍ରଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ଡର୍କସଭାର ଆୟୋଜନ କରାଯାଉଥିଲା । ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଡର୍କ ସଭାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ସମୟେ ସମୟେ ବଡ଼ ବଡ଼ ବକ୍ତାମାନଙ୍କୁ ବକ୍ତୃତା ଦେବାପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଉଥିଲା । ଏହି ସଭାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଉପସ୍ଥାନ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଥିଲା ।

(ଗ) ଖେଳକୁଦ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ପୁସ୍ତକରୁ ଆହରଣ କରାଯାଉଥିବା ଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା କେବଳ ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶାରୀରିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରହିବା ଉଚିତ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିୟମିତ ଭାବେ ଖେଳକୁଦ, ଦୌଡ଼, ବ୍ୟାୟାମ, ଟ୍ରିଲ, ଆସନ ଏବଂ ପ୍ରାଣାୟାମ କରୁଥିଲେ । ଏହାବ୍ୟତୀତ ସେମାନେ ଲାଠିଖେଳ, କବାଡ଼ି ଏବଂ ତରବାରୀ ଝଳନା ଆଦି ଖେଳ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ମଧ୍ୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶାରୀରିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏବଂ ଇଚ୍ଛାନ୍ୱୟାୟା ଶାରୀରିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସଂପାଦନ କରାଯାଉଥିଲା । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସୁସ୍ଥ ଶରୀର ଓ ସୁସ୍ଥମନ ସୃଷ୍ଟିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା ।

(ଘ) ପରିଭ୍ରମଣ :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବହିରୁ ପଢ଼ି ପ୍ରକୃତ ଅଭିଜ୍ଞତା ପାଇ ନଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଭୌଗୋଳିକ, ଐତିହାସିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଐତିହ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରି ବିଭିନ୍ନ ଅଭିଜ୍ଞତା ହାସଲ କରୁଥିଲେ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନେଇ କୋଣାର୍କ ଓ ରାମଚଣ୍ଡୀ ପରିଭ୍ରମଣ ସମୟର ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ନେଇ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ “କୋଣାର୍କ” କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପରିଭ୍ରମଣ ସତ୍ୟବାଦୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗଥିଲା ।

(ଙ) ସମାଜସେବା :

ମଣିଷ ସେବା ହିଁ ଭଗବାନଙ୍କ ସେବା, ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନେ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମୟରେ ମୁମୁର୍ଷୁ ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚି ରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ନିଜବଢ଼ି ସମୟରେ ତୁଡ଼ାଠୁଣି ବା ଥୁଲେ, ରୋଗୀମାନଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଗରିବ ମୃତ ଲୋକମାନଙ୍କର ଶବଦାହ କରୁଥିଲେ । ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ସମାଜସେବାକୁ ଜନସାଧାରଣ ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ।

୧.୨.୫ ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ପତନ

୧୯୨୧ ମସିହାରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ମାନ୍ୟତା ପାଇଥିଲା । ଏହା ଦେଶର ବହୁ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ରନାୟକମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହା ବେଶୀ ଦିନପାଇଁ ରହିଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଏହାର ଅବକ୍ଷୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ପରିଶେଷରେ ୧୯୨୬ ମସିହାରେ ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପତନର କାରଣମାନ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଛି ।

(୧) ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କର ଅସହଯୋଗ :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମୟରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଯେତେବେଳେ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଥିବା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ଅସ୍ତ୍ରଶୃଙ୍ଖଳା ଦୂରୀକରଣକରି ସଂସ୍କାର ଆଣିବା ଆରମ୍ଭକଲେ । ସେତେବେଳେ ସ୍ଥାନୀୟ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏହାର ଘୋର ବିରୋଧ କଲେ । ଏପରିକି ୧୯୧୩ ମସିହାରେ ସେମାନେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପୋଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ ।

(୨) ସରକାରୀ ସହାୟତାର ଅଭାବ :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମତରେ ଜାତୀୟତାଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଏହା ସେମାନଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଉଥିଲା । ତେଣୁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ କୋପଦୃଷ୍ଟି ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ଫଳରେ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

(୩) ସ୍ଵାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଂଶଗ୍ରହଣ :

ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ଵରେ ପରିଚାଳିତ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ନେତୃତ୍ଵ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ନେଇଥିଲେ । ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଏବଂ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ନିମନ୍ତେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ବ୍ୟସ୍ତରହିବାରୁ, ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର ପରିଚାଳନା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

(୪) ଦୈନିକ ଶ୍ରମ ପ୍ରତି ଅସୂୟା ମନୋଭାବ :

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପୁସ୍ତକ ପଠନ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରମକୁ ଅଧିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦିଆଯାଇଥିଲା କିନ୍ତୁ କେତେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ପିତାମାତା ଏହାକୁ ପସନ୍ଦ କଲେ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟନେଇ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ତାହାସୁଦୂରପରାହତ ହେଲା ।

(୫) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ :

ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ପରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅନେକ ପରିମାଣରେ କମିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଉ 1ର୍ଷ ହେବାପରେ ସରକାରୀ ଝକିରୀ ପାଇଁ ସେମାନେ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହେବେନାହିଁ ବୋଲି ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟିହେଲା । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅନେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ଵାରା ଅନୁବନ୍ଧନ ହୋଇଥିବା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମଲେଖାଇଲେ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ୧୯୨୬ ମସିହାରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ।

ଉପସଂହାର :

କର୍ପୂର ଉଡ଼ିଯାଇଛି; କନ୍ତୁ କପଡ଼ା ପଡ଼ିରହିଛି । ସତ୍ୟବାଦୀର ବକ୍ତୃତ୍ଵ ବନ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଆମ ମନରେ ଅତୀତର ଗୌରବ ମନେ ପକାଇଦିଏ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅଭୁଲ ମୂଳସାକ୍ଷୀ, ଏହା ଏବେ ବି ଆମ ମନରେ ଜାତୀୟତା ଭାବ ଏବଂ ମାନବିକତା ସୃଷ୍ଟିକରେ । ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପହାର ।

ସାରାଂଶ

ଜୀବନୀ :

ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ୧୮୭୭ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୯ ତାରିଖରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ସୁଆଣ୍ଡୋ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ନାମ ଦୈତାରୀ ଦାସ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ ଦେବୀ । ଶୈଶବାବସ୍ଥାରୁ ମାତୃହରାହୋଇ ବାଲ୍ୟବିଧିବା ପିତୃସାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲାଳିତ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରୁ ବି.ଏ. ପାସ୍ତପରେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ବି.ଏଲ୍. ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ କିଛିଦିନ ଓକିଲାତି କରିବାପରେ କଟକ ହାଇକୋର୍ଟରେ ଓକିଲାତି କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଭାରତରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଝାସ ଦେଇଥିଲେ । “କାରାକବିତା” ଓ “ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା” ପଞ୍ଚିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ଅମର ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି । ୧୯୨୮ ମସିହା ଜୁନ୍ ମାସ ୨୭ ତାରିଖରେ ସେ ଶେଷନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗକରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଅବଦାନ ।

ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ :

ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱରୂପ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ “ବିଦ୍ୟାଳୟର ଚରିକାରୁ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଦିଆଯାଉଥିବା ପୁସ୍ତକଗତ ଶିକ୍ଷା ଆଦି ଶିକ୍ଷା ନହେଁ; ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଗୁରୁକୁଳାଶ୍ରମରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିବା ଶିକ୍ଷାହିଁ ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ।”

ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

- ୧) ବ୍ୟକ୍ତିର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ
- ୨) ବିଶ୍ୱଜନମାନମାନଙ୍କ ପ୍ରୀତିର ବିକାଶ
- ୩) ସମାଜସେବା ମନୋଭାବର ସ ।ର
- ୪) ସାର୍ବଜନୀନ ଶିକ୍ଷା
- ୫) ଚରିତ୍ରଗଠନ
- ୬) ଜାତୀୟତା ଭାବର ବିକାଶ
- ୭) ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାର ନିରାକରଣ
- ୮) ଅର୍ଥନୈତିକ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ସୃଷ୍ଟି

୯) ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

୧୦) ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ବିକାଶ

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କଠୋର ଏବଂ ପୁସ୍ତକଭିତ୍ତିକ ନହୋଇ ନମନୀୟ ଏବଂ କ୍ରିୟାଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କେବଳ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବାରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନହୋଇ ଏଥିରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ବହିର୍ଭୂତ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ପ୍ରାଧିକାର ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଗଣିତ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା, ଶରୀର ବିଜ୍ଞାନ, ରାଜନୀତି, ଅର୍ଥନୀତି, ସଂସ୍କୃତ, ଇଂରାଜୀ, ଭୂଗୋଳ, ଇତିହାସ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟ ସହିତ ଡର୍କ, ଆଲୋଚନା, ସମାଜସେବା, ସଙ୍ଗୀତ, ନାଟକ, କ୍ରୀଡ଼ା, ବ୍ୟାୟାମ ଓ ଡ୍ରାମା ଇତ୍ୟାଦି ରହିବା ଉଚିତ । ମାତୃଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ହେବା ଉଚିତ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି :

ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି କ୍ରିୟାତ୍ମକ ହେବା ଉଚିତ । ନୀରସ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସରସତା ଫୁଟାଇବାପାଇଁ ଆଲୋଚନା, କ୍ରୀଡ଼ା ପଦ୍ଧତି, ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପଦ୍ଧତି, ପ୍ରୟୋଗ ପଦ୍ଧତି, ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ପଦ୍ଧତି, ପରିଚର୍ଚ୍ଚା ପଦ୍ଧତି, ଅନୁକ୍ରମଣ ପଦ୍ଧତି, ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି, ଆଗମନ ଓ ନିଗମନ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସୂତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହିସବୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସୃଜନଶକ୍ତିର ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନୁଶାସନ :

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମାନୁଶାସନ (self-discipline) ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଅନୁଶାସନ, ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ଦୃଢ଼ ନଦେଇ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏକ ଆନନ୍ଦ ଦାୟକ ଏବଂ ସ୍ୱେଚ୍ଛସିଦ୍ଧ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ କରାଯାଇପାରିବ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କପାଇଁ ଏକ ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ । କଥାରେ ଅଛି “ଯେଭଳି ଶିକ୍ଷକ, ସେଭଳି ଛାତ୍ର” । ତେଣୁ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ତ୍ୟାଗୀ, କର୍ମୀ, ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତୀ ଏବଂ ସାଧୁ ହେବା ଉଚିତ । ସେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଭଲପାଇବା ସହ ନିଜର ବୃତ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ଭଲପାଇବା ଉଚିତ । ନିଜର ଉଚ୍ଚ ମ ଚରିତ୍ର ଏବଂ ନୈତିକତା ଦ୍ୱାରା ସେ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ଉଚିତ ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ :

ସତ୍ୟବାଦୀଠାରେ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ୧୯୦୯ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୨ ତାରିଖରେ ଏକ ମଧ୍ୟ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ୧୯୧୪ ମସିହାରେ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ଉଚ୍ଚବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ମାନ୍ୟତା ପାଇଥିଲା । ୧୯୨୬ ମସିହାରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ବନ୍ଦହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟର କେତେକ ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ :

- ୧) ମୁକ୍ତାକାଶ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା
- ୨) ଆବାସିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ
- ୩) ଅବୈତନିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା
- ୪) ସାର୍ବଜନୀନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା
- ୫) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସମନ୍ୱିତ ବିକାଶର ସୁଯୋଗ
- ୬) ମାତୃଭାଷା : ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ
- ୭) କର୍ମାନୁଭୂତିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା
- ୮) ଶ୍ରମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା
- ୯) ନିଷ୍ଠାପର, ତ୍ୟାଗୀ ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ
- ୧୦) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-ଶିକ୍ଷକ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କ
- ୧୧) ଆତ୍ମ-ଅନୁଶୀଳନ
- ୧୨) ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନ
- ୧୩) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସହଯୋଗ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସଂଗଠନ
 - ସାହିତ୍ୟିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ
 - ଡର୍କ
 - ଖେଳକୁଦ
 - ପରିଭ୍ରମଣ
 - ସମାଜସେବା

ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପତନ :

- ୧) ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କର ଅସହଯୋଗ
- ୨) ସରକାରୀ ସହାୟତାର ଅଭାବ
- ୩) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଂଶଗ୍ରହଣ
- ୪) ଦୈନିକ ଶ୍ରମ ପ୍ରତି ଅସୁଯ୍ୟା ମନୋଭାବ
- ୫) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉ ର ତାଲିକା ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଉ ରଟି ବାଛି ଲେଖ
(i) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ “ଉତ୍କଳମଣି” ରୂପେ ପ୍ରଥମେ କିଏ ସମ୍ବୋଧନ କରିଥିଲେ ?
(a) ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ
(b) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଟାଗୋର
(c) ନେତାଜୀ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ
(d) ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ
(ii) ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁ ସାହିତ୍ୟିକ କୃତିଟି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ?
(a) ଗୀତାଞ୍ଜଳି
(b) ଚିଲିକା
(c) କାରାକବିତା
(d) ସାବିତ୍ରୀ
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
(i) କେଉଁ ମସିହାରେ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ?
(ii) ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟ କେଉଁ ମସିହାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ?
(iii) ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର କେଉଁ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିଥିଲା ?
(iv) ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ କେଉଁ ଭାଷାକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲା ?
3. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରାୟ ଦୁଇ କିମ୍ବା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
(i) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର ସଂଜ୍ଞା କ’ଣ ?
(ii) ସତ୍ୟବାଦୀ ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ ସଖାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

- (iii) ଶିକ୍ଷାକୁ ଏକ ମଣିଷ ତିଆରି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବରେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ କାହିଁକି ?
 - (iv) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାର ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
4. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରାୟ ଛଅଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (i) ଜୀବନକୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
 - (ii) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମାନୁଶାସନର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଅ ।
 - (iii) ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
 - (iv) ସତ୍ୟବାଦୀ ଶିକ୍ଷାରେ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପତନ ପାଇଁ ଦାୟୀ ପ୍ରମୁଖ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ।
5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।
- (i) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଶଦ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
 - (ii) ସତ୍ୟବାଦୀ ବନବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାନୁପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନା କର ।
 - (iii) ସତ୍ୟବାଦୀ ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସଂଗଠିତ ହେଉଥିବା ସହ-ପାଠକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
 - (iv) ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରକୁ କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ଅବଦାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କର ।

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ:

- ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରିଶେଷରେ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ*
- ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନୀ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।
 - ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ପାଇଁ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ତ୍ୟାଗ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବେ ।
 - ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାନୀତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବେ ।
 - ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝିବେ ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ ।
 - ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ ଏବଂ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ବୁଝିବେ ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ ।
 - ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ସଂପରାକ୍ଷଣର ମୁଖ୍ୟ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ:

ଭାରତର ମହାନ ଦାର୍ଶନିକ ଏବଂ ଜ୍ଞାନଯୋଗୀ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅବଦାନ ଅତୁଳନୀୟ । ସେ ଥିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ଅଗ୍ରଦୂତ । ଯୋଗ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅତିମାନସ ଚେତନାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ଉପରେ ସେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ପାଠ୍ୟ ବିନା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଯଥା ଶାରୀରିକ, ପ୍ରାଣିକ, ମାନସିକ, ଚୈତ୍ତିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ । ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ସାଧାରଣ ମାନବକୁ ଦିବ୍ୟମାନବରେ ପରିଣତ କରି ଏକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ପରିମାର୍ଜିତ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସମାଜ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ଥିଲା ।

୧.୩.୧ ଜୀବନ:

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ୧୮୭୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୪ ତାରିଖରେ କୋଲକତାଠାରୁ ୧୧ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ହୁଗୁଳି ଜିଲ୍ଲାର କୋନ୍ନଗର ସହରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ଡାକ୍ତର କୃଷ୍ଣଧନ ଘୋଷ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା ଦେବୀ ୧୮୭୭ ମସିହାରେ ପା ବର୍ଷ ବୟସରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଦାର୍ଜିଲିଂର ଲରେଟୋ କନ୍ଭେଣ୍ଟ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ଏଠାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସାତ ବର୍ଷ ବୟସରେ ୧୮୭୯ ମସିହାରେ ସେ ପରିବାର ସହ ଇଲଣ୍ଡ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ୧୪ ବର୍ଷ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ଇଲଣ୍ଡର ସେ ପଲ୍ସ ସ୍କୁଲ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କେମ୍ବ୍ରିଜ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଇଂରାଜୀ, ଲାଟିନ୍ ଗ୍ରୀକ୍, ଜର୍ମାନୀ, ଇଟାଲୀ ଓ ସ୍କେନିସ୍ ଭାଷାରେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ସଂପନ୍ନ ଛାତ୍ର ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର

କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନାରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ସେ ୧୮୯୨ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରେ ଆଇ.ସି.ଏସ୍.ର ଶେଷ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚାକିରୀ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ନଥିବାରୁ ଅଶ୍ୱାରୋହ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହି ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ଚାକିରୀକୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ୧୮୯୩ ମସିହାରେ ଭାରତ ଫେରିଆସି ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ବରୋଦା ରାଜସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଚାକିରୀ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ବରୋଦା କଲେଜରେ ଇଂରେଜୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ୧୯୦୪ ମସିହାରେ ଚାକିରୀ ଛାଡ଼ି ଅରବିନ୍ଦ ରାଜନୀତିରେ ଯୋଗଦାନ କଲେ, ମାତ୍ର ଚାରିବର୍ଷ ପାଇଁ ରାଜନୀତିରେ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସଭା ସମିତିରେ ନିଜର ଓଜସ୍ୱିନୀ ଭାଷଣ ଓ “ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍”, “କର୍ମଯୋଗୀ” ଏବଂ “ଧର୍ମ” ପ୍ରଭୃତି ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ତେଜସ୍ୱିନୀ ଲେଖା ମାଧ୍ୟମରେ ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତୀୟ ରାଜନୀତିରେ ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କୁ ବହୁବାର ଜେଲ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୯୦୮ ମସିହାରେ ଆଲିପୁର ଜେଲରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ଏକ ବର୍ଷ କାରାବରଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହି କାରାବରଣ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏକ ନୂତନ ମୋଡ଼ ଆଣି ଦେଇଥିଲା । ଆଲିପୁର ଜେଲରେ ଥିବା ସମୟରେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ସେ ଭଗବତଗୀତା, ଉପନିଷଦ ପଢ଼ିବାରେ ଓ ଯୋଗ ଏବଂ ଧ୍ୟାନ କରିବାରେ କଟାଉଥିଲେ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କର ଦିବ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତାଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ଜୀବନ ଦିବ୍ୟ ଜୀବନରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ।

୧୯୧୦ ମସିହାରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଠାରେ ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ସମର୍ପଣ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଯୋଗ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ପଣ୍ଡିଚେରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ୧୯୨୨ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଆଶ୍ରମ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଦୀର୍ଘ ଚାଳିଶ ବର୍ଷ ଧ୍ୟାନ, ଯୋଗ ଓ ଗୁରୁ ରଚନାରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ମହାକାବ୍ୟ “ସାବିତ୍ରୀ” “ଭାଗବଦଗୀତା”, “ଦିବ୍ୟ-ଜୀବନ”, “ମାନବ ଚକ୍ର”, “ମାନବ ଐକ୍ୟର ଆଦର୍ଶ” ଏବଂ “ଯୋଗ ସମନ୍ୱୟ” ଆଦି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଦୃତ । ଏହି ରଚନାବଳୀ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନ ଓ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ଭିତ୍ତିଭୂମି । ୧୯୫୦ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୫ ତାରିଖରେ ମହାପୁରୁଷ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣ ହୋଇଥିଲା ।

୧.୩.୨ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ:

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନ ହେଉଛି ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଏକ ବାସ୍ତବ ରୂପାୟନ । ଏହା ବଂଶଶତାବ୍ଦୀର ତତ୍କାଳୀନ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ । ଭାରତର ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଭାବଧାରାରେ ଏହା ଅନୁପ୍ରାଣିତ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

(କ) ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ:

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ, “ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମାର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ସ୍ୱୀକୃତିକୁ ଉନ୍ମୋଚନ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପରିପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଏହାକୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ କରାଇବା” । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ କହିଛନ୍ତି, “ଶିକ୍ଷା ଏପରି ହେବା ଉଚିତ ଯହିଁରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବ ଆତ୍ମା ଓ ତାହାର ଶକ୍ତି ଓ ସମ୍ଭାବନା ରାଜିର ବିକାଶ, ଜାତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବ ଜାତିର ଆତ୍ମା ଓ ତାହାର ଧର୍ମକୁ ସଂରକ୍ଷଣ କରିବା, ଶକ୍ତିଶାଳୀ କରିବା ଓ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିବା ଏବଂ ଉଭୟଙ୍କୁ ମାନବିକତାର ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ଓ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ

ଦାନ ଓ ଆତ୍ମାରେ ଉଚ୍ଚ ଲନ କରିବା ଏବଂ ତାହା ମନୁଷ୍ୟର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତି ଓ ବିକାଶ ରୂପକ ମହାନ ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ କେବେହେଲେ ଯେପରି ଭୁଲି ନଯାଏ” ।

ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ବିକାଶର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ ଯଥା ଶୈଶବ, କୈଶୋର ଓ ଯୌବନରେ ମନୁଷ୍ୟ ମନର ପ୍ରକୃତି ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ହିଁ ଶିକ୍ଷାର ସୁଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତିଭୂମି । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶାରୀରିକ, ପ୍ରାଣିକ, ମାନସିକ, ଚୈତ୍ନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ସମ୍ଭବ । ବ୍ରିଟିଶ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପରୀକ୍ଷାରେ ପାସ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଏହି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁନଥିଲା । ସୁତରାଂ ଯାହା ଜଡ଼ ମାନବ ଓ ଜଡ଼ ସମାଜକୁ କ୍ରିୟାଶୀଳ କରିବାପୂର୍ବକ ଭଗବତ୍ ଚେତନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ କରାଇ ଦିବ୍ୟମାନବ ଓ ଦିବ୍ୟ ସମାଜରେ ପରିଣତ କରାଏ, ତାହା ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ।

(ଖ) ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ:

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଆମ ଅତୀତର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ହିଁ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ କହନ୍ତି ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଶ୍ରୀମାଙ୍କ ମତରେ “ସଫଳତା ନୁହେଁ, ପୂର୍ଣ୍ଣତା ହିଁ ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।” ମନୁଷ୍ୟର ଆକାଂକ୍ଷା ପୂରଣ ବା କୌଣସି ବିଷୟରେ ସଫଳତା ହାସଲ ଜୀବନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ନୁହେଁ, ପରୀକ୍ଷାରେ ପାସ କରିବା, ଚାକିରୀ ପାଇବା, ବହୁତ ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ କରିବା, କ୍ଷମତା ହାସଲ କରିବା, ସାମାଜିକ ମାନ୍ୟତା ହାସଲ କରିବା ଆଦି ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ନୁହେଁ । ଏହା ସବୁ ଭୌତିକ ବା ବାହ୍ୟ ବିକାଶ । ମନୁଷ୍ୟର ବାହ୍ୟ ବିକାଶ ସହିତ ଆତ୍ମାତ୍ମର ବିକାଶ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ଚିରନ୍ତନ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପ୍ରେରଣା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ସମଗ୍ର ସ୍ୱାଧୀନତା, ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ସାମର୍ଥ୍ୟ, ଆନନ୍ଦ ଓ ଶାଶ୍ୱତ ସତ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ।

ଜଡ଼ ଜୀବନରେ ପରମ ଭଗବତ୍ ଚେତନାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଶିକ୍ଷାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ାଯାଉଥିବା ବିଷୟ ଯଥା ଦର୍ଶନ, ସାହିତ୍ୟ, କଳା, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାରେ ପରିପୁଷ୍ଟ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଉଚ୍ଚ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକ ପଠନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ଫଳରେ ସମାଜ ଏକ ଦିବ୍ୟ ସମାଜରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରିବ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ଦିବ୍ୟ ମାନବରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରିବ । ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ଆଧୁନିକ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାର ସଫଳ ସମାଧାନ ହୋଇପାରିବ ।

ସୁତରାଂ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ସାଧନ । ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟର ବାହ୍ୟ ଓ ଆନ୍ତରିକ ବିକାଶ, ବୈଷୟିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତି ଏବଂ ଆତ୍ମା ପରମାତ୍ମାର ମିଳନ କରାଇ ତାହାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆଣି ଦେଇଥାଏ ।

(ଗ) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ:

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୁପ୍ତ ଶକ୍ତିର ଜାଗରଣ ଓ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ନିମ୍ନଲିଖିତ ନୀତି ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ହେବା ଉଚିତ୍ ।

- (୧) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରେ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ । କାରଣ ଆଗ୍ରହ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷଣର ମୂଳଭିତ୍ତି । ଆଗ୍ରହ ଅଭାବରେ ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅବୋଧ, ଖଣ୍ଡିତ ଏବଂ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ ।
- (୨) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଏଭଳି ବିଷୟ ପଢ଼ାଯିବା ଉଚିତ ଯାହାଦ୍ୱାରା ତା’ର ମାନସିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।
- (୩) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ସୃଜନଶୀଳତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁ ଜିଜ୍ଞାସୁ, ଅନୁସନ୍ଧିସୁ, ବିଶ୍ଳେଷଣକାରୀ ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ । ତେଣୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଏପରି ବିଷୟବସ୍ତୁ ରହିବା ଉଚିତ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନୂଆ ନୂଆ ଜିନିଷ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେବ ।
- (୪) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଅଭିପ୍ରେରଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ୍ ।
- (୫) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଶିଶୁକୁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସାତ ଆଠ ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଔପଚାରିକ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ, ଶିକ୍ଷାରତ୍ନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ବିଷୟ ବିଶେଷତଃ ମାତୃଭାଷା ଭଲ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାଦେବା ଉଚିତ୍ । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ମାତୃଭାଷା, ଇଂରାଜୀ, ଫ୍ରେଞ୍ଚିସ୍ , ସାହିତ୍ୟ, କଳା, ଚିତ୍ରକଳା, ସାଧାରଣ ବିଜ୍ଞାନ, ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା ଓ ଗଣିତ ବିଷୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ । ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ମାତୃଭାଷା, ଇଂରାଜୀ, ଫ୍ରେଞ୍ଚିସ୍ , ଗଣିତ, କଳା, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ, ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ, ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ, ଶରୀର ବିଜ୍ଞାନ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ିଯିବା ଉଚିତ । ଅଧିକତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ବୈଷୟିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

(ଘ) ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି:

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଆଧୁନିକ ଓ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ନିମ୍ନଲିଖିତ ନୀତି ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

- (୧) ଶିକ୍ଷାଦାନର ପ୍ରଥମ ନୀତି ହେଉଛି, “ପ୍ରକୃତରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରନ୍ତି ନାହିଁ” । ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନକାରୀ କିମ୍ବା କାର୍ଯ୍ୟ ଆଦାୟକାରୀ ନୁହନ୍ତି; ସେ ଜଣେ ସାହାଯ୍ୟକାରୀ ଏବଂ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ମାତ୍ର । ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେବା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ

ଉପରେ ନିଜକୁ ଜାହିର କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରର ମନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରନ୍ତି ନାହିଁ; ସେ କେବଳ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରନ୍ତି ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜେ କିପରି ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରିବ ତାହାର ବାଟ ଦେଖାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ବରଂ ଯେଉଁ ଉପାୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବ, ସେହି ଉପାୟ ତାକୁ ବତାଇଦିଅନ୍ତି । ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଭିତରେ ଅଛି ତାହା ସମ୍ପର୍କରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସଚେତନ କରାଇଦିଅନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଶୁର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଜ୍ଞାନ କିପରି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉନ୍ନତ ହେବ, ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ସମସ୍ତ ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତି ।

(୨) ଶିକ୍ଷାଦାନର ଦ୍ୱିତୀୟ ନୀତି ହେଉଛି, “ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନସିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମନକୁ ବୁଝିବା ଆବଶ୍ୟକ” । ସାଧାରଣତଃ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଅଭିଭାବକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛାନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଗଢ଼ିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ “ଏହା ହେଉଛି ଏକ ବର୍ବରତା ଓ କୁସଂସ୍କାର” । ତେଣୁ ଶିଶୁ ତା’ର ଇଚ୍ଛାନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ‘ଗୋଟିଏ ଗଛକୁ ବଢ଼ାଇବା ଭଳି’ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହି ଭଳି । ଗଛଟି ଯେଉଁଲି କାହାର ବିନା ହସ୍ତକ୍ଷେପରେ ବଢ଼େ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସେହିଭଳି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ ।

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ କହନ୍ତି, “ସନ୍ତାନସନ୍ତତି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗୁଣ, ଯୋଗ୍ୟତା ଓ ଭାବ ଅନୁଯାୟୀ ବିକାଶ ଲାଭ କରିବେ ବା ଏକ ପରିକଳ୍ପିତ ବୃତ୍ତିପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ହେବେ- ଏପରି ଏକ ଧାରଣା ପୂର୍ବରୁ ପୋଷଣ କରିବାଠାରୁ ବଳି ଗୁରୁତର ତୁଟି ଆଉ ନାହିଁ” । ତାଙ୍କ ମତରେ “ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଦିବ୍ୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ କିଛି ଅଂଶ ନିହିତ । ବ୍ୟକ୍ତିର କିଛି ନିଜସ୍ୱ ଅଛି ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ଶକ୍ତିର ଯେତେ ଅଞ୍ଚଳ ହେଲେ ବି, ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭର ସମ୍ଭାବନା ତାହା ମଧ୍ୟରେ ନିହିତ ଅଛି । ଏହାକୁ ସନ୍ତାନ କରିବା, ଏହାର ବିକାଶ ସାଧନା କରିବା ଓ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାରରେ ନିୟୋଜିତ କରିବା ହେଉଛି ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ।”

(୩) ଶିକ୍ଷାର ତୃତୀୟ ନୀତିଟି ହେଉଛି “ବ୍ୟକ୍ତି ଯାହା ଅଛି ତାହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ସେ ଯାହା ହେବ ସେ ଦିଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ ।” ମଣିଷର ପ୍ରକୃତି ତାହାର ମନ, ଅନୁଶାସନକ୍ରମ ଓ ପରିବେଶଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ତା’ର ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପରିବେଶରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏଥିରୁ ବିରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକ୍ରିୟା ବାଧା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ତା’ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ କହନ୍ତି, “ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିଶୁର ପ୍ରକୃତିର ବିକାଶ ହେବ ସେଠାରୁ ତାହାକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ କ୍ରମୋଦ୍ଗତି ହିଁ ନିର୍ମଳ ବିକାଶର ମୂଳ ଉପାଦାନ ।” ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉଛନ୍ତି ଅତୀତର ସନ୍ତାନ, ବର୍ତ୍ତମାନର ଅଧିକାରୀ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ନିର୍ମାତା । ଅତୀତ ହେଉଛି ଆମର ଭିତ୍ତିଭୂମି, ବର୍ତ୍ତମାନ ହେଉଛି ଉପାଦାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ହେଉଛି ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଚରମ ଆଦର୍ଶ । ଏକ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାର ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଜ୍ଞାତରୁ ଅଜ୍ଞାତକୁ ଓ ନିକଟରୁ ଦୂରକୁ ଯିବାପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ ।

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ନିମନ୍ତେ ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଯଥାଯଥ ଭାବେ ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜ ଅଭିଜ୍ଞତା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜେ ନିଜ ଉଦ୍ୟମରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରିବ ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସ୍ନେହ ଓ ପ୍ରେମର ସହିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ଵରାନ୍ୱିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ଵାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରେ ।

ମାତୃଭାଷା ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ହେବା ଉଚିତ । ମାତୃଭାଷାରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ପଢ଼ାଇବା ଦ୍ଵାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଳିଷ୍ଟ ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ ସହଜରେ ବୁଝିପାରେ ।

ଆତ୍ମ-ଅଭିଜ୍ଞତାର ଉପଯୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଏକ ସଫଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି । ନିଜେ ନିଜର ଅଭିଜ୍ଞତା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଓ ସମନ୍ୱିତ ଭାବରେ ଆହରଣ କରେ ।

“କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ” ପଦ୍ଧତି ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଏକ ସଫଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପୁସ୍ତକକୀଟ ନକରି ସେମାନଙ୍କ ଠାରେ ଆତ୍ମବିଶ୍ଵାସ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଏ ।

ତେବେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକକୁ ଆଖିରେ ରଖି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବିକାଶ ଓ ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ପରିବେଶ ଓ ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

(ଡ) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା:-

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ଯୋଗୀ । ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵ ସଂପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ତାଙ୍କର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ । ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ଚରିତ୍ରବାନ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ହେବା ଦରକାର । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଓ ସମାଜର ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଉଚିତ୍ । ତାଙ୍କର ଆତ୍ମାନୁଭୂତି ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯାହା ଫଳରେ ସେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଦିବ୍ୟ ଜୀବନ ପଥରେ ନେଇ ପାରିବେ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ କହନ୍ତି, “ଉଭୟ ପିତାମାତା ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି ଶିଶୁ ନିଜକୁ ନିଜେ ଶିକ୍ଷା ଦେଇପାରିବା । ନିଜର ବୌଦ୍ଧିକ, ନୈତିକ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଗତ ଓ ବ୍ୟବହାରିକ ଶକ୍ତି ସମୂହର ବିକାଶ କରିବା ଏବଂ ସୁସଂହତ ସ । ଭାବରେ ବିକଶିତ ହେବାରେ ତାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା । ଏକ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଓ ନମନୀୟ ଜଡ଼ ବସ୍ତୁ ଭାବରେ ଦଳି ତକଟି ମନମୁତାବକ ଛା ରେ ଗଢ଼ିତୋଳିବା ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷକ ହେଉଛନ୍ତି ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଯେ ଅନ୍ୟ ସହପାଠୀମାନଙ୍କୁ ଆଗେଇ ନିଅନ୍ତି, ଜଣେ ବଡ଼ ଭାଇ ଯେ ଅନ୍ୟ ଭାଇମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ଏକ ଆଲୋକବର୍ତ୍ତକୀ ଯେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ସଭା ଯିଏ ବିକଶିତ ହେଉଥିବା ଆତ୍ମାନଙ୍କୁ ଜାଗରିତ କରନ୍ତି, ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅବତରିତ ଦେବଦୂତ ଯିଏ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ କରାଇବାରେ ପ୍ରୟାସ କରିଥାନ୍ତି । ପରିଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ, ଯେ ଶିକ୍ଷକ ହେଉଛନ୍ତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଓ ସମାଜର ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ । ସେ ଯଥାର୍ଥରେ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ, ସହାୟକ ଓ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ।

୧.୩.୩ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା:

“ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷ” ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷାକୁ ମହାଯୋଗୀ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଅବଦାନ । ଏହା ତାଙ୍କର ସାଧନା ଓ ଆରାଧନାର ମଧୁ ନିର୍ଯ୍ୟାସ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟର ଶାରୀରିକ, ପ୍ରାଣିକ, ମାନସିକ, ଚୈତ୍ନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ସାଧନ କରି “ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟ” ଏବଂ “ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାଜ” ସୃଷ୍ଟି କରେ ତାହାକୁ “ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍ଗଶିକ୍ଷା” କୁହାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ତାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ପାଠେ ଚି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି, ଯଥା- ଶାରୀରିକ, ପ୍ରାଣିକ, ମାନସିକ, ଚୈତ୍ନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ । ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ ହେଉଛି ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତି ।

(୧) ଶାରୀରିକ ଶିକ୍ଷା:

ସୁସ୍ଥମନ କେବଳ ସୁସ୍ଥ ଶରୀରରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ । ସୁସ୍ଥ ଶରୀରରେ ସୁସ୍ଥ ମନର ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ ଶାରୀରିକ ଶିକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବିଭିନ୍ନ କ୍ରୀଡ଼ା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ବିକାଶ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ । ଶାରୀରିକ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

(କ) ଶାରୀରିକ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଶାରୀରିକ ସଂଯମତା ଓ ଶୁଖିଲା ବିଷୟରେ ଅଧିକ ସଚେତନ ହେବ ।

(ଖ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବିକୃତ ଓ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗମାନଙ୍କର ସୁସ୍ଥ ସଙ୍ଗଠନ ଏବଂ ସାମଗ୍ରିକ ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।

(୨) ପ୍ରାଣିକ ଶିକ୍ଷା:

ପ୍ରାଣ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତିର ସବୁଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସ୍ତର । ଏହାକୁ ସୁସଂଯତ, ସୁଶୁଖିଳିତ କରି ଉଚିତ୍ ମାର୍ଗରେ ପରିଚାଳନା କରିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ସୁଦୀର୍ଘ ନିରାମୟ, ସରଳ ଓ ସୁନ୍ଦର ଜୀବନ ଯାପନ କରିପାରିବ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରାଣିକ ଗଠନ ଚାରୋଟି ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା:

(କ) ମାନସିକ ସ୍ତର:

ମାନସିକ ସ୍ତର ଗଳାଠାରୁ ହୃଦୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଏହା ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ଭାବପ୍ରବଣତା, କାମନା ଓ ଉଦ୍ଦୀପନା ପ୍ରଭୃତି ଜାଗରିତ କରାଇଥାଏ ।

(ଖ) ଆବେଗିକ ସ୍ତର:

ହୃଦୟର ସମ୍ମୁଖ ଭାଗରେ ଏ ସ୍ତର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଆବେଗ ଯଥା ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ, ହିଂସା, ବିଦ୍ୱେଷ, ପରଶ୍ରୀକାତରତା, ସନ୍ଦେହ, ଅବିଶ୍ୱାସ ଇତ୍ୟାଦି ଜାଗରିତ କରାଇଥାଏ । ଏହି ସ୍ତରରେ ଚେତନା ଆହ୍ୱାନିତ ଓ ସଂକୃତିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥାଏ ।

(ଗ) କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ସ୍ତର:

ଏହି ସ୍ତର ମନୁଷ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଅର୍ଥାତ୍ ହୃଦୟଠାରୁ ନୀତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଏହି ସ୍ତରରେ ଚେତନାର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ପ୍ରକାଶ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟର ଗର୍ବ, ଅହଙ୍କାର, ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଭୟ, ଅବସାଦ, ଲାଳସା, କ୍ରିୟା, ପ୍ରତିକ୍ରିୟା, ଉଚ୍ଚ ଜନା ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ସ୍ତରରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଏହି ସ୍ତରରେ ପ୍ରାୟ ଜୀବନ ଯାପନ କରେ ।

(ଘ) ନିମ୍ନସ୍ତର:

ନୀତିର ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ଏହି ସ୍ତର ଅବସ୍ଥିତ । ମନୁଷ୍ୟର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନଯାପନ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକତାର ପରିପୂରଣ ଏହି ସ୍ତର ଦ୍ୱାରା ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଆବଶ୍ୟକତା ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଖାଦ୍ୟ, ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି, କ୍ଷଣିକ କାମନା, ଯୌନ ପିପାସା ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ସ୍ତରରେ ମନୁଷ୍ୟର ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ଓ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ, ସ୍ୱାର୍ଥଗତ ଓ ସୀମିତ ହୋଇଯାଏ ।

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଏକ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଘୋଡ଼ାକୁ ଆୟ କୁ ଆଣିବା ପରି ପ୍ରାଣିକ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟର ଲଗାମ ଛଡ଼ା ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ଆୟ ଧାନ କରିଥାଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ଜବରଦସ୍ତି ଚାପିନଦେଇ ଉଚିତ ମାର୍ଗରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଭାବରେ ପରିଚାଳିତ କରି ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନକୁ କିପରି ସରସ ସୁନ୍ଦର କରିହେବ ଏହା ପ୍ରାଣିକ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଶିଖାଇଥାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ କେଉଁଟି କରଣୀୟ ଓ କେଉଁଟି କରଣୀୟ ନୁହେଁ, କେଉଁଟି ଭଲ ଓ କେଉଁଟି ମନ୍ଦ ଏହା ସଂପର୍କରେ ସଚେତନ କରାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ଉ ମ ଚରିତ୍ରଗଠନ ଓ ସାମାଜିକ ବୋଧ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

(ଘ) ମାନସିକ ଶିକ୍ଷା:

ମାନସିକ ସ୍ତର ହେଉଛି ଜ୍ଞାନ ଓ ଚେତନାର ଉକ୍ତ ପୃଷ୍ଠଭୂମି । ଏହି ସ୍ତରରେ ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଇତିହାସ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ କହନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟର ସଂସ୍କୃତି ଏହି ମନସ୍ତରର ସଂପଦ ଅଟେ । ଏହି ମାନସିକ ସ୍ତରରୁ ଅତିମାନସ ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇପାରିଲେ ମନୁଷ୍ୟର ଜଣ୍ଡରଙ୍କ ସହ ମିଳନ ହୋଇଥାଏ । ମାନସିକ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପୁରାତନଜ୍ଞାନ ସଂଗ୍ରହ, ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ଆବିଷ୍କାର ଓ ଆହରଣ କରିଥିବା ଜ୍ଞାନକୁ ଉଚିତ୍ ମାର୍ଗରେ ବ୍ୟବହାର ଏବଂ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗାଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ମାନସିକ ଶକ୍ତି, ବିଦ୍ବ , ଭାଷା ଏବଂ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ଘଟିଥାଏ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ଚାରିଟି ବିଭାଗ ଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଚି , ମାନସ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ପ୍ରଜ୍ଞା ।

(କ) ଚି :-

ଚି ହେଉଛି ସୃତିର ଗନ୍ତାଘର ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସୃତି ଓ ପରୋକ୍ଷ ସୃତିଗୁଡ଼ିକ ସାଇତା ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି ।

(ଖ) ମାନସ:-

ଏହା ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର କ୍ଷଣିକଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସଦୃଶ । ଅନ୍ୟ ପା ଚି ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଏଠାରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ ।

(ଗ) ବୁଦ୍ଧି:-

ବୁଦ୍ଧି ହେଉଛି ଏକ ମାନସିକ ଶକ୍ତି ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ମନୁଷ୍ୟ ଚିନ୍ତା, କଳ୍ପନା, ସ୍ମରଣ ଓ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରେ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରେ ।

(ଘ) ପ୍ରଜ୍ଞା:-

ଏହା ହେଉଛି ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ରୂଡ଼ା ବା ଅଗ୍ରଭାଗ । ପ୍ରଜ୍ଞାର ବିକାଶ ଫଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ଠାରେ ଜ୍ଞାନ, ଶକ୍ତି, ପ୍ରେମ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଆନନ୍ଦ ଓ ସତ୍ୟର ସମନ୍ୱୟ ଘଟେ । ଏହା ଫଳରେ ସେ ଅତିମାନସ ସ୍ତରକୁ କଳନା କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ଏବଂ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ ।

ମାନସିକ ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଗୁଡ଼ିକ ଉ ମ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହା ଫଳରେ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ବିଦ୍ୱ ବା, ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନ, ଏକାଗ୍ରତା, ଗଭୀର ଅନୁଧ୍ୟାନ, ଚିନ୍ତାଶକ୍ତିର ସଂଯମତା, ମାନସିକ, ଶୃଙ୍ଖଳା, ଚନ୍ଦ୍ରା ଏବଂ ଶକ୍ତିର ସଂଗଠନ ଏବଂ ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣାବଳୀର ବିକାଶ ଘଟିଥାଏ ।

ଚୈତ୍ନିକ ଶିକ୍ଷା:-

ଚୈ ୫ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅବଦାନ । ଚୈ ୫ । ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ମନଃଶକ୍ତିର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ । ଏହି ଚୈ ୫ ।ର ଉନ୍ନେଷଣ ମନୁଷ୍ୟର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ବିକାଶର ଚାବିକାଠି । ଚୈ ୫ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସୁପ୍ତ ଚେତନାକୁ ଜାଗ୍ରତ କରି ସାଧାରଣ ସ୍ତରରୁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ବହୁ ଉନ୍ନତ ସ୍ତରକୁ ନେଇଯାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅନ୍ତଃଚେତନା ଓ ପ୍ରକୃତି ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ବିକଶିତ ହୁଏ । ଚୈ ୫ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟକୁ ତା'ର ମନଃଶକ୍ତିର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଚୈ ୫ । ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅବଗତ କରାଇବା । ଚୈ ୫ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତରର ଗଭୀରରେ ଥିବା ମହାଚେତନାକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିବାରେ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ସାଂସାରିକ ଜଞ୍ଜାଳରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅନୁଭବ କରିବାରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ଚୈ ୫ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟକୁ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର, ନିର୍ମଳ, ଜଞ୍ଜାଳ ମୁକ୍ତ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଥାଏ ।

(ଝ) ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶିକ୍ଷା:-

ମନୁଷ୍ୟ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ । ତେଣୁ ସେ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସ । । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସ । ବିଷୟରେ ଅଜ୍ଞ ଥିବ, ସେତେବିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଶାରୀରିକ, ପ୍ରାଣିକ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ବିଚରଣ କରୁଥିବ ଏହି ସ୍ତରରେ ବାସକଲେ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥପର ଓ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରୀ ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ ଚୈ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟକୁ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟକୁ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗୀ କରିଥାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସାଂସାରିକ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତକରି ଏକ ଶାଶ୍ୱତ ଜୀବନର ସଂଧାନ ଦେଇଥାଏ ଏବଂ ଐଶ୍ୱରିକ ଚିନ୍ତା ଓ ଆଲୌକିକ ଚେତନାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ତା'ର ମନ

ଅତିମାନସର ଚେତନାରେ ସଂଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ସେ ଜୀବନର ଚରମ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭକରେ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଏକ ଶାନ୍ତ ମଧୁର ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ୍ । ଏହି ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଈଶ୍ଵାରୁନ୍ମୁଗା କରାଯାଉ ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜାଗତିକ ଜଞ୍ଜାଳରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ମାନବରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରିବ ।

୧.୩.୪ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂପରାକ୍ଷଣ:-

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ପରାକ୍ଷା- ନିରାକ୍ଷା ପଣ୍ଡିତେରୀ ଆଶ୍ରମରେ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସମୟାନୁକ୍ରମେ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟକୁ ଏବଂ ବିଶ୍ଵର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶକୁ ଏହା ବ୍ୟାପିଯାଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂପରାକ୍ଷଣ ବିଶଦ ଭାବରେ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

(୧) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର:-

୧୯୪୩ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୨ ତାରିଖରେ ପଣ୍ଡିତେରୀଠାରେ ଆଶ୍ରମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଏହି ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ପରେ ଉଚ୍ଚ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ସମୟକ୍ରମେ ଏହା ଏକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ୧୯୫୨ ମସିହା ଜାନୁୟାରୀ ୬ ତାରିଖରେ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରରେ ପ୍ରାୟ ପୃଥିବୀର ସବୁଦେଶର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଓ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳନ୍ତି ଏବଂ ଏଠାରେ ଭାରତୀୟ ଏବଂ ବିଦେଶୀ ଭାଷା ସବୁ ପଢ଼ାଯାଏ । ଏଠାରେ ତିନୋଟି ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ, ଯଥା- ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତର, ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତର ଏବଂ ଉଚ୍ଚସ୍ତର । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବରୁ ଶିଶୁମାନେ ଦୁଇ ବା ତିନିବର୍ଷ ଯାଏ ପ୍ରାକ୍-ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଚାରିବର୍ଷ ପାଇଁ ଏବଂ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଛଅବର୍ଷ ପାଇଁ କରାଯାଏ । ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ଫିସ୍ ଦେବାକୁ ପଡ଼େନାହିଁ । କେବଳ ରହିବା ଓ ଖାଇବା ପାଇଁ ନାମକୁ ମାତ୍ର ଫିସ୍ ଦେବାକୁ ପଡ଼େ । ନଭେମ୍ବର ଓ ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ମାତ୍ର ପନ୍ଦର ବା କୋଡ଼ିଏ ଦିନ ଛୁଟିକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ବର୍ଷସାରା ଏଠାରେ ପାଠପଢ଼ା ଚାଲୁରହିଥାଏ । ଇଂରାଜୀ ଏବଂ ଫ୍ରେ ଭାଷାକୁ ଏଠାରେ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଶାରୀରିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି ।

ଏକ ମୁକ୍ତ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସର୍ବଜ୍ଞାନ ବିକାଶ ସାଧନ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷା କେନ୍ଦ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ସ୍ଵାଧୀନ ଚିନ୍ତାଧାରା, ଐକ୍ୟ, ବିଶ୍ଵଭ୍ରାତୃତ୍ଵ ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ଭଗବତ୍ ବିଶ୍ଵାସରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧି ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷା କେନ୍ଦ୍ର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ।

- (କ) ଏକ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଏବଂ ଆଦର୍ଶ ସମାଜ ଗଠନ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।
- (ଖ) ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ପ୍ରଧାନ ପା ଚି ଦିଗ ଯଥା- ଶାରୀରିକ, ପ୍ରାଣିକ, ମାନସିକ, ତୈଳିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରେରଣା ଏବଂ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

- (ଗ) ଏହି ଶିକ୍ଷାନିକେତନରେ କଳା, ବିଜ୍ଞାନ ଆଦି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ ।
- (ଘ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଠାରେ ମାନବିକ, ଐକ୍ୟବୋଧ ଏବଂ ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱକୁ ରୂପଦେବା ଏହାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।
- (ଙ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ସଂହିତ ଏବଂ ଏକାତ୍ମବୋଧ ସୃଷ୍ଟିକରି ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସମାଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଏହି ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରର ଅନ୍ୟତମ ମୌଳିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

(୨) ଅରୋଭିଲ (ଉଷାନଗର):-

୧୯୬୮ ମସିହାରେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗରୁ ପା ମାଲଲ ଦୂରରେ ଶ୍ରୀମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା “ଅରୋଭିଲ” ବା ଉଷାନଗରୀ ଉଦ୍ଘାଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଅରୋଭିଲର ସନନ୍ଦ ପତ୍ରରେ ୧୨୦ଟି ଦେଶର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଦସ୍ତଖତ କରିଥିଲେ । ଉଷାନଗରୀ ଏକ ସାର୍ବଜନୀନ ନଗରୀ । ଶ୍ରୀମାଙ୍କ ମତରେ ଅରୋଭିଲ କୌଣସି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ନୁହେଁ; ଏହା ସମଗ୍ର ମାନବ ଜାତିର । ଏଠାରେ ସମସ୍ତ ଧର୍ମ, ରାଜନୀତି ଓ ଜାତୀୟତାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହି ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ନରନାରୀ ଶାନ୍ତି ଓ ମୈତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରିପାରିବେ । ଏକ ନୂତନ ଓ ଉନ୍ନତତର ଜୀବନଯାପନ ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ କରିବାପାଇଁ ଅରୋଭିଲ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଏକବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ନଗରୀ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ନଗରୀ ଚାରୋଟି ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ ଯଥା:- ସାଂସ୍କୃତିକ, ଶିକ୍ଷିକ, ଆବାସିକ ଏବଂ ଶୈକ୍ଷିକ । ମନୁଷ୍ୟର ଚାରୋଟି ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ନଗରୀର ଅଂଶଗୁଡ଼ିକର ନାମକରଣ କରାଯାଇଅଛି- ଅରୋଭିଲ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମୂଳନୀତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ।

- (କ) ଅରୋଭିଲ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ନୁହେଁ; ଏହା ସମଗ୍ର ମାନବ ଜାତିର । କିନ୍ତୁ ଅରୋଭିଲରେ ଅବସ୍ଥାନ ନିମନ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ମକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଦିବ୍ୟ ଚେତନାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ହେଉଛି ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ଶିକ୍ଷା, ଧାରାବାହିକ ପ୍ରଗତି ଏବଂ ଚିରନ୍ତନ ତାରୁଣ୍ୟର ଏକ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ।
- (ଖ) ଅତୀତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ମଧ୍ୟରେ ସେତୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଅରୋଭିଲର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଲୁକ୍କାୟିତ ଆତ୍ମଶକ୍ତିର ଜାଗରଣ କରି ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ପାଇଁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଏହାର ପ୍ରଧାନ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ।
- (ଗ) ଭୌତିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଗବେଷଣା ମାଧ୍ୟମରେ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ମାନବିକ ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ।
- (ଘ) ସମାଜରେ ନୂତନ ଶିକ୍ଷା ଓ ନୂତନ ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ ଓ ଉନ୍ନତ ଜୀବନଯାପନ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଗବେଷଣାଗାର ନଗରୀ !

(୩) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର:-

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଉପରେ ଆଧାରିତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ନାମରେ ନାମିତ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ବାସ୍ତବ ରୂପାୟଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହା ଏକ ନୂତନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନ

ଭାରତରେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇପାରିଛି । ଦେଶ ବିଦେଶରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅନେକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ସଫଳତାର ସହିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରୁଛନ୍ତି । ଯଦିଓ ପ୍ରଥମେ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭାବରେ ଖୋଲାଯାଇଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଉଅଛି ।

ଉପସଂହାର:-

ମନୁଷ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେବାପରେ ମଧ୍ୟ ବିବର୍ଦ୍ଧନ ଧାରାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ପଡ଼ିନାହିଁ । ଏହା ଚାଲିଛି ଓ ଚାଲିବ । ମନୁଷ୍ୟର ଶରୀର ଓ ମନରେ ମଧ୍ୟ ବିବର୍ଦ୍ଧନର ଧାରା ଚାଲିଛି । ଦିନ ଆସିବ, ଏହି ମନୁଷ୍ୟ ଦିନେ ଅତି ମାନସ ସଭାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ଦିବ୍ୟ ମାନବରେ ପରିଣତ ହେବ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ଦିବ୍ୟମାନବରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ଅତି ମାନସ ଚେତନାର ଜାଗରଣ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହାହିଁ କେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାମାଧ୍ୟମରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ ।

ସାରାଂଶ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ:-

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ୧୮୭୨ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖରେ କୋଲକତା ଠାରୁ ୧୧ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ହୁଗୁଳି ଜିଲ୍ଲାର କୋନ୍ନଗର ସହରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଦାର୍ଜିଲିଂର ଲରେଟୋ କନ୍ଭେଣ୍ଟ ସ୍କୁଲରେ ସେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସାତ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାଇଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ୧୪ ବର୍ଷ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । କେମ୍ବ୍ରିଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଇଂରାଜୀ, ଲାଟିନ, ଗ୍ରୀକ୍, ଜର୍ମାନୀ, ଇଟାଲୀ ଓ ସ୍ୱେଡିସ୍ ଭାଷାରେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୮୯୨ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରେ ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ପରୀକ୍ଷାରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଶ୍ୱାରୋହଣ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହି ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ଆଇ.ସି.ଏସ୍ ଚାକିରୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖାନ କରିଥିଲେ । ୧୮୯୩ ମସିହାରେ ଭାରତ ଫେରିଆସି ବରୋଦା ରାଜ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଚାକିରୀ କଲେ । ତତ୍ପରେ ବରୋଦା କଲେଜରେ ଇଂରେଜୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ୧୯୦୫ ମସିହାରେ ଚାକିରୀ ଛାଡ଼ି ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ରାଜନୀତିରେ ଯୋଗଦାନ କଲେ । ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କୁ ବହୁବାର ଜେଲ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୯୧୦ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ପଣ୍ଡିଚେରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ୧୯୨୨ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଆଶ୍ରମ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଦୀର୍ଘ ଚାଳିଶ ବର୍ଷ ଧ୍ୟାନ, ଯୋଗ ଓ ଗୁରୁ ରଚନାରେ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୫୦ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୫ ତାରିଖରେ ମହାପୁରୁଷ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣ ହୋଇଥିଲା ।

ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ:-

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ, “ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ବିକଶିତ ଆତ୍ମାର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ସାଧୁ ଉନ୍ମୋଚନ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପରିପ୍ରାପ୍ତିରେ ଏହାକୁ ଉଦ୍ଦୀପନା କରାଇବା ।”

ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ

- (୧) ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତି ।
- (୨) ଜଡ଼ ଜୀବନରେ ପରମ ଭଗବତ ଚେତନାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ।
- (୩) ମନୁଷ୍ୟର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ସାଧନ ।
 - ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିଶୁଭିକ୍ଷ ହେବା ଉଚିତ୍ ।
 - ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରେ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଉଚିତ୍ ।
 - ଏହାଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନସିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ସାଧନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।
 - ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସୃଜନଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ୍ ।
 - ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଅଭିପ୍ରେରଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ୍ ।
 - ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସାମିତ ନହୋଇ ପ୍ରସାରିତ ହେବା ଉଚିତ୍ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି:-

- ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ନିମ୍ନଲିଖିତ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ହେବା ଉଚିତ୍ ।
- (୧) ପ୍ରକୃତରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।
 - (୨) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନସିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମନକୁ ବୁଝିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
 - (୩) ବ୍ୟକ୍ତି ଯାହା ଅଛି ତାହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ସେ ଯାହା ହେବ ସେ ଦିଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ୍ ।
- ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।
- (୧) ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରଦାନ ।
 - (୨) ସ୍ନେହ ଓ ପ୍ରେମ ସହ ଶିକ୍ଷାଦାନ ।
 - (୩) ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ।
 - (୪) ଆତ୍ମ-ଅଭିଜ୍ଞତା ।
 - (୫) କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା:-

ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ଯୋଗୀ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀ, ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଓ ଚରିତ୍ରବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବା ଉଚିତ୍ । ସେ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉପରେ ଲଦି ନ ଦେଇ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କିଭଳି ଭାବେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରିବ, ତା'ର ବାଟ ଦେଖାଇବା ଉଚିତ୍ । ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଦାତା ନୁହଁନ୍ତି; ସେ କେବଳ ଜଣେ ସହାୟକ ଓ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ।

ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂପରାମ୍ପଣ:-

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ସଂପରାମ୍ପଣ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ହୋଇଥିଲା ।

- (୧) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର
- (୨) ଅରୋଭିଲ (ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡ)
- (୩) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ କେତେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନ ତଳେ, ତାହାର ଚାରିଗୋଟି ବିକଳ୍ପ ଉତ୍ତର ଦିଆଯାଇଛି । ମାତ୍ର ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତର ଠିକ୍ । ସେହି ଠିକ୍ ଉତ୍ତରକୁ ବାଛି ତୁମ ଉତ୍ତର ଖାତାରେ ଲେଖ:
- (i) ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁଟି ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ଏକ ଅଙ୍ଗ ନୁହେଁ ?
- (a) ପ୍ରାଣିକ
 - (b) ଶାରୀରିକ
 - (c) ଚୈତ୍ଵିକ
 - (d) ବୈଷୟିକ
- (ii) ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ତ୍ଵାନ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ କିଏ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଧାରଣା ସମ୍ପର୍କରେ ପଶ୍ଚିତେରୀଠାରେ ପରୀକ୍ଷଣ କରିଥିଲେ ?
- (a) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ
 - (b) ଗାନ୍ଧିଜୀ
 - (c) ଗୋପବନ୍ଧୁ
 - (d) ଟାଗୋର
- (iii) ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ତ୍ଵାନ୍ତର ମତ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି, ମନୁଷ୍ୟର ବିକଶିତ ଆତ୍ମାର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ସ୍ଵାଭାବକୁ ଉନ୍ମୋଚନ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପରିପ୍ରାପ୍ତ ପାଇଁ ଏହାକୁ ଉଦ୍ଦୀପନା କରାଇବା ।
- (a) ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି
 - (b) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ
 - (c) ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ
 - (d) ରବିନ୍ଦ୍ରନାଥ ଟାଗୋର

2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।

- (i) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧକ କିଏ ?
- (ii) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
- (iii) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ଆଦର୍ଶ କ'ଣ ଥିଲା ?
- (iv) ଶିକ୍ଷାର କେଉଁ କେଉଁ ଦିଗ ଉପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରେ ?
- (v) ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦ କେଉଁଠାରେ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ ?
- (vi) କେଉଁଠାରେ ଏବଂ କେଉଁ ବର୍ଷ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ?
- (vii) କେଉଁ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦ ରାଜନୀତି ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ?
- (viii) କେଉଁବର୍ଷ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ ?
- (ix) କେଉଁବର୍ଷ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷା କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ?
- (x) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶିକ୍ଷା କେନ୍ଦ୍ରକୁ କେତୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ?

3. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ୫୦ଟି ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଦାନ କର ।

- (i) ବରୋଦା ସହିତ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ କିପରି ଥିଲା ?
- (ii) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (iii) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାରେ 'ପ୍ରାଣିକ ଶିକ୍ଷାର ନିହିତାର୍ଥ କ'ଣ ?
- (iv) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷାର ପା ଚି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- (v) ଅରୋଭିଲ କାହିଁକି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ?
- (vi) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନକୁ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହେବାର କାରଣ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (vii) ଚୈତ୍ନିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଆଲୋଚନା କର ।
- (viii) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରକୃତି ନିରୂପଣ କର ।

4. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ୧୫୦ଟି ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଦାନ କର ।

- (i) ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କର ।

+ ୨ ଶିକ୍ଷା (ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ)

୫୨

- (ii) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କର ।
- (iii) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (iv) ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (v) ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା କିଭଳି ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ? ଆଲୋଚନା କର ।

(ଘ) ରକ୍ଷୋ

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

- ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରିଶେଷରେ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ*
- ରକ୍ଷୋଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ;
 - ରକ୍ଷୋଙ୍କ ଶିକ୍ଷାନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ;
 - ରକ୍ଷୋଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଯଥା-ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା, ନେତି ବାଚକ ଶିକ୍ଷା, ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ବ୍ୟକ୍ତିର ବିକାଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଅନୁଯାୟୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ, ଅନୁଶାସନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକାର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବେ;
 - ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ରକ୍ଷୋଙ୍କ ଅବଦାନର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ :

ଫରାସୀ ଦାର୍ଶନିକ ଜିନ୍ ଜ୍ୟାକସ ରକ୍ଷୋ (Jean Jacques Rousseau) ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଭିନବ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ଜନକ । ଫରାସୀ ବିପ୍ଳବରେ ସେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରୟୋଗ କରି ସେ ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଫ୍ରାନ୍ସର ତତ୍କାଳୀନ ଆତ୍ମକେନ୍ଦ୍ରିକ ସମାଜ ଓ କୃତ୍ରିମ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ସ୍ଵର ଉଠାଇ ନିଜର ଲେଖନ କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷା ସଂପର୍କୀୟ ତାଙ୍କର ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରା କାଳକ୍ରମେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ଵକୁ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନିଜସ୍ଵଶକ୍ତି, ସାମର୍ଥ୍ୟ, ରୁଚି, ଆବେଗ ଓ ଅନୁଭୂତିକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-କେନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା ବା ଶିଶୁ-କେନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ରକ୍ଷୋ ହେଉଛନ୍ତି ଏହାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ।

୧.୪.୧ ଜୀବନୀ :

ରକ୍ଷୋ ୧୭୧୨ ମସିହାରେ ଜେନେଭାଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସରଳ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପରିବେଶ ଓ ପ୍ରକୃତିର ଅତୁଳନୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵ ଉପରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ନିଜର ଜିଦ୍‌ଖୋର ଓ ଉଚ୍ଛ୍ଵଳ ସ୍ଵଭାବ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ତାଙ୍କୁ ବହିଷ୍କାର କରାଯାଇଥିଲା । ଏହା ଚପଳମତି ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ଆଘାତ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ଓ ତାଙ୍କ ମନରେ କୃତ୍ରିମ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସାମାଜିକ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିକ୍ଷୋଭ ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ରକ୍ଷୋ ୧୭୬୨ ମସିହାରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ- ସାମାଜିକ ଚୁକ୍ତି (Social Contract) ଏବଂ ଏମିଲ (Emile) । ରକ୍ଷୋଙ୍କର ଶିକ୍ଷାନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ “ଏମିଲ” ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅବଦାନ । ସେ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ନିଜର ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ମହାନ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କର ୧୭୭୮ ମସିହାରେ ପ୍ୟାରିସରେ ମହାପ୍ରୟାଣ ହୋଇଥିଲା ।

୧.୪.୨ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ :

ରକ୍ଷା ମୁଖ୍ୟତଃ ଜଣେ ଦାର୍ଶନିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ “ପ୍ରକୃତିବାଦ” ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ରକ୍ଷାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତି ସୁନ୍ଦର । ତେଣୁ ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଏବଂ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନରେ ହେବା ଉଚିତ । ଆମେ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁ ତାହାର ତିନିଗୋଟି ଉତ୍ପତ୍ତି- (୧) ପ୍ରକୃତି, (୨) ବ୍ୟକ୍ତି ଓ (୩) ବର୍ତ୍ତମାନର ବସ୍ତୁରାଜି । ଉପରୋକ୍ତ ତିନିଗୋଟି ଉତ୍ପତ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନକରି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ଏହି ଶିକ୍ଷାକୁ ଆଦର୍ଶ ଓ ସାର୍ଥକ ଶିକ୍ଷା କୁହାଯାଏ । ରକ୍ଷାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ବିଶଦ ଭାବରେ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

(କ) ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା :

ରକ୍ଷାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା । “ଏମିଲ୍” ପୁସ୍ତକରେ ସେ “ପ୍ରକୃତି”ର ତିନିଗୋଟି ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

(୧) ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକୃତି : ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଥାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ କହିଲେ ତା’ର ଆବେଗ, ଅନୁଭୂତି, ଆଗ୍ରହ ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ଏହାକୁ ‘ଅନ୍ତଃପ୍ରକୃତି’ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପ୍ରକୃତିକୁ ଭଲ ଭାବରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏହାକୁ “ଶିଶୁକୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା” ବା “ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା” କୁହାଯାଏ ।

(୨) ଭୌତିକ ପ୍ରକୃତି :- ଭୌତିକ ପ୍ରକୃତି କହିଲେ ବସ୍ତୁ ଭିତ୍ତିକ ବା ଜାଗତିକ ପ୍ରକୃତିକୁ ବୁଝାଏ । ଗଛଲତା, ପଶୁପକ୍ଷୀ, ବଣ ପାହାଡ଼, ନଦନଦୀ, ମୁକ୍ତ ଆକାଶ ଇତ୍ୟାଦି ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହାକୁ ବାହ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ରକ୍ଷାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଶ୍ରେଣୀଗୃହର ଚାରିକାନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନ କରି ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ବାହ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଅନ୍ତଃପ୍ରକୃତିର ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ ହେବ ଏବଂ ଶିଶୁର ସୁସମ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ ।

(୩) ଅଣ ସାମାଜିକ ପ୍ରକୃତି : ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ମନୁଷ୍ୟର ସାମାଜିକ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ପରିଚିତ । ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟର ଏହି ସାମାଜିକ ପ୍ରକୃତି ତା’ର ଅଣସାମାଜିକ ପ୍ରକୃତିର ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଅବସ୍ଥା ବୋଲି ରକ୍ଷାଙ୍କର ମତ । ବାସ୍ତବରେ ସମାଜ, ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପରିବାର ଆଦି ସୃଷ୍ଟି ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଅଣସାମାଜିକ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମାଜ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ପରେ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତି ବଦଳିଗଲା । ସାମାଜିକ ଶୃଙ୍ଖଳା, ସଭ୍ୟତା ଓ ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଏକ କୃତ୍ରିମ ଜୀବନ ଯାପନ କଲା । ସୁତରାଂ ରକ୍ଷାଙ୍କ ମତ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷାକୁ ପାରମ୍ପରିକ ନିୟମ ଶୃଙ୍ଖଳାରୁ ବନ୍ଧନମୁକ୍ତ କରାଗଲେ ତା’ର ସ୍ୱାଭାବିକ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।

(ଖ) ନେତିବାଚକ ବା ନାସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା :

ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ନେତିବାଚକ ହେବା ଉଚିତ । ସେ ଅସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷାର ଘୋର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ କେତେକ ଜ୍ଞାନ, କୌଶଳ ଓ ଅନୁଭୂତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସିଧାସଳଖ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ହେଉଛି ଅସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଇଚ୍ଛା ଓ ରୁଚି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ବାଧ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏହା ମନୋବିଜ୍ଞାନର ବିରୋଧୀ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବିକାଶ ନ କରି ମନକୁ ବିକୃତ କରିଥାଏ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନକୌଶଳ ପ୍ରଦାନ ନ କରି ତା’ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତି ମାଧ୍ୟମରେ ତାକୁ ଆପେ ଆପେ ଶିଖିବାରେ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ତାହାକୁ ନାସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା କୁହାଯାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ କରିଥାଏ । ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତରେ ନାସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଏହାର ତିନିଗୋଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯଥା-

- (୧) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସ୍ୱାଭାବିକ ସାମର୍ଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସମନ୍ୱିତ ବିକାଶ;
- (୨) ପ୍ରଚଳିତ ସାମାଜିକ ଅନୁଶାସନମୁକ୍ତ ଚିନ୍ତାଶକ୍ତିର ବିକାଶ;
- (୩) ନିଜ କର୍ମର ପରିଣାମରୁ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ, ଏ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷା ଉପଲବ୍ଧି ସତ୍ୟ ଓ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଏ ।

(ଗ) ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ରକ୍ଷୋଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଓ ବହୁମୁଖୀ । ଏହା ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

(୧) ଆତ୍ମ ପରିପ୍ରକାଶ : ଆତ୍ମପରିପ୍ରକାଶ ବା ଆତ୍ମ-ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଥମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ବିଧେୟ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଥିବା ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଗୁଣାବଳୀର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଚିନ୍ତାଶକ୍ତିର ବିକାଶ ମୁକ୍ତ ତଥା ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ହୋଇପାରିବ ଏବଂ ସେ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ମନୁଷ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରିବ ।

(୨) ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତିର ବିକାଶ : ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ଉପଯୁକ୍ତ ମାଧ୍ୟମ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତିର ବିକାଶ ହେଲେ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ ସହଜ ଓ ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଇଚ୍ଛା, ରଚି ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଆଦିର ଉପଯୁକ୍ତ ବିକାଶ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

(୩) ପରିବେଶ ସହିତ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା : ରକ୍ଷୋଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ପରିବେଶକୁ ବହୁତ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ପରିବେଶ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ଏହା ପ୍ରକୃତିର ନିୟମ । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପରିବେଶ ସହିତ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସମର୍ଥ କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

(୪) ଶାରୀରିକ ବିକାଶ : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ସେ ମୁକ୍ତଭାବରେ ଖେଳକୁଦ କରିପାରିବ ଓ ତା’ର ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

(୫) ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳତାର ବିକାଶ : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳତାର ବିକାଶ କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ବୈଷୟିକ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର କର୍ମକୂଶଳତା ଏବଂ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳତାର ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।

(୬) ନୈତିକ ବିକାଶ : ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ସହିତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନୈତିକ ବିକାଶ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । “ପ୍ରାକୃତିକ ପରିଣାମ ତ” ସାହାଯ୍ୟରେ ଶିଶୁର ନୈତିକ ବିକାଶ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ରକ୍ଷୋ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

(୭) ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି : ଆନନ୍ଦ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ସାର୍ଥକତା ଆଣି ଦେଇଥାଏ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷା ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ହେବା ଉଚିତ । ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଜୀବନକୁ ସରସ ସୁନ୍ଦର କରି ଗଢ଼ିତୋଳି ହେବ । ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉପରେ ଏକ ବୋଧ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରେ ଆନନ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

(୮) ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସୁଷମ ବିକାଶ :- ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ସାଧନ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅନ୍ତଃପ୍ରକୃତି ସହିତ ବାହ୍ୟ ପ୍ରକୃତିର ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରି ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ତା’ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର କେବଳ ମାନସିକ ବା ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ ନ ହୋଇ ଶାରୀରିକ, ସାମାଜିକ, ଆବେଗିକ ଏବଂ ନୈତିକ ବିକାଶ ହେବା ଉଚିତ । “ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟ” ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

(ଘ) ବ୍ୟକ୍ତିର ବିକାଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଅନୁଯାୟୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ସ୍ମରଣିତ “ଏମିଲ୍” ପୁସ୍ତକରେ ରକ୍ଷୋ ଶିକ୍ଷାକୁ ବୟସ ଅନୁଯାୟୀ କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଅନୁସୂଚିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ବିଷୟରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

(୧) ଶୈଶବକାଳ (ଜନ୍ମରୁ ପା ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) : ଏହା ବିକାଶର ପ୍ରଥମସ୍ତର ହୋଇଥିବାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହି ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ଅତି ଦ୍ରୁତଗତିରେ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଶୈଶବକାଳର ଶିକ୍ଷା ମୁଖ୍ୟତଃ ଶରୀର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହେବା ଉଚିତ । ମାନସିକ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ନ ଦେଇ ଶିଶୁକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ସେ ମୁକ୍ତ ଭାବରେ ଖେଳକୁଦ କରିପାରିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ତା’ର ଶରୀର ସବଳ ହେବା ସହିତ ସେ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଉ ମ ଭାବେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିବ । ଏହି ସମୟରେ ଶିଶୁକୁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏହି ସମୟରେ କୃତ୍ରିମ ଭାବରେ ଶିଶୁକୁ କୌଣସି ଶିକ୍ଷା ନ ଦେଇ ତା’ର ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଉଚିତ ।

(୨) ବାଳ୍ୟକାଳ (ପା ବର୍ଷରୁ ବାର ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) : ଏହି ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷା ନେତିବାଚକ ବା ନାସ୍ତିବାଚକ ହେବା ଉଚିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଇଚ୍ଛା, ରଚି ଓ ପ୍ରବୃ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଭାବେ ତାକୁ କୌଣସି ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହି ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ଅନୁଭୂତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ

କରିବା ଉଚିତ । ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଓଜନ, ଗଣନା, ମାପ ଓ ତୁଳନା କରିବା ଶିଖି ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଆବିଷ୍କାର କରିବା ଉଚିତ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଶିକ୍ଷାର ମୌଳିକ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ପରିଚିତ ହେବା ଉଚିତ । ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ, ଆକାର, ଦୈର୍ଘ୍ୟ, ଦୂରତ୍ୱ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏଥି ସହିତ ଶାରୀରିକ ଏବଂ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସବଳ ଓ କର୍ମକ୍ଷମ ହୋଇପାରିବ । ଏହି ସ୍ତରରେ “ପ୍ରାକୃତିକ ପରିଶାପ ତ ” ସାହାଯ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନୈତିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ରକ୍ଷା ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି ।

(୩) କୈଶୋରାବସ୍ଥା (ବାରବର୍ଷରୁ ପନ୍ଦରବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) : ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ ପାଇଁ ଏହି ସମୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ । ରକ୍ଷୋକ ମତରେ ଏହା ହେଉଛି ପରିଶ୍ରମ, ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ଓ ଅଧ୍ୟୟନର ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ । କୈଶୋରାବସ୍ଥାରେ ଦେହ ଓ ମନ ପ୍ରାଣ ଶକ୍ତିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ସମୟରେ ତା’ର ଜୀବନରେ ଉପଯୋଗ ହୋଇପାରୁଥିବା ବିଷୟବସ୍ତୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପଢ଼ାଇବା ଉଚିତ । ବିଜ୍ଞାନ, ଭୂଗୋଳ, ଇତିହାସ, ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନ ନିମନ୍ତେ ଏହା ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସମୟ । ତେବେ ପୁସ୍ତକ, ମ୍ୟାପ ଓ ଗ୍ଲୋବ ସାହାଯ୍ୟରେ ଭୂଗୋଳ ନ ପଢ଼ି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ପରିପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ନଦୀ, ପାହାଡ଼, ଗ୍ରାମ, ହ୍ରଦ ଓ ବନ୍ଦର ଦେଖିଲେ ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ଭୂଗୋଳ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରିବ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଏହି ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କୌଣସି ବୃି ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିବା ଉଚିତ । ରକ୍ଷୋକ ମତରେ ଏଥିପାଇଁ କାଠକାମ ହେଉଛି ଏକ ଉକ୍ତୁଷ୍ଟ ବିଷୟ, ସୁତରାଂ ବୃିଗତ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଦୈହିକ ବିକାଶ ସହିତ କର୍ମକୂଶଳତା, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ଏବଂ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳତାର ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।

(୪) ଯୌବନାବସ୍ଥା (ପନ୍ଦରବର୍ଷରୁ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) : ଏହି ସମୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ଦୈହିକ ଓ ମାନସିକ ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ରକ୍ଷୋ “ନବଜନ୍ମ ଲାଭ” ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବିଭିନ୍ନ ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ହୋଇଥାଏ । ରକ୍ଷୋକ ମତରେ ଏହି ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସମାଜ ଅଭିମୁଖୀ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟର ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହେବ । ଏହି ସମୟରେ ଧର୍ମ ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଚରିତ୍ର ଗଠନ ହେବ; ଇତିହାସ ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ସାମାଜିକ ଚେତନା ଜାଗ୍ରତ ହେବ; ଦର୍ଶନ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ଇଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବ ଓ ଉପଲକ୍ଷ୍ମ କରିବ । ଏହି ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଯୌନଶିକ୍ଷା ଦେବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । କାରଣ ଯୌନଶିକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତିପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ଜୀବନରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସୁସ୍ଥ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।

(୫) ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ :

ରକ୍ଷୋ ପ୍ରାଚୀନ, ପାରମ୍ପରିକ, ଗତାନୁଗତିକ ଓ ପୁସ୍ତକଗତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀର ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ରକ୍ଷୋ ଗୁରୁତ୍ୱଆରୋପ କରିଛନ୍ତି ।

(୧) ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତି : ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସର୍ବଦା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ପ୍ରକୃତିଠାରୁ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ବାସ୍ତବ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ କରିପାରିବ । ରକ୍ଷୋ କହନ୍ତି, “ତୁମର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପୋଥିଗତ ପାଠ ପଢ଼ାଅ ନାହିଁ; ସେ କେବଳ ଅନୁଭୂତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁ ।” କାରଣ ଅନୁଭୂତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ଆହରଣ କରେ ଓ ଏହା ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଏ ।

(୨) କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପୁସ୍ତକଗତ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ବଦଳରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ଶିଖିବା ଉଚିତ । ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତରେ, “ଯେତେବେଳେ ସମ୍ଭବ କ୍ରିୟାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କର; ଯଦି ଏହା ସମ୍ଭବ ନ ହେବ, ସେତେବେଳେ ଶବ୍ଦର ସହାୟତା ନିଆଯାଇପାରେ ।” କର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସୃଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତାଧାରାର ବିକାଶରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣ ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଏ ।

(୩) କ୍ରୀଡ଼ାପଦ୍ଧତି : କ୍ରୀଡ଼ା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରେ ଆନନ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତରେ “କ୍ରୀଡ଼ା ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ” । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସୃଜନଶକ୍ତିକୁ ବିକାଶ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । କ୍ରୀଡ଼ା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରେ ସ୍ୱତଃସ୍ପୃହ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାଧାରା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ସୁତରାଂ ଶୈଶବ ଓ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ପାଇଁ କ୍ରୀଡ଼ା ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉପରେ ରକ୍ଷୋ ଗୁରୁତ୍ୱପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

(୪) ଆବିଷ୍କାରମୂଳକ ପଦ୍ଧତି : ବାଚନିକ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ ନ କରି ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ବିଶେଷଭାବରେ ଗଣିତ ଓ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବା ସମୟରେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର କୌତୁହଳ ଜାଗ୍ରତ କରାଇବେ, ତା’ର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବେ ଏବଂ ଅନୁସନ୍ଧାନକରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଆବିଷ୍କାର କରିବା ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ହେବା ସହିତ ମାନସିକ ବିକାଶ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରିବ । ତେଣୁ ଗଣିତ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମୁଖସ୍ଥ ନ କରି ସେଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଆବିଷ୍କାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(୫) ଭ୍ରମଣ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ : ଭ୍ରମଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଭ୍ରମଣ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ରକ୍ଷୋ କହନ୍ତି, “ଏମିଲ୍‌କୁ କିଛି ପଢ଼ାଇବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ; ସେ ନିଜେ ସବୁ ଅନୁେକ୍ଷଣ କରି ଶିକ୍ଷା କରୁ ।” ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପୁସ୍ତକ, ମାନଚିତ୍ର, ଗ୍ଲୋବ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ ଭୂଗୋଳ ନ ପଢ଼ି ନିଜର ପରିପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ନଦୀ, ପାହାଡ଼, ଗ୍ରାମ, ହ୍ରଦ, ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିପାରିବ । ଋତୁ ଓ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉପରେ ଭାବରେ ଶିଖିପାରିବ ।

(ଚ) ନାରୀ ଶିକ୍ଷା :

ଆଦର୍ଶ ଗୃହିଣୀ ହେବା ନାରୀଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ରକ୍ଷୋ ମତ ଦିଅନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି, “ନାରୀର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ପୁରୁଷର ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବା, ସେବା କରିବା ଓ ପ୍ରୀତି ସମ୍ପାଦନ କରିବା ।” ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ନାରୀକୁ ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । “ଏମିଲ୍” ପୁସ୍ତକରେ ଏମିଲ୍‌ର ଭବିଷ୍ୟତ ପଢ଼ା

“ସୋଫୀ”ର ଶିକ୍ଷା ସମୟରେ ରକ୍ଷା ଏହିଭଳି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ନାରୀ ଯତ୍ନିତ୍ ସ୍ଵାଧୀନତା ଉପଭୋଗ କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ ବିବାହ ପରେ ନାରୀର ସ୍ଵାଧୀନତା ସଙ୍କୁଚିତ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି କହି ରକ୍ଷା ବହୁ ସମାଲୋଚନାର ଶରବ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ।

(ଛ) ଅନୁଶାସନ :

ରକ୍ଷାଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ତାଙ୍କର “ପ୍ରାକୃତିକ ପରିଣାମ ତ” ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପୁରସ୍କାର ବା ଦଣ୍ଡ ପ୍ରକୃତି ଦେବ; ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଯଦି ବେଶୀ ଖାଏ, ତେବେ ତା’ର ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ହେବ । ବେଶୀ ଗାଧୋଇଲେ ତାକୁ ଜ୍ୱର ହେବ ଓ ସେ ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ହେବ । ନିଆଁ ଝର୍ଣ୍ଣ କଲେ ତା’ର ଅଙ୍ଗ ପୋଡ଼ିଯିବ ଓ ସେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଇବ । ତେଣୁ ନିଜର ଅନୁଭୂତି ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଫଳାଫଳ ଦ୍ଵାରା ସେ ଭଲମନ୍ଦ ଜାଣିବ ଓ ନିଜକୁ ଶୁଖିଳିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ । ତେଣୁ ପିତାମାତା ଓ ଶିକ୍ଷକ ଗୃହରେ ବା ଶ୍ରେଣୀଗୃହରେ କୌଣସି ବାହ୍ୟ ଅନୁଶାସନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉପରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାକୁ ଶୁଖିଳିତ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

(ଜ) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ରକ୍ଷାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତି ହିଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷକ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ରଚି, ସ୍ଵଭାବ, ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଉଚିତ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ରକ୍ଷା କହନ୍ତି, “ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏକ ବହି ଏବଂ ଏହି ବହିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୃଷ୍ଠାକୁ ତନ୍ମତନ୍ନ କରି ଶିକ୍ଷକ ପଢ଼ିବା ଉଚିତ ।” ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରଦାନ କରି ତା’ର ପ୍ରାକୃତିକ ବିକାଶ ସାଧନରେ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଯୋଗାଇଦେବା ହେଉଛି ଶିକ୍ଷକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୌଣ । ଶିକ୍ଷକ କେବଳ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ, ସହାୟକ ଓ ପରାମର୍ଶଦାତା ।

(ଝ) ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ରକ୍ଷାଙ୍କ ଅବଦାନ :

ରକ୍ଷାଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ଭିତ୍ତି କରି ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉତ୍ପତ୍ତାନ ହୋଇଥିଲା ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ରକ୍ଷାଙ୍କ ଅବଦାନ ନିମ୍ନରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା ।

(୧) ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ଶିଶୁ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ରକ୍ଷା ହେଉଛନ୍ତି ଏହାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ପାରମ୍ପରିକ ପୁସ୍ତକ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ରକ୍ଷାଙ୍କ ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ।

(୨) ରକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର ମନସ୍ତା୍ତିକ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ଵଆରୋପ କରିଥିଲେ । ଶିଶୁର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଶକ୍ତି, ରଚି, ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ରକ୍ଷା ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

(୩) ରକ୍ଷାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶିଶୁର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିକାଶ ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

(୪) “କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ”, “ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତି”, “ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସଂଚାଳନ”, “ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି”, “ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି” ଇତ୍ୟାଦି ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଉନ୍ନତ କରିବା ପାଇଁ ଅବଦାନ ।

(୫) ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉପରେ ଉନ୍ନତ ପ୍ରଥମେ ଗୁରୁତ୍ଵ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପେସ୍‌ଟାଲସୀ, ଫ୍ରୋବେଲ, ହର୍ବର୍ଟ, ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର, ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଓ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ଏହି ନୂତନ ଭାବଧାରା ଦ୍ଵାରା ଅନେକାଂଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିଲେ ।

(୬) “ନେତୃତ୍ଵାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷା” ଉନ୍ନତ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଏକ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଅବଦାନ । ଶୈଶବକାଳ ଓ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଶିଶୁକୁ ବାଧ୍ୟକରି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ଠିକ୍ ନୁହେଁ ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ଉନ୍ନତ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

(୭) ଶିକ୍ଷା ଏକ ଆନନ୍ଦମୟ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଯତ୍ନଶୀଳତା ନ ହୋଇ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ହେବା ଉଚିତ । ଏକ ଆନନ୍ଦମୟ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଉନ୍ନତ ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ । ଫ୍ରୋବେଲ, ମଠେ ସୋରୀ ଓ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ଶିକ୍ଷାରେ ଉନ୍ନତର ଏହି ପରିକଳ୍ପନାକୁ ବାସ୍ତବ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଆନନ୍ଦମୟ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ଵପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଅଛି ।

୧.୪.୩ ଉନ୍ନତ ଶିକ୍ଷାନୀତିର ସମାଲୋଚନା :

ଉନ୍ନତର ଶିକ୍ଷାନୀତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଓ ବିପ୍ଳବାତ୍ମକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ତୁଟିଶୂନ୍ୟ ନୁହେଁ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୂଚନାବଳୀରୁ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ ।

(୧) ଉନ୍ନତ ନେତୃତ୍ଵାତ୍ମକ ବା ନାହିଁତାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷାକୁ ଅତ୍ୟଧିକ ଗୁରୁତ୍ଵ ପ୍ରଦାନ କରି ଅହିତାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷାକୁ ଗୌଣସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି, ଯାହା ସମାଜର ବିକାଶରେ ଅନ୍ତରାୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

(୨) ନାରୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଉନ୍ନତର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ନକରାତ୍ମକ ଏବଂ ପୁରାତନପନ୍ଥୀ । ଆଧୁନିକ ସମାଜରେ ଏହା ଆଦୌ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ନାରୀଶିକ୍ଷା ବ୍ୟତିରେକେ ସମାଜର ବିକାଶ ଅସମ୍ଭବ ।

(୩) ଉନ୍ନତର “ପ୍ରାକୃତିକ ପରିଶୀଳନ” ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ଅନୁଶାସନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ଦକ୍ଷ ଓ ପୁରସ୍କାର ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ପରିଶୀଳନକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ବିପଜ୍ଜନକ । ଏହା ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ନୁହେଁ ।

(୪) ଉନ୍ନତର ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଏକ ଗୌଣସ୍ଥାନ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ବିନା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସବୁ ସମୟରେ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ କରିପାରିବା ପ୍ରାୟତଃ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

(୫) ଉନ୍ନତର ଶିକ୍ଷାନୀତିରେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଅପେକ୍ଷା ଆବେଗ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦିଆଯାଇଛି । ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ନ ଥିଲେ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନ୍ତଃସାରଶୂନ୍ୟ ଓ ସାମାଜିକ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ସୃଷ୍ଟିହେବାର ଆଶଙ୍କା ଅଛି । ସୁତରାଂ ଉନ୍ନତର ଶିକ୍ଷାନୀତି ପ୍ରଗତିଶୀଳ; କିନ୍ତୁ ମୂଲ୍ୟବୋଧଭିତ୍ତିକ ନୁହେଁ ।

ଉପସଂହାର :

ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ମାଧ୍ୟମରେ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର ଓ ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତି ସୃଷ୍ଟିକରିବା ରକ୍ଷାକାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ପ୍ରଗତିମୂଳକ ଶିକ୍ଷାର ସୌଧଗଠନ ରକ୍ଷାକାର ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ବିଶେଷ ଭାବରେ ରକ୍ଷାକାର ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରଗତିମୂଳକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଥମ ଭିତ୍ତିସ୍ଥାପକ ରୂପେ ରକ୍ଷାକାର ଶିକ୍ଷାଜଗତରେ ଚିର ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇରହିବେ ।

ସାରାଂଶ :

ପରାସୀ ଦାର୍ଶନିକ ଜିନ୍ ଜ୍ୟାକସ ରକ୍ଷାକାର (Jean Jacques Rousseau) କୃତ୍ରିମ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉଠାଇ ନିଜ କାଳରେ ଓ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନିଜସ୍ୱ ଶକ୍ତି, ସାମର୍ଥ୍ୟ, ରୁଚି, ଆବେଗ ଓ ଅନୁଭୂତିକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ସେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ରକ୍ଷାକାର ମତରେ ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା । ରକ୍ଷାକାର ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ନିମ୍ନରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି :

(କ) ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା : ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ପ୍ରକୃତିର ତିନିଗୋଟି ଅର୍ଥ ହେଲା- (୧) ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକୃତି (୨) ଭୌତିକ ପ୍ରକୃତି (୩) ଅଣସାମାଜିକ ପ୍ରକୃତି ।

(ଖ) ନେତିବାଚକ ବା ନାସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନକୌଶଳ ପ୍ରଦାନ ନ କରି ତା’ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତି ମାଧ୍ୟମରେ ତାକୁ ଆପେ ଆପେ ଶିଖିବାର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ତାହାକୁ ନେତିବାଚକ ବା ନାସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା କୁହାଯାଏ ।

(ଗ) ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ : (୧) ଆତ୍ମପରିପ୍ରକାଶ, (୨) ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତିର ବିକାଶ, (୩) ପରିବେଶ ସହିତ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା, (୪) ଶାରୀରିକ ବିକାଶ, (୫) ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳତାର ବିକାଶ, (୬) ନୈତିକ ବିକାଶ, (୭) ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି, (୮) ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସୁଷମ ବିକାଶ

(ଘ) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ : ବୟସ ଅନୁଯାୟୀ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବା ସ୍ତରରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ବିଭକ୍ତ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏହି ସ୍ତରଗୁଡ଼ିକ ହେଲା

- (୧) ଶିଶୁବ କାଳ (ଜନ୍ମରୁ ପା ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)
- (୨) ବାଳ୍ୟକାଳ (ପା ବର୍ଷରୁ ବାରବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)

- (୩) କୈଶୋରାବସ୍ଥା (ବାରବର୍ଷରୁ ପନ୍ଦରବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)
- (୪) ଯୌବନାବସ୍ଥା (ପନ୍ଦରବର୍ଷରୁ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)
- (୫) ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ
- (୬) ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତି
- (୭) କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା
- (୮) କ୍ରୀଡ଼ା ପଦ୍ଧତି
- (୯) ଆବିଷ୍କାରମୂଳକ ପଦ୍ଧତି
- (୧୦) ଭ୍ରମଣ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

(ତ) ନାରୀ ଶିକ୍ଷା : ଆଦର୍ଶ ଗୃହିଣୀ ହେବା ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ନାରୀକୁ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟରଖି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଉଚିତ ।

(ଛ) ଅନୁଶାସନ : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ କୌଣସି ବାହ୍ୟ ଅନୁଶାସନ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ରକ୍ଷୋକ ଅନୁଶାସନ “ପ୍ରାକୃତିକ ପରିଣାମ ତ” ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ।

(ଜ) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରଦାନ କରି ତା’ର ପ୍ରାକୃତିକ ବିକାଶ ସାଧନାରେ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଯୋଗାଇ ଦେବା ହେଉଛି ଶିକ୍ଷକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ । ଶିକ୍ଷକ କେବଳ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ, ସହାୟକ ଓ ପରାମର୍ଶଦାତା ।

(ଝ) ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ରକ୍ଷୋକ ଅବଦାନ : (୧) ଶିଶୁ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା, (୨) ଶିକ୍ଷାର ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭିତ୍ତିଭୂମି, (୩) ଶିଶୁର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିକାଶ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା, (୪) କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ, (୫) ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ, (୬) ନେତିବାଚକ ବା ନାସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା, (୭) ଆନନ୍ଦମୟ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷଣ ।

(ଞ) ରକ୍ଷୋକ ଶିକ୍ଷାନୀତିରେ ସମାଲୋଚନା : (୧) ନାସ୍ତିବାଚକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ, (୨) ନାରୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ନକରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, (୩) ପ୍ରାକୃତିକ ପରିଣାମ ତ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ଅନୁଶାସନ, (୪) ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଗୌଣସ୍ଥାନ ପ୍ରଦାନ, (୫) ଆବେଗ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଉପରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପ୍ରଦାନ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉ ର ତାଲିକା ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଉ ରଟି ଦାକ୍ଷି ଲେଖ
(i) ଜିନ୍ ଜ୍ୟାକସ୍ ରକ୍ଷୋ କେଉଁ ଶିକ୍ଷାର ସର୍ବପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ?
(a) ଶିକ୍ଷକ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା
(b) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା
(c) ବିଷୟ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା
(d) ସମାଜ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷା
(ii) ଶୈଶବ କାଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର କେଉଁ ପ୍ରକାର ବିକାଶ ଉପରେ ରକ୍ଷୋ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି ?
(a) ନୈତିକ ବିକାଶ
(b) ସାମାଜିକ ବିକାଶ
(c) ଶାରୀରିକ ବିକାଶ
(d) ମାନସିକ ବିକାଶ
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
(i) କେଉଁ ପୁସ୍ତକରେ ରକ୍ଷୋ ନିଜର ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ?
(ii) ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତରେ କେଉଁ ସ୍ତର ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ ?
(iii) ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତରେ ନାରୀ ଶିକ୍ଷାର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କ'ଣ ?
(iv) ରକ୍ଷୋଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଅନୁଶାସନ କେଉଁ ତ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ?
3. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରାୟ ଦୁଇ କିମ୍ବା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
(i) ପ୍ରକୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ରକ୍ଷୋଙ୍କ ମତାମତ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।
(ii) ରକ୍ଷୋ ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ବୟସ ଅନୁଯାୟୀ କେଉଁ କେଉଁ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ?

+ ୨ ଶିକ୍ଷା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)

୨୪

- (iii) ରକ୍ଷୋକ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷାର ଯେକୌଣସି ତିନିଗୋଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।
- (iv) ଆନନ୍ଦମୟ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ କିପରି ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ?
4. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରାୟ ଛଅଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (i) ନେତୃବୀଚକ ବା ନାସ୍ତିବୀଚକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
- (ii) ଅସ୍ତିବୀଚକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
- (iii) ନାରୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ରକ୍ଷୋ କିପରି ନକରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ?
- (iv) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ସଂପର୍କରେ ରକ୍ଷୋକ ମତାବତ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।
5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।
- (i) ରକ୍ଷୋକ ପ୍ରଣୀତ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (ii) ରକ୍ଷୋକ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ବିକାଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଅନୁଯାୟୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (iii) ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ରକ୍ଷୋ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରୁଥିଲେ, ସେଗୁଡ଼ିକର ପୁଞ୍ଜୀନୁପୁଞ୍ଜ ଆଲୋଚନା କର ।
- (iv) ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ରକ୍ଷୋକର ମୁଖ୍ୟ ଅବଦାନ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (v) ରକ୍ଷୋକ ଶିକ୍ଷାନୀତିର ସମାଲୋଚନା କର ।

ଜନ୍ ତୁଇ (John Dewey)

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ:

ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ

- ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କ ଜୀବନୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବେ ।
- ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କର ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଇପାରିବେ ।
- ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ବାଦ ତୁର ନୀତି ଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖ କରିପାରିବେ ।
- ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ଡଗ୍ମାଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବେ ।
- ‘ଶିକ୍ଷା ଓ ଗଣତନ୍ତ୍ର’ର ବିଶେଷ ସଂପର୍କ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନରେ କିଭଳି ବାସ୍ତବ ବାଦୀ ରୂପ ନେଇଛି ତାହା ବୁଝାଇ ପାରିବେ ।
- ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି କିପରି ମୁଗାପଯୋଗୀ ହୋଇପାରିଛି ତାହା ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଦର୍ଶାଇ ପାରିବେ ।
- ଦାଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧିଲା ଓ ଅନୁଶାସନ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଓ ପରସ୍ପର ସହଯୋଗରେ ଶୁଦ୍ଧିଳିତ ହେବା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସତ୍ୟତା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିପାରିବେ ।

ଜନ୍ ତୁଇ

ଉପକ୍ରମ:

ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଭାବରେ ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କର ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ଓ ସମ୍ମାନ ରହିଛି । ଏମିଲ ଡରକ୍‌ହାଇମ୍‌ଲେ ଲେଖିଛନ୍ତି “ଜନ୍ ତୁଇ ହେଉଛନ୍ତି ଆମେରିକୀୟ ପ୍ରତିଭାର ଗଭୀର ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି” । ଆମେରିକାର ଦର୍ଶନ ହେଉଛି ପ୍ରୟୋଗବାଦ ବା ବ୍ୟାବହାରିକତା ବାଦ । ଜନ୍ ତୁଇ ଏହି ବାସ୍ତବବାଦୀ ଦର୍ଶନକୁ ଶିକ୍ଷା ସଂସ୍କାର ଦିଗରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପୁରାତନ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ନିରାନ୍ତରତା, ନିଷ୍ଠା ଓ ଅମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥା ଅଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ । ସୁତରାଂ ସେ ଶିଶୁର ଆଗ୍ରହ, ଅନୁସନ୍ଧିତା, କ୍ରିୟାଶୀଳତା ଏବଂ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସମାଜର ପ୍ରୟୋଜନକୁ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ବୋଲି ଧରି ନେଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାଣବନ୍ତ ଓ ପ୍ରଗତିମୂଳକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଓ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ ।

୧.୫.୧. ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କ ଜୀବନୀ:

ଜନ୍ ତୁଇ ୧୮୫୯ ମସିହାରେ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ବର୍ଲିଂଟନ ସହରରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବର୍ଲିଂଟନରୁ ସେ ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଇଉରୋପର ପୁରାତନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେଠାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତରେ କରି ସେ ଭରମ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ବି.ଏ. ପାଶ୍ କରିଥିଲେ । ତା’ପରେ ଏକ ବର୍ଷ ପାଇଁ

ଗୋଟିଏ ମାଧ୍ୟମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସେ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଟି.ଏଚ୍.ହକ୍ସଲି ରଚନାରୁ ଜୀବ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଚାର୍ଲସ୍ ଡାର୍ଭିନ୍ ଡାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ କ୍ରମ ବିବର୍ଦ୍ଧନ ବାଦ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କଲେ । ଜନ୍ ହପକିନ୍ସ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତି ସେ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ସେଠାରେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ ସ୍ଟାନଲିହଲ ଓ ସାମାଜିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଦାର୍ଶନିକ ଚାର୍ଲସ୍ ପିୟର୍ସଙ୍କ ପ୍ରୟୋଗବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧି ହେଲେ । ସେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଦାର୍ଶନିକ ଜର୍ଜ୍ ମରିସ୍ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେଲେ । ହେଗେଲଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ବାଦରେ ସେ ଅନୁପ୍ରାଣୀତ ହେଲେ । ପରେ ଆଦର୍ଶବାଦକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସେ ପ୍ରୟୋଗ ବାଦକୁ ଆପଣେଇ ନେଇଥିଲେ । ହପକିନ୍ସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପି.ଏଚ୍.ଡି ଉପାଧି ପାଇ ମିନେସୋଟା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ କିଛି ବର୍ଷ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ସେ ୧୮୯୪ରେ ଚିକାଗୋ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦର୍ଶନ ଓ ଶିକ୍ଷାଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟାପକ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ହାଭାର୍ଡ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଦାର୍ଶନିକ ଉଇଲିଅମ୍ ଜେମ୍ସଙ୍କ ପ୍ରୟୋଗବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ଯେ ବିଜ୍ଞାନ, ଶିଳ୍ପ ଓ ଗଣତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବ ଦ୍ୱାରା ଆମେରିକାରେ ସାମାଜିକ ସଂଘର୍ଷ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରୟୋଗବାଦୀ ଚିନ୍ତା ଅନୁସାରେ ଶିକ୍ଷାର ପରିବର୍ଦ୍ଧନ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ଲିପ୍ସ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ସେ ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁଥିରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଗତିମୂଳକ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶ ଓ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକର ପରୀକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ଚିକାଗୋରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଥିବାବେଳେ ସେ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଥିଲେ ତାହାହେଲା- ‘ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ସମାଜ’, ‘ଶିଶୁ ଓ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ’ ‘ମୋର ଶୈକ୍ଷିକ ଧର୍ମ’ ସେ ୧୯୦୪ ମସିହାରେ କଲମିଆ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତି “ଗଣତନ୍ତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷା” ୧୯୧୬ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱ ଶିକ୍ଷା ଜଗତରେ ଚହଲ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ତା’ଛଡ଼ା ‘ଆସନ୍ତା କାଳର ବିଦ୍ୟାଳୟ’, ‘ସର୍ଜନାତ୍ମକ ବୁଦ୍ଧି’, ‘ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ପ୍ରକୃତି’, ‘ଦର୍ଶନ ଓ ସଭ୍ୟତା’, ‘ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଶିକ୍ଷା’, ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ୟା ଏଭଳି ଅନେକ ଅକ୍ଷୟ କୃତି ଶିକ୍ଷା ଜଗତରେ ବୈପ୍ଳବିକ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଆଣିପାରିଛି । ଏହି ମହାନ ଦାର୍ଶନିକ ତଥା ଶିକ୍ଷାବିତ୍‌ଙ୍କର ୧୯୪୨ ମସିହାରେ ଦେହାନ୍ତ ହେଲା ।

୧.୫.୨. ଜନ୍ ଭୁଇଁଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନ:-

ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଉଇଲିଅମ୍ ଜେମ୍ସ ଓ ଚାର୍ଲସ୍ ପିଅର୍ସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଦର୍ଶନର ନୂତନ ସଂଜ୍ଞା ଦେଇଥିଲେ । ଦର୍ଶନର ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ପୃଥିବୀକୁ କିପରି ଉନ୍ନତ କରିବା ବା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବ । ଦର୍ଶନ ଜୀବନ ସମସ୍ୟା, ଦୃଢ, ପ୍ରୟୋଜନ ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ପ୍ରୟୋଗ ବାଦ ଏକ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ଦର୍ଶନ ।

ପ୍ରୟୋଗବାଦର ମୌଳିକନୀତି

- (୧) ଜୀବନ ପରିବର୍ଦ୍ଧନଶୀଳ ‘ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ପରିବର୍ଦ୍ଧନର ଗତି କ୍ଷିପ୍ର ହୋଇଛି । ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ହୋଇଛି ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ।
- (୨) ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଘଟୁଥିବାରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ ସମସ୍ୟା ବହୁଳ । ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ, ସମାନ, ଅଭିଜ୍ଞତା, ଆଦର୍ଶ ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧରେ ଅନବରତ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଦେଖାଯାଉଛି ।

- (୩) ମନୁଷ୍ୟ ତା’ର ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକୁ ସମାଧାନ ନ କରି ପାରିଲେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ତେଣୁ ଜୀବନରେ ଆସୁଥିବା ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବା- ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।
- (୪) ସକ୍ରିୟତା ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ଉପାୟ ଚିନ୍ତା କରିପାରିବା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀରେ ସମସ୍ୟାକୁ ପରୀକ୍ଷାକରି ସକ୍ରିୟ ଉଦ୍ୟମ ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନର ପଦ୍ଧା ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।
- (୫) ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କ ଭାବନାରେ “ଜ୍ଞାନ ବାସ୍ତବ ଜୀବନର ଏକ ଉପକରଣ ମାତ୍ର” । ଜ୍ଞାନର କୌଣସି ନିଜସ୍ୱ ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ସେହିପରି ସତ୍ୟର କୌଣସି ନିଜସ୍ୱ ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଯାହା ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ ତାହାହିଁ ସତ୍ୟ । ଜୀବନର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ସତ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ଯେହେତୁ ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ, ପ୍ରୟୋଗ ବାଦକୁ ‘ପରୀକ୍ଷଣବାଦ’, ‘ମାନବିକତା ବାଦ’ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।
- (୬) ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱାଧୀନତା ନରହିଲେ ତା’ର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧିତା ବା ପରୀକ୍ଷଣ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟର କୌଶଳ, ଜ୍ଞାନ ବା ଅନୁଭବକୁ ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ ପରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ଉଦାରଣ ଆବଶ୍ୟକ ।
- (୭) ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କ ମତରେ ‘ଗଣତନ୍ତ୍ର ହେଉଛି ସର୍ବୋ ମ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା’ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟକ୍ତି ତା’ର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ସଠିକ ଉପଯୋଗ କରିପାରେ । କେବଳ ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ବ୍ୟକ୍ତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ ।
- (୮) ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ସୃଜନଶକ୍ତି, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତା ପ୍ରୟୋଗ କରି ସମାଜର ପ୍ରଭୁତ ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରିପାରିବ । ପ୍ରୟୋଗବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସମଗ୍ର ସମାଜକୁ ନୂତନତ୍ୱର ଉନ୍ନତ ପଥରେ ପରିଚାଳିତ କରିବା । ଏହି ପ୍ରଗତିର ପରିସମାପ୍ତି ନଥାଏ ।

୧.୫.୩ ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନ

ଶିକ୍ଷା ଓ ଦର୍ଶନ:-

ଜନ୍ ତୁଇଙ୍କ ମତରେ ଦର୍ଶନ ଓ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ଅଛି । ‘ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ଅଭିଜ୍ଞତାର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ପୁନର୍ଗଠନ (Education is continuous reconstruction of human experiences) ଏହା ଥିଲା ତୁଇଙ୍କର ମତ । ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନର ବ୍ୟବହାରିକ ଦିଗ, ଏକଥା ସେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଦର୍ଶନ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ମୌଳିକ ନୀତି ଗୁଡ଼ିକର ସମାହାର । ଶିକ୍ଷା ଓ ଗବେଷଣାଗାର ଯେଉଁଠି ବିଭିନ୍ନ ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱର ବାସ୍ତବ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ଦର୍ଶନ ଶିକ୍ଷାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ ।

ଚିନ୍ତା ଓ ସତ୍ୟ:-

ତୁଳଙ୍କ ମତରେ ଚିନ୍ତା ହେଉଛି ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ବା ନୂତନ ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେବାର ଉପାୟ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଚିନ୍ତା ହେଉଛି ‘ଅନୁସନ୍ଧାନ’ । ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପାଇଁ ଅନୁସନ୍ଧାନ ବା ଚିନ୍ତନର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରୟୋଗ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ‘ମନୁଷ୍ୟ ଅନେକ ଜଟିଳ ଓ ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ ସମସ୍ୟା ଦେଇ ଗତି କରୁଛି । ତା’ର ଅସ୍ଥିତ ବକାୟ ରଖିବାପାଇଁ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ସମସ୍ୟାକୁ ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଚିନ୍ତନ ଶକ୍ତିର ବୁଦ୍ଧିର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରୟୋଗ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଆଦର୍ଶବାଦୀଙ୍କ ମତରେ ସତ୍ୟ ହେଉଛି ଶାଶ୍ୱତ, ଚିରନ୍ତନ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ଏବଂ ସାର୍ବଜନୀନ । ସତ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଶିଶୁକୁ ସତ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନ ସଂପର୍କରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାର ପଦ୍ଧତିକୁ ସହଜ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତୁଳଙ୍କର ମତ ହେଲା ଭିନ୍ନ । ସେ କହିଲେ ସତ୍ୟ ଶାଶ୍ୱତ ଓ ଚିରନ୍ତନ ନୁହେଁ । ଏହା ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ଅନୁସନ୍ଧାନ ସାପେକ୍ଷ । ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ସତ୍ୟକୁ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଏ । ଶିକ୍ଷକ ସତ୍ୟକୁ ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ ମାଧ୍ୟମରେ ଆବିଷ୍କାର କରିବାର କୌଶଳ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଦରକାର ।

ସକ୍ରିୟତା:-

ଜନ୍ ତୁଳଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଓ ସତ୍ୟ ନିରୂପଣର ମାଧ୍ୟମ ହେଉଛି ଚିନ୍ତା ଓ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରୟୋଗ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ । କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଯଦି କୌଣସି ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତେବେ ସମସ୍ୟା ଜାତ ହୁଏ । ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଅନେକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରେ । ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଏକ ସମାଧାନର ଉପାୟ ମନେ ମନେ ସ୍ଥିରକରେ । ଏହି ସ୍ତରକୁ ପ୍ରକଳ୍ପନ କୁହାଯାଏ । ବାସ୍ତବ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ପରୀକ୍ଷିତ ହେଲେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୁଏ । ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ବା ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ପାଠେ ଚି ସୋପାନ ଅଛି ।

ସକ୍ରିୟତା - କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା

ସମସ୍ୟା - କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି

ତଥ୍ୟ - ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପାଇଁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଏ ।

ପ୍ରକଳ୍ପନ - ଏକ ଉପାୟ ତଥ୍ୟକୁ ସମାଧାନର ସୂତ୍ର ରୂପେ ଧରି ନିଆଯାଏ ।

ପରୀକ୍ଷଣ - ପ୍ରକଳ୍ପନ ପରୀକ୍ଷଣ ସଫଳ ହେଲେ ଜ୍ଞାନ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ସତ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ଓ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୁଏ ।

କ୍ରମବିକାଶ ଓ ଶିକ୍ଷା:-

ଜନ୍ ତୁଳଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ବୃଦ୍ଧି ବା କ୍ରମ ବିକାଶର ନାମାନ୍ତର । ଶିଶୁର ଶରୀର, ମନ, ଆଗ୍ରହ, ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ଆଚରଣ ପ୍ରଭୃତି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ଏହି ବୃଦ୍ଧି ହେଉଛି ଶିକ୍ଷା । ଶିକ୍ଷା କେତେକ ତଥ୍ୟ ବା ଜ୍ଞାନର

ଆହରଣ ନୁହେଁ । ଏହା ଏକ ସକ୍ରିୟ ପ୍ରକ୍ରିୟା । କ୍ରମ ବିକାଶ ସହ ଏହା ଜଡ଼ିତ । ଶିକ୍ଷା ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଏହାକୁ ଗତିଶୀଳ କରିବା । ବୁଦ୍ଧିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଅଧିକ ବୁଦ୍ଧି । ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଅଧିକ ଶିକ୍ଷା ।

ଶିକ୍ଷା ଓ ଗଣତନ୍ତ୍ର:-

ଶିଶୁର କ୍ରମବିକାଶ ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ତା’ର ଅଭିଜ୍ଞତା, ଅନୁଭୂତି ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଗର ବୟସର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହିତ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନରେ ହିଁ ପୁନର୍ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ପରସ୍ପରର ସହଯୋଗିତା, ସଂହତି, ସାହାଯ୍ୟ, ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଭାବ ବିନିମୟରୁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଶାରୀରିକ, ମାନସିକ, ସାମାଜିକ ତଥା ଆବେଗିକ ସ୍ତରରେ କ୍ରମ ବିକାଶ ଘଟିଥାଏ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସମାଜରେ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ସହଯୋଗିତା ଅନ୍ୟ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବା ପରିସ୍ଥିତି ଠାରୁ ଅଧିକ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ଶିଶୁର ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶରେ । ସୁତରାଂ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶିଶୁ ଅଧିକ ଅଭିଜ୍ଞତାର ଅଧିକାରୀ ହୁଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ସମାଜର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରତିରୂପ / ଛବି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସମାଜରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଯାହା ଦେଖେ ଓ ଶିଖେ ଏବଂ ଯେଉଁ ଅଭିଜ୍ଞତା, ଅନୁଭୂତିକୁ ନେଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମାଜରେ ତା’ର ସେହିପରି ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଅନୁଭୂତି ଆଚରଣ ହେବା ଦରକାର । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ସମାଜର ଦୂରତା କମିବା ଦରକାର । ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସେ ସାମାଜିକୀକରଣ ଶିକ୍ଷା କରୁ । ବିଦ୍ୟା ଗ୍ରହଣ ପରେ ସମାଜ ତାକୁ ଅପରିଚିତ ନ ଲାଗୁ ।

ଆଗ୍ରହ ଓ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା:-

ତୁଳଙ୍କ ମତରେ ଆଗ୍ରହ ଓ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ପରସ୍ପରର ବିରୋଧୀ ନୁହଁନ୍ତି ବରଂ ପରସ୍ପରର ସହାୟକ ଅଟନ୍ତି । ଆଗ୍ରହର ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ଆଗ୍ରହର ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ । ଉଭୟ ବ୍ୟକ୍ତିର କ୍ରମବୃଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ:-

ତୁଳଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପରିଣତିର ସ୍ତର ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅଭିଜ୍ଞତା ଆଗ୍ରହ, ରୁଚି, ଚାହିଦା ଅନୁଯାୟୀ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେବା ଉଚିତ । ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳ ଅଟନ୍ତି । ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଏକ ସୂତ୍ରକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଇବା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ଦରକାର ।

କେତେକ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ସୃଷ୍ଟିକାରୀ, ବ୍ୟକ୍ତି-ନିରପେକ୍ଷ, ବୁଦ୍ଧିଗ୍ରାହୀ ହେବା ବିଧେୟ । ଏହି ବିଷୟ ବସ୍ତୁଦ୍ୱାରା ଶିଶୁର ଆବେଗରଞ୍ଜିତ ଅଭିଜ୍ଞତା ଗୁଡ଼ିକୁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଶିଶୁର ସ୍ୱତଃସ୍ପୃହ ଆଗ୍ରହ ହିଁ ଶିକ୍ଷାର ଉତ୍ସ । ତା’ର ଆଗ୍ରହକୁ ଭିତ୍ତି କରି ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସ୍ଥିର ହେବା ଦରକାର । ପାଠ୍ୟ ବସ୍ତୁର ଚାପରେ ଶିଶୁର ଆଗ୍ରହ ବିରକ୍ତରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ତୁଳଙ୍କ ମତରେ ଶିଶୁର ଆଗ୍ରହ ଓ ଔସ୍ତୁକ୍ୟକୁ ବାଦଦେଇ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସ୍ଥିର ହେବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ହେଉଛି ସମାଜର ଯୁଗ ଯୁଗ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜୀବନ୍ତ ଅଭିଜ୍ଞତା । ସେ ବିଷୟବସ୍ତୁ

ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁର ଜ୍ଞାନ ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ରୁଚିମତ୍ତ କରିଥାଏ । ବିଷୟବସ୍ତୁ ତଥା ଶିଶୁର ଆଗ୍ରହ ଉଭୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଆବଶ୍ୟକ । ଯେଉଁ ଅଭିଜ୍ଞତା ନୂତନ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରେ, ନୂତନ ଜ୍ଞାନର ପଥ ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ସହିତ ଅଧିକ ସଂଯୁକ୍ତ କରେ ତାହା ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୂଲ୍ୟବାନ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି:-

ତୁଚ୍ଛ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ତାଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା ଉପରେ ଆଧାରିତ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିଶୁକୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ତା’ର ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ସ୍ୱତଃସ୍ପୁର୍ତ୍ତ ଆଚରଣକୁ ବାହ୍ୟିକ ନୀତିନିୟମ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ଅନୁଚିତ ।

ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ବାସ୍ତବ ଅଭିଜ୍ଞତା ମାଧ୍ୟମରେ ସଂଘଠିତ ହୋଇଥାଏ । ସକ୍ରିୟତା ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ମାଧ୍ୟମ । ତୁଚ୍ଛ ମତରେ “ସମସ୍ୟା-ପଦ୍ଧତି” ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି । ବ୍ୟକ୍ତିର ସକ୍ରିୟତା, ସମସ୍ୟା ବୋଧ, ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ପ୍ରକଳ୍ପ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟତା ନିରୂପଣ କରାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ସ୍ଥାନ:-

ଗତାନୁଗତିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଜ୍ଞାନ, ଶକ୍ତି, ନୈତିକ ଆଦର୍ଶର ଉତ୍ସ ହେଲେ ଶିକ୍ଷକ । ତାଲଚନ୍ ପଦ୍ଧତି, ମତେ ସୋରୀ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଭୃତିରେ ଶିକ୍ଷକ ନିସ୍ତ୍ରିୟ ଦୃଷ୍ଟା ସାଜିଥାନ୍ତି । ଶିଶୁ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ନିୟମାନୁସାରେ ବିକଶିତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷକ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିନଥାନ୍ତି । ତୁଚ୍ଛ ମତରେ ଶିକ୍ଷକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସଂସ୍ଥାର ଏକ ସଦସ୍ୟ ମାତ୍ର । ସେମାନେ ମୁଖ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବେନି । ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସାମାଜିକ ଜୀବନରୁ ଶକ୍ତି ଆହରଣ କରି ଛାତ୍ର ସମାଜକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରିଥାନ୍ତି । ସେ ନିଜର ସମୃଦ୍ଧି ଅଭିଜ୍ଞତା, ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିବେଚନା ଦ୍ୱାରା ଶିଶୁ ମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକର ଦୂରଦୃଷ୍ଟୀ, ଯୈର୍ଯ୍ୟ, ନୀରପେକ୍ଷତା, କ୍ଷମାଗୁଣ ଓ କରୁଣା ଗୁଣ ରହିବା ଦରକାର ।

ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ଅନୁଶାସନ:-

ତୁଚ୍ଛ ମତରେ ବାହ୍ୟ ଶୃଙ୍ଖଳା ସେଇଠି ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ ଯେଉଁଠି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିବେଶ ଅସାମାଜିକ ଥାଏ ଏବଂ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଚେତନାର ଅଭାବ ଦେଖାଦିଏ । ଯଦି ପରିବେଶ ସମାଜ ଧର୍ମ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଶୃଙ୍ଖଳା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ଚେତନା ଓ ଦାୟିତ୍ୱ ବୋଧରୁ ସ୍ୱତଃ ଜାତ ହୋଇଥାଏ । ନିଜ ଭିତରୁ ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳା ଜାତ ହୋଇଥାଏ ତାହାହିଁ ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଏହା ତୁଚ୍ଛଙ୍କର ମତ । ସେ ବାହ୍ୟ ଶୃଙ୍ଖଳା (imposed discipline) ଅର୍ଥାତ୍ ପାଠନ ଦ୍ୱାରା ଶୃଙ୍ଖଳା ରକ୍ଷା କରିବା ବିରୋଧରେ ସ୍ୱର ଉଠେ । ଜନ କରିଛନ୍ତି । ଅନୁଜାତ ଶୃଙ୍ଖଳା ବା ସାମାଜିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଉପରେ ସେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସମାଜରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରିବା, ସହଯୋଗ କରିବା, ଅଭ୍ୟାସ କରିବା, କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା କରିବା ଓ ପରସ୍ପର ସହିତ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ବା ସାମାଜିକ କର୍ମରେ ଦାୟିତ୍ୱ ନେବା ଦ୍ୱାରା ଶୃଙ୍ଖଳା ଆପେ ଆପେ ଆସିଥାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପରୋକ୍ଷରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୋଇଥାଏ ।

୧.୫.୪ ଜନ୍ ତୁଳଙ୍କ ଅବଦାନ:

ଶିକ୍ଷା ଜଗତର ଅତୁଳନୀୟ ଥିଲେ ଜନ୍ ତୁଳ । ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ଅବଦାନର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ବିଶିଷ୍ଟ ଦାର୍ଶନିକ ରସ୍କ (Rusk) କହିଛନ୍ତି ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ଜନ୍ ତୁଳଙ୍କ ପାଖରେ ରଣୀ ହୋଇରହିବୁ କାରଣ ସେ ତାଙ୍କର ମହାର୍ଯ୍ୟ ସେବା ଓ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ବଳରେ ଅଚଳ ପୁରାତନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗ ପାଇଁ ପ୍ରଗତିଶୀଳ, ଯଥାର୍ଥ ଓ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ କରି ପାରିଛନ୍ତି । କିଛି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

- (କ) ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମାଜର ପରିବେଶ ଓ ସାମାଜିକ ଭିତ୍ତିଭୂମି ତଥା ଗୋଷ୍ଠୀ (ସମାଜ)ର ସହଯୋଗ ବିନା ଉନ୍ନତି କରିପାରିବ ନାହିଁ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ହେଉଛି ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୋଷ୍ଠୀ ସଦୃଶ । ଶିକ୍ଷା ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ପରସ୍ପର ସହ ଅନୁବନ୍ଧିତ । ଗୋଷ୍ଠୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ (Community school) ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚଳିତ ।
- (ଖ) ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା କୈତ୍ରିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ତାଙ୍କର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅବଦାନ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ନିଜର ଅନୁଭୂତିରୁ ବାସ୍ତବ ଓ ଉପାଦେୟ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରନ୍ଥାନ୍ତି । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନୂତନ ଅଭିଜ୍ଞତା, କୌଶଳ ଓ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରାଯିବା ବା ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- (ଗ) ଆଉ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଅବଦାନ ହେଉଛି ଜନ୍ ତୁଳଙ୍କର ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନସ୍ତା୍ତିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ । ଛାତ୍ର/ଛାତ୍ରୀଙ୍କର ଇଚ୍ଛା, ଆଗ୍ରହ ଉତ୍ସାହ, ମାନସିକ ଶାନ୍ତିରାଜ ବିକାଶ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅଭ୍ୟାସ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା ଦାନ ହେବା ବିଧେୟ ।
- (ଘ) ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ ଅବଦାନ ହେଲା ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବା ପଦ୍ଧତି ! (Problem solving method) ବା (Project method) ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ପରସ୍ପରର ସହଯୋଗରେ ଓ ନିଜ ନିଜର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷତା ଓ ସୃଜନଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଅସମାହିତ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରିପାରନ୍ତି ।
- (ଙ) ଜନ୍ ତୁଳ ଶାରୀରିକ ଦକ୍ଷ ବିଧାନ ଦ୍ୱାରା ଶୃଙ୍ଖଳା ଆଣିବାକୁ ବିରୋଧ କରନ୍ତି । ସେ ଚାହାନ୍ତି କର୍ମରେ ସହଯୋଗ କରି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରସ୍ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ବା କାର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କଲେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବହୁତ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୁଏ । ସେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଶୃଙ୍ଖଳା (Self discipline) ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ ।
- (ଚ) ଜନ୍ ତୁଳଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ବଳିଷ୍ଠ ଅବଦାନ ହେଲା ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର (democratic spirit) ପ୍ରୟୋଗ । ତାଙ୍କର ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷା' ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନ କରେ । ଚିକାଗୋରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତାଙ୍କର ଗୋଷ୍ଠୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏହାର ବାସ୍ତବ ରୂପାୟନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।
- (ଛ) ତାଙ୍କର ଉନ୍ନତ ଚିନ୍ତାଧାରା (Progressive outlook) ପ୍ରଗତିମୂଳକ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଜଗତକୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉପହାର ଭଳି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ।

(ଜ) ‘ଶିକ୍ଷା ଜୀବନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି’ ନୁହେଁ । ‘ଶିକ୍ଷା ହିଁ ଜୀବନ’- ଅନୁଚିନ୍ତା ଶିକ୍ଷା ଜଗତକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଓ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ କରିଛି ।

ସାରାଂଶ:

ଜନ ଭୁଲଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ:

ଜନ ଭୁଲ ଆମେରିକାର ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଚିନ୍ତାନାୟକ ୧୮୫୯ ମସିହାରେ ଆମେରିକାର ବର୍ଲିଂଟନ ସହରରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବାଲ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିଥିଲେ । ବର୍ଲିଂଟନ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ସେ ଗ୍ରାଜୁଏସନ ଶେଷ କଲାପରେ କିଛି ବର୍ଷ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ତା’ପରେ ଜନ୍ ହପକିନ୍ସ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଦର୍ଶନରେ ପି.ଏଚ୍.ଡ଼ି କରିବା ପାଇଁ ଗଲେ । ମିଚିଗାନ୍ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ୧୮୯୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧ୍ୟାପନା କଲେ । ୧୮୯୬ରେ ସେ ଚିକାଗୋରେ ଏକ ଲାଜୋରାଟିର ସ୍କୁଲ (ପ୍ରୟୋଗ ଶାଳା) ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ୧୯୦୪ ରୁ ୧୯୩୦ ସେ କଲମ୍ବିଆ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦର୍ଶନର ପ୍ରଫେସର ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ।

ଦର୍ଶନ:

ଚାର୍ଲ୍ସ ତାରଭଲଙ୍କ ବିବର୍ତ୍ତନ ବାଦ ଓ ଉଇଲିୟମ ଜେମ୍ସଙ୍କ ପ୍ରୟୋଗବାଦୀ ଭାବନା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଯାହା ଭଲ ତାହା ଆବଶ୍ୟକ । ଯାହା ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ଭଲ । ସତ୍ୟ ତାହା ଯାହା ଆତ୍ମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ କରେ ଏବଂ ଯାହା ଆତ୍ମର କାମନା ଓ ବାସନାରେ ସନ୍ତୋଷ ଦିଏ ।

ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନ:-

ଦର୍ଶନ ଓ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ଅଛି । ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ଅଭିଜ୍ଞତାର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ପୁନର୍ଗଠନ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷା ଏକ ଗବେଷଣାଗାର ଯେଉଁଠି ବିଭିନ୍ନ ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱର ବାସ୍ତବ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ ।

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ:-

ତାଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅଭିଜ୍ଞତା, ଆଗ୍ରହ, ରୁଚି, ଚାହୁଁବା ଅନୁଯାୟୀ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେବା ଦରକାର । ଶିଶୁର ଆଗ୍ରହକୁ ଭିତ୍ତି କରି ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସ୍ଥିର ହେବା ଦରକାର । ଦୈନନ୍ଦିନ ସାମାଜିକ ଅଭିଜ୍ଞତା, ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯାହା ଶିଶୁର ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ରୁଚିମନ୍ତ କରିଥାଏ ସେଭଳି ବିଷୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି:-

ଶିଶୁକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶିଶୁକୁ ଅଭିଜ୍ଞତା ଯୋଗାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଦରକାର । ଶିଶୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ସ୍ୱତଃସ୍ପୃହ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ଦରକାର । ବାଧ୍ୟରେ ନୁହେଁ । ଶିଶୁ ସକ୍ରିୟ ହେଲେ

ଶିକ୍ଷାଲାଭ ଯଥାର୍ଥ ହୁଏ । ‘ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପଦ୍ଧତି’ ବା ‘ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତି’ ଯେଉଁଥିରେ ପରସ୍ପରର ସହଯୋଗରେ ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରେ ତାହା ଗ୍ରହଣୀୟ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସ୍ଥାନ:

ତୁରନ୍ତ ମତରେ ଶିକ୍ଷକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସଂସ୍କାର ଏକ ସଦସ୍ୟ ମାତ୍ର । ସେ ମନୋମୁଖୀ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେ ନିଜର ଅଭିଜ୍ଞତା ଦ୍ୱାରା ସାମାଜିକ ଜୀବନ ସହିତ ଶିଶୁର ଶକ୍ତି ଓ ପ୍ରକୃତିକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଦୂରଦୃଷ୍ଟି, ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ନୀରପେକ୍ଷତା, କ୍ଷମାଶୂନ୍ୟ ଓ କରୁଣାଶୂନ୍ୟ ରହିବା ଦରକାର । ସେ ପାଠର ଅନ୍ତର କରିବା ଅନୁଚିତ । ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଶୈଳୀରେ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଭାବନା ପ୍ରକଟିତ ହେବା ଦରକାର । ସେ ଶିଶୁର ବନ୍ଧୁ, ଦାର୍ଶନିକ ଓ ମାର୍ଗ ଦର୍ଶକ ହେବା ଜରୁରୀ ।

ଶୃଙ୍ଖଳା:-

ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳା ଆସେ ତାହା ପ୍ରକୃତି ଶୃଙ୍ଖଳା ନୁହେଁ । ନିଜ ଭିତରୁ ସ୍ୱତଃସ୍ପୃହ ଭାବରେ ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳା ଯାତ ହୁଏ ତାହା ବାସ୍ତବରେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରେ । କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା, ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରିବା, ପରସ୍ପରକୁ ସହଯୋଗ କରିବା ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଓ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତି ପରୋକ୍ଷରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଜନ୍ ତୁରନ୍ତ ଅବଦାନ:-

- (କ) ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ଓ ସହଯୋଗ ବିନା ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି ହୋଇପାରେନା ।
- (ଖ) ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ତାଙ୍କର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅବଦାନ ।
- (ଗ) ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନସ୍ତାନ୍ଦିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ । ଛାତ୍ର/ଛାତ୍ରୀଙ୍କର ଇଚ୍ଛା, ଆଗ୍ରହ, ଉତ୍ସାହ, ମାନସିକ ଶାରୀରିକ ବିକାଶ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅଭ୍ୟାସ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ ହେବା ବିଧେୟ ।
- (ଘ) ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପଦ୍ଧତି ଓ ପ୍ରକଳ୍ପ ପଦ୍ଧତି ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷ ଅବଦାନ ।
- (ଙ) ନିଜସ୍ୱ ବିଚାରଧାରାକୁ ନିସ୍ୱତ ଶୃଙ୍ଖଳା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଶୃଙ୍ଖଳା । ବାହ୍ୟ ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ ଦ୍ୱାରା ଆନୀତ ଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରକୃତ ଶୃଙ୍ଖଳା ନୁହେଁ । କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା, ଦାୟିତ୍ୱ ତୁଲାଇବା । ପରସ୍ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଦ୍ୱାରା ପରୋକ୍ଷରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୋଇଥାଏ ।
- (ଚ) ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଭାବନା ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ହିଁ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରୟୋଗଶାଳା ।
- (ଛ) ପ୍ରଗତିମୂଳକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଶିକ୍ଷାକୁ ଆହୁରି ଉନ୍ନତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।
- (ଜ) ଶିକ୍ଷାହିଁ ଜୀବନ, ଜୀବନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି ନୁହେଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

- ୧ । କେଉଁଟି ଠିକ୍ ଜନ୍ମ ହୁଏ କ'ଣ _____ ଦାର୍ଶନିକ ଥିଲେ ।
(କ) ଆଦର୍ଶବାଦୀ
(ଖ) ପ୍ରକୃତିବାଦୀ
(ଗ) ପ୍ରୟୋଗବାଦୀ
(ଘ) ସାମ୍ୟବାଦୀ ।
- ୨ । ଜନ୍ମ ହୁଏ ଦେଶର ଦାର୍ଶନିକ
(କ) ଚୀନ
(ଖ) ଭାରତ
(ଗ) ଚାଷ
(ଘ) ଆମେରିକା
- ୩ । ପ୍ରୟୋଗ ବାଦକୁ କହିଲେ ପରୀକ୍ଷା ବାଦ କୁହାଯାଏ । ଠିକ୍ ଉ ରଟି ବାଛି ତା' ଡାହାଣରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସ୍ଥାନରେ (✓) ଲେଖ ।
(କ) ପରୀକ୍ଷା ନକରି ସତ୍ୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ()
(ଖ) କୌଣସି ତଥ୍ୟକୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ପର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଏ । ()
(ଗ) ପ୍ରୟୋଗରେ ଆସୁନଥିବା ଜ୍ଞାନକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ । ()
(ଘ) କୌଣସି ଉକ୍ତିକୁ ଜୀବନରେ ପ୍ରୟୋଗ ନକରି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ()
- ୪ । ଶିକ୍ଷା ଓ ଗଣତନ୍ତ୍ର କିପରି ବିଶେଷ ସଂପର୍କ ଅଛି ତାହା ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।
- ୫ । ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ ଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧି ଅଣାଯାଏ ବରଂ ପରସ୍ପର ସହଯୋଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧି ଅଣାଯାଏ-
ଜନ୍ମ ହୁଏତର ଉକ୍ତିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।
- ୬ । ଜନ୍ମ ହୁଏତର ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱ ଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- ୭ । ଜନ୍ମ ହୁଏତର ଶିକ୍ଷା ଜଗତକୁ ଥିବା ଅବଦାନର ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

(ଚ) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

- ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟର ଅଧ୍ୟୟନପରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ*
- ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।
 - ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବେ ।
 - ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନରେ ଥିବା ତୁଳନାତ୍ମକ ଏବଂ ଆଦର୍ଶର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ ।
 - ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାନୀତି ଯଥା ସ୍ଵାଧୀନତା, ସୃଜନଶୀଳ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ପ୍ରକୃତି ସହ ମଣିଷର ମିଳନ ଏବଂ ବିଶ୍ଵ ଭ୍ରାତୃତ୍ଵକୁ ବୁଝିବେ ।
 - ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଯଥା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ, ଅନୁଶାସନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଭୂମିକାର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଅବତାରଣା କରିବେ ।
 - ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଅବଦାନର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବେ ।
 - ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶୈକ୍ଷିକ ସଂପରାମ୍ପରଣ ଯଥା ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ବିଶ୍ଵଭାରତୀ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ :

ଗୁରୁଦେବ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ଥିଲେ ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ଦାର୍ଶନିକ, ନାଟ୍ୟକାର, କବି, ମାନବବାଦୀ ଚିନ୍ତାନାୟକ ଏବଂ ବିଶ୍ଵବିଖ୍ୟାତ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନାଷୀ ରକ୍ଷୋଙ୍କ ଭଳି ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରକୃତିବାଦୀ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଜୀବନାଦର୍ଶରେ ଥିଲା ବୈପ୍ଳବିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ । ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତିବାଦୀ ଓ ସୃଜନାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନକରି ସେ ପାରଂପରିକ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ଘୋର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏକ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିଲେ ।

୧.୨.୧ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ୧୮୬୧ ମସିହା ମଇ ମାସ ୬ତାରିଖରେ କୋଲକାତାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ଥିଲେ ମହର୍ଷି ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ଘରୋଇ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସମାପିତ ହୋଇଥିଲା । କୈଶୋର ଅବସ୍ଥାରେ କଳିକତାର ସେ ଜାଭିଅର ସ୍କୁଲରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ନାମଲେଖା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପାରଂପରିକ ନିୟମକାନ୍ତୁନ ଏବଂ ନୀରସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ଅସନ୍ତୋଷ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟର ଚାରିକାନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବା ତାଙ୍କୁ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ବୋଧ ହେଉଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୋଧରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମନ ବିଦ୍ରୋହ କରିଥିଲା ।

୧୮୭୭ ମସିହାରେ ୧୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଆଇନ୍ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ସେ ବିଲାତ ଯାତ୍ରା କଲେ । କିନ୍ତୁ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ବର୍ଷପରେ ଆଇନ ଡିଗ୍ରୀ ଶେଷ ନକରି ସେ ଘରକୁ ଫେରିଆସିଲେ । କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଥିବା ସମୟରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ବିଶ୍ୱ ବିଭିନ୍ନ ଲୋକମାନଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବା ଫଳରେ ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ଚିନ୍ତାଧାରା ତାଙ୍କଠାରେ ପୁଷ୍ଟିଲାଭ କରିଥିଲା, ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କଲେ । ୧୯୦୧ ମସିହାରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବୋଲପୁରଠାରେ “ଶାନ୍ତିନିକେତନ” ନାମରେ ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ୧୯୦୯ ମସିହାରେ ସେ “ଗୀତାଞ୍ଜଳୀ” ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ୧୯୧୩ ମସିହାରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା । ବିଶ୍ୱ ବିଭିନ୍ନ କୋଣରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା ମିଳିଥିଲା । ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ତାଙ୍କୁ “ନାଇଟ୍” ଏବଂ “ସାର୍” ଉପାଧି ଏବଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ଼ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ “ଡକ୍ଟରେଟ୍” ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ ଜାଲିଆନାୱାଲା ଗଣହତ୍ୟାର ପ୍ରତିବାଦରେ ଏହି ଉପାଧିକୁ ସେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ “ଶାନ୍ତିନିକେତନ” ବିଦ୍ୟାଳୟ “ବିଶ୍ୱଭାରତୀ” ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହେଲା ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପୃଥିବୀର ବହୁଦେଶ ଯଥା ଇଂଲଣ୍ଡ, ଆମେରିକା, ରଷ, ଯୁରୋପ ଓ ଏସିଆ ମହାଦେଶର ବହୁଦେଶ ପରିଭ୍ରମଣକରି ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ବିଶ୍ୱଭାରତୀରେ ଯଥାର୍ଥରେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ମିଳନ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୪୧ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୬ ତାରିଖରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଭାରତରେ ସାମାଜିକ, ରାଜନୈତିକ, ସାହିତ୍ୟିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ଶୈକ୍ଷିକ ଇତିହାସରେ ଏକ ମହାନ ଅଧ୍ୟାୟର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଲା ।

୧.୬.୨ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଏକ ନିଜ୍ଜକ ପ୍ରତିଫଳନ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରେମ, ମାନବ ପ୍ରେମ ଏବଂ ପାରମ୍ପରିକ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଅସନ୍ତୋଷ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଉପରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଅଛି । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଋରୋଚି ସ୍ତମ୍ଭ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ସ୍ୱାଧୀନତା, ସୃଜନଶୀଳ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ, ପ୍ରକୃତିସହ ମନୁଷ୍ୟର ସକ୍ରିୟ ମିଳନ ଏବଂ ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ।

୧. ସ୍ୱାଧୀନତା :

ଭାରତର ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ଘୃଣାବୋଧ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପୁସ୍ତକର ଦାସଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଭାଷାରେ “ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରକୋଷଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ମୂଳ, କାନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରହରୀ ସଦୃଶ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଗଣ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ମୃତ ଜୀବ ସଦୃଶ, ଶିକ୍ଷକ ହେଉଛନ୍ତି ବେତ୍ରଧାରୀ, ରକ୍ତଚକ୍ଷୁ ଓ ଏକଛତ୍ରପତି ଏବଂ ସେ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇଲାବେଳେ ମନେହୁଏ ଯେପରି କୋମଳପୁଷ୍ପମାନଙ୍କ ଉପରେ କରକାପାତ ହେଉଛି ।” ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ଓ ଖୋଲା ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ବିଧେୟ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବିହଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଭଳି ମୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ । ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷଣରେ ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରୟାସ ହିଁ ମୁଖ୍ୟ ନୀତି ହେବା ଉଚିତ । ଶିଶୁକୁ ଖୋଲାଖୋଲି ଭାବେ ଆତ୍ମ

ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ନିମନ୍ତେ ସୁଯୋଗ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପଜୁଥିବା ଅସୁବିଧାଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଭୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ ଏହାର ସମାଧାନ ସହଜରେ ହୋଇପାରିବ ।

୨. ସୃଜନଶୀଳ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଏହି ଗୁଣସବୁ ସୃଜନାତ୍ମକ ଭାବରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସୃଜନଶକ୍ତିର ଯତ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ନିଆଯିବା ଉଚିତ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମାଧ୍ୟମରେ ସୃଜନଶକ୍ତିର ବିକାଶପାଇଁ ଶିଶୁକୁ ସୁଯୋଗ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଯଥା କଳା, ଶିଳ୍ପକର୍ମ, ସଂଗୀତ, ଚିତ୍ରକଳା, ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପ ଓ ନାଟକ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

୩. ପ୍ରକୃତି ସହିତ ମନୁଷ୍ୟର ସକ୍ରିୟ ମିଳନ :

ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ମତଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଈଶ୍ଵର ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ପରିପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଶିଶୁ ମୁକ୍ତ ଭାବରେ ପ୍ରକୃତିରୁ ହିଁ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ମଣିଷ ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟରେ ହୋଇପାରିବ । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ସାମ୍ବନ୍ଧ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ, ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତିଠାରୁ ଦୂରେଇ ନଯାଇ ପ୍ରକୃତିର ନିକଟତର ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟରେ ମିଳନକୁ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ଵାରା ନିଶ୍ଚିତ କରିପାରିବ ।

୪. ବିଶ୍ଵଭ୍ରାତୃତ୍ଵ :

ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଦେଶ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସବୁ ମଣିଷ ସମାନ । ମଣିଷ ମଣିଷ ଭିତରେ ଥିବା ବିଭେଦକୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ମଣିଷ ସହ ପ୍ରକୃତିର ମିଳନ ହେବା ସହ ମଣିଷ ସହ ମଣିଷର ମିଳନ ହିଁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିବ । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ହିଂସା, ଯୁଦ୍ଧ, ସଂଘର୍ଷ ଓ ଶୋଷଣର ବିଲୋପ ପାଇଁ ମଣିଷ ମାନବପ୍ରୀତି ଓ ଆତ୍ମୀୟତାର ବନ୍ଧନରେ ଏକତ୍ର ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ହେଉଛି ବିଶ୍ଵଭ୍ରାତୃତ୍ଵ । ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ଶିକ୍ଷା ହିଁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବିଶ୍ଵତେଜନା ସୃଷ୍ଟି କରି ପୃଥିବୀକୁ ଆନନ୍ଦମୟ ଏବଂ ସୁନ୍ଦର କରିପାରିବ । ତେଣୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଷାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରି “ବିଶ୍ଵଭ୍ରାତୃତା” ମାଧ୍ୟମରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ବିଶେଷ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ।

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶିକ୍ଷା ବିଷୟରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ “ବିଶ୍ଵଭ୍ରାତୃତା”, “ଶୁଆର ତାଲିମ” ଓ “ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଆଦର୍ଶ ଓ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ” ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅବଲମ୍ବନରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଅନୁଶୀଳନ କରାଯାଇଛି ।

(କ) ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱରୂପ :

ଗୁରୁଦେବ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତରେ, “ଯାହା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହ ନିକଟତର କରାଇ ଅନନ୍ତ ଅସୀମ ବ୍ରହ୍ମସହ ମିଳନ କରାଏ, ତାହା ହିଁ ଶିକ୍ଷା ।”

(ଖ) ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏକ ନୁହେଁ, ଅନେକ । ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

(୧) ନୈତିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ନୈତିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ କେବଳ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇବା ଓ ଭୌତିକ ବିକାଶରେ ସୀମିତ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଠାରେ ଆତ୍ମ-ତ୍ୟାଗ, ଆତ୍ମ-ବିଶ୍ୱାସ, ଆତ୍ମ-ଚେତନା, ଆତ୍ମ-ସଂଯମ, ଆତ୍ମ-ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ, ଆତ୍ମ-ଶୁଦ୍ଧି ଓ ଆତ୍ମୋପଲକ୍ଷି ଗୁଣ ସବୁ ବିକାଶ ହେଲେ ନୈତିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।

(୨) ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ :

ପୁସ୍ତକରୁ ଆହରଣ କରାଯାଇଥିବା ଜ୍ଞାନ ପ୍ରକୃତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ କରେନାହିଁ । ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରୟାସ, ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଓ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତିରୁ ଓ ନିଜ ଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ଜ୍ଞାନ ହିଁ ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ତେଣୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଚିନ୍ତାଶକ୍ତିର ବିକାଶ ଏବଂ ସୃଜନଶୀଳ କଳ୍ପନାଶକ୍ତିର ବିକାଶ ଶିଶୁର ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି ।

(୩) ଦୈହିକ ବିକାଶ :

ଦେହ ସହ ମନର ସଂପର୍କ ଅଛି । ତେଣୁ ମାନସିକ ବିକାଶ ସହ ଦୈହିକ ବିକାଶ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ଶାରୀରିକ ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ମନ ସତେଜ ଓ ସଜୀବ ହୁଏ । ତେଣୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ସୁସ୍ଥ ଦୈହିକ ବିକାଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପ୍ରତିଦିନ କିଛି ସମୟ ଖେଳିବା ଉଚିତ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ବଗିଚାକାମ, ସନ୍ତରଣ, ବ୍ୟାୟାମ, ପ୍ରାତଃଭ୍ରମଣ, ସାଂଧ୍ୟଭ୍ରମଣ ଓ ନୃତ୍ୟ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସୁସ୍ଥ ଦୈହିକ ବିକାଶ ହୋଇପାରିବ ।

(୪) ପରିବେଶ ସହ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ :

କୃତ୍ରିମ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଗଲେ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରକୃତ ବିକାଶ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ

ମନରେ ଆନନ୍ଦ ସୃଷ୍ଟିକରେ । ତେଣୁ ଏକ ଆନନ୍ଦମୟ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରକୃତି ସହ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବ ଏବଂ ତା’ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପ୍ରାଣବନ୍ତ, ସୃଜନଶୀଳ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ହୋଇପାରିବ ।

(୫) ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଚ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ମିଳନ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । “ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ଏକ ପରିବାର” ଧାରଣା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମନରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ପୃଥିବୀରୁ ହିଂସା, ଦ୍ୱେଷ, କଳହ, ଯୁଦ୍ଧ ଓ ସଂଘର୍ଷର ବିଲୋପ ସାଧନ କରାଯାଇ ଏକ ସୁନ୍ଦର ପୃଥିବୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।

(୬) ମାନବିକତାର ବିକାଶ :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଶିକ୍ଷାର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଏକ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ମାନବୀୟ ଗୁଣର ବିକାଶ ହେବା ଉଚିତ । ଆଜିର ପାରଂପରିକ ଶିକ୍ଷା ସ୍ୱାର୍ଥପର । ବସ୍ତୁବାଦୀ ଏବଂ ଯନ୍ତ୍ରମାନବରେ ପରିଣତ କରିଛି । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ମାନବୀୟ ଗୁଣ ଯଥା, ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ମନୋଭାବ, ତ୍ୟାଗ ମନୋଭାବ, ସେବା ମନୋଭାବ, ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ, ମୈତ୍ରୀ, ସହାନୁଭୂତି, ଦୟା ଓ କ୍ଷମା ଇତ୍ୟାଦି ସୃଷ୍ଟିକରି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଏକ ପ୍ରକୃତ ଏବଂ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୁଷ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା ଉଚିତ ।

(୭) ଜାତୀୟତାବାଦର ବିକାଶ :

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଜାତୀୟତାବାଦ ବା ଦେଶଭକ୍ତି ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଶିକ୍ଷାର ଅନ୍ୟତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ପଢ଼ିବା ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ସହ-ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଦେଶଭକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଦେଶରେ ଉ ମ ନାଗରିକମାନେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ଦେଶର ବିକାଶରେ ସେମାନେ ସାହାଯ୍ୟକରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ଦେଶପ୍ରେମ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

(୮) ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟଲାଭ :

ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟଲାଭ କରିବାପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଠାରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜଠାରେ ଓ ପ୍ରକୃତିଠାରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାକୁ ଆବିଷ୍କାର କରି ଜୀବନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିପାରିବ ଓ ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟଲାଭ କରିପାରିବ ।

(୯) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଓ ପୁସ୍ତକ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ । ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହେବାପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟକରେ । କିନ୍ତୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପରିକଳ୍ପିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପରିସର କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟ ଭିତରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କ୍ରୀୟାଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ, ସହ-

+ ୨ ଶିକ୍ଷା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)

୮୦

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଓ ଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତାର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମାହାର । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ବିକାଶ ହିଁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

ତେଣୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସାହିତ୍ୟ, ଦର୍ଶନ, ଇତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଭୃତି ବୌଦ୍ଧିକ ବିଷୟ ସହିତ ସୃଜନଶୀଳ ଏବଂ କର୍ମାଭିମୁଖୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା ସଂଗୀତ, ନାଟକ, ନୃତ୍ୟ, ଚିତ୍ରକଳା, ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପ, ପର୍ଯ୍ୟଟନ, ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ଉଦ୍ୟାନ କର୍ମ, ହସ୍ତକର୍ମ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଜୀବନ-ଭିତ୍ତିକ ଥିଲା, ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଗୋଷ୍ଠୀଜୀବନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଏକାଠି ରହୁଥିଲେ, ଏକାଠି ଖାଇଥିଲେ ଓ ଏକାଠି ସବୁ କାମ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନରୁ ସେମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ପ୍ରେମ, ସ୍ନେହ, ସହାନୁଭୂତି ଓ ଐକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିଲା । ସାମାଜିକ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନରୁ ଲାଭ କରିଥିବା ଅଭିଜ୍ଞତା ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଏକ ବିଶେଷ ଅଙ୍ଗ ଥିଲା । ସୂତରାଂ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏକ “ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ” ଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର “ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ବିକାଶ” ଥିଲା ।

(ଘ) ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ :

ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବାବେଳେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉଠାଇ ନିଜ କରୁଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପାରଂପରିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ନୀରସ, ଜୀବନ ବିହୀନ, ଶୂନ୍ୟ, ଯାନ୍ତ୍ରିକ ଏବଂ ନିଷ୍ପ୍ରୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଓ କ୍ରିୟାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଜୀବନସହ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରି ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ଲାଭ କରିବା ଉଚିତ । ଏଥିପାଇଁ ସେ କ୍ରୀଡ଼ା ପଦ୍ଧତି, କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ଅନେକ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ପାଇଁ ମତଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଇତିହାସ, ଭୂଗୋଳ, ଅର୍ଥନୀତି ଭଳି ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକ ପରିଭ୍ରମଣ, ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ବଣଭୋଜୀ ମାଧ୍ୟମରେ ପଢ଼ଯିବା ଉଚିତ । ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା ଓ ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଜ୍ଞାନ ଗୁଡ଼ିକ “ଆବିଷ୍କାରାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି” ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ପଢ଼ାଯିବା ଉଚିତ ।

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ଆଗ୍ରହ ଅନୁଯାୟୀ ଏକ ଆନନ୍ଦମୟ ପରିବେଶରେ ସୃଜନାତ୍ମକ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବା ବିଧେୟ ।

(ଙ) ଶୃଙ୍ଖଳା :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବାହ୍ୟ-ଅନୁଶାସନକୁ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିଶୁକୁ ଶାରୀରିକ ବା ମାନସିକ ଦଣ୍ଡ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଶିଶୁ ଉପରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଲଦିଦେଲେ ତା’ର ସୃଜନଶୀଳ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଶିଶୁକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରିବାପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟପ୍ତ ପରିମାଣରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବା

ଉଚିତ । ଏକ ମୁକ୍ତ ଏବଂ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ଶିଶୁ ଆପେଆପେ ନିଜକୁ ଶୁଦ୍ଧିକୃତ କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ସ୍ନେହ ଓ ସହାନୁଭୂତି ସହିତ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(ଚ) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶାନ୍ତିନିକେତନକୁ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଗୁରୁକୁଳ ଆଶ୍ରମ ଆଦର୍ଶରେ ଗଢ଼ିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ଗୁରୁମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ ଥିଲା । ତେଣୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଦର୍ଶନରେ ଗୁରୁଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚରେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ଚରିତ୍ରବାନ, ରକ୍ଷି ପ୍ରତିମ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସେ ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ ଓ ସହାନୁଭୂତି ସହ ପାଠଦାନ କରିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ଜ୍ଞାନୀ, ପଣ୍ଡିତ ଓ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତ୍ୱଭେଦ ନରହି ସେମାନେ ପରସ୍ପରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଯଥାର୍ଥରେ ବନ୍ଧୁ, ସହାୟକ ଓ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷକ ଏକ ମହମବତୀ ସଦୃଶ, ନିଜେ ଜଳି ସେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନାଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ ।

୧.୬.୩ ଶାନ୍ତିନିକେତନ :

ନିଜର ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ଓ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନକୁ ବାସ୍ତବରୂପ ଦେବାପାଇଁ ୧୯୦୧ ମସିହାରେ କୋଲକତାଠାରୁ ୧୬୦ କି.ମି. ଦୂରରେ ବୋଲପୁରଠାରେ ମାତ୍ର ୧୦ ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ନେଇ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ନାମରେ ଏକ ଆଶ୍ରମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ପୂର୍ବରୁ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ପିତା ମହର୍ଷି ଦେବେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ନିଜର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାଧନା ନିମିତ୍ତ ଏକ ଆଶ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏହି ଆଶ୍ରମରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପଢ଼ିଥିଲେ ପ୍ରାଣର ଆରାମ, ମନର ଆନନ୍ଦ ଓ ଆତ୍ମାର ଶାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଏହାର ନାମକରଣ କରିଥିଲେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ । ଏହି ଆଶ୍ରମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଗୁରୁକୁଳ ଆଶ୍ରମ ଆଦର୍ଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା । ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଯଥାର୍ଥରେ କବିଗୁରୁଙ୍କ ମାନସ ସନ୍ତାନ ଥିଲା ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ପରିଚ୍ଛଳନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ସଙ୍ଗମ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରୀକ୍ଷଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଯଦିଓ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟରେ କିଛିମାତ୍ରାରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିଲା ତଥାପି ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଗୁରୁକୁଳ ସଂସ୍କୃତି ଅନୁଯାୟୀ କରାଯାଇଥିଲା, ତେଣୁ ପ୍ରାଚ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଦୂରତା ହ୍ରାସକରି ଏହି ଦୁଇ ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଶାନ୍ତି ନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ।

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଜଣେ ଜାତୀୟତାବାଦୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଜାତିପ୍ରେମ ବହି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରିବାକୁ ସେ ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ଓ ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମନରେ ମାନବୀୟ ଗୁଣସବୁ ବିକଶିତ କରିବା ବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟଥିଲା ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଋଷିକାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଦୀ ନହୋଇ ମୁକ୍ତ ପରିବେଶରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନ ବିହାର, ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ସେମାନଙ୍କ ସୃଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତାଧାରାର ବିକାଶ ସାଧନ କରୁଥିଲା । ମାତୃଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଯୋଗୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସୃଜନଶୀଳତା ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସୁସ୍ଥ ବିକାଶ ହେଉଥିଲା ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନର ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସୁସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ଏହି ସଂପର୍କ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ବା ବ୍ୟବସାୟିକ ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଆନ୍ତରିକ ଓ ହାର୍ଦ୍ଦିକ ଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦମୟ ପରିବେଶରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମ୍ଭବପର ହୋଇପାରିଥିଲା ।

ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଶରୀର, ମନ ଓ ଆତ୍ମାର ବିକାଶ ଉପରେ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ମୁଖ୍ୟନୀତି :

ଶାନ୍ତିନିକେତନ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହା ତାଙ୍କର କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୀତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟର କେତେକ ମୁଖ୍ୟନୀତି ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

- ୧. ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଏକ ସାର୍ବଜନୀନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଏହାର ଦ୍ୱାର ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଥିଲା । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ, ଧନୀ, ଗରୀବ, ଦେଶ ଓ ବିଦେଶ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଏଠାରେ ନାମ ଲେଖାଇ ପଢ଼ିପାରୁଥିଲେ ।
- ୨. ଏହା ଏକ ମୁକ୍ତବାୟୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଖୋଲା ପରିବେଶରେ ଗଛ ଛାଇରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମନରେ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିଲା ଓ ନିଜ ମନରେ ମଧ୍ୟ ଆଗ୍ରହ ଓ ଆନନ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିଲା ।
- ୩. ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ମୁକ୍ତିର ସ୍ୱାଦ ଚଖୁଥିଲେ । ନିଜର ରଚି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପାଠ୍ୟବିଷୟ ମନୋନୟନ ନିମନ୍ତେ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ କୌଣସି ବାଧ୍ୟବାଧକତା ନଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ସୃଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ମନୋଭାବର ବିକାଶ ହେଉଥିଲା ।
- ୪. ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଏକାଠି ପାଠ ପଢୁଥିଲେ । ଏହା ଏକ ଆବାସିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନର ସୁପ୍ରଭାବ ସମସ୍ତ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କଠାରେ

ସାମାଜିକ ଗୁଣାବଳୀର ବିକାଶ ହେବା ସହିତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ବିକାଶ ହୋଇ ପାରୁଥିଲା । ସରଳ ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଣାଳୀ, ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପରିବେଶ ସହ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା ନିମନ୍ତେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପାରୁଥିଲା ।

- ୪. ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୪.୩୦ ଘଟିକା ସମୟରେ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିଲା । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସୁଧା ପାଠଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହେଉଥିଲା । ଅପରାହ୍ନରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଦୈନିକ ଶ୍ରମ ଓ ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ନିଜନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରୁଥିଲେ ।
- ୬. ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟବିଷୟ ସହିତ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଯଥା ସଂଗୀତ, ନାଟକ, ଚିତ୍ରକଳା, ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପ, ନୃତ୍ୟ, କଳା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିଲା ।
- ୭. ଧର୍ମାତ୍ମକ ବିଷୟ ଯଥା ଲୁଗାବୁଣା, ସୂତାକଟା, ସିଲେଇ କାମ, କାଠକାମ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପାଠଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ ଏବଂ ଉପାର୍ଜନକ୍ଷମ ହୋଇ ପାରୁଥିଲେ ।
- ୮. ଏହା ଏକ ସ୍ୱୟଂଶାସିତ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟର ନିଜର ଦୁଗ୍ଧ ଯେଗଣା କେନ୍ଦ୍ର, ଡାକ୍ତରଖାନା, ଡାକଘର ଏବଂ କର୍ମଶାଳା ଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ଉପଲବ୍ଧି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ହେଉଥିଲା ।
- ୯. ଶାନ୍ତିନିକେତନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ କିଛି ନା କିଛି ଦୈନିକ ଶ୍ରମ କରୁଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ସୁସ୍ଥ ଦୈନିକ ବିକାଶ ହେଉଥିଲା । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଉ 1ର୍ଷ ହେଉଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଶ୍ରମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝିଥିଲେ ଏବଂ ଶାରୀରିକ ଶ୍ରମକୁ ଘୃଣା କରୁ ନଥିଲେ ।

୧.୬.୪ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ :

୧୯୦୧ ମସିହାରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ସମୟକ୍ରମେ ବଢ଼ି ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହେଲା ଓ ଏହାର ନାମ ହେଲା “ବିଶ୍ୱଭାରତୀ” । ଜୀବନର ଶେଷ ଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ୱକବି ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱଭାରତୀରେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି, ବିଜ୍ଞାନ, ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଅପୂର୍ବ ମିଳନ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ମଣିଷ ମଣିଷ ଭିତରେ ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ଯୋଗସୂତ୍ର ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଏକତା ଏବଂ ବିଶ୍ୱଭାତୃତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ।

ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

- ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଦୂରତାକୁ ହ୍ରାସ କରି ମାନବିକ ଏକତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା;
- ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥାପନ କରିବା;

+୨ ଶିକ୍ଷା (ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ)

୮୪

- ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି, ସାହିତ୍ୟ ଓ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଅଭିନବ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା;
- ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶ କରି ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା;
- ଭାରତୀୟ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜୀବନର ପୁନର୍ଗଠନ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ।

ବିଶ୍ଵଭାରତୀ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟର ପାଠଦାନ ପରିସର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଶ୍ଵଭାରତୀ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିଆସୁଛି । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକର ନାମ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା :

୧. ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟ
୨. ବିଶ୍ଵଭାରତୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ
୩. ଶ୍ରୀନିକେତନ (ଗ୍ରାମ୍ୟ ପୁନର୍ଗଠନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ)
୪. ଶିଶୁଭବନ (ପ୍ରାକ୍ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ)
୫. ପାଠଭବନ (ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ)
୬. ଶିକ୍ଷାଭବନ (ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ)
୭. ବିଦ୍ୟାଭବନ (ସ୍ନାତକ ଏବଂ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ)
୮. ବିନୟ ଭବନ (ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ)
୯. କଳାଭବନ (ଋତୁକଳା ଏବଂ ଚିତ୍ରକଳା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ)
୧୦. ସଙ୍ଗୀତ ଭବନ (ନୃତ୍ୟ ଏବଂ ସଂଗୀତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ)
୧୧. ଶିଳ୍ପ ସଦନ (ଶିଳ୍ପ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ)
୧୨. ଚୀନା ଭବନ (ଚୀନ ଏବଂ ତିବ୍ବତ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ)
୧୩. ହିନ୍ଦୀ ଭବନ
୧୪. ଇସ୍ଲାମ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ର

ଉପସଂହାର :

ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ସମସ୍ୟାମୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେମ ଓ ସହାନୁଭୂତିର ସହ ପଢ଼ା ଯାଉଥିଲା । ଅସାଧାରଣ ଧୀରାନ୍ତର ସଂପନ୍ନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଯତ୍ନ ନିଆଯାଉଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜର କାମ ନିଜେ ସଂପାଦନ

କରୁଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଏବଂ ମୁକ୍ତ ବାତାବରଣ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଅଭିରୁଚି ଏବଂ ଆଗ୍ରହକୁ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦିଆଯାଉଥିଲା ଓ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଶିଶୁକୈନ୍ଦ୍ରିକ ଥିଲା । ବାସ୍ତବରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଭାରତରେ ପ୍ରଗତିମୁଳକ ଶିକ୍ଷାର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ତାଙ୍କର “ଶାନ୍ତିନିକେତନ” ଓ “ବିଶ୍ୱଭାରତୀ” କବି ମନର କଳ୍ପନା ବିଳାସ ନୁହେଁ; ବରଂ ନୂତନ ଭାରତର ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଅଭିନବ ଏବଂ ସଫଳ ସଂପରାକ୍ଷଣ ।

ସାରାଂଶ

ଗୁରୁଦେବ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ଥିଲେ ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ଦାର୍ଶନିକ; ନାଟ୍ୟକାର, କବି, ମାନବବାଦୀ ଚିନ୍ତାନାୟକ ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ । ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତିବାଦୀ ଓ ସୃଜନାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରି ପାରମ୍ପରିକ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାର ଘୋର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏକ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ଆନନ୍ଦମୟ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ୧୮୬୧ ମସିହା ମଇ ମାସ ୬ ତାରିଖରେ କୋଲକତାଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କୈଶୋରାବସ୍ଥାରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ନିୟମକାନୁନ୍ ଓ ନୀରସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ଏବଂ ପୁସ୍ତକ-କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ତାଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ଅସନ୍ତୋଷ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ୧୮୭୭ ମସିହାରେ ୧୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଆଇନ୍ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ସେ ବିଲାତ ଯାଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଆଇନ୍ ପାଠ ଶେଷ ନ କରି ଘରକୁ ଫେରିଆସିଲେ । ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନପରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କଲେ । ୧୯୦୧ ମସିହାରେ ବୋଲପୁରଠାରେ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ୧୯୦୯ ମସିହାରେ ସେ “ଗୀତାଞ୍ଜଳି” ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ୧୯୧୩ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା । ୧୯୪୧ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ୬ ତାରିଖରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କରିଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନ :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ଋରିଗୋଟି ମୁଖ୍ୟ ଦିଗ ହେଲା - ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାଧୀନତା, ସୃଜନଶୀଳତା, ପ୍ରକୃତି ସହ ମନୁଷ୍ୟର ସକ୍ରିୟ ମିଳନ ଓ ବିଶ୍ୱଭାତୃତ୍ୱ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଯାହା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହ ନିକଟତର କରାଇ ଅନନ୍ତ ଅସୀମ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହ ମିଳନ କରାଏ, ତାହା ହିଁ ଶିକ୍ଷା ।

ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଶିଶୁର ନୈତିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ, ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ, ସୁସ୍ଥ ଦୈହିକ ବିକାଶ, ପରିବେଶ ସହ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ, ବିଶ୍ୱଭାତୃତ୍ୱ, ମାନବିକତାର ବିକାଶ, ଜାତୀୟତାବାଦର ବିକାଶ ଏବଂ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଶୁର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ହିଁ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପୁସ୍ତକ-କୈଣ୍ଡିକ ନ ହୋଇ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ଏବଂ ଜୀବନ-ଭିତ୍ତିକ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ, ସହ-ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଓ ଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତାର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମାହାର । ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସାହିତ୍ୟ, ଦର୍ଶନ, ଇତିହାସ, ଭୂଗୋଳ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ସହ ଧନ୍ୟାତ୍ମକ ବିଷୟ ଯଥା ଲୁଗାଚୁଣିବା, ହସ୍ତଶିଳ୍ପ, ଉଦ୍ୟାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ଏବଂ ସୃଜନାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା ସଂଗୀତ, ନାଟକ, ନୃତ୍ୟ, ଚିତ୍ରକଳା ଇତ୍ୟାଦି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ :

ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ଶୁଷ୍କ, ନୀରସ ଏବଂ ନିଷ୍ପ୍ରୟ ନ ହୋଇ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ । ଏଥିପାଇଁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତରେ ସଫଳ ପାଠଦାନ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକ କ୍ରୀଡ଼ା ପଦ୍ଧତି, ଅନୁଷ୍ଠାନ ପଦ୍ଧତି, କାର୍ଯ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା, ପରିଭ୍ରମଣ, ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ‘ହିଉରିଷ୍ଟିକ ପ୍ରଣାଳୀ’ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଉଚିତ ।

ଶୃଙ୍ଖଳା :

ଅନୁଶାସନ ବାହ୍ୟ-ଅନୁଶାସନ ନ ହୋଇ ଆତ୍ମ-ଅନୁଶାସନ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଶିଶୁକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରିବାପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ଶିକ୍ଷକ ଜଣେ ଜ୍ଞାନୀ, ପଣ୍ଡିତ, ତ୍ୟାଗୀ ଓ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ହେବା ଉଚିତ । ସେ ଜଣେ ଚରିତ୍ରବାନ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷକ ଏକ ମହମବତୀ ସଦୃଶ; ନିଜେ ଜଳି ସେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନାଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ ।

ଶାନ୍ତିନିକେତନ :

୧୯୦୧ ମସିହାରେ ବୋଲପୁରଠାରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ଗୁରୁକୁଳ ଆଶ୍ରମ ଆଦର୍ଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ମିଳନ, ସାର୍ବଜନୀନ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ, ମାନବବାଦର ବିକାଶ, ସୁସ୍ଥ ଶିକ୍ଷକ-ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସଂପର୍କ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସୃଜନଶୀଳତାର ବିକାଶ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଶାନ୍ତିନିକେତନ କେତେକ ନୀତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ମୁକ୍ତ ବାୟୁ ପରିବେଶ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସ୍ୱାଧୀନତା, ସହଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନ, ଧନ୍ୟାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷା, ସ୍ୱୟଂଶାସନ ଏବଂ ଶ୍ରମ ପ୍ରତି ମର୍ଯ୍ୟାଦା ।

ବିଶ୍ୱଭାରତୀ :

୧୯୦୧ ମସିହାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସମୟକ୍ରମେ ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ବିଶ୍ୱଭାରତୀରେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି, ବିଜ୍ଞାନ, ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଅପୂର୍ବ ମିଳନ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ମଣିଷ ମଣିଷ ଭିତରେ ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ଯୋଗସୂତ୍ର ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଏକତା ଏବଂ ବିଶ୍ୱଭାତୃତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ଜାତୀୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ରୂପେ ଘୋଷିତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
 - (i) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର ପ୍ରଥମେ କେଉଁ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ?
 - (ii) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ କାହିଁକି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ?
 - (iii) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନର ମାଧ୍ୟମ କ'ଣ ଥିଲା ?
 - (iv) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁର କେଉଁ ମସିହାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ?
 - (v) 'ଶାନ୍ତିନିକେତନ'ର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ କ'ଣ ?
 - (vi) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟ କେଉଁ ମସିହାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ?
 - (vii) କେଉଁ କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଇଁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା ?
 - (viii) କେଉଁ କାରଣ ପାଇଁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ସମ୍ମାନକୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ?
 - (ix) କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୃତୀ ପାଇଁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା ?
 - (x) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ କେଉଁ ସମୟରେ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିଲା ?
 - (xi) ବିଶ୍ୱଭାରତୀ କେଉଁ ମସିହାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ?
 - (xii) ବିଶ୍ୱଭାରତୀର କେଉଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଦିଆଯାଏ ?
 - (xiii) ଶ୍ରୀନିକେତନ କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରେ ?
 - (xiv) ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ଅପରାହ୍ଣ ଅଧିବେଶନରେ କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ ?
 - (xv) କେଉଁ ମସିହାରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ମିଳିଥିଲା ?
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ୫୦ଟି ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
 - (i) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଇଂଲଣ୍ଡ କାହିଁକି ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ସେ କ'ଣ କଲେ ?
 - (ii) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ମତ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ଦୈହିକ ବିକାଶ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କର ।
 - (iii) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ଋରୋଚି ଦିଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

- (iv) ଟାଗୋରଙ୍କ ମତରେ ପରିବେଶ ସହ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସଂପର୍କ ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା କିପରି ହୋଇପାରିବ ତାହା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କର ।
- (v) ଟାଗୋରଙ୍କ ମତରେ କେଉଁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପାଠଦାନ ପାଇଁ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯିବା ଉଚିତ ?
- (vi) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମତ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାରେ ଅନୁଶାସନର ପ୍ରକୃତି ନିରୂପଣ କର ।
- (vii) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।
- (viii) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (ix) ଟାଗୋରଙ୍କ ସାର୍ବଜନୀନ ଶିକ୍ଷାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କର ।
- (x) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-ଶିକ୍ଷକ ସଂପର୍କ କିପରି ଥିଲା ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

3. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ୧୫୦ଟି ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଦାନ କର ।

- (i) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ମୁଖ୍ୟନୀତିଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ।
- (ii) ଶାନ୍ତିନିକେତନ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଯେକୌଣସି ଋଷିଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆଲୋଚନା କର ।
- (iii) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରଣାଳୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ଆଲୋଚନା କର ।
- (iv) ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶନର ମୁଖ୍ୟନୀତି ଓ ବିଭିନ୍ନ ତ ଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ।
- (v) ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ଅବଦାନଗୁଡ଼ିକର ସମୀକ୍ଷା କର ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା

(କ) ଶିକ୍ଷଣର ଅର୍ଥ ଓ ସ୍ଵରୂପ

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରିଶେଷରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ

- 'ଶିକ୍ଷଣ'ର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରକାଶ କରିପାରିବେ ।
- ଶିକ୍ଷଣର ସ୍ଵରୂପ ବୁଝାଇ ପାରିବେ ।
- ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଚରଣବାଦୀ ଓ ସଂଜ୍ଞାନବାଦୀଙ୍କ ମତ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଇବେ ।
- 'ପ୍ରମତ୍ତ-ପ୍ରମାଦ', 'ଅନୁବନ୍ଧନ' ଓ 'ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧୃଷ୍ଟି' ଆଦିର ସଂଜ୍ଞା ଦର୍ଶାଇବେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ଶ୍ରେଣୀଗୃହ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉଦାହରଣ ଦେଇପାରିବେ ।
- କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା କରିବେ ଓ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଇବେ ।
- ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନ, ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନ ତଥା ଦଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୂଚାଇବେ ।
- 'ଅଭିପ୍ରେରଣା'ର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରକାଶ କରିପାରିବେ ।
- ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣା ଓ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣାର ଉଦାହରଣ ଦେଇପାରିବେ ।
- ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣରେ ଧାରାକୁ ବୁଝି ନିଜର ଶିକ୍ଷଣ ଧାରାକୁ ତ୍ଵରାନ୍ୱିତ କରିବେ ।
- ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣର ମନସ୍ତାତ୍ଵିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ବୁଝାଇବେ ।
- ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣର ଉପାଦେୟତାକୁ ବୁଝି ନିଜ ଜୀବନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବ ।
- ଶିକ୍ଷଣର ନୂତନ ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କରିବେ ।
- ଶିକ୍ଷଣର ନୂତନ ତିନି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।
- ଶିକ୍ଷଣର ନୂତନ ସଂଜ୍ଞା ଓ ପୁରାତନ ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ପାରିବେ ।

୨.୧ ଶିକ୍ଷଣର ଧାରଣା : ଶିକ୍ଷଣ କ'ଣ ଅଟେ ଓ କ'ଣ ନୁହେଁ

ଶିକ୍ଷଣ କ'ଣ ଏ ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପାଇବା ପୂର୍ବରୁ ଶିକ୍ଷଣ କ'ଣ ନୁହେଁ, ଏ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ପ୍ରଥମତଃ, ଆମର ଧାରଣା ରହିଛି ଯେ ଛାତ୍ର ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରେ ଯାହା କିଛି ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିଥାଏ, ତାହାହିଁ ଶିକ୍ଷଣ । ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଏହା ବିବିଧ ଆକାରରେ ଅନବରତ ଚାଲୁ ରହିଛି । ଆମେ ଯେମିତି ଚାହୁଁ ସେମିତି ବ୍ୟବହାର କରିବା ଶିଖି । ଆମେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତି ହେବାକୁ ଚାହୁଁ ସେହି ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅଧିକାରୀ ହେବା ଶିଖିଥାଉ । ଏପରିକି ଆମ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଅନେକ କଥା ଶିଖିଥାଉ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଯାହା କିଛି ବାଞ୍ଛନୀୟ ତାହା ଯେ କେବଳ ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇପାରେ ଏକଥା ଭାବିବା ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ । ବେଳେବେଳେ ଆମେ ଅବାଞ୍ଛନୀୟ କଥା ବି ଶିଖି ପକାଉ । ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦକୁ କେହି ଭୁଲ୍ ବନାନ୍ କଲେ, ଆମେ କହିପାରିବାନି ଯେ ସେ ଆଦୌ ବନାନ୍ ଶିଖିନାହିଁ । ବରଂ ସେ ଅଶୁଦ୍ଧ ବନାନ୍ ଶିଖିଛି ବୋଲି କହିଲେ ଠିକ୍ ହେବ । ତୃତୀୟତଃ ଶିକ୍ଷଣ କେବଳ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବେ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଆଚରଣର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ଜଡ଼ିତ ନୁହେଁ । ପରନ୍ତୁ ଲିଖନ, ଗଣନ, ଅଙ୍କନ, ଧ୍ୟାନ ଓ ଆବୃତ୍ତ ଭଳି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଆଚରଣ ତଥା ଚିନ୍ତନ, ସ୍ମରଣ ଓ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ଭଳି ଅଦୃଶ୍ୟମାନ ଆଚରଣ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷଣର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଚତୁର୍ଥତଃ, ଶିକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ବା ଇଚ୍ଛାକୃତ ନ ହୋଇପାରେ । କୁ-ଅଭ୍ୟାସ, ଅନୈତିକ ଆଚରଣ ଓ ପକ୍ଷପାତିତା ଆଦି ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଶିଖାଯାଇପାରେ । ପରିଶେଷରେ, ଶିକ୍ଷଣ ସଦାସର୍ବଦା ଜଣକର ଜ୍ଞାନ ଓ ଦକ୍ଷତା ସହ ଜଡ଼ିତ ନୁହେଁ । ମନୋଭାବ, ବିଶ୍ୱାସ, ଆବେଗ, ମତ ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଆଦି ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇପାରେ ।

ଯଥାର୍ଥରେ ଶିକ୍ଷଣ କ'ଣ ତାହା ଆଲୋଚନା କରିବା । ଯାହା କିଛି ନୂଆ ତାହାର ଶିକ୍ଷଣ କହିଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ହିଁ ବୁଝାଯାଏ । ଧରାଯାଉ, ଜଣେ ଆଦୌ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ବ୍ୟବହାର ଜାଣେ ନାହିଁ । କମ୍ପ୍ୟୁଟରର ବ୍ୟବହାର ଶିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ସେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ କିଛି ଭୁଲ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ସେ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ବ୍ୟବହାର ସମ୍ପନ୍ନୀୟ ଦକ୍ଷତା ବା ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣକ ଜଣେ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଅନଭିଜ୍ଞରୁ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଅଭିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପରିବର୍ତ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣ ଏପରି ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯାହାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ତା'ର ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ତା'ର କାର୍ଯ୍ୟ ଜଙ୍ଗକୁ ଉନ୍ନତ କରାଇପାରେ, ତା'ର ଭାବନାକୁ ନୂତନ ମାର୍ଗରେ ସଂଗଠିତ କରାଏ, କିଛି ନୂତନ ପ୍ରତ୍ୟୟ, ସୂଚନା ଅବା ବ୍ୟବହାର ଶୈଳୀ ଆବିଷ୍କାର କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ଅଧିକତ୍ୱ ଶିକ୍ଷଣ ସ୍ୱୟଂ ଏକ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯାହାକୁ କି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ଦେଖି ହେବ ନାହିଁ । ଆଚରଣର ଦୃଶ୍ୟମାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏହି ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରତିଫଳିତ ମାତ୍ର ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଶିକ୍ଷଣ ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଇପାରିବ, ଯଦି ଏହା ଜଣକର ଅଭିଜ୍ଞତା ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ଲାଭ କରାଯାଏ ଅବା ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ତା'ର ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟା ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ ଶାରୀରିକ କାରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ଯଥା - ପରିପକ୍ୱନ ଓ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ନୁହଁନ୍ତି । ଶିଶୁର ପରିପକ୍ୱନ ଯୋଗୁଁ ତା'ର ବିଭିନ୍ନ କ୍ରିୟାକଳାପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ଦେଖାଯାଏ, ଯେପରିକି ଶିଶୁ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷକର ହେଲେ ଚାଲିବା ଆରମ୍ଭ କରେ, ଖନି ଖନି କଥା କହିଥାଏ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯଥା - କେହି ଗପୁଡ଼ି, ଚିତ୍ତଚିତ୍ତା, ସନ୍ଦେହୀ, ନିରାସକ୍ତ, ବୈରାଗୀ ଅବା ପରନିର୍ଭରଶୀଳ ହେବା, ଆଦୌ ଶିକ୍ଷଣ ପଦବ୍ୟାପ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେହିଭଳି ଆଶୁସ୍ମରଣ (ଆଶୁତଳେ ଆଘାତ ପାଇଲେ ଗୋଡ଼ ଡେଇଁ ଉଠିବା), ଆଖୁପତା ପକାଇବା ଓ ନିଃଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ନେବା ଆଦି ସହଜାତ ଅନୁକ୍ରମାଠାରୁ ଶିକ୍ଷଣଜନିତ ଆଚରଣ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ।

ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉପରେ ଏକ ଆପେକ୍ଷିକ ସ୍ଥାୟୀ ପ୍ରଭାବ । ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ସ୍ଥିର ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଆଦୌ ଅସ୍ଥାୟୀ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଓ ଦୀର୍ଘକାଳ ପାଇଁ ଅସ୍ପୃଷ୍ଣ ରହେ । ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା, କ୍ଷତି, ସତର୍କତା, ଉଦ୍‌ବେଗଜନିତ ଯନ୍ତ୍ରଣା, ଶାରୀରିକ ବା ମାନସିକ କ୍ଳାନ୍ତି କିମ୍ବା ନିଶାଦ୍ରବ୍ୟ ବା ଔଷଧ ସେବନ ଯୋଗୁଁ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ପରିଲକ୍ଷିତ ଅସ୍ଥାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ‘ଶିକ୍ଷଣ’ର ସଂଜ୍ଞା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ଷଣିକ ଓ ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିର ଆଚରଣରେ କୌଣସି ଉନ୍ନତର ସୂଚନା ଦିଏ ନାହିଁ । ବରଂ ସମୟ କ୍ରମେ ବ୍ୟକ୍ତି ପୂର୍ବବତ୍ ଆଚରଣ ଦେଖାଇଥାଏ ।

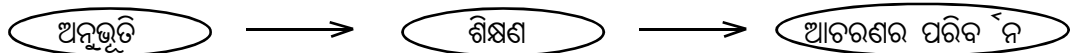
ଉପର ଆଲୋଚିତ ସମସ୍ତ ଦିଗକୁ ବିଚାର କରି ଆମେ ଏବେ ଶିକ୍ଷଣର ଏକ ନିର୍ଭୁଲ ତଥା ମନୋବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କରିପାରିବା ।

ଶିକ୍ଷଣର ସଂଜ୍ଞା

ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଆଚରଣରେ ଏକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ଥାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯାହାକି ଅନୁଭୂତି ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଘଟିଥାଏ । ଏହା ସହଜାତ ପ୍ରବୃତ୍ତି, ପରିପକ୍ୱନ, ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା, ମାନସିକ କ୍ଳାନ୍ତି, ଉଦ୍‌ବେଗଜନିତ ଯନ୍ତ୍ରଣା କିମ୍ବା ନିଶାଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଔଷଧ ସେବନଜନିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ।

ଏହି ସଂଜ୍ଞାରୁ ତିନିଗୋଟି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ : (୧) ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ଏହ ଭଲ ଅବା ଖରାପ ହୋଇପାରେ; (୨) ଆଚରଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ଥାୟୀ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷଣିକ ଅବା ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ନୁହେଁ; ଏବଂ (୩) ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତି ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ଏବଂ ଏହା ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ।

ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ, ଅନୁଭୂତି ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଏ । ଉକ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ରମେ ବ୍ୟକ୍ତି ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ଏହାକୁ ନିମ୍ନ ଚିତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଯାଇପାରେ ।

ସୁତରାଂ, ଅନୁଭୂତି ହିଁ ଶିକ୍ଷଣର କାରଣ; ଆଚରଣରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ଥାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି ଏହାର ଫଳାଫଳ । ବାସ୍ତବରେ ଶିକ୍ଷଣ ଉପରୋକ୍ତ ‘କାରଣ’ ଓ ‘ଫଳାଫଳ’ର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ।

୨.୨ ଶିକ୍ଷଣର ସ୍ୱରୂପ

ବିବିଧ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଆମେ ଶିକ୍ଷଣର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ଉପରେ ଧାରଣା ପାଇପାରିବା । ଏହା ନିମ୍ନ ଅନୁଲେଖନୀୟରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଗଲା ।

୧. ଶିକ୍ଷଣ ସାର୍ବଜନୀନ ଓ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ

ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଏହା ସଦାସର୍ବଦା ଚାଲିଛି । ଜନ୍ମରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଏହା ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ରୂପରେ ପ୍ରକଟିତ । ଶିକ୍ଷଣର କୌଣସି ପରିସୀମା ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷଣ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟ ଜୀବଜାତି ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ ହାସଲ କରିଥାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣର ମାତ୍ରା ପ୍ରାଣୀ ଭେଦରେ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ । ମନୁଷ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୁଏତ ଏହା ଅଧିକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କଠାରେ ଏହା କମ୍ । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଓ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ଶିକ୍ଷଣ କରିବାର ଏକ ପ୍ରବଣତା ରହିଛି । ଆମ ଜୀବନକୁ ଶିକ୍ଷଣ ସତେ ଯେପରି ବ୍ୟାପି ରହିଛି । ଆମର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ, ତାହା ଜଟିଳ ହେଉ, ଅବା ସରଳ ହେଉ, ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି, ବସ୍ତୁ ଓ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ସହ ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନ ବା ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନରୁ ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହା କେବଳ ଏକ ନୂଆ ଦକ୍ଷତା ବା ଶୈକ୍ଷିକ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବାରେ ଯେ ସଂପୃକ୍ତ ତାହା ନୁହେଁ; ବରଂ ସାମାଜିକ ବିକାଶ, ଆବେଗିକ ବିକାଶ ଏପରିକି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିକାଶରେ ମଧ୍ୟ ସଂପୃକ୍ତ ।

୨. ଶିକ୍ଷଣ ବହୁବିଧ

ଆମେ ଜ୍ଞାନାତ୍ମକ, ଭାବାତ୍ମକ ଓ ମନଶ୍ଚାଳକ ବ୍ୟବହାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁ । ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷଣ ଜ୍ଞାନାତ୍ମକ ବ୍ୟବହାର ସହ ସଂପୃକ୍ତ ତାହା ହେଲା ଜ୍ଞାନାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷଣ, ଯଥା - ଜ୍ଞାନ, ବୋଧ, ପ୍ରୟୋଗ, ବିଶ୍ଳେଷଣ, ସଂଶ୍ଳେଷଣ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ । ମନୋଭାବ, ଆଗ୍ରହ, ପସନ୍ଦ ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଆଦି ଭାବାତ୍ମକ ବ୍ୟବହାର ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଭାବାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷଣ କୁହାଯିବ । ସେହିଭଳି ଅନୁକରଣ, ସଂରଚନା, ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଓ ସଠିକ୍ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା, ଶାରୀରିକ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସଠିକ୍ ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଓ ସ୍ମରଣରୂପେ ଆୟାଜନ କରିବା ଭଳି ମନଶ୍ଚାଳକ ବ୍ୟବହାର ଇତ୍ୟାଦି ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଦକ୍ଷତା ଶିକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷଣତ୍ରୟୀ ଭିନ୍ନ ଜଣା ପଡୁଥିଲେ ବି ପରସ୍ପରଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି; ବରଂ ମେଳଖାଇଲା ଭଳି ପ୍ରତ୍ୟାୟମାନ ହୁଅନ୍ତି । ଆମେ ଯେତେବେଳେ କିଛି ଚିନ୍ତା କରୁ, ଆମେ କିଛିଟା ଆବେଗ ଅନୁଭବ କରୁ । ସେହିଭଳି କୌଣସି ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଦେଖି ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଆମ ଆବେଗ ଦ୍ୱାରା ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡୁ, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଆମେ କିଛିଟା ଚିନ୍ତା କରିଥାଉ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ପିଆନୋ ବଜାଉ, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ କିପରି ଚଳନା କରିବାକୁ ପଡ଼େ ତାହା ଚିନ୍ତା କରିଥାଉ ଓ ଆମର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ବିଷୟରେ ବି ଆବେଗାନୁଭବ କରିଥାଉ ।

୩. ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟାଭିମୁଖୀ ବା ଅଭିପ୍ରାୟିକ

ଆମେ ସାଧାରଣତଃ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟର ଯୋଜନା, ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ତଥା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁ, ଯଦ୍ୱାରା କି ତାହା ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଆମକୁ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିବ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୁଏତ ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ତତ୍ତ୍ୱଶାତ୍ ହାସଲ କରାଯାଇପାରେ କିମ୍ବା ଖୁବ୍ ଦୀର୍ଘ ସମୟର ବ୍ୟବଧାନରେ ମଧ୍ୟ ହାସଲ କରାଯାଏ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଆମ ଅଭିପ୍ରାୟ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ସହ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସମ୍ପୃକ୍ତ । କୌଣସି ଲକ୍ଷ୍ୟ ବିନା ଶିକ୍ଷଣ ଅସମ୍ଭବ । ଅପରପକ୍ଷରେ, ଯଦି ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ, ତେବେ ଶିକ୍ଷଣ ଆମ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅଭିପ୍ରାୟିକ ହୁଏ ।

୪. ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି-ଆଧାରିତ

ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ତା’ର ଅନୁଭୂତି ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନଲାଭ କିମ୍ବା ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରେ । ଏହା ଏପରି ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ଯାହାକୁ କି ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବେ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବେ । ଜଣକର ଜ୍ଞାନ, ଦକ୍ଷତା ବା ଅନୁଭବ ତା’ର ନିଜ ଶିକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳ । ସେ ନିଜେ ଯାହା ଅନୁଭୂତି ପାଏ ତାହାରି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ଲାଭ କରେ । ଜଣେ ପିଲା ତା’ର ପିଆନୋ ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିରୁ ହିଁ ପିଆନୋ ବଜାଇବା ଶିଖେ କିମ୍ବା ତା’ର ହସ୍ତାକ୍ଷର ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିରୁ ହିଁ ହସ୍ତାକ୍ଷର ଶିଖିଥାଏ । ଏଥିରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା କଥା ଯେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହିଁ ଅଧିକ ସକ୍ରିୟ, କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷକ ନୁହଁନ୍ତି । ଶିକ୍ଷଣ, ଅନୁଭୂତିର ଗୁଣ ତଥା ବିଷ୍ଟି ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଅନୁଭୂତି ଯେତେ ମୂଲ୍ୟବାନ, ବବିଧ ଓ ସମୃଦ୍ଧିତ ହେବ ତାହା ସେତେ ଅଧିକ ତାକୁ ଶିକ୍ଷଣ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ନେବ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଏକ ନୀରସ, ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଅନୁଭୂତି କେବଳ ତଦନୁରୂପ ଶିକ୍ଷଣ ଆଡ଼କୁ ହିଁ ଅଗ୍ରସର କରାଏ । ଜଣକର ଶିକ୍ଷାନୁଭୂତି ଯଦି କେବଳ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସମ୍ପାଦିତ, ତେବେ ସଂପୃକ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ କେବଳ ଶାବ୍ଦିକ ହିଁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷାନୁଭୂତି ଯଦି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଚିନ୍ତନ, କଳ୍ପନା, ଆବେଗ, ସ୍ମୃତି ଓ ସମୃଦ୍ଧିତ ଶାରୀରିକ କ୍ରିୟା ଆଦିକୁ ଜାଗରିତ କରେ, ତେବେ ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ ହୁଏ । ଏଭଳି ଅନୁଭୂତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଅଧିକ ସଂପୃକ୍ତ କରାଇ ତାକୁ ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ପ୍ରଗାଢ଼ ଶିକ୍ଷଣ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର କରାଏ ।

୫. ଶିକ୍ଷଣ ବିଭେଦୀକରଣ ଓ ଏକତ୍ରୀକରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ

ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଉଭୟ ବିଭେଦୀକରଣ ଓ ଏକତ୍ରୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାମାନଙ୍କର ସମାହାର । କୌଣସି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବସ୍ତୁକୁ ବିବିଧ ଅଂଶରେ ଭାଗ କରିବାକୁ ଆମେ ବିଭେଦୀକରଣ କହିଥାଉ । ସେହିପରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଂଶକୁ ଏକାଠି କରି ପୂର୍ଣ୍ଣୀକା କରିବାକୁ ଏକତ୍ରୀକରଣ କୁହାଯାଏ । ବିଭେଦୀକରଣ ଓ ଏକତ୍ରୀକରଣ ଉଭୟେ ପାରସ୍ପରିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯାହା ଉପରେ କି ଶିକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଯଦି ଗୋଟିଏ ପିଲାକୁ ଏକ ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ ଖେଳନା ଦିଆଯାଇ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶକୁ ଅଲଗା କରିବାକୁ କୁହାଯିବ ଓ ତତ୍ପରେ ଏହି ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶକୁ ନେଇ କିପରି ପୂର୍ଣ୍ଣୀକା ଖେଳନାଟି ଗଢ଼ାଯିବ ବୋଲି ଶିଖାଯିବ, ତେବେ ଖେଳନାଟିର ଗଠନ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷଣ ପିଲାଟି ପାଇଁ ଅତି ସହଜ ହୋଇଯିବ । ସେହିଭଳି କୌଣସି ପଦ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ୟଟି ପାଠ କରାଯାଏ ଓ ପଦ୍ୟାଂଶଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ୟକୁ ପଢ଼ି ଶିଖିବାକୁ ଗଲେ ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦକୁ ଅଲଗା ମୁଖସ୍ଥ କରୁ ଓ ଶେଷରେ ଏକାଠି କରି ମନେ ରଖିଥାଉ ।

୬. ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ଅନୁମିତ ଘଟଣା

ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ସଂଗଠିତ ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ସୁତରାଂ ଏହା ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଘଟଣା ଯାହାକି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୋଇନପାରେ । ଶିକ୍ଷଣକୁ ସାଧାରଣ ଭାବେ ମପାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣ ଫଳରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତାହା ତା’ର କୃତିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର କୃତି ଏକ ବାହ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଘଟଣା ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ମପାଯାଇ ପାରିବ । କୃତି ପରିମାପରୁ ଆମେ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁମାନ

କରିପାରୁ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ଅନୁମିତ ଘଟଣା । ସବୁବେଳେ ଜଣଙ୍କର କୃତିରୁ ତା’ର ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବରେ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ମନେକର, ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷଣ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଗୀତ ଗାଇବାକୁ କୁହାଯିବାରୁ ସେ ଗୀତ ଗାଇଲେ । ଏହା ତାଙ୍କର କୃତି । କିନ୍ତୁ ସେ ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ଦକ୍ଷତା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ବି ସେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣର ମାତ୍ରା କୃତିର ମାତ୍ରାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷଣ ଓ କୃତି ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉଭୟ ସମାନ ନୁହଁନ୍ତି । ଆଚରଣଗତ କୃତି ଶିକ୍ଷଣର ଏକ ସୂଚକ, ଏହା ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସମାନ ନୁହେଁ; ବରଂ ଶିକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳ ମାତ୍ର । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଆଚରଣଗତ କୃତିରୁ ତା’ର ଶିକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଜିତୁ ବର୍ଷମାଳା ଶିକ୍ଷଣ କରିଛି ବୋଲି ଶ୍ରେଣୀ ଶିକ୍ଷକ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି, ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ବର୍ଷକୁ ଜିତୁ କୁମାନୁଯାୟୀ ଠିକ୍ ଭାବେ କହି ଓ ଲେଖି ପାରୁଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷକ ମ୍ୟାରୀ କୋଷ ଗଠନ ଶିକ୍ଷଣ କରିଥିବାର ଅନୁମାନ କରନ୍ତି, ଯେତେବେଳେ ମ୍ୟାରୀ ଖାତାରେ କୋଷର ଚିତ୍ର ଆଙ୍କି ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ନାମାଙ୍କନ କରିପାରୁଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରନ୍ତି ।

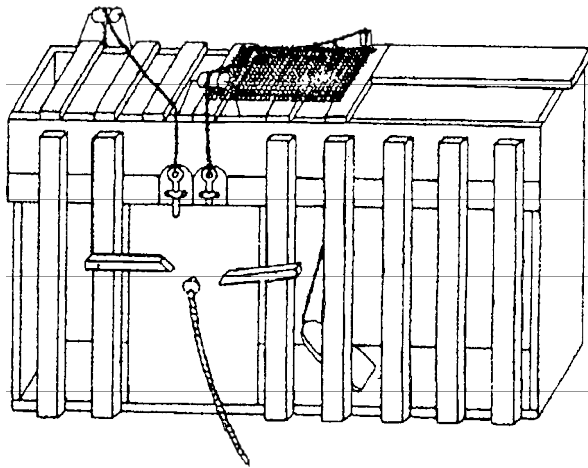
(ଖ) ଶିକ୍ଷଣର ତତ୍ତ୍ୱ

ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ଭବରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ତତ୍ତ୍ୱ ରହିଛି । ଆମେ କିପରି କୌଣସି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରୁ କିମ୍ବା ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରୁ, ଏହା ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ଆମେ ତିନୋଟି ଆଚରଣବାଦୀ ମନୋବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବିଚାରକୁ ନେବା । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ଅର୍ଦ୍ଧତାଳକଙ୍କ ପ୍ରଯତ୍ନ ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ । ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ପାଉଲଭଙ୍କ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ତତ୍ତ୍ୱ । ତୃତୀୟଟି ହେଲା ସ୍ୱିନ୍ରଙ୍କ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ତତ୍ତ୍ୱ । ଏହି ଆଚରଣବାଦୀ ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଆଚରଣ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର କରାଉଥିବା ସର୍ (ଯଥା - ଉଦାହରଣ) ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ ଆଚରଣବାଦୀ ତତ୍ତ୍ୱ ଉଦାହରଣ- ଅନୁକ୍ରମାତତ୍ତ୍ୱ ବା ସାହଚର୍ଯ୍ୟବାଦୀ ତତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ଅପରପକ୍ଷେ, ସଂଜ୍ଞାନବାଦୀ ଶିକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଆଚରଣ ଅପେକ୍ଷା ତା’ର ବୌଦ୍ଧିକ ବା ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱଦିଏ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ, ଜଣଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ସାମର୍ଥ୍ୟ, ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି, ଶିକ୍ଷଣ ପରିସ୍ଥିତିର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୁନର୍ଗଠନ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ କେବଳ କୋହଲରଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ନିମ୍ନ ସାରଣୀରେ ଉପରୋକ୍ତ ଝରିଗୋଟି ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ଭବରେ ସମ୍ୟକ୍ ସୂଚନା ଦିଆଗଲା ।

	ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ	ମୁଖ୍ୟ ଧାରଣା	ଶିକ୍ଷଣର ରୂପରେଖ
ଆଚରଣଗତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ	ଆମେରିକାନ୍ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ ଏଡ଼ୱାର୍ଡ୍ ଲିଲ୍ ପର୍ଷ୍ଟଡାଲକ୍ (୧୮୭୪-୧୯୪୯)	ଉଦ୍ଦୀପକ-ଅନୁକ୍ରିୟା ସଂଯୋଗ	ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ
	ରଷୀୟ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ ଇଭାନ୍ ପେଟ୍ରୋଭିଚ୍ ପାଭଲଭ୍ (୧୮୪୯-୧୯୩୬)	ପୁନର୍ବଳନ ବିନା ଅନୁବନ୍ଧନ	ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ
	ଆମେରିକାନ୍ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ ବରହସ ପ୍ରେଡ଼ରିକ୍ ସ୍କିନର୍ (୧୯୦୪-୧୯୯୦)	ପୁନର୍ବଳନ ମାଧ୍ୟମ ଅନୁବନ୍ଧନ	କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ
ସଂଜ୍ଞାନବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ	ଜର୍ମାନ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ ଉଲ୍ଫଗାଁ କୋହଲର୍ (୧୮୮୭-୧୯୬୭)	ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି	ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣ

୨.୨.୧ ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ

ଏଡ଼ୱାର୍ଡ୍ ଲିଲ୍ ପର୍ଷ୍ଟଡାଲକ୍ ପ୍ରଥମ ଆମେରିକାନ୍ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ ଯେ କି ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ସାହଚର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ସାହଚର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ପ୍ରକ୍ରିୟା କହିଲେ ସଂବେଦନାତ୍ମକ ଘଟଣା ସହ କ୍ରିୟା (ଆଚରଣ)ର ଏକ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ସଂଯୋଗକୁ ବୁଝାଯାଏ । ପର୍ଷ୍ଟଡାଲକ୍ଙ୍କ ମତରେ, ସ୍ୱାୟତ୍ତ ସଂଯୋଗରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ଉଦ୍ଦୀପନା - ଅନୁକ୍ରିୟା ସଂଯୋଗ ହିଁ ଶିକ୍ଷଣର ମୌଳିକ ଉପାଦାନ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ସଂଯୋଗ କ୍ରିୟା ଓ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ମଣିଷର ଏକ ସଂଯୋଗ ସଂସ୍ଥା ।

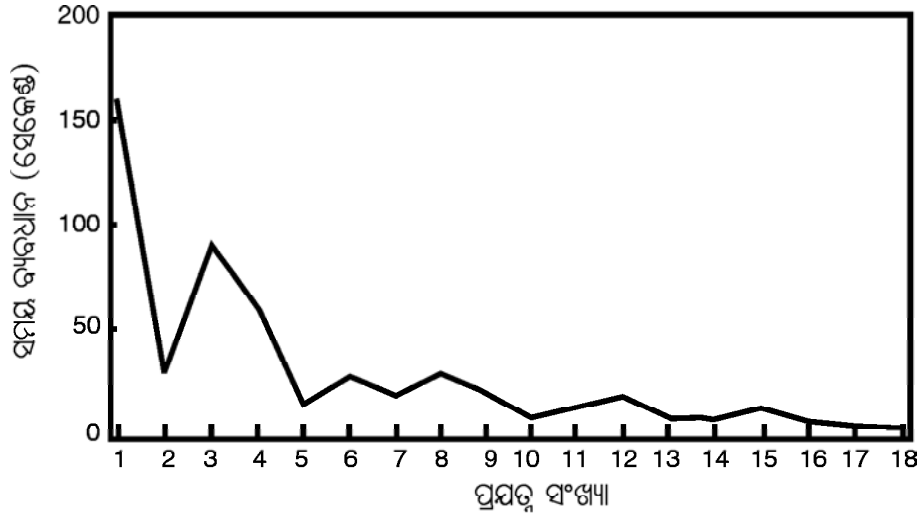
ପର୍ଷ୍ଟଡାଲକ୍ଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣ

ପର୍ଷ୍ଟଡାଲକ୍ ତାଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣରେ ଏକ ଧନ୍ଦାବାକସ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ଚିତ୍ର ୨.୧ରୁ ଏହା କିପରି ଏକ

ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ନିମ୍ନ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାହା ଧାରଣା କରିହେବ । ବାକ୍ସଟିର କବାଟ ଭିତରପଟୁ ଖୋଲିବା ପାଇଁ ତତ୍ସଂଲଗ୍ନ ଏକ ଭାରଦଣ୍ଡକୁ ଉପିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ଏହି ପରୀକ୍ଷାରେ ଏକ ଭୋକିଲା ବିଲେଇକୁ ଧନ୍ଦାବାକ୍ସ ମଧ୍ୟରେ ରଖାଯାଇ ଏହାର ଅନତିଦୂରରେ ଖାଦ୍ୟ (ଯଥା-ମାଛ) ଥୋଇ ଦିଆଗଲା । ଦେଖାଗଲା ଯେ ବିଲେଇଟି ବନ୍ଦ ବାକ୍ସ ମଧ୍ୟରୁ ବାହାରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛି, କିନ୍ତୁ ବାକ୍ସଟିର କବାଟ ଖୋଲିବା ତା’ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ନ ହେବାରୁ ନାନା ଅସ୍ପୃଷ୍ଟି ଅନୁଭବ କଲା । ସେ ବାକ୍ସର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶକୁ କାମୁଡ଼ିଲା, ଆଖୁଡ଼ିଲା, ଠେଲିଲା, ଏଣେ ତେଣେ ଡିଆଁ ଡେଇଁ କଲା; କିଛି ନ ପାରି ମିଆଁ ଡିଆଁ ଡିଆଁ ରହିଲା ଅବା କବାଟ ଖୋଲିବା ପାଇଁ ନିଜେ ସେଠାରେ ଘଷି ହେଲା । ଦୈବାତ୍ ବିଲେଇର ପାଦଟି ଭାରଦଣ୍ଡ ଉପରେ ପଡ଼ିଯିବାରୁ କବାଟଟି ଖୋଲିଗଲା ଓ ଏହା ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଧନ୍ଦାବାକ୍ସରୁ ବାହାରି ଆସି ଖାଦ୍ୟ ପାଖରେ ପହଂଚିଲା ।

ବିଲେଇଟି ଧନ୍ଦାବାକ୍ସର କବାଟ ଖୋଲିବା ଶିକ୍ଷଣ କରିଛି କି ? ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯଦି ଶିକ୍ଷଣ ସଂଜ୍ଞା ଠିକ୍ ଭାବେ ମନେ ପକାଅ, ତେବେ ଉ ର ହେବ ‘ନାହିଁ’ । କାରଣ ବିଲେଇଟିର ଆଚରଣରେ ସ୍ଥାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସି ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରଥମ ପ୍ରୟତ୍ନରେ ବିଲେଇଟିର ସଠିକ୍ ଆଚରଣ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚରଣ ପରେ ଦୈବାତ୍ ହୋଇଥିଲା । ବିଲେଇଟିର ଶିକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରୟତ୍ନଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚରଣ କ୍ରମଶଃ କମିଯିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଗଲା । ପରିଶେଷରେ ବିଲେଇଟିକୁ ଧନ୍ଦାବାକ୍ସରେ ରଖାଯିବା ମାତ୍ରେ ଏହା ପଳାୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସଂପାଦନ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୁଏ । ବିଲେଇଟିର ଆଚରଣରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକ ସ୍ଥାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଅଛି, ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା କି ଏହା ଧନ୍ଦାବାକ୍ସରୁ ବାହାରି ଆସିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେଉଛି ।

ଅର୍ଥତାଲକ୍ ଶିକ୍ଷଣର ଏକ ପରିମାଣାତ୍ମକ ମାପ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବିଧିଟି ହେଲା - ବିଲେଇଟିକୁ ଧନ୍ଦାବାକ୍ସ ମଧ୍ୟରେ ରଖାଯିବା ସମୟଠାରୁ ଏହା ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଆସିବା ସମୟର ବ୍ୟବଧାନକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା । ଶିକ୍ଷଣ ହେବା ମାତ୍ରେ ଏହି ସମୟ ବ୍ୟବଧାନ କ୍ରମେ ସ୍ୱଳ୍ପ ହେବାକୁ ଲାଗିବ (ଚିତ୍ର ୨.୨ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରବିଧି ହେଉଛି - ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରୟତ୍ନମାନଙ୍କରେ ବିଲେଇଟି କେତେଥର ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚରଣ ଦେଖାଉଛି ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା । ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ଏହି ତୁଟି ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମେ ହ୍ରାସ ପାଇ ସର୍ବଶେଷରେ ଏହା ଶୂନ୍ୟରେ ପହଂଚି, ସେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷଣ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ବୋଲି ଧରାଯିବ ।

ଚିତ୍ର ୨.୨ ପ୍ରୟତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣର ଗ୍ରାଫ୍

ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରଯତ୍ନ ଫଳରେ ସମସ୍ତ ଅସଫଳ ଅନୁକ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଥାଏ (Stamped out) ଓ ସଫଳ ଅନୁକ୍ରିୟାଟି ସନ୍ତୋଷପ୍ରଦ ହେତୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ (Stamped in) ହୋଇଥାଏ । ଏହିଭଳି ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ (trial and error learning) କୁହାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣର ବେଗ କମ୍, ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ସମୟ ଲାଗେ । ଛାତ୍ରମାନେ ଦକ୍ଷତା ଶିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ନିମ୍ନସ୍ତରର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ।

ଅର୍ଥତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ ନିୟମ

ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ପରୀକ୍ଷଣ କରି ଅର୍ଥତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁ ଫଳାଫଳ ପାଇଥିଲେ, ତାହାକୁ ସେ କେତୋଟି ନିୟମ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ତିନୋଟି ମୁଖ୍ୟ ନିୟମ ନିମ୍ନ ଅନୁଲେଖନୀୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ଅଭ୍ୟାସ ନିୟମ

ଅଭ୍ୟାସ ନିୟମ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ, ଯଥା - ଉପଯୋଗ ନିୟମ ଓ ଅନୁପଯୋଗ ନିୟମ । ଉପଯୋଗ ନିୟମ ହେଉଛି, ‘ଯେତେବେଳେ ପରିସ୍ଥିତି ଏବଂ ଅନୁକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ, ସେହି ସଂପର୍କର ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତହୁଏ ।’ ଏହି ଉପଯୋଗ ନିୟମର ବିପରୀତ ନିୟମ ହେଉଛି ଅନୁପଯୋଗ ନିୟମ । ଅନୁପଯୋଗ ନିୟମ ହେଉଛି, ‘ଯେତେବେଳେ କିଛି ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ଗୋଟିଏ ପରିସ୍ଥିତି ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଅନୁକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ସେହି ସମ୍ପର୍କର ଶକ୍ତି ହ୍ରାସ ପାଇବାକୁ ଲାଗେ ।’ ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଦକ୍ଷତା ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ବାରମ୍ବାର ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ଅନୁକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରେ ସଂଯୋଗ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଗୋଟିଏ ବିଷୟକୁ ବାରମ୍ବାର ପଢ଼ିଲେ ତାହା ମନେ ରହେ, ଅତଏବ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ, ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ାଯାଉଥିବା ପାଠକୁ ଘରେ ଅଭ୍ୟାସ ନ କଲେ, ପିଲାମାନେ କିଛି ଦିନ ପରେ ତାହା ଭୁଲି ଯାଆନ୍ତି ।

ଫଳାଫଳ ନିୟମ

ଆଚରଣର ପରିଣତି ଯୋଗୁଁ ଉଦ୍ଦୀପକ-ଅନୁକ୍ରିୟା ସଂଯୋଗ ସୁଦୃଢ଼ ଅବା ଦୁର୍ବଳ ହେବାକୁ ଫଳାଫଳ ନିୟମ କୁହାଯାଏ । ୧୯୩୧ ମସିହା ପୂର୍ବରୁ ଅର୍ଥତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁ ଫଳାଫଳ ନିୟମ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ତାହା ହେଉଛି, ଗୋଟିଏ ସମାନ ପ୍ରକାର ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାଣୀର ସର୍ବାଧିକ ସନ୍ତୋଷ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିବା ଅନୁକ୍ରିୟାଟି, ଅନ୍ୟ କଥା ସମାନ ଥାଇ, ପରିସ୍ଥିତି ସହିତ ଅଧିକ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ଫଳରେ ଏହି ପରିସ୍ଥିତି ଯେତେ ଅଧିକ ଦେଖାଦିଏ ସେହି ଅନୁକ୍ରିୟା ସେତେ ଅଧିକ ସୃଷ୍ଟି ହେବାର

ସମ୍ଭାବନା ଦେଖାଦିଏ ।’ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ, ‘ଗୋଟିଏ ସମାନ ପ୍ରକାର ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁକ୍ରମିୟା ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାଣୀର ଅସତ୍ତୋଷ ଜାତ କରାଉଥିବା ଅନୁକ୍ରମିୟାଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କଥା ସମାନ ଥାଇ, ପରିସ୍ଥିତି ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯାଏ, ଫଳରେ ଏହି ପରିସ୍ଥିତି ପୁଣି ଦେଖାଦେଲେ ସେ ଅନୁକ୍ରମିୟା ଆଉ ସୃଷ୍ଟି ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ନଥାଏ ।’ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଶଂସା ଉଦ୍ଦୀପକ-ଅନୁକ୍ରମିୟା ମଧ୍ୟରେ ସୁସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରି ଶିକ୍ଷଣକୁ ଦୃଢ଼ କରେ ଓ ଦଣ୍ଡବିଧାନ ଉଦ୍ଦୀପକ-ଅନୁକ୍ରମିୟା ସମ୍ପର୍କକୁ ହ୍ରାସ କରାଏ ।

୧୯୩୧ ମସିହା ପରେ ଅର୍ଣ୍ଣତାଲକ୍ ଏହି ଫଳାଫଳ ନିୟମକୁ ସଂଶୋଧନ କରି ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଫଳାଫଳ ନିୟମ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏହି ନୂତନ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ପ୍ରଶଂସା, ଉଦ୍ଦୀପକ-ଅନୁକ୍ରମିୟା ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ବୃଦ୍ଧି କରି ଶିକ୍ଷଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ; ଦଣ୍ଡବିଧାନ ଉଦ୍ଦୀପକ-ଅନୁକ୍ରମିୟା ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କକୁ ସମୟ ସମୟରେ ହ୍ରାସ କରାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଶଂସାପ୍ରାପ୍ତ ଅନୁକ୍ରମିୟାର ସମ୍ପର୍କରେ ଥିବା ଦଣ୍ଡିତ ଅନୁକ୍ରମିୟା ପ୍ରଶଂସା ହେତୁ ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବପରେ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରସ୍ତୁତି ନିୟମ

ପ୍ରସ୍ତୁତି ନିୟମ ହେଉଛି, ‘ଯଦି ପ୍ରାଣୀଟି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଚରଣ ନିମ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ, ତେବେ ସେହି ଆଚରଣରେ ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତ କରାଯିବ, ତା’ ପାଇଁ ସତ୍ତୋଷଦାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଅପରପକ୍ଷରେ, ପ୍ରାଣୀକୁ ତାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତ କଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିଜ୍ଞତା ତା’ ପାଇଁ ବିରକ୍ତିକର ହୋଇଥାଏ ।’ ସୁତରାଂ, ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶାରୀରିକ ତଥା ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । କୌଣସି ପିଲାଙ୍କ ମାନସିକ ବିକାଶ ନ ହୋଇଥିଲେ ତାକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ନିରର୍ଥକ; ଯଥା - ବର୍ଷକର ପିଲାକୁ ବାକ୍ୟ ଗଠନ ଶିଖେଇବା, ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଛାତ୍ରକୁ କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ଅବା ଘନତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦେବା ଇତ୍ୟାଦି । କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲାବେଳେ ଅଥବା ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତିକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖାଯାଇଥାଏ । ଏକଥା ସତ ଯେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷଣ ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିରୁ ଅଧିକ ଲାଭବାନ ହୋଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷାଗତ ନିହିତାର୍ଥ

ଅର୍ଣ୍ଣତାଲକ୍ଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାର ଅଭ୍ୟାସ ଗଠନ - ଅର୍ଥାତ୍ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉଦ୍ଦୀପକମାନଙ୍କ ସହ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଦେଖାଉଥିବା ଅନୁକ୍ରମିୟାମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଏକାଧିକ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତ ସଂଯୋଗରୁ ସୃଷ୍ଟି ଏକ ଜଟିଳ ଗଠନ । ଏହି ଅନୁସାରେ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅନୁକ୍ରମିୟା ମଧ୍ୟରେ କାମ୍ୟ ସଂଯୋଗମାନଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇବାକୁ ଶ୍ରେଣୀ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଶିକ୍ଷଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନାରୁ ଆମେ ଜାଣିଲେ ଯେ ଛାତ୍ରର ଶିକ୍ଷଣ ତା’ର ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି, ଆଗ୍ରହ, ଅଭ୍ୟାସ ଓ ପୁରସ୍କାର ଆଦି ସଂଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷକ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ପ୍ରତି ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି;

- ଛାତ୍ରର ପରିବେଶ ଓ ଏଥିସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହେବାକୁ ଉତ୍ସୁକ ଛାତ୍ରର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅନୁକ୍ରମିୟାର ବିଚାର;
- ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟ ପାଇଁ ଛାତ୍ରମାନେ ଶାରୀରିକ ତଥା ମାନସିକ ଭାବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କି ନୁହେଁ ସୁନିଶ୍ଚିତ ହେବା;
- ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦ୍ଦୀପକ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମନୋଭାବ ତଥା ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ସମୟକ୍ରମେ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଓ

ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରାଇବାର ଧାରଣା;

- ଛାତ୍ରର ପୂର୍ବାର୍ଜ୍ଜିତ ଜ୍ଞାନ ସହ ଉପସ୍ଥିତ ଶିକ୍ଷଣର ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନ;
- ଛାତ୍ରର ଅନୁକ୍ରମାଙ୍କୁ ବଳବତ୍ତର କରିବା ନିମିତ୍ତ ପୁରସ୍କାର, ପ୍ରଶଂସା, ନିନ୍ଦା ଅବା ଦଣ୍ଡର ଉଚିତ ବ୍ୟବହାର;
- ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଏକ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଅନୁଭୂତି ଯୋଗାଇ ପାରୁଛି କି ନାହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା;
- ଶିକ୍ଷାଦାନ - ଶିକ୍ଷଣରେ ଆବଶ୍ୟକତାନୁଯାୟୀ ଅଭ୍ୟାସ, ଗୃହକର୍ମ, ସମୀକ୍ଷା, ପୁନରାବୃତ୍ତି ଆଦିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

ଅର୍ଥତାଳକଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ସଠିକ୍ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନ ହେଲେ ବି ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଶାନ୍ତିକ ଶିକ୍ଷଣ ତଥା ଦକ୍ଷତା ଶିକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ବିଶେଷତଃ ଅର୍ଥତାଳକଙ୍କ ଫଳାଫଳ ନିୟମ ହିଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସ୍କୁଲରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଯଥାର୍ଥରେ ଅର୍ଥତାଳକଙ୍କ ଫଳାଫଳ ନିୟମର ପରିବର୍ତ୍ତନରୁ ହିଁ ସ୍କୁଲରୁ ସଂକ୍ରମାତ୍ମକ ଅନୁବନ୍ଧନର ସୃଷ୍ଟି, ଯାହାକି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଆଲୋଚନାର ପରିସରଭୁକ୍ତ ।

୨.୨.୨ ଅନୁବନ୍ଧନ

ଅନୁବନ୍ଧନ କ’ଣ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଆଗରୁ, ଆମେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଆଚରଣ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଜାଣିବା । ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାର ଆଚରଣ ହେଉଛି ଅନୁକ୍ରମାଣୀ ଆଚରଣ ଓ ଅନ୍ୟଟି ହେଉଛି କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଆଚରଣ । ଅନୁକ୍ରମାଣୀ ଆଚରଣରେ ଜୀବ ପରିବେଶ ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କରୁଥିବା ବେଳେ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଆଚରଣରେ ଏହା ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରିୟା କରିଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଅନୁକ୍ରମାଣୀ ଆଚରଣ ସ୍ୱତଃସ୍ମୃତ୍ ଓ ଏହା ଇଚ୍ଛାକୃତ ନୁହେଁ, ଯାହାକି ସ୍ୱୟଂକ୍ରିୟ ଭାବରେ ଏକ ଜ୍ଞାତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଦୀପିତ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହା ଉଦ୍ଦୀପକ ବା ପରିବେଶ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଯଦି ଏକ ଅନ୍ଧାରିଆ କୋଠରୀ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଦ୍ୟୁତ ବତୀ ଜାଳି ଦିଅନ୍ତି ତେବେ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ସଙ୍କୋଚିତ ହୁଏ । ଆମେ ଏଠାରେ ଚକ୍ଷୁ ସଙ୍କୋଚନକୁ ଏକ ଅନୁକ୍ରମାଣୀ ଆଚରଣ କହିବା ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକକୁ ଏକ ଉଦ୍ଦୀପକ କହିବା । କ୍ରିୟାଣୀ ଆଚରଣର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦାହରଣ ହେଲା - ଆଖିକୁ ପବନ ଫୁଙ୍କିଲେ ଆଖିପତା ବୁଜି ହୋଇଯିବ, ଖଟା ଦେଖିଲେ ପାଟିରୁ ଲାଳ ବାହାରିବ, ହଠାତ୍ ଉଚ୍ଚ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଚମକି ପଡ଼ିବା, ମଶା କାମୁଡ଼ିଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଆପେ ଆପେ ହାତ ଦ୍ୱାରା ଚପଟା ମାରିବା ଇତ୍ୟାଦି । କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଆଚରଣ ଉଦ୍ଦୀପକ ଉପରେ ନିର୍ଭର ନକରି ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ଉତ୍ତରାଦାନ ହୋଇଥାଏ । ପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ଯେ ଏହି ପ୍ରକାର ଆଚରଣ କିପରି ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଫଳାଫଳ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ।

ଅନୁକ୍ରମାଗତ ଓ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଆଚରଣର ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । ଏହି ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯଥାକ୍ରମେ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ଓ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ଭାବେ ପରିଚିତ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ

ରକ୍ଷାୟ ଶରୀରତ ଯୁକ୍ତ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ଇଭାନ୍ ପେଟ୍ରୋଭିଚ୍ ପାଭଲଭ୍ ଅନୁବନ୍ଧନ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମେ ଶିକ୍ଷଣର ପ୍ରକୃତି ବୁଝାଇଥିଲେ । ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ତ ଯୁଗ୍ମେ ପରିଚିତ ।

ପାଭଲଭ୍ ଡୋକିଲା କୁକୁର ଉପରେ ପରୀକ୍ଷଣ କରିଥିଲେ । କୁକୁରର ଉପକର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥିର ନାଳୀଗୁଡ଼ିକରୁ ବାହାରକୁ ବାଟ ଫିଟିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଖି ଲାଲ ନିର୍ଗତ ହେବା ମାତ୍ରେ ଏହାକୁ ପରିମାପ ପାତ୍ରରେ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ଡୋକିଲା କୁକୁର ପାଟିରେ ଖାଦ୍ୟଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଲାଳକ୍ଷରଣ ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ଘଟଣା । କିନ୍ତୁ ଦିନେ ପାଭଲଭ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଯେ କୁକୁରଟି ପାଟିକୁ ଖାଦ୍ୟ ନେବା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ଲାଳ ଗଢ଼ାଉଛି, ଯେତେବେଳେ ସେ ଦୈନିକ ଖାଦ୍ୟ ବାଡୁଥିବା ଲୋକକୁ ଦେଖି ପକାଉଛି । ଏହାପରେ କୁକୁରର ଲାଳ କ୍ଷରଣ ଆଚରଣ ଉପରେ ଏକ ସୁଚିତ୍ରିତ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଭଲଭ୍ଙ୍କ ଗବେଷଣାର ପରିସରଭୁକ୍ତ ହେଲା ।

ପାଭଲଭ୍ଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣ

ଏକ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କୋଠରୀରେ ଏକ ଡୋକିଲା କୁକୁରକୁ ରଖାଯାଇ ଏକ ଝରକା ବାଟେ ବାହାରୁ ଏହାର ଲାଳକ୍ଷରଣ ଆଚରଣ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ପାଭଲଭ୍ ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଦୀପକ, ଯଥା - ଘି ଶବ୍ଦ ଓ ମାଂସଗୁଣ୍ଡର ପ୍ରଭାବକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ କେବଳ ଘି ବଜାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ କୁକୁରଟି ଆଦୌ ଲାଳକ୍ଷରଣ କରୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମାଂସଗୁଣ୍ଡର ଦୃଶ୍ୟ ଓ କୁକୁରର ପାଟି ଭିତରେ ଏହାର ଉପସ୍ଥିତି ଲାଳକ୍ଷରଣ କରାଉଥିଲା । ପରୀକ୍ଷଣର ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଘି ବଜାଇବାର କିଛି ସେକେଣ୍ଡ ପରେ ମାଂସଗୁଣ୍ଡ କୁକୁରଟିକୁ ଦିଆଗଲା । ଦେଖାଗଲା ଯେ ଏହା ଲାଳକ୍ଷରଣ କରୁଛି । ଏହିପରି ଭାବେ ଘି ଧ୍ୱନୀ ଏବଂ ମାଂସଗୁଣ୍ଡକୁ ସହରଣୀ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଯୁଗ୍ମ ଭାବେ ଅନେକବାର ଉପସ୍ଥାପନା ପରେ ଘି ବଜାଇ ଆଉ ମାଂସଗୁଣ୍ଡ ଦିଆଗଲା ନାହିଁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖାଗଲା ଯେ କେବଳ ଘି ଶବ୍ଦ ଶୁଣି କୁକୁର ପାଟିରୁ ଲାଳକ୍ଷରଣ ହେଉଛି । ପାଭଲଭ୍ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ଯେ ପ୍ରଥମରୁ କୁକୁରଟିର ଯେଉଁ ଲାଳକ୍ଷରଣ ଅନୁକ୍ରମା ମାଂସଗୁଣ୍ଡ ପ୍ରତି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା, ଘି ଶବ୍ଦ ସହ ମାଂସଗୁଣ୍ଡର ଯୁଗ୍ମ ସହରଣମୂଳକ ଉପସ୍ଥାପନା ଫଳରେ ଘି ଶବ୍ଦ ସେହି ଲାଳକ୍ଷରଣ ଅନୁକ୍ରମା ଉତ୍ପନ୍ନ କରିପାରିଲା । ମାଂସଗୁଣ୍ଡ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା, ଏବେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଘି ଶବ୍ଦ କରିପାରିଲା । କୁକୁରର ଏହି ବ୍ୟାବହାରିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉଦ୍ଦୀପକ-ପରିବର୍ତ୍ତନ (stimulus substitution) ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

ମାଂସଗୁଣ୍ଡ ବା ଖାଦ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଲାଳକ୍ଷରଣ ଉତ୍ପେକ ହେବା କୁକୁରର ଏକ ଜନ୍ମଗତ ଆଚରଣ, ଏହା ଶିକ୍ଷଣଜନିତ ଆଚରଣ ନୁହେଁ । ଜନ୍ମଗତ, ପ୍ରକୃତିଗତ ବା ସହଜାତ ଆଚରଣକୁ ପ୍ରତିବର୍ତ୍ତ (Reflex) କୁହାଯାଏ । କୁକୁରର ମାଂସଗୁଣ୍ଡ (ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ଉଦ୍ଦୀପକ) ପ୍ରତି ଲାଳକ୍ଷରଣ ହେଲା ସହଜାତ ପ୍ରତିବର୍ତ୍ତ (ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅନୁକ୍ରମା) ।

କିନ୍ତୁ ଘି ଶବ୍ଦ (ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ଉଦ୍ଦୀପକ)ର କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ମାଂସଗୁଣ୍ଡ (ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ଉଦ୍ଦୀପକ) ସହ ସାମିଧିମୂଳକ ଉପସ୍ଥାପନା ଯୋଗୁଁ କୁକୁରର ସ୍ୱାଭାବିକ ଅନୁକ୍ରିୟାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ଯାହାଫଳରେ କେବଳ ଘି ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରକେ ଏହା ଲାଳକ୍ଷରଣ କଲା, ଯାହାକି ପୂର୍ବରୁ ହୋଇନଥିଲା । ବ୍ୟାବହାରିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରେ କୁକୁରର ଲାଳକ୍ଷରଣ ଅନୁକ୍ରିୟା ଘି ଶବ୍ଦ ସହ ଅନୁବନ୍ଧିତ ହେଲା । ଏବେ ଘି ଶବ୍ଦ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ଲାଳକ୍ଷରଣ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା ରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଲା । ସୁତରାଂ ଯେଉଁ ବ୍ୟାବହାରିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ଶିକ୍ଷଣ ଫଳରେ ସହଜାତ ପ୍ରତିବର୍ତ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ-ପ୍ରତିବର୍ତ୍ତରେ ପରିଣତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଅନୁବନ୍ଧିତ ପ୍ରତିବର୍ତ୍ତ (conditional reflex) କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅନୁବନ୍ଧିତ ପ୍ରତିବର୍ତ୍ତର ଅନ୍ୟ ନାମ ହେଉଛି ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ (classical conditioning) । ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସଙ୍କେତ ଶିକ୍ଷଣ (signal learning) ଭାବେ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ । କାରଣ କୁକୁର ଘି ଶବ୍ଦକୁ ‘ମାଂସଗୁଣ୍ଡ’ ଆଗମନର ଏକ ସଙ୍କେତ ଭାବେ ଶିକ୍ଷଣ ପାଏ । ପାଉଁଲଭଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣର ଘଟଣା ପର୍ଯ୍ୟାୟମାନଙ୍କୁ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଭାବେ ଚିତ୍ର ୨.୩ରେ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଉଦ୍ଦୀପକ		ଅନୁକ୍ରିୟା
	ଅନୁବନ୍ଧନ ପୂର୍ବରୁ	
ଘି (ଅନୁବନ୍ଧିତ)	→ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରେ	କୌଣସି ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଅନୁକ୍ରିୟା ନୁହେଁ
ଖାଦ୍ୟ (ଅନୁବନ୍ଧିତ)	→ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରେ	ଲାଳକ୍ଷରଣ (ଅନୁବନ୍ଧିତ)
	ଅନୁବନ୍ଧନ ସମୟରେ	
ଘି (ଅନୁବନ୍ଧିତ)	→ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରେ	ଲାଳକ୍ଷରଣ (ଅନୁବନ୍ଧିତ)
+ ଖାଦ୍ୟ (ଅନୁବନ୍ଧିତ)		
	ଅନୁବନ୍ଧନ ପରେ	
ଘି (ଅନୁବନ୍ଧିତ)	→ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରେ	ଲାଳକ୍ଷରଣ (ଅନୁବନ୍ଧିତ)

ଚିତ୍ର ୨.୩ ପାଉଁଲଭଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣର ତିନୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟ

ପାଉଁଲଭଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ କେତେକ ବିଶେଷ ଶବ୍ଦ ଓ ତାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଜାଣିବା ପ୍ରୟୋଜନ, ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ, ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା, ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା ।

ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ

ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି ଶିକ୍ଷଣ ନଥାଇ, କେତେକ ଉଦ୍ଦୀପକର ସହଜାତ ଅନୁକ୍ରିୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରିବା କ୍ଷମତା ଥାଏ । ଏହାକୁ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ କୁହାଯାଏ ।

ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା

ଅଣଶିକ୍ଷଣ ଲବ୍ଧ ଅନୁକ୍ରିୟାକୁ ସହଜାତ ବା ପ୍ରକୃତିଗତ ଅନୁକ୍ରିୟା କୁହାଯାଏ । ଏହାର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାଧାରଣତଃ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଖିକୁ ଫୁଙ୍କିଦେଲେ ଆଖି ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ । ଆଖି ବନ୍ଦ କରିବା ହେଉଛି ଅନନୁବନ୍ଧିତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା । ଯାହାକି ପବନ ଫୁଙ୍କିବା (ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ) ଦ୍ୱାରା ସହଜରେ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ସୁତରାଂ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଯେଉଁ ଅନୁକ୍ରିୟା ସର୍ବଦା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ, ତାହାକୁ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା କୁହାଯାଏ ।

ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ

ପାଉଁଲଭଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣରେ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ହେଉଛି ଘି ଶବ୍ଦ । ଏହା ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଶିକ୍ଷଣ ପୂର୍ବରୁ ଏହା କୌଣସି ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଅନୁକ୍ରିୟା ଉଦ୍ରେକ ନ କରି ପାରୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଲେ, ଶିକ୍ଷଣ ପରେ ଏହା ଠିକ୍ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଭଳି ଅନୁକ୍ରିୟା ଉଦ୍ରେକ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୁଏ ।

ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା

ପାଉଁଲଭଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣରେ ଖାଦ୍ୟ ଦେଖି କୁକୁରର ଯେଉଁ ଲାଳକ୍ଷରଣ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା କୁହାଯାଉଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଲେ ନିରପେକ୍ଷ ଉଦ୍ଦୀପକ, ଘି ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଯେଉଁ ଲାଳକ୍ଷରଣ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା (conditioned response) କୁହାଯାଏ । ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ସହିତ ଯୁଗ୍ମଭାବେ ଏକାଧିକ ଥର ଉପସ୍ଥାପନା ପରେ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଏକାକୀ ଯେଉଁ ଅନୁକ୍ରିୟା ଉଦ୍ରେକ କରେ ତାହା ହିଁ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା । ଏହି ଅନୁକ୍ରିୟା ମୂଳରୁ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଉଦ୍ରେକ କରୁଥିବା ଅନୁକ୍ରିୟା ଭଳି ଏକାପ୍ରକାରର ହେଲେ ବି ଉଭୟ ଅନୁକ୍ରିୟା । ଏହି ଅନୁକ୍ରିୟା ମୂଳରୁ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଉଦ୍ରେକ କରୁଥିବା ଅନୁକ୍ରିୟା ଭଳି ଏକାପ୍ରକାରର ହେଲେ ବି ଉଭୟ ଅନୁକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଅବଶ୍ୟ ରହିଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାବଳୀ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ଆଧାର କରି ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କରାଯାଇପାରେ -

ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ଯେଉଁଥିରେ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ଉଦ୍ଦୀପକ, ଏକ ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ସହ ଯୁଗ୍ମ ଭାବେ ଏକାଧିକ ଥର ଉପସ୍ଥାପିତ ହେବା ପରେ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା ଉଦ୍ରେକ କରେ, ଯାହା କି ଅନନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା ସଦୃଶ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନର ନିୟମ

ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ସବୁଠାରୁ ସରଳ ଶିକ୍ଷଣ ହୋଇଥିବାରୁ ନିମ୍ନ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମନୁଷ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଏହି ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଅନୁକ୍ରମାଗତ ଆଚରଣ ଶିକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି । ଏଠାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନର କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ନିୟମ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ ।

ଅର୍ଜନ

ଏକ ଅଭିପ୍ରାୟମୂଳକ ଉଦ୍ଦୀପକ ସହ ଏକ ନୂତନ ଉଦ୍ଦୀପକର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ (association) ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅର୍ଜନ (acquisition) କୁହାଯାଏ । ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକର ପର୍ଯ୍ୟାୟ କ୍ରମିକ ସଂଲଗ୍ନ ଯୁଗ୍ମରୁ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମା ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ଏକମାତ୍ର ଯୁଗ୍ମ ପରେ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଏକାକୀ ହୁଏତ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମା ଉଦ୍ଭେଦ ନ କରିପାରେ । କିନ୍ତୁ ଉପରୋକ୍ତ ଯୁଗ୍ମନର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଲେ, ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମାର ଦୃଢ଼ତା ତଥା ବାରମ୍ବାରତା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ସ୍ଥିର ରହେ ।

ଲୁପ୍ତକ୍ରମା ଓ ସ୍ୱତଃସ୍ମୃତ ପୁନଃପ୍ରାପ୍ତି

ପ୍ରାଣୀଠାରେ ଅର୍ଜନ କ୍ରମା ସ୍ଥାପିତ ହେଲାପରେ, ଯେତେବେଳେ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକକୁ ଆଦୌ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ସହିତ ଯୁଗ୍ମ ଭାବେ ସାମିଧ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମା ଧୀରେ ଧୀରେ ହ୍ରାସ ପାଏ ଓ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ହଠାତ୍ ବିଲୁପ୍ତ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଲୁପ୍ତକ୍ରମା (extinction) କୁହାଯାଏ । ଏହି ଲୁପ୍ତକ୍ରମା ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣୀର ଏକ ସକ୍ରିୟ ଶିକ୍ଷଣ ଆଚରଣ । ଏହା ପ୍ରକୃତରେ ପୂର୍ବ ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ଅଧାରୋପିତ ଆଉ ଏକ ନୂତନ ଶିକ୍ଷଣ ଯାହାକି ମୂଳ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମାର କୌଣସି କ୍ଷତି ସାଧନ କରିନଥାଏ ।

ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ଜଣା ପଡୁଥିଲେ ବି ଲୁପ୍ତକ୍ରମା, ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମାକୁ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଲୁଚାଇ ଦିଏ । କାରଣ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମାର ବିଲୁପ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ, ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ମଧ୍ୟସ୍ଥ କିଛି ମାତ୍ରାର ସହରତ ଉଦ୍ଭାବିତ ଥାଏ । ଲୁପ୍ତକ୍ରମା ପରେ କିଛି ସମୟ ବ୍ୟବଧାନ ପରେ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମା ପୁନଃ ଉଦ୍ଭେଦ ହୁଏ । ଏହାକୁ ସ୍ୱତଃସ୍ମୃତ ପୁନଃପ୍ରାପ୍ତି (spontaneous recovery) କୁହାଯାଏ ।

ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ ଓ ବିବେଚନ

ପାଉଁଲଭ୍ ବର୍ଣ୍ଣାଇଥିଲେ ଯେ ପ୍ରାଣୀଟି ଯଦିଓ ଘି ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରକେ ଲାଳକ୍ଷରଣ କରିବାକୁ ଅନୁବନ୍ଧିତ ହୋଇପାରିଛି, ତଥାପି ସେ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦକାରୀ ଯନ୍ତ୍ର ଯଥା - ବଜ୍ରର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ମଧ୍ୟ ଲାଳକ୍ଷରଣ କରୁଛି । ଏପରିକି ଖାଦ୍ୟ ଆଣୁଥିବା ଲୋକଟିର ଯୋତା ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ମଧ୍ୟ ଲାଳକ୍ଷରଣ କରୁଛି । ଘି ଶବ୍ଦ ମୂଳ ଉଦ୍ଦୀପକ, ବଜ୍ରର କିମ୍ବା ଜୋତାଶବ୍ଦ

ଏଠାରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଉଦାହରଣ । ଅତଏବ ନୂଆ ଉଦାହରଣ ଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣ ସହିତ ଯେତେ ସାଦୃଶ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବ, ସେତେ ଭଲ ଭାବରେ ସେଇଟି ଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣ ପ୍ରତିବଦଳରେ ଅନୁକ୍ରମିୟା ସୃଷ୍ଟି କରିବ । ଏହି ନିୟମକୁ ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ (generalization) କୁହାଯାଏ ।

‘ଉଦାହରଣ ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ’ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ ଅଥଚ ଏହାର ବିପରୀତ କ୍ରିୟା ହେଉଛି ‘ଉଦାହରଣ ବିବେଚନା’ । ସମଜାତୀୟ ସମସ୍ତ ସାଦୃଶ୍ୟ ବସ୍ତୁପ୍ରତି ସମ-ଅନୁକ୍ରମିୟାକୁ ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ କୁହାଯାଉଥିବା ବେଳେ ପ୍ରଭେଦ ତଥା ପାର୍ଥକ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦାହରଣ ପ୍ରତି ପ୍ରାଣୀର ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଅନୁକ୍ରମିୟାକୁ ବିବେଚନା (discrimination) କୁହାଯାଏ । ଯଦି ପ୍ରାଣୀଟିକୁ ଘି ଶବ୍ଦ ପରେ ପରେ ଖାଦ୍ୟ ଦିଆଯାଏ, କିନ୍ତୁ ବଜ୍ରର ଶବ୍ଦ ପରେ ପରେ କୌଣସି ଖାଦ୍ୟ ନ ଦିଆଯାଏ, ତେବେ ପୁରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣ ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ ପରାହତ ହେବ, କାରଣ ପ୍ରାଣୀଟି ଉଭୟ ଉଦାହରଣ ପ୍ରତି ପକ୍ଷପାତୀ ଅନୁକ୍ରମିୟା ଦେଖାଇବ । ଏହା କେବଳ ଘି ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଲାଳକ୍ଷରଣ କରୁଥିବାବେଳେ ବଜ୍ରର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଲାଳକ୍ଷରଣ କରିବ ନାହିଁ । ବିବେଚନା କ୍ରିୟା ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣର ଗୋଟିଏ ପରିପୁରକ ଧାରା । ମୁଦ୍ରାର ଦୁଇପାର୍ଶ୍ଵ ସାଦୃଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ ଓ ବିବେଚନା ହେଉଛନ୍ତି ଶିକ୍ଷଣର ଦ୍ଵିପାର୍ଶ୍ଵିକ ଉପଯୋଜନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ।

ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନାରୁ ଆମେ ଜାଣିଲେ ଯେ ଏହା ଏକ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ଯତ୍ନରେ କେବଳ ନୂଆ ଆଚରଣ ଯେ ଅର୍ଜନ କରାଯାଏ ତାହା ନୁହେଁ, ବରଂ ଏକ ପୁରୁଣା ବା ସହଜାତ ଆଚରଣକୁ ଏକ ନୂଆ ଉଦାହରଣ ଦ୍ଵାରା ଉଦ୍ଘେକ କରାଯାଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଆମର ଅଧିକାଂଶ ଆଚରଣ ସ୍ଵେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଏହିଭଳି ସ୍ଵେଚ୍ଛାକୃତ ନୂତନ ଆଚରଣ ଆମେ କିପରି ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର ଅନୁବନ୍ଧନ ଦ୍ଵାରା ଅର୍ଜନ କରୁ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅନୁଲେଖନାରେ ତାହା ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

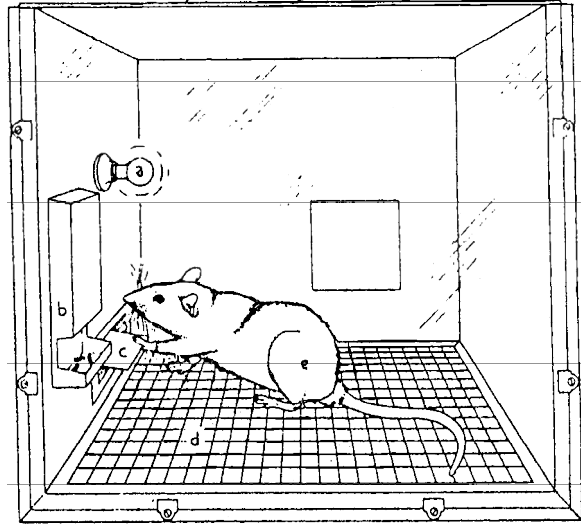
କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ

ପୂର୍ବରୁ ଅର୍ଥତାଳକଙ୍କ ଫଳାଫଳ ନିୟମ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ସୂଚକ ଦିଆଯାଇଛି ଯେ କିପରି ପ୍ରାଣୀର ଆଚରଣ, ଏହା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଫଳାଫଳ ଦ୍ଵାରା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ଯଦି ଆଚରଣର ଫଳାଫଳ ପ୍ରାଣୀ ପାଇଁ ସନ୍ତୋଷଜନକ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଆଚରଣଟି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୁଏ ଓ ସଦୃଶ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପୁନରାବୃତ୍ତ ହୁଏ । ଯଦି ଆଚରଣର ଫଳାଫଳ ପ୍ରାଣୀ ପାଇଁ ବିରକ୍ତିକର ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଆଚରଣଟି ପୁନଃ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର କମ୍ ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଅର୍ଥତାଳକଙ୍କ ଫଳାଫଳ ନିୟମ ବରହସ ଫେଡ଼େରିକ୍ ସ୍ଵିନର୍କଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ତତ୍ତ୍ଵ (୧୯୩୮) ପାଇଁ ଭିତ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଥିଲା ।

ସ୍ଵିନର୍କଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣ

ସ୍ଵିନର୍କ ତାଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣ ନିମ୍ନ ଏକ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ତିଆରି କରିଥିଲେ ଯାହାକି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ‘ସ୍ଵିନର୍କ ବାକ୍ସ’ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହି ଉପକରଣର ଏକ ନମୁନା ଚିତ୍ର ୩.୪ରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ସ୍ଵିନର୍କ

ବକ୍ସଟି ଏକ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଓ ଏହାର ଭିତର ଅଂଶ ପ୍ରାୟ ଖାଲିଥାଏ । କେବଳ ଏହାର ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉପଦେବା ଦଣ୍ଡ ଏବଂ ସାମାନ୍ୟ ତଳକୁ ଏକ ଖାଦ୍ୟ ପାତ୍ର ଲାଗି କରିଥାଏ । ଏହା ଏପରି ଭାବେ ଗଠିତ ଯେପରି କି ଦଣ୍ଡଟିକୁ ସାମାନ୍ୟ ତଳକୁ ଉପିଲେ ଖାଦ୍ୟପାତ୍ରରେ ବୁଟ ବା ଗହମ ଦାନା ଆପେ ଆପେ ଆସିଯିବ ଓ ଦଣ୍ଡଟିକୁ ନ ଉପିଲେ ଖାଦ୍ୟ ପାତ୍ରକୁ ଆଦୌ କିଛି ଆସିବ ନାହିଁ ।

ଯେତେବେଳେ ଏକ ଅଣଶିକ୍ଷଣପ୍ରାପ୍ତ କ୍ଷୁଧା ମୂଷା ସ୍କିନର୍ ବାକ୍ ମଧ୍ୟକୁ ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଏ ଏହା ପ୍ରାୟ ଅସ୍ଥିର ଭାବେ ଖାଦ୍ୟ ଖୋଜି ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲେ (a) ଆଲୋକ (b) ଖାଦ୍ୟପାତ୍ର (c) ଉପଦେବ ଦଣ୍ଡ (d) ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଗ୍ରାହ (e) ମୂଷା

ଚିତ୍ର ୨.୪ ସ୍କିନର୍ ବାକ୍

ଏବଂ ଦୈବାତ୍ ଆଗକୁ ବାହାରିଥିବା ଦଣ୍ଡଟି ତା'ର ଆଗ ଗୋଡ଼ ଦୁଇଟିରେ ବାଜି ତଳକୁ ଦବି ଯିବା ମାତ୍ରେ ଖାଦ୍ୟ ପାତ୍ରରେ ବୁଟ ବା ଗହମ ଦାନା ଉଲିଆସେ । ଯେଉଁ

ମାତ୍ରାରେ ମୂଷାଟି ପ୍ରଥମେ ଦଣ୍ଡଟିକୁ ଉପିଦିଏ ତାହା ତାରି ପ୍ରାକ୍-ଅନୁବନ୍ଧନ କାଳର କାର୍ଯ୍ୟ-ପ୍ରସୂତ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ସୂଚାଇଥାଏ । ଏହାପରେ ଖାଦ୍ୟପ୍ରଦାନ ଘଟଣାକୁ ଏହା ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରାଯାଏ । ଫଳରେ ମୂଷାଟି ଦଣ୍ଡକୁ ଯେତେଥର ଓ ଯେତିକି ମାତ୍ରାରେ ଉପିଦିଏ, ସେତେଥର ଓ ସେତିକି ମାତ୍ରାରେ ଦାନା ଖାଦ୍ୟପାତ୍ରରେ ପଡ଼େ ଓ ମୂଷା ଏହାକୁ ଖାଏ । ଏକାଧିକବାର ପ୍ରୟତ୍ନ ପରେ ମୂଷାକୁ ଯେତେବେଳେ ସ୍କିନର୍ ବାକ୍ ମଧ୍ୟକୁ ଛଡ଼ାଯାଏ, ଏହା ଖାଦ୍ୟ ପାଇବା ଆଶାରେ ଦଣ୍ଡ ଉପିବା ଆଚରଣରେ ନ୍ୟସ୍ତ ରହେ । ଏଠାରେ ଖାଦ୍ୟ ହେଉଛି ଏକ ପୁନର୍ବଳନକାରକ (reinforcer) ଯାହାକି ମୂଷାର ଦଣ୍ଡ ଉପିବା ଆଚରଣର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଥାଏ । ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଏକ 'ସୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନ' (Positive reinforcement) କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୟଏକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ପୁରସ୍କାର ମୂଳକ ଶିକ୍ଷଣ ଭାବେ ମଧ୍ୟ ପରିଗଣିତ ।

ଅନ୍ୟଏକ ପରୀକ୍ଷଣରେ ବ୍ୟବହୃତ ସ୍କିନର୍ ବକ୍ସର ଚଟାଣଟି ଏକ ବିଦ୍ୟୁତ୍-ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ତାରଜାଲି ଦ୍ୱାରା ଆବୃତ ଓ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉପଦେବା ଦଣ୍ଡଟି ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପ୍ରବାହକୁ ବନ୍ଦ କରିବା ସ୍ୱିଚ୍ ପରି କାମ କରିଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ଦଣ୍ଡଟିକୁ ତଳକୁ ଉପିଦିଆଯାଏ, ସେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପରିପଥଟି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇଯାଏ । ଏହିଭଳି ଏକ ବାକ୍ ମଧ୍ୟକୁ ମୂଷାଟିକୁ ଛାଡ଼ି ଦେବା ପରେ ଏହା ମୃଦୁ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆଘାତ ପାଏ ଓ ଲତସ୍ତତଃ ଦୌଡ଼େ ଓ ନିରାପଦ ସ୍ଥାନକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଲମ୍ଫିଦିଏ । ଦୈବାତ୍ ଆଗକୁ ବାହାରିଥିବା ଦଣ୍ଡଟି ମୂଷାର ଆଗଗୋଡ଼ ଦୁଇଟିରେ ବାଜି ତଳକୁ ଦବି ଯିବା ମାତ୍ରେ

ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପ୍ରବାହ ବ୍ୟାଘାତ ହୁଏ ଓ ଏହା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆଘାତରୁ ଡ୍ରାହିପାଏ । ଏବେ ମୂଷାଟି ଦଣ୍ଡଝପିବା ଆଚରଣ ସହ ବିଦ୍ୟୁତ ଆଘାତ ପରିସମାପ୍ତିର ସଂଯୋଗ ରହିଥିବା ଶିକ୍ଷଣ କରେ । ଏକାଧିକ ପ୍ରୟତ୍ନ ପରେ ମୂଷାର ଦଣ୍ଡଝପିବା ଅନୁକ୍ରିୟାଟି ଅନୁବନ୍ଧିତ ଆଚରଣ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆଘାତ ପରିସମାପ୍ତି ହେଉଛି ଏକ ପୁନର୍ବଳନ କାରକ ଯାହାକି ମୂଷାର ଦଣ୍ଡଝପିବା ଆଚରଣର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଥାଏ । ଏହି ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଏକ ‘ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନ’ (negative reinforcement) କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଏହା ମୂଷାର ପରିତ୍ୟାଗମୂଳକ ଶିକ୍ଷଣ ।

ଆଲୋଚିତ ଶିକ୍ଷଣ ପରିସ୍ଥିତିଦ୍ୱୟ ଏକ A — B — C ନମୁନା ଦ୍ୱାରା ନିମ୍ନରେ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

Antecedent	Behaviour	Consequence
ପୂର୍ବଗାମୀ ଅବସ୍ଥା	ଆଚରଣ	ଅବସ୍ଥାର ପରିଣାମ
	କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ	ପୁନର୍ବଳନ:
ସ୍ଥିନର୍ ବାକ୍	ଦଣ୍ଡଝପିବା	ଖାଦ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଅବା
	ଅନୁକ୍ରିୟା	ଆଘାତରୁ ମୁକ୍ତି

ଏହି ନମୁନାରେ Antecedent (ପୂର୍ବଗାମୀ ଅବସ୍ଥା) ହେଉଛି ସ୍ଥିନର୍ ବାକ୍, Behaviour (ଆଚରଣ) ହେଉଛି କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ, ଯଥା - ଦଣ୍ଡ ଝପିବା ଅନୁକ୍ରିୟା ଏବଂ Consequence (ଅବସ୍ଥାର ପରିଣାମ) ହେଉଛି ପୁନର୍ବଳନ, ଯଥା - ଖାଦ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଅବା ଆଘାତରୁ ମୁକ୍ତି । ଦୁଇଗୋଟି ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟରେ ଆଚରଣ ସମ୍ପର୍କିତ ବୋଲି ଏଥିରୁ ଆମେ ଧାରଣା ପାଉ । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ଆଚରଣର ପୂର୍ବକ^୧ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ଯାହା ଆଚରଣର ପରବ^୧ ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯେକୌଣସି ଆଚରଣରେ ବାରମ୍ବାରତାର ବୃଦ୍ଧି ବା ହ୍ରାସ ଆମ ଆଚରଣର ପରିଣାମ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ତୁମେ ତୁମ ଶ୍ରେଣୀର ଏକ ନୂଆ ସିଟ୍ରେ ବସିପଡ଼ିଲ ଓ ହଠାତ୍ ପାଖ ସିଟ୍ରେ ବସିଥିବା ଛାତ୍ରଟି ତୁମ ପ୍ରତି ଆନ୍ତରିକ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇଲା, ତେବେ ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କରେ ତୁମେ ସେହି ଛାତ୍ରଟିର ପାଖାପାଖି ସମ୍ଭବତଃ ବସିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରିବ । ସେହିପରି ତୁମେ ନିଜ ଗାଡ଼ିଟିକୁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ନରଖି ‘ଏଠାରେ ଗାଡ଼ି ରଖିବା ମନା’ ବୋଲି ଫଳକ ଲଗାଯାଇଥିବା ସ୍ଥାନରେ ରଖିଦେଲ ଓ ପରେ ଆସି ଦେଖିଲ ଯେ ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନରୁ ତୁମ ଗାଡ଼ିଟିକୁ ଘୁ ାଇ ନିଆଯାଇଛି, ତେବେ ପରବ^୧ ସମୟରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ଗାଡ଼ି ରଖିବାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ତୁମର ଦେଖାଦେବ । ଆମ ଆଚରଣର ପରିଣାମରୁ ଆମେ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷଣ କରୁ, ତାହାହିଁ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ (operant conditioning) । ଆମ ଆଚରଣ ଯେତେବେଳେ ପରିବେଶରେ କୌଣସି କ୍ରିୟା ଦେଖାଏ, ଏହା ଆମ ପାଇଁ ପରିଣାମ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଏବଂ ସେହି ଆଚରଣର କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଆମକୁ ନିୟୋଜିତ କରିବ କି ନାହିଁ ତାହା ଉକ୍ତ ପରିଣାମ ହିଁ ସ୍ଥିର କରିଥାଏ । ଆମର ଇଚ୍ଛାକୃତ ଅନୁକ୍ରିୟା ଏହାର ପରିଣାମ ଦ୍ୱାରା ଅନୁବନ୍ଧିତ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାକୁ ଆଧାର କରି କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କରାଯାଇପାରେ- କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ହେଉଛି ଏକପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ଯେଉଁଥିରେ କି ଆଚରଣର ପରିଣାମ, ଆଚରଣ ସଂଘଟିତ ହେବାର

ସମ୍ଭାବ୍ୟତାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣେ ।

ପୁନର୍ବିଳନ

ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପୁନର୍ବିଳନ ନିହାତି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରାଯାଇଛି । ସାଧାରଣତଃ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବସ୍ତୁ, ଉଦାହରଣ ବା ଉପାଦାନ ଦ୍ଵାରା ଅନୁକ୍ରମକୁ ପୁନର୍ବିଳନଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ସ୍ଥିର ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ପୁନର୍ବିଳନକାରକ (ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ଓ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ) ଓ ତତ୍ସଂପୃକ୍ତ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ପୁନର୍ବିଳନ (ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ଓ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ) ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନ କାରକ କହିଲେ ଯେକୌଣସି ଉଦାହରଣକୁ ବୁଝାଏ ଯାହାର ଉପସ୍ଥାପନ ଅନୁକ୍ରମର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରାଏ । ଖାଦ୍ୟ, ଉପହାର, ପୁରସ୍କାର, ପ୍ରଶଂସା, ସ୍ଵୀକୃତି ଇତ୍ୟାଦି ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନ କାରକର ଉଦାହରଣ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ଉଦାହରଣ ଯାହା ପ୍ରାଣୀ ପାଇଁ ବାଞ୍ଛନୀୟ । ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନ କାରକ କହିଲେ ଯେକୌଣସି ଉଦାହରଣକୁ ବୁଝାଏ ଯାହାର ଦୂରୀକରଣ ଅନୁକ୍ରମର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରାଏ । ସ୍ଥିରର ଦ୍ଵିତୀୟ ପରୀକ୍ଷଣରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆଘାତ, ଏକ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନକାରକର ଉଦାହରଣ । ଏପରି ଉଦାହରଣ ପ୍ରାଣୀ ପାଇଁ ବିରକ୍ତିକର । ଅତଏବ, ଏକ ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନକାରକର ଉପସ୍ଥାପନ ଅଥବା ଏକ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନକାରକର ଦୂରୀକରଣ ଦ୍ଵାରା ଏକ ଅନୁକ୍ରମକୁ ପୁନର୍ବିଳନଯୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନକାରକର ଉପସ୍ଥାପନ ଯେପରି ଏହାର ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅନୁକ୍ରମର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ବୃଦ୍ଧି କରିଥାଏ, ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନକାରକର ଦୂରୀକରଣ ଯେପରି ଏହାର ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅନୁକ୍ରମର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ବୃଦ୍ଧି କରେ ।

ସରଳ ଭାବରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ପୁନର୍ବିଳନ ହେଉଛି ଏକ ପୁନର୍ବିଳନ କାରକର (ସେ ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ହେଉ ଅଥବା ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ) ଫଳାଫଳ ମାତ୍ର । ପୁନର୍ବିଳନକାରକ ଏକ ଉଦାହରଣ, କିନ୍ତୁ ପୁନର୍ବିଳନ ହେଉଛି ଆଚରଣକୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ କରିବା ପାଇଁ ପୁନର୍ବିଳନ କାରକ ବ୍ୟବହାରର ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନ ହେଲା ଆଚରଣ ପରେ ଏକ ବିରକ୍ତିକର ଉଦାହରଣ ଦୂରୀକରଣ ଦ୍ଵାରା ଉକ୍ତ ଆଚରଣକୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ କରିବାର ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା କଥା, ଉଦାହରଣ ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ଓ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନର ଫଳାଫଳ ହେଉଛି ଏହାର ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅନୁକ୍ରମର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ବୃଦ୍ଧି କରିବା ।

ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନକୁ ଦଣ୍ଡ ସହିତ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଭାବେ ସମର୍ଥନରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏହା କିନ୍ତୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଉଦାହରଣ ଦୁଇଗୋଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ବୁଝାନ୍ତି, ଯଦିଓ ଉଦାହରଣ ଅପ୍ରାପ୍ତିକର ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନ ଏକ ଅପ୍ରାପ୍ତିକର ଉଦାହରଣ (ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନକାରକ)ର ଉପସ୍ଥାପନ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ସ୍ଥିର ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନର ଫଳାଫଳକୁ ଦଣ୍ଡର ଫଳାଫଳ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସରଳ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତଥା ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ବୋଲି ବିଚାର କରିଥିଲେ । ଯଦିଓ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବିଳନ, ପୁନର୍ବିଳନଯୁକ୍ତ ଆଚରଣକୁ ବୃଦ୍ଧି କରାଏ । ଦଣ୍ଡ

ସର୍ବଦା ଦଣ୍ଡଯୁକ୍ତ ଆଚରଣକୁ ହ୍ରାସ କରାଇନପାରେ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ ଦଣ୍ଡ ଏକ ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରିପାରେ, ଏପରିକି ବେଳେବେଳେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ବିସ୍ଫୋରଣର ରୂପନିଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ, କାନ୍ଦିବା ସକାଶେ ଦଣ୍ଡ ପାଉଥିବା ପିଲାଟି କାନ୍ଦିବା ବନ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅଧିକ ସମୟ ଧରି ରାହା ଧରି କାନ୍ଦେ । ତେଣୁ ଆଚରଣର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସକାଶେ ଦଣ୍ଡ ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପଦ୍ଧତି ନୁହେଁ ।			
ନିମ୍ନ ସାରଣୀରେ ଉଦାହରଣ ଭାବେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ଶ୍ରେଣୀଗୁଡ଼ିଏ ଶିକ୍ଷଣରେ ପୁନର୍ବଳନ ତଥା ଦଣ୍ଡର ନିହିତାର୍ଥକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର ।			
ପୂର୍ବଗାମୀ ଅବସ୍ଥା	ଆଚରଣ	ପରିଣାମ	ନିହିତାର୍ଥ
୧. ଗଣିତ ପରୀକ୍ଷା ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଘୋଷଣା	ଛାତ୍ର ପରିଶ୍ରମ କରି ଅଧ୍ୟୟନ କରେ	ଛାତ୍ରଟି ଗଣିତ ପରୀକ୍ଷାରେ ସଫଳତା ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସିତ ହୁଏ	ଛାତ୍ରଟି ପୁଣି ପରିଶ୍ରମ କରି ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅଧିକ ଦେଖାଏ
୨. ଶିକ୍ଷକ ଭୁଲ ଉ ରକୁ ଉପହାସ କରନ୍ତି	ଛାତ୍ର କେବଳ ନିଃସନ୍ଦେହ ଉ ର ଗୁଡ଼ିଏ ଦିଅ	ଛାତ୍ରଟି ପରିହାସ ପାତ୍ର ହୁଏ ନାହିଁ	ଛାତ୍ରଟି କେବଳ ନିଃସନ୍ଦେହ ଉ ର ଦେବାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅଧିକ ଦେଖାଏ
୩. ଶିକ୍ଷକ ଅଧ୍ୟାପନା କରନ୍ତି	ଛାତ୍ର ପାଖ ପିଲାସହ କଥାହୁଏ	ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ରକୁ ଦୋଷାରୋପ କରନ୍ତି	ଛାତ୍ରଟି ଅଧ୍ୟାପନା ସମୟରେ ପାଖପିଲା ସହ କଥାହେବା ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ହ୍ରାସ କରେ

ଲକ୍ଷ୍ୟକର ଯେ, ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ହେଉଛି ଯଥାକ୍ରମେ ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନ ଓ ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନର ଉଦାହରଣ । ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁକ୍ରମାମାନଙ୍କର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅଧିକ । କିନ୍ତୁ ଶେଷ ଉଦାହରଣ (ଦଣ୍ଡ) କ୍ଷେତ୍ରରେ କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁକ୍ରମା ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ହ୍ରାସ ପାଉଛି ।

କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନର ନିୟମ

ପାଠକଲେଖକ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ଯେଉଁ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଆଧାରିତ, ସ୍କିନର୍କ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ମଧ୍ୟ ସେହି ନିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସେହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ଅର୍ଜନ

ପ୍ରାଣୀଟି ଯେତେବେଳେ ତାର ଅନୁକ୍ରମା ଓ ତତ୍ସଂପୃକ୍ତ ପୁନର୍ବଳନ ମଧ୍ୟରେ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ କରେ, ତାର କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁକ୍ରମାଟିର ଅର୍ଜନ ହେଲା ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ଲଘୁକ୍ରିୟା ଓ ସ୍ଵତଃସ୍ମୃତ ପୁନଃପ୍ରାପ୍ତି

କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁକ୍ରମ ପରେ କୌଣସି ପୁନର୍ବଳନ ଦିଆନଗଲେ କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନରେ ଲୁପ୍ତକ୍ରମା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଫଳରେ ଅନୁକ୍ରମାଟିର ମାତ୍ରା ହ୍ରାସ ପାଇ ଏହା ଅନୁବନ୍ଧନ-ପୂର୍ବ ସ୍ତରରେ ପହଞ୍ଚେ । ପରନ୍ତୁ, କିଛି ସମୟ ବ୍ୟବଧାନ ପରେ ଅନୁବନ୍ଧିତ କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁକ୍ରମାଟି ସ୍ୱତଃସ୍ମୃତ ଭାବେ ପୁନଃ ଆବିର୍ଭୂତ ହୁଏ ।

ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ ଓ ବିବେଚନ

କେବଳ ଯେ ମୂଳ ପୁନର୍ବଳନକାରୀ ଉଦ୍ଦୀପକ ପ୍ରଭାବରେ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁକ୍ରମା ଉତ୍ତରଣ ହୁଏ ତାହା ନୁହେଁ, ବରଂ ଉଚ୍ଚ ଉଦ୍ଦୀପକଟି ସହ ସାଦୃଶ୍ୟ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦ୍ଦୀପକ ପ୍ରଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁକ୍ରମାଟି ଉତ୍ତରଣ ହୁଏ । ଏହାକୁ ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣୀ ମୂଳ ପୁନର୍ବଳନକାରୀ ଉଦ୍ଦୀପକ ପ୍ରଭାବରେ କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁକ୍ରମା ଉତ୍ତରଣ କରି ଉଚ୍ଚ ଉଦ୍ଦୀପକଟି ସହ ସାଦୃଶ୍ୟ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦ୍ଦୀପକ ପ୍ରଭାବରେ କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଆଚରଣ ଉତ୍ତରଣ ନକଲେ, ଏହା ସଦୃଶ ଅଥଚ ଅସମାନ ଉଦ୍ଦୀପକର ବିବେଚନ କରିଛି ବୋଲି ଧରାଯିବ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ଓ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ : ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଚିତ୍ରଣୀ

ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ

- ଏହା ଅନୁକ୍ରମାଶୀଳ ଆଚରଣ ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ।
- ଏଥିରେ ପ୍ରାଣୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିଷ୍ପିନ୍ଧ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରେ ।
- ଅନୁକ୍ରମାର ପ୍ରକୃତି ସ୍ୱତଃକ୍ରିୟ ଓ ଅନୈଚ୍ଛିକ; ପ୍ରାଣୀଠାରେ ଅନୁକ୍ରମା ଉଦ୍ବେକ ହୁଏ
- ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ବିଧି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଦୀପକର ସାହଚର୍ଯ୍ୟରୁ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମା ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ ।
- ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକର ଏକ ସଙ୍କେତ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ଏହା ସଙ୍କେତ ଶିକ୍ଷଣ ଭାବେ ପରିଚିତ ।
- ଏଥିରେ ମୂଳ ଉଦ୍ଦୀପକ ହେଉଛି ଅନୁକ୍ରମାର ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ; ତେଣୁ ଏହା ଏକ ଉଦ୍ଦୀପକ-ଅନୁକ୍ରମା ପ୍ରକ୍ରିୟା ।

କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ

- ଏହା କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଆଚରଣର ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ।
- ଏଥିରେ ପ୍ରାଣୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ସକ୍ରିୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରେ ।
- ଅନୁକ୍ରମାର ପ୍ରକୃତି ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଏବଂ ଏହା ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ ପ୍ରାଣୀକୁ ଅନୁକ୍ରମା ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ।
- ପୁନର୍ବଳନ ବିଧି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁନର୍ବଳନ ପୁନର୍ବଳନ ଯୋଗୁଁ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ କ୍ରିୟା ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ ।
- କୌଣସି ଅନୁକ୍ରମାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ଅନୁକ୍ରମାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପରିଣାମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ସୂଚରା ଏହା ଏକ ଯନ୍ତ୍ରିକ ଅନୁବନ୍ଧନ - ଅନୁକ୍ରମା ହିଁ ପରିଣାମର ସାଧକ ସ୍ୱରୂପ ।
- ଏଥିରେ ମୂଳ ଉଦ୍ଦୀପକ ଅନୁକ୍ରମାର ଅନୁଗାମୀ, ତେଣୁ ଏହା ଏକ ଅନୁକ୍ରମା-ଉଦ୍ଦୀପକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ।

- ବାଞ୍ଛିତ ଅନୁକ୍ରିୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରାଇବାରେ ଉଦ୍ଦୀପକର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାକୁ ଉଦ୍ଦୀପକ - ଜାତୀୟ ଅନୁବନ୍ଧନ କୁହାଯାଏ ।
- ଅନୁକ୍ରିୟା ସମ୍ପନ୍ନ ଉପରେ ପୁନର୍ବଳନ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହେତୁ ଏହାକୁ ଅନୁକ୍ରିୟା-ଜାତୀୟ ଅନୁବନ୍ଧନ କୁହାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷାଗତ ନିହିତାର୍ଥ

ଚିନ୍ତନ, ବିଚାର, ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଓ ସୃଜନଶୀଳତା ଆଦି ଉଚ୍ଚ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝାଇବାରେ ଅନୁବନ୍ଧନ ତ ମୁଖ୍ୟ ସଫଳ ନହେଲେ ବି ଆବେଗିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା, ଅଭ୍ୟାସ ଓ ଦକ୍ଷତା ଆଦି ଶିକ୍ଷଣ ଓ ମୁଖ୍ୟସ୍ଥାପନାରେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅନେକ ବହୁବିଧ ।

ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରେ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନର ପ୍ରୟୋଗଗୁଡ଼ିକ ହେଲା:

- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଅସ୍ତିବାଚକ ଓ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଘଟଣା ସହ ସଂଯୁକ୍ତ କରିବା ।
- ଉକ୍ତ ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ଭାବେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାରେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ।
- ବିବିଧ ପରିସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦ ତଥା ସାଦୃଶ୍ୟ ବିଷୟରେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଉପଲବ୍ଧି କରାଇବା, ଯଦ୍ୱାରା କି ସେମାନେ ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ ଓ ବିବେଚନାସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିବେ ।
- ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତା, ପରିଚ୍ଛନ୍ନତା, ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି, ସହୃଦୟତା ଆଦି ଉଚ୍ଚ ମାନସିକ ଗଠନ କରାଇବା ।
- ଶିକ୍ଷଣ, ଶିକ୍ଷକ ତଥା ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତି ଅନୁକୂଳ ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରାଇବା ।
- କୁ-ଅଭ୍ୟାସ ଛଡ଼ାଇବା ଓ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଭୟ ଦୂର କରାଇବା ।

ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରେ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନର ପ୍ରୟୋଗଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଉଚ୍ଚ ଗୁଡ଼ିକର ଭଲ ଦିଗକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଖରାପ ଦିଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଖରାପ ଦିଗକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଭଲ ଦିଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି କରିବା ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶୈକ୍ଷିକ କୃତି ଏବଂ ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷ ସଂଗତ ଆଚରଣ ଆଦିକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବା ଅବା ପୁରସ୍କୃତ କରିବା ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସ୍ମୃହଣୀୟ ଆଚରଣକୁ ପୁନର୍ବଳନଯୁକ୍ତ କରାଇ ତାର ଅଭିସନ୍ଧି ତଥା କୃତିକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କମ୍ ପସନ୍ଦ କରୁଥିବା କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଯଥା ଅଙ୍କ କଷିବା, ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷଣ ଅଭ୍ୟାସ ପାଇଁ ଗୃହପାଠ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ବଳବତ୍ତର କରିବା ପାଇଁ ତାର ଅଧିକ ପସନ୍ଦର କାର୍ଯ୍ୟକୁ (ଯଥା : ଚିତ୍ରାଙ୍କନ, ଖବର କାଗଜ ପଢ଼ିବା, ଖେଳିବା, କଥୋପକଥନ ଇତ୍ୟାଦି) ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ।
- ଶାସ୍ତିଯୋଗ୍ୟ ଆଚରଣ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ମିତବ୍ୟୟୀ ଭାବରେ ଦଣ୍ଡ ଦେବା ଓ ଦଣ୍ଡର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଅବଗତ କରାଇବା ।

୨.୨.୩ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣ

ସଂଜ୍ଞାନବାଦୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜର୍ମାନ ମନୋବିଜ୍ଞାନୀ ମ୍ୟାକ୍ ଓ ଓର୍ଦେମର, କର୍ଚ୍ଚ କଫ୍‌କା ଏବଂ ଉଲ୍‌ଫ ଗାଁ କୋହଲର୍ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ତାହା ଗେଷ୍ଟାଲ୍ଟ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ବା ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ଭାବେ ଜଣାଶୁଣା । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ପାଇଲଭ, ଅର୍ଷ୍ଟଡାଲକ୍ ଓ ସ୍ଟିନର୍ ଆଦି ଆଚରଣବାଦୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱକୁ ବିରୋଧ କରେ । କେବଳ ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ବା ଅନୁବନ୍ଧନ ମାଧ୍ୟମରେ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଯଥାଯଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏମାନଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏକ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ନୁହେଁ, ବରଂ ଉଦ୍ଦୀପକ ବା ପରିସ୍ଥିତି ସଂପର୍କୀୟ ଅନୁକ୍ରିୟା ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, କିଛି ଦୂରରେ କୌଣସି ଏକ ସବୁଜ ପଦାର୍ଥ ଦେଖି ଆମେମାନେ ଗଛଟିଏ ଦେଖୁଛୁ ବୋଲି କହିଥାଉଁ । ଅଥଚ କେବଳ ଗଛର ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଦେଖୁଛୁ ବୋଲି ନକହି ଗଛଟିଏ ଦେଖୁଛୁ ବୋଲି କହୁ । ଏହାର କାରଣ ଗଛ ସମ୍ପର୍କରେ ଆମର ଅତୀତ ଅଭିଜ୍ଞତା ଆମକୁ ଅନେକାଂଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରି ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପରିପୁରକ ବିବରଣୀମାନ ଯୋଗାଇଥାଏ, ଯଦ୍ୱାରାକି ଆମେ ଗଛଟିର ସାମଗ୍ରିକ ରୂପକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ଆମ ଅନୁକ୍ରିୟାରେ ଗଛଟିଏ ଦେଖୁଛୁ ବୋଲି କହୁ । ପ୍ରାଣୀ ନିଜ ପାଇଁ ଯାହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରେ ତାହାହିଁ ଏକ ‘ଗେଷ୍ଟାଲ୍ଟ’ । ଗେଷ୍ଟାଲ୍ଟ ଏକ ଜର୍ମାନ ଶବ୍ଦ ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସମଗ୍ରାକୃତି ବା ସଂଗଠିତ ଜା । । ପ୍ରାଣୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦୀପକମାନଙ୍କ ହିସାବରେ ଥିବା ଶିକ୍ଷଣ ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଅନୁକ୍ରିୟା ଦେଖାଇବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରେ ଓ ତତ୍ତ୍ୱଧରୁ ତାକୁ ମନେ ହେଉଥିବା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ (ଯାହାକି ଏକ ଉଦ୍ଦୀପକ) ପ୍ରତି ଅନୁକ୍ରିୟା ଦେଖାଏ । ବାସ୍ତବିକ, ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଅଂଶ ଅପେକ୍ଷା ଏଗୁଡ଼ିକର ସମଗ୍ରାକୃତି ଆମ ପାଇଁ ଅଧିକ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି କ’ଣ ?

ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାଣୀର ଏକ ଅଭିଜ୍ଞତା-ଲବ୍ଧ କ୍ଷମତା, ଏହା ସହଜାତ ବା ଜନ୍ମଗତ କ୍ଷମତା ନୁହେଁ । ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତି ବା ସମସ୍ୟାର ସାମଗ୍ରିକ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ପ୍ରାଣୀ ତାର ଅନୁକ୍ରିୟାର ପ୍ରଣାଳୀ ସ୍ଥିର କରେ । ଏହା କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ନପାଇ ହଠାତ୍ ଘଟିଥାଏ । କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତି ବା ସମସ୍ୟାର ବିଶ୍ଳେଷିତ ଅଂଶମାନଙ୍କ ସହ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ସମଗ୍ର ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବା ହିଁ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି (insight) । ସୁତରାଂ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ସର୍ବଦା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ-ଲବ୍ଧ ଓ ଆକସ୍ମିକ ।

କୋହଲର୍ଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ପରୀକ୍ଷଣ

ବର୍ଲିନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ନୃତ୍ୟ ବିଭାଗ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ଆଫ୍ରିକା ଉପକୂଳ ନିକଟରେ ଥିବା କାନାରୀ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜସ୍ତ୍ର ଟେନେରାଇଫ୍ ଠାରେ କୋହଲର୍ (୧୯୧୩-୧୯୧୭) ସିମ୍ପାଞ୍ଜିମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗବେଷଣା ତଳାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପରୀକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ପରୀକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ବାକ୍ସି ଆକ ମାରିବା ସମସ୍ୟା

କୋହଲର୍ କୋଠରୀ ସଦୃଶ ଏକ ବିରାଟ ପିଞ୍ଜରା ମଧ୍ୟରେ ସିମ୍ପାଞ୍ଜି ରଖିଲେ । ପିଞ୍ଜରାର ଛାତରୁ ପାଟିଲା କଦଳୀ ଫେଣାଟିଏ ଝୁଲାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା ଯାହାକି ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟିର ହାତ ପହଞ୍ଚି ପାରିଲା ପରି ଦୂରତ୍ୱରେ ଥିଲା । କେତେକ

କାଠି ବାକ୍ସମାନ ପିଞ୍ଜରାର ଚଟାଣରେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲା । ଏଭଳି ଏକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟି କିପରି କଦଳୀ ପାଇ ପାରିବ ? ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟି ସ୍ଥିର ରହୁଥିଲା । ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟିର ସମସ୍ତ ପ୍ରୟତ୍ନ ଅସଫଳ ହେବା ପରେ ଏହା କିଛି ଚିନ୍ତା କରୁଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଗଲା । ହଠାତ୍ ଦେଖାଗଲା ଯେ ଏହା କିଛି ଗୋଟାଏ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ଏହା ବାକ୍ସଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋଟେଇ ଏକ ଉଚ୍ଚ ଥାକ ନିର୍ମାଣ କଲା ଓ ତହିଁରେ ଚଢ଼ି କଦଳୀ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିଲା । ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ହେଲା ? ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟିର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି କୋହଲର୍ ଅନୁମାନ କଲେ ଯେ ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟି ବାକ୍ସ ଓ କଦଳୀକୁ ତା’ର ପରିବେଶର ପୃଥକ ପୃଥକ ଉପାଦାନ ଭାବେ ଦେଖୁଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ସମାଧାନରେ ପହଞ୍ଚି ପାରୁ ନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତା’ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଆସିଲା ଯେ ଉଭୟ ଉପାଦାନ ଏକତ୍ରିତ ଭାବେ ତା’ର ସମଗ୍ର ପରିବେଶରେ ଏକ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଂଶ ସେତିକି ବେଳେ ତା’ର ଏକ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ଓ ଏହି ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରି ପାରିଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟି ଉପାୟ (ବାକ୍ସଥାକ) ଓ ଶେଷ ଫଳ (କଦଳୀ) ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କର ଏକ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ବାଡ଼ି ଯୋଡ଼ିବା ସମସ୍ୟା

ଅନ୍ୟ ଏକ ପରୀକ୍ଷାରେ ପିଞ୍ଜରା ମଧ୍ୟରେ ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟିକୁ ରଖାଯାଇ ଏହାର ବାହାରେ ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟିର ହାତ ପହଞ୍ଚି ନପାରିଲା ପରି ଦୂରତ୍ୱରେ ପାରିଲା କଦଳୀ ରଖାଗଲା । କେତୋଟି ଫମ୍ପା ବାଉଁଶ ବାଡ଼ି ପିଞ୍ଜରାର ପାଖାପାଖି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲା । ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟି ପ୍ରଥମେ ଗୋଟିଏ ବାଡ଼ି ଯେତେ ଦୂର ଯାଇପାରେ ସେତେ ଦୂର ବଢ଼ାଇଲା ସେଥିରେ ଅସଫଳ ହୋଇ ଏହା ବସି ରହି କିଛି ଭାବିଲା । ପରେ ସେହି ବାଡ଼ିଟିକୁ ଧରି ତା’ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ପିଞ୍ଜରା ବାହାରେ ପଡ଼ିଥିବା ଅନ୍ୟଏକ ବାଡ଼ି ସଂଗ୍ରହ କଲା । ଦୁଇଟି ବାଡ଼ିକୁ ଦୁଇ ହାତରେ ଧରି ପୂର୍ବଭଳି କଦଳୀ ଆଡ଼କୁ ବଢ଼ାଇଲା । ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଅସଫଳ ହୋଇ ପିଞ୍ଜରା ଭିତରେ ଥିବା ଏକ ବାକ୍ସ ଉପରେ ବସିଲା ଓ ବାଡ଼ି ଦୁଇଟି ସହ ଖେଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେତେବେଳେ କଦଳୀ ଆଡ଼େ ଆଦୌ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନରଖିବା ଭଳି ସେ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା । ଖେଳୁ ଖେଳୁ ଗୋଟିଏ ସମୟରେ ସେ ଦୁଇଟି ବାଡ଼ିକୁ ଦୁଇ ହାତରେ ଏପରି ଭାବେ ଧରିଥାଏ ଯେ ସେ ଦୁଇଟି ସିଧାସଳଖ ଗୋଟିଏ ସରଳରେଖାରେ ରହିଲେ । ହଠାତ୍ ସିମ୍ପାଞ୍ଜିଟି ଦୁଇଟି ବାଡ଼ିକୁ ଏକାଠି ଯୋଡ଼ି ତା’ ସାହାଯ୍ୟରେ କଦଳୀକୁ ନିଜ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ଆଣିଲା ।

ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସିମ୍ପାଞ୍ଜି ତା’ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନରେ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା ବାଡ଼ି (ଉପାୟ) ଓ କଦଳୀ (ଶେଷଫଳ) ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ଜାଣି ପାରିଲା ଯଦ୍ୱାରା କି ସେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଏକ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ପାଇଲା । କୋହଲରଙ୍କ ଅନୁସାରେ, ଯେକୌଣସି ସମସ୍ୟାର ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା ରହିଛି । ତାହା ହେଲା - (୧) ଅମାମାସିତ ଓ (୨) ମାମାସିତ । ଏହି ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ଆଂଶିକ ମାମାସିତ ବୋଲି କୌଣସି ଅବସ୍ଥା ନାହିଁ । ଅର୍ଥତଃ କିଛି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ ଶିକ୍ଷଣ ଏକ କ୍ରମୋନ୍ନତିଶୀଳ ନିରବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଯାହାକି ପୁନର୍ବଳନଯୁକ୍ତ ଅଭ୍ୟାସ ଫଳରେ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଭାବେ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ, ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଥଚ ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣା, ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିର ଏକ ଝଲକ୍ ବୋଲି କୋହଲର୍ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ମୂଳକଥା ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିଜ୍ଞ ଶିକ୍ଷଣ (insightful learning) ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିଜ୍ଞ ଶିକ୍ଷଣର ନିୟମ

ଓଦେମରଙ୍କ ପ୍ରସାବିତ କେତେକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିୟମକୁ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟିତ ଶିକ୍ଷଣର ନିୟମ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ମୁଖ୍ୟ ଦୁଇଟି ନିୟମ ହେଲା ନୈକତ୍ୟ ନିୟମ ଓ ସାମାପ୍ୟ ନିୟମ । ଏହା ନିମ୍ନ ଅନୁଲେଖନୀୟମାନଙ୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ନୈକତ୍ୟନିୟମ

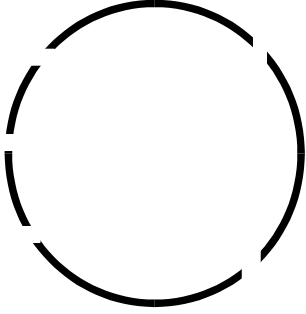
ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ବା ଅନୁଭୂତ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ବା ସମୟରେ ଏକତ୍ର ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଯଦି କେତେକ ରେଖା ବା ବିନ୍ଦୁ ବା ଛବିକୁ ପାଖାପାଖି ରଖାଯାଏ ତେବେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପରେ ବା ପୁଞ୍ଜିଭୂତ ଭାବରେ ଆମେ ଦେଖିଥାଉ । କିନ୍ତୁ ଯଦି ସେଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୂରରେ କରାଯାଇଥାଆନ୍ତି ତେବେ ଆମେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରୁନା । ନିମ୍ନ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର :

- (କ)) () () () () ()
- (ଖ)) (—) (—) (—) (—) (—)

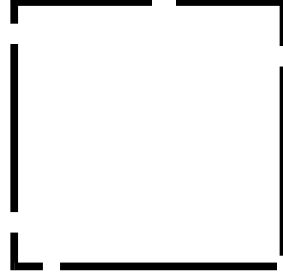
ଉପର ଚିତ୍ରରେ ଏହି ନୈକତ୍ୟ ନିୟମ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଚିତ୍ର (କ)ରେ ଦଶଗୋଟି ବକ୍ତୁରେଖା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପା ଯୋଡ଼ା ବକ୍ତୁରେଖାଧିକାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରୁ । ଚିତ୍ର (ଖ) ରେ ଦଶଗୋଟି ବକ୍ତୁ ରେଖା, ଝରିଗୋଟି ସରଳରେଖା ଓ ଆଠଗୋଟି ବିନ୍ଦୁ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଝରିଗୋଟି ମୁହଁର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରୁ । ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟିତ ଶିକ୍ଷଣର ନିୟମ ଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ସହଜରେ ବୁଝାଇ ହେବ ଯେ କଦଳୀ ଓ ବାଡ଼ି ଏକ ସମତଳରେ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ସିମ୍ପାଞ୍ଜିତି କାହିଁକି ବାଡ଼ି ଦୁଇଟି ସାହାଯ୍ୟରେ କଦଳୀ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିଲା ।

ସମାପ୍ୟ ନିୟମ

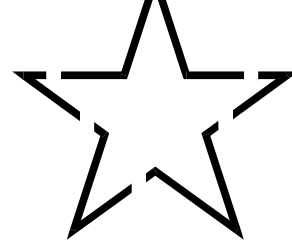
ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ବା ଅନୁଭୂତ ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ବନ୍ଧନ ଆମେ ଲାଭ କରିଥାଉ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଆମ ପକ୍ଷରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତର ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧନ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବା ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକ୍ରିୟା ଅଧିକ ସଂଗଠିତ ହେଉଥିବାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ ହୋଇ ବସ୍ତୁଟିର ଖଣ୍ଡଖଣ୍ଡ ଅସଂଲଗ୍ନ ଅଂଶ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନହୋଇ ଏହାର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପ ଆମର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକର :

(୧)

(୨)

(୩)

ଏହି ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକରେ (୧) ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ଥିବା ବୃତ୍ତ , (୨) ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ଥିବା ବର୍ଗକ୍ଷେତ୍ର ଓ (୩) ଏକାଧିକ କୋଣ ଗଠନ କରିଥିବା ତାରକା ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ଆମେ ଏହି ତିନୋଟି ଚିତ୍ରକୁ କେତେକ ଅସଂଲଗ୍ନ ବକ୍ତ୍ରରେଖା କିମ୍ବା ସରଳରେଖା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଯଥାକ୍ରମେ ବୃତ୍ତ , ବର୍ଗକ୍ଷେତ୍ର ଓ ତାରକା ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଥାଉ ।

ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣରେ ଏହି ସାମାନ୍ୟ ନିୟମର ଭୂମିକା ସ୍ଥିରରୂପେ ଶିକ୍ଷଣ ଓ ପୁନର୍ବଳନର ଭୂମିକା ସହିତ ତୁଳନୀୟ । ପ୍ରାଣୀ ଏକ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନରେ ନ ପହଂଚିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତା'ର ପରିସ୍ଥିତିକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ରହିଥାଏ ଓ ସମାଧାନରେ ପହଂଚିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତା'ର ଉଦ୍ୟମ ଜାରି ରଖେ । ଏକ ପୁରସ୍କାର ହିଁ ପରିସ୍ଥିତିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକକ ଭାବେ ଥିବା ଅଂଶଗୁଡ଼ିକୁ ଏକାଠି କରି ସମସ୍ୟା, ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ମାର୍ଗ ଆଦିକୁ ନେଇ ଗଠିତ ଏକ ସାମିତ ଉପଲବ୍ଧ ଚିତ୍ରର ନିକଟତର କରାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏଠାରେ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତିର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅପେକ୍ଷା ଏକାଧିକ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକୁ ପରସ୍ପର ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ କରିବାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଧିକ ବେଶୀ । ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣରେ ପ୍ରାଣୀଟି ବିନା ପୁରସ୍କାର ସତ୍ତ୍ୱେ ବି ସମସ୍ୟାର ସଠିକ୍ ସମାଧାନ କରିପାରୁଛି ବୋଲି ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ପୁନର୍ବଳନ ବିନା ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବପର ।

ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଓ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ

କେତେକ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ । ଅର୍ଥତାଳକ୍ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନକୁ ଏକ ପ୍ରଯତ୍ନ ପ୍ରମାଦ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲା ବେଳେ କୋହଲର୍ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ମାଧ୍ୟମରେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ସମ୍ଭବ ବୋଲି ଆଶା ପୋଷଣ କରିଥିଲେ । କୋହଲର୍ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତାବିତ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

(୧) ସମସ୍ୟାମୂଳକ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଚିହ୍ନିବା

ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ଆବଶ୍ୟକତା, ଏହାର ପ୍ରକୃତି ଓ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଆଦି ବିଷୟରେ ନିଜକୁ ଜଡ଼ିତ କରାଇ

ପାରିଲେ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ବୋଲି ଧରାଯିବ । ଏହାହିଁ ପ୍ରସ୍ତୁତାବସ୍ଥା । ଏହି ପ୍ରସ୍ତୁତାବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରକୃତ ସମସ୍ୟା ବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ପାଇଥାଏ ।

(୨) ବିକାଶମୂଳକ ଅବସ୍ଥା

ଯେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଯେଉଁ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବ, ତାହା ସେ ପୁଞ୍ଜୀନୁପୁଞ୍ଜ ଭାବେ ପରୀକ୍ଷା କରେ । କେଉଁ ଉପାଦାନ ଯଥେଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ ହେଉ ନାହିଁ ଏବଂ କେଉଁଥିପାଇଁ ଅସୁବିଧା ହେବ, ସେ କଥା ସେ ଚିନ୍ତା କରେ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଚିନ୍ତା ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ୟାଟିର ଏକାଧିକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସମାଧାନ ଉପାୟ ସେ ଭାବିପାରେ ।

(୩) ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି

କେତେକ ସମୟରେ ସମସ୍ୟାଟିର ସମାଧାନ ଗୁଡ଼ିକ ଏତେଶୀଘ୍ର ଓ ନାଟକୀୟ ଭାବରେ ଆସିଥାଏ ଯେ ଏହାକୁ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରେରଣା ଓ ସ୍ମରଣ ବୋଲି ମନେ କରିଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିଟିର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଉପରେ ଯେଉଁ ଅକସ୍ମାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନହୁଏ ତାହାକୁ କୋହଲର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ବୋଲି କହିହୁଏ ।

(୪) ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ସମାଧାନଗୁଡ଼ିକର ସ୍ମୃତି

ପ୍ରାଣୀ ଥରେ ସମସ୍ୟାଟିର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲା ମାତ୍ରେ ବ୍ୟକ୍ତି ସମାଧାନକୁ ସ୍ମରଣ ରଖି ପାରିବ ବୋଲି କୋହଲର ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ।

(୫) ସମାଧାନର ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ

ସମସ୍ୟା ସମାଧାନକୁ ସ୍ମୃତି ମଧ୍ୟରେ ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ପୂର୍ବ ସମସ୍ୟା ସଦୃଶ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ବ୍ୟାପ୍ତିକରଣ କୁହାଯାଏ ।

କୋହଲରୁ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତିରୁ ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଯେ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ଯେଉଁଥିରେ ପ୍ରାଣୀ ଠିକ୍ ସମାଧାନକୁ ହଠାତ୍ ଶିକ୍ଷଣ କଲା ଭଳି ମନେହୁଏ, ପ୍ରଥମରୁ ହିଁ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ସମାଧାନ ସମ୍ପାଦନ କରିଥାଏ, ସମାଧାନଟିକୁ ସ୍ମରଣ ରଖୁଥାଏ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏହାକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରେ । ଏଥିରୁ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣର ଗୁଣଗୋଟି ବିଶେଷତ୍ୱ ସ୍ପଷ୍ଟ : (୧) ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣ ଆକସ୍ମିକ ଓ ସମାପ୍ତ ଜଣାପଡ଼େ; (୨) ସାଧାରଣତଃ ସମାଧାନଟିର ପ୍ରଥମ ସମ୍ପାଦନ ମଧ୍ୟ ତୁଚ୍ଛଗୁଣ୍ୟ ରହେ; (୩) ସମାଧାନଟି ଭଲ ଭାବେ ସ୍ମରଣ ରହେ; ଏବଂ (୪) ଯେଉଁ ନିୟମ ଭିତ୍ତିରେ ସମାଧାନ ସମ୍ଭବ ତାହା ସହଜରେ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷାଗତ ନିହିତାର୍ଥ

ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ଅଭିପ୍ରାୟିକ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ, କଳ୍ପନାତ୍ମକ ଓ ସୃଜନଶୀଳ ପ୍ରେରଣା ଶକ୍ତି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କ୍ରିୟା, ସମାଧାନ ଓ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଆଦି ଭଳି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଜ୍ଞାନାତ୍ମକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଗୁଡ଼ିକ ଏହା ସଂପୃକ୍ତ ହେତୁ ଗଣିତ, ବିଜ୍ଞାନ ତଥା ଭାଷା ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ଉପାଦେୟତା ଯଥେଷ୍ଟ ବେଶି । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଶ୍ରେଣୀ ଶିକ୍ଷକମାନେ -

- ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷଣରେ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଏକ ଋବିକାଠି ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି;
- ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ତା ଲରେ ଶିକ୍ଷଣକୁ ସଂଗଠିତ କରାନ୍ତି;
- ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଦିଗରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଆଗ୍ରହ ମାଧ୍ୟମରେ ଅଭିପ୍ରେରିତ କରନ୍ତି;
- କଳ୍ପନାତ୍ମକ ତଥା ଉତ୍ସାହୋଦ୍ଦୀପକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆୟୋଜନ କରନ୍ତି;
- ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବାସ୍ତବ ଉଦାହରଣମାନଙ୍କରୁ କିପରି ଭାବନାପ୍ରସୂତ ଗୁଣ ବା ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ ତାହା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି;
- ଯେକୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏକ ସାଧାରଣ ସମୀକ୍ଷା ଓ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମରେ ଆଲୋଚିତ ବିଷୟର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ତଥା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।

(ଗ) ଶିକ୍ଷଣରେ ଅଭିପ୍ରେରଣ

୨.୨.୪ ଅଭିପ୍ରେରଣର ଅର୍ଥ ଓ ସ୍ୱରୂପ

ମନୁଷ୍ୟର ଆଚରଣ ଉପରେ ଏକ ମୌଳିକ ପ୍ରଶ୍ନ ମନକୁ ଆସେ । ତାହା ହେଲା - ଲୋକମାନେ କାହିଁକି କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଚରଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ତାହା କୃଚିତ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି କିମ୍ବା ଆଦୌ କରନ୍ତିନାହିଁ ? ଆଚରଣ ଉପରେ ଏହି କାହିଁକି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ହିଁ ‘ଅଭିପ୍ରାୟ’ ଓ ‘ଅଭିପ୍ରେରଣ’ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥ ରହିଛି । ଅଭିପ୍ରାୟ ହେଉଛି ଏକ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବଳ ଯାହା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ କୌଣସି କ୍ରିୟା କରିବା ଅବା ନକରିବାର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭିପ୍ରାୟ ହେଉଛି ‘କାରଣ’ (cause) ଯାହାକି ଏକ ଫଳାଫଳ, ଆଚରଣ ବା କ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଅର୍ଥରେ, ଅଭିପ୍ରାୟ ହେଉଛି ଆଚରଣ ପାଇଁ ‘ଯୁକ୍ତି’ (reason) ଯାହାକି ପ୍ରକାରଗତ ଭାବେ ଆଚରଣର ଅନୁଧ୍ୟାନ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ଫଳାଫଳ ଆଶା ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ, ତୁମେ ଯଦି ଅଜାଣତରେ ଏକ ଡକ୍ଟର ରୁଲ୍ଲା ଉପରେ ହାତ ପକାଅ, ତୁମର ଡାହାଣ ସମ୍ପର୍କ ହିଁ ତୁରନ୍ତ ହାତକୁ ଉଠାଇ ନେବାର କାରଣ ହୁଏ । ପରେ ବି ତୁମେ କାହିଁକି ରୁଲ୍ଲା ନିକଟକୁ ହାତ ନ ନେଉଛ ବୋଲି ପଚରାଯାଏ, ତା’ର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ତୁମର ଯୁକ୍ତି ହେବ ଯେ ତୁମେ ତାହା କଲେ ହାତକୁ କଷ୍ଟ ହେବ । ସୁତରାଂ ‘ଆଚରଣର କାରଣ’ ହେଉ କି ‘ଆଚରଣ

ପାଇଁ ଯୁକ୍ତି’ ହେଉ, ଉଭୟ ହିଁ ସେହି ‘ଅଭିପ୍ରାୟ’ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧ ।

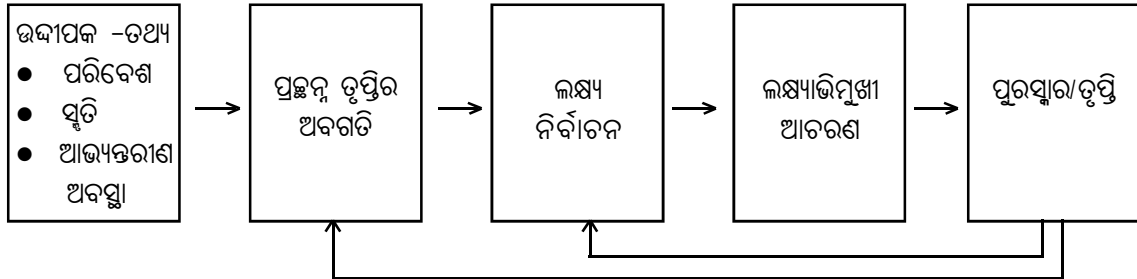
ତେବେ ଅଭିପ୍ରେରଣ କ’ଣ? ଅଭିପ୍ରେରଣ ପ୍ରାଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅନୁପ୍ରେରଣାମୂଳକ କ୍ରିୟା ଅବା ପ୍ରାଣୀର ଲକ୍ଷ୍ୟାଭିମୁଖୀ ମାନସିକ ଆଚରଣ ତଥା ତହିଁ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯାହା ପ୍ରାଣୀକୁ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପଥରେ କାର୍ଯ୍ୟଶୀଳ କରିବା ସହ ଶକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରେ ତାହା ହିଁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଣୀର ଅଭିପ୍ରେରଣ । ଏଠାରେ ‘ପ୍ରାଣୀ’କୁ ଏକ ମଚରଗାଡ଼ି, ‘ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପଥରେ କାର୍ଯ୍ୟଶୀଳ କରିବା’କୁ ଗାଡ଼ିର ଷ୍ଟିଅରିଙ୍ଗ୍ ଏବଂ ‘ଶକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିବା’କୁ ଗାଡ଼ିର ଇଞ୍ଜିନ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । ଅଭିପ୍ରେରଣ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବଳ ଯାହାକି ପ୍ରାଣୀକୁ କୌଣସି କ୍ରିୟା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା ଦିଏ, ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରାଏ ତଥା ଗତିଶୀଳ କରାଏ । ପ୍ରାଣୀ ସେହିବଳ କେଉଁଠୁ ପାଏ? ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ପ୍ରାଣୀ ମଧ୍ୟରୁ ହିଁ ଆସିଥାଏ । ଏହିଭଳି ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବଳ କହିଲେ ପ୍ରାଣୀଟିର ଆବଶ୍ୟକତା, ଇଚ୍ଛା, ପ୍ରଣୋଦନା, ଅନୁଭବ ତଥା ଆବେଗ, ଆଗ୍ରହ ତଥା ମନୋଭାବ, ଉଦ୍‌ବେଗ ଆଦି ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବଳ ଏକାକୀ କାମ କରେନା । ବେଳେବେଳେ ଏହା ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ବା ବାହ୍ୟବଳ ଯଥା : ପରିସ୍ଥିତିର ଆକର୍ଷଣୀୟ, ବିଶ୍ୱାଜ୍ଞାନିତ ବା ସତ୍ୟୋଷଜନକ ରୂପ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମନୋଭାବ ତଥା ପ୍ରତ୍ୟାଶା, ପୁରସ୍କାର, ବିପଦ, ଧମକ ଇତ୍ୟାଦି ସହ ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟା ଦେଖାଇଥାଏ ।

ଅଭିପ୍ରାୟର ଦୁଇଗୋଟି ଅଂଶକୁ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇପାରେ; ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ହେଲା ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଅନ୍ୟଟି ହେଲା ପ୍ରଣୋଦନା । ପ୍ରାଣୀର ଆବଶ୍ୟକତା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା : ଜୈବିକ ଏବଂ ମାନସିକ ତଥା ସାମାଜିକ । ଜୈବିକ ଆବଶ୍ୟକତା ସାଧାରଣତଃ ଶାରୀରିକ ଅଭାବ ଯଥା ଖାଦ୍ୟ, ପାନୀୟ, ଅମ୍ଳଜାନ, ନିଦ୍ରା ପ୍ରଭୃତିରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଅଭାବଜନିତ ଆବଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ମାନସିକ ତଥା ସାମାଜିକ ଆବଶ୍ୟକତାଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନସିକ ତଥା ସାମାଜିକ ବିକାଶ ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବିକାଶମୂଳକ ଆବଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିର ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି, ଆତ୍ମଗୌରବ, ଜ୍ଞାନ ଲିପ୍‌ସା, କୃତି, ସ୍ୱେଧ, ଆଦର, ବନ୍ଧୁପ୍ରୀତି, ସମାଜ ସେବା, ଆର୍ଥିନୀତିକ ନିରାପଣ । ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ଏଡ଼ି ବିକାଶମୂଳକ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ସୂଚାଇଥାଏ । ଅଭାବଜନିତ ସହଜାତ, କିନ୍ତୁ ବିକାଶମୂଳକ ଆବଶ୍ୟକତା ଅର୍ଜିତ ଅଟେ ।

ପ୍ରଣୋଦନା, ପ୍ରାଣୀର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପରେ ଆଧାରିତ ଓ ଏହା ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି ଯେ ଏହା ଆଚରଣର ଏକ ଦୃଶ୍ୟମାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ । ପ୍ରଣୋଦନା ଏକ ଚରମ ଗତିଶୀଳତାକୁ ସୂଚଏ । ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ସକ୍ରିୟ କରାଇଲେ ପ୍ରଣୋଦନା ଜାତ ହୁଏ; ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଣୋଦନା ହିଁ ଆବଶ୍ୟକତାର ଶକ୍ତିବର୍ଦ୍ଧନରୁ ସୃଷ୍ଟି । ସୁତରାଂ ପ୍ରାଣୀର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଅଭାବରୁ ତାର ଜୈବିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଉଦ୍‌ବୃଦ୍ଧ ହୁଏ । ଏହାଛଡ଼ା ବିକାଶମୂଳକ ଆବଶ୍ୟକତାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ବିକାଶକ୍ରମେ ଅର୍ଜିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଧିକ ସକ୍ରିୟ ହେବା ଫଳରେ ପ୍ରଣୋଦନା ଜାତହୁଏ ଯାହାକି ପ୍ରାଣୀକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର କରାଏ ଅଥବା ସେଠାରୁ ଫେରାଇ ଆଣେ । ପ୍ରଣୋଦନା ଲକ୍ଷ୍ୟାଭିମୁଖୀ ହେଲେ ଏହାକୁ ଅଭିପ୍ରାୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଆବଶ୍ୟକତା - ପ୍ରଣୋଦନା - ଅଭିପ୍ରାୟ ଅନୁକ୍ରମରୁ ହିଁ ଅଭିପ୍ରେରଣାମୂଳକ କ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଯାହାକି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଲୁ ରହେ । ପ୍ରାଣୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ହେଲେ ତାହାର ଅଭିପ୍ରେରଣାମୂଳକ

ଶାରୀରିକ କ୍ରିୟାର ଅବସାନ ଘଟେ । ଆଉ କେଉଁ ନୂତନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରକେ ପୁଣି ନୂତନ ଅଭିପ୍ରେରଣାତ୍ମକ କ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଅଭିପ୍ରେରଣର ଏକ ସଂଜ୍ଞା ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ନିମ୍ନ ଚିତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ଅଭିପ୍ରେରଣ ଚକ୍ରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା

ବ୍ୟକ୍ତି ତା’ର ବାହ୍ୟ ପରିବେଶ, ନିଜ ଶରୀର ମଧ୍ୟରୁ କିମ୍ବା ତା’ର ସ୍ମୃତିରୁ ତା’ର ଆଚରଣ ନିମ୍ନ ଉଦ୍ଦୀପକ ତଥ୍ୟ ପାଇଥାଏ । ଏହି ଉଦ୍ଦୀପକ ତଥ୍ୟ ଏକ ଅଭିପ୍ରାୟ ଜାଗ୍ରତ କରାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ତା’ର ଆଚରଣ ମୂଳରେ ଥିବା ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ତୃପ୍ତିର ଅବଗତି ହୋଇଥାଏ । ଏହାହିଁ ତାକୁ ସୁଚିନ୍ତିତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିର୍ବାଚନ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟାଭିମୁଖୀ ଆଚରଣ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର କରାଏ । ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପହଂଚିବା ପରେ ତା’ର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ତୃପ୍ତି ବାସ୍ତବତାର ରୂପ ନିଏ । ଯଦି ବାସ୍ତବ ତୃପ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ତୃପ୍ତିର ଅନୁରୂପ ନ ହୁଏ ତେବେ ବ୍ୟକ୍ତି ପୁନଃ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ତୃପ୍ତିର ଅବଗତି ତଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିର୍ବାଚନକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରେ ଅଥବା ଅତ୍ୟୁତ ରହେ ।

ଅଭିପ୍ରେରଣ ସଂଜ୍ଞା

ଅଭିପ୍ରେରଣ (motivation) ହେଉଛି ଏକ ଆତ୍ମଚରଣ ଅବସ୍ଥା ଯାହାକି ଆଚରଣକୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଏ, ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟାଭିମୁଖୀ କରାଏ ଓ ଏହାର ସକ୍ରିୟ ଅବସ୍ଥା ଚଳୁ ରଖେ ।

ତୁମେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି କ୍ରିୟା ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେରିତ ହୁଅ, ସେତେବେଳେ ତୁମେ କେବଳ ଅଭିପ୍ରେରଣ ମୂଳକାରଣଟିକୁ ହିଁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥାଅ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାର ଆଚରଣ ମୂଳରେ କିଛି ଗୋଟାଏ ତୁମକୁ କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରେ ଯାହାକି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ପାଇଁ ଓ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୀବ୍ରତା ଚଳୁ ରଖୁ ତୁମ ଆଚରଣକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ କରେ । ଅଭିପ୍ରେରଣକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ଦେଖିହେବ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦୃଶ୍ୟମାନ ଆଚରଣରୁ ହିଁ ଅନୁମିତ । ସମୟେ ସମୟେ ଏକ ପ୍ରକାର ଅଭିପ୍ରେରଣ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଚରଣ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର କରାଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଭିପ୍ରେରଣ ମଧ୍ୟ ଏକା ପ୍ରକାରର ଆଚରଣ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ । ନିମ୍ନ ଉଦାହରଣରୁ ଏହା ବୁଝାଯାଉ ।

ଉଦାହରଣ - ୧

କୃତି ହାସଲ ନିମିତ୍ତ ଅଭିପ୍ରେରଣା ଜଣେ ପିଲାକୁ ଅଧିକ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ନିଷ୍ଠାବାନ୍ ହେବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ କରିଥାଏ କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ପିଲାକୁ ତାର ଉଦ୍ୟମରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ସହାୟତା ଲୋଡ଼ିବାକୁ ବାଟ ଦେଖାଏ । ଜଣେ ପରୀକ୍ଷାରେ କଠିନ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର କରି ତାର ପାରଦର୍ଶିତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥାଏ ତ ଅନ୍ୟଜଣେ ଅଧିକ ନିୟମ ପାଳନ ପାଇଁ ସହଜ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦେଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ - ୨

ଦୁଇଜଣ ଛାତ୍ର ନିୟମିତ ଭାବେ ‘ସୁଗଣକ୍ରି ଗାୟତ୍ରୀ’ ପଢ଼ନ୍ତି । ଏଠାରେ ଉଭୟଙ୍କର ଆଚରଣ ଏକା ହେଲେ ବି ଅଭିପ୍ରେରଣା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ । ଜଣେ ଛାତ୍ର ହୁଏତ ଅଧିକ ଧର୍ମପରାୟଣ ହେତୁ ତାହା ପାଠ କରୁଥାଇ ପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଜଣକ ଏହା ଏକ ସୁନ୍ଦର ସାବଲୀଳ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ପାଠୋପଯୋଗୀ ପତ୍ରିକାଟିଏ ଭାବି ନିୟମିତ ପଢ଼ିଥାନ୍ତି ।

୨.୨.୫ ଅଭିପ୍ରେରଣାର ପ୍ରକାର ଭେଦ

ଅଭିପ୍ରେରଣାକୁ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ - ଯଥା : ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣା ଓ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣା । ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣା (Extrinsic motivation) ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟକ୍ତିର ବାହ୍ୟ ପରିବେଶର ପ୍ରଭାବରୁ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ପ୍ରଶଂସା, ପୁରସ୍କାର, ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି, ସୁନାମ, ସମ୍ମାନ, ଭଲ ପରୀକ୍ଷା ଫଳ, ଅର୍ଥ ବା ଛାତ୍ରବୃତ୍ତି ପାଇବା ଆଶାରେ ହେଉ ଅବା ଗାଳି, ଦଣ୍ଡ, ନିନ୍ଦା, ଦୁର୍ନାମ, ବିଫଳ ଆଦି ଭୟରୁ ହେଉ ପିଲାମାନେ ଉତ୍ତମ ଆଚରଣ ଦେଖାଇଥାଆନ୍ତି ଓ ତୁଚ୍ଛପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚରଣ ନଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଘରେ ପିତାମାତାମାନେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ଆଚରଣ ଶିକ୍ଷାଦେବା ବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରଲୋଭନ ଦେଖାଇ ଶିଶୁକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥାନ୍ତି । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଭଲ ପାଠପଢ଼ା ପାଇଁ କିମ୍ବା ଉତ୍ତମ ଆଚରଣ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରନ୍ତି ଓ କେତେକ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି ଅବା ପୁରସ୍କୃତ କରନ୍ତି । ଏପ୍ରକାରର ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣାକୁ ଉତ୍ସାହଜନକ ଅଭିପ୍ରେରଣା କୁହାଯାଏ । କେତେକ ପିଲା ବାପାମାଆଙ୍କ ଠାରୁ ମାଡ଼ଗାଳି ଭୟରେ କୌଣସି ତୁଚ୍ଛ ନକରିବା ପାଇଁ ବା ଖରାପ ଆଚରଣ ନକରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦଣ୍ଡ ଭୟରେ ଗୃହପାଠ୍ୟ ସବୁ କରନ୍ତି, ଠିକ୍ ସମୟରେ ପଢ଼ିଥାନ୍ତି କିମ୍ବା ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଶୁଖିଳିତ ଆଚରଣ ଦେଖାନ୍ତି । ଗାଳି, ନିନ୍ଦା, ଦଣ୍ଡ ବା ମାଡ଼ରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ଆଶାରେ ପିଲାମାନେ ଉତ୍ତମ ଆଚରଣ ଦେଖାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାରର ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣାକୁ ଭୟଜନିତ ଅଭିପ୍ରେରଣା କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣା (intrinsic motivation) ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତଃକରଣରୁ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ସ୍ୱାଭିମାନ, ସାଫଲ୍ୟର ଅନୁଭୂତି, ଦାୟିତ୍ୱ ସମ୍ପନ୍ନତା, ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା । ଯେତେବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଭାବେ କୌଣସି ଆଚରଣ ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସେ ଏହାକୁ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣା କୁହାଯାଏ । ଏହା କୌଣସି ବାହ୍ୟ ପରିବେଶ ସହ ଆଦୌ ସମ୍ପର୍କିତ ନୁହେଁ । ବରଂ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜକୁ ନିଜେ ଅଭିପ୍ରେରିତ କରାଏ । କୌଣସି ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆଗ୍ରହ, ନିଜ ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ଉଚ୍ଚାଭିଳାଷ, ନିଜ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜ କାମର ପ୍ରଶଂସା, ସମ୍ମାନ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ ଓ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହେବାର ଅନୁଭବ ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ୟକ୍ତିର

ଅନ୍ତରରେ ଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସ୍ୱତଃ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ମନରେ ଯେଉଁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତାର ଅନୁଭୂତି ଆସେ ତାହାହିଁ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ଦିଏ । ଏହି ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ହିଁ ପାଏ, କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟର ସଫଳତା କିମ୍ବା ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଏହା ବରଂ ପାରଦର୍ଶିତାର ଏକ ଅନୁଭବ । ସେମିତି ସମ୍ମାନଜନକ ହୋଇ ନଥିବା ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କଲେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସେଭଳି ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ଆସେ ନାହିଁ । କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟଟି ନିମନ୍ତେ ହିଁ କେତେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଏ, ଯଥା : କଳା ପାଇଁ କଳା ସାଧନା, ସଙ୍ଗୀତ ପାଇଁ ସଙ୍ଗୀତ ସାଧନା ଇତ୍ୟାଦି । ବ୍ୟକ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟଟି କରିବା ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ତା’ କାର୍ଯ୍ୟର ପୁରସ୍କାର ପାଇଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିଟି ଏଠାରେ କୌଣସି ବାହ୍ୟ ପୁରସ୍କାରର ଆଶା ନରଖି ବରଂ କାର୍ଯ୍ୟଟିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମୂଲ୍ୟକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରି କାର୍ଯ୍ୟଟି ଆନ୍ତରିକତାର ସହ କରିଥାଏ । ଜଣେ ଛାତ୍ର ନିୟମିତ ‘ବିଜ୍ଞାନାଲୋକ’ ପଢ଼େ । ତାକୁ କିନ୍ତୁ କେହି କେବେ ପତ୍ରିକାଟି କିଣି ପଢ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ବରଂ ନିଜ ଖର୍ଚ୍ଚକୁ କାଟି ସେ ପତ୍ରିକାଟି କିଣି ପଢ଼େ ଓ ତଦ୍ୱାରା ସେ ଆନନ୍ଦ ପାଏ । ଏହାହିଁ ଏକ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

ଉତ୍ତମ ପ୍ରକାର ଅଭିପ୍ରେରଣ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି କିପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ? ଶିକ୍ଷା ମନୋବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଉତ୍ତମର ଆପେକ୍ଷିକ ସୁବିଧା ଉପରେ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରିଆସିଛନ୍ତି । ବହିଃ ଅଭିପ୍ରେରଣର କେତୋଟି ସୁବିଧା ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

- ଏହାଦ୍ୱାରା କାମ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ହୋଇଯାଏ;
- ଏହା ତୁରନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ;
- ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟସୀମା ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଦ୍ୱାରା କ୍ଷତି ରୋକାଯାଇ ପାରେ;
- ସ୍ୱଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ହେଲେ ବି ବ୍ୟକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ବଢ଼ିଯାଇପାରେ ।

ବହିଃ ଅଭିପ୍ରେରଣର ଅବଶ୍ୟ କେତେକ ଅସୁବିଧା ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

- ଯେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରେରଣାଦାତା ରହିଥିବେ ସେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଭିପ୍ରେରଣ କାଏମ ରହେ । ପ୍ରେରଣାଦାତା ଝଲିଗଲେ ଅଭିପ୍ରେରଣର ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତ ହୁଏ;
- ଏହା ମାନସିକ ଋପ ସୃଷ୍ଟି କରେ;
- ଏଥିରେ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ନିୟମାନୁଯାୟୀ ହୋଇଥାଏ, କାଳକ୍ରମେ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା କମି କମି ଆସେ;
- ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିର ସୃଜନଶୀଳତାକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିପାରେ;
- ଏହା ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ ସୃଷ୍ଟିରେ ବ୍ୟାଘାତ ଜନ୍ମାଏ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି କେବଳ ବହିଃ ଅଭିପ୍ରେରଣର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ କାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତଃକରଣରୁ ଏହା ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ ଓ ତାକୁ

ସ୍ୱୟଂ ଅଭିପ୍ରେରିତ କରିଥାଏ । ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ କାଳକ୍ରମେ ସ୍ୱ-ଅଭିପ୍ରେରଣକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତି ଯେତେ ଅଧିକ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଭାବେ ଅଭିପ୍ରେରିତ ହେବ ସେତେ କମ୍ ବହିଃଅଭିପ୍ରେରଣର ଆବଶ୍ୟକ କରିବ । ସଂଜ୍ଞାନବାଦୀ ଜିରୋମ୍ ବୁନର୍ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ଅସ୍ଥାୟୀ ବହିଃଅଭିପ୍ରେରଣ ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷଣକୁ ଅଧିକ ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ କରାଯାଇପାରିବ । ଅବଶ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଅବସ୍ଥାରେ ବହିଃଅଭିପ୍ରେରଣର ଉପଯୋଗିତା ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଚାଲୁ ହେଲା ପରେ ଏହାକୁ କେବଳ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆହୁରି ଭଲ ଭାବେ ପରିପୁଷ୍ଟ ଓ ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ କରିହେବ । ସୁତରାଂ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣର ଉନ୍ନତିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଦିଗରେ ବହିଃଅଭିପ୍ରେରଣର ମଧ୍ୟ କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି ।

୨.୨.୬ ଶିକ୍ଷାଗତ ପ୍ରୟୋଗ

ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ କେତେକ ଅଭିପ୍ରେରଣ କୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି ତାହାର ଏକ ତାଲିକା ନିମ୍ନରେ ସୂଚାଇ ଦିଆଗଲା ।

- ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବିଷୟରେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସୂଚାଇବା ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ କ’ଣ କରିବା ଦରକାର ସେ ବିଷୟରେ ଅବଗତ କରାଇବା;
- ଉପଯୁକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଉ ମ ଆଚରଣ, ଅଧ୍ୟବସାୟ ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ସମ୍ମତି ତଥା ପୁରସ୍କାର ଆଦିର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା;
- ଛାତ୍ରର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ତଥା ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ନିଷ୍ପାଦନ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରି ତା’ର ସାମର୍ଥ୍ୟ ତଥା ଦୁର୍ବଳତା ବିଷୟରେ ନିୟମିତ ଭାବେ ଜଣାଇବା;
- ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି, ପୁରସ୍କାର, ସମ୍ମତି, ପଦୋନ୍ନତି, ପ୍ରମାଣପତ୍ର, ଉଚ୍ଚ ସମ୍ମାନ, ଛାତ୍ରବୃତ୍ତି, ମୁକ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠଶାଳା ମାଧ୍ୟମରେ ଛାତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେବା;
- ଶ୍ରେଣୀ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ ଛାତ୍ରର କୌତୁହଳ ଆଗ୍ରହ ତଥା ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିବା, ତାକୁ ସକ୍ରିୟ ଭାବେ ସଂପୃକ୍ତ ହେବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା;
- ଛାତ୍ରର କଳ୍ପନା, ସୃଜନଶୀଳତା, ଛଳନା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ତାର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିନିଯୋଗ କରାଇବା;
- ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସହପାଠୀଙ୍କ ସହ ଭାବର ଆଦାନପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା, ବିବିଧ ଖେଳ, ବିଦ୍ୟାଳୟର ଉତ୍ସବ, ତଥା ଅତିରିକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନଙ୍କରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସାମିଲ କରାଇବା;
- ଛାତ୍ରର ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରଗତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ମନ୍ତବ୍ୟ ଯୋଗାଇ ତାର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପୁନର୍ବଳନଯୁକ୍ତ କରାଇବା;

- ନିଜ ପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ତଥା ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରାଇବା, ସମୟ ସମୟରେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟର ମୂଲ୍ୟାୟନ ପାଇଁ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ କହିବା;
- ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଦାନକୁ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ, ଚିତ୍କର୍ଷକ ଓ ଆନନ୍ଦଦାୟକ କରିବା ପାଇଁ ବିବିଧ ପଦ୍ଧତି, କୌଶଳ ଓ ଶିକ୍ଷା ସହାୟକ ସାମଗ୍ରୀଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୁକ୍ତ ବିନିଯୋଗ କରିବା;
- ପାଠ୍ୟଦାନକୁ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ, ଅନୁଭୂତି ତଥା ଆଗ୍ରହ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ କରାଇ ଅଧିକ ଫଳପ୍ରଦ କରାଇବା;
- ଛାତ୍ରର କାର୍ଯ୍ୟର ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବା ଓ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା । ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାର କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତାରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦେବା ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅଭିପ୍ରେରଣ ହ୍ରାସ କରୁଥିବା କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସଚେତନ ରହିବା ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ । ସେହି କାରଣଗୁଡ଼ିକ ହେଲା : (୧) ଅଯଥା ସମାଲୋଚନା, (୨) ନକାରାତ୍ମକ ମନ୍ତବ୍ୟ, (୩) ସର୍ବସମ୍ପର୍କରେ ଅପମାନ, (୪) ଅଯୋଗ୍ୟ ଛାତ୍ରକୁ ଅଥବା ସହଜସାଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପୁରସ୍କୃତ କରିବା, (୫) ବିଫଳତା କିମ୍ବା ବିଫଳତାର ଭୟ, (୬) ଅଜ୍ଞରେ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ହେବା, (୭) ଦିଗହୀନତା ବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟର ଅଭାବ, (୮) ହୀନମନ୍ୟତା, (୯) ଛାତ୍ରର ପସନ୍ଦକୁ ହେୟଜ୍ଞାନ ଅଥବା କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟଟିକୁ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦେବା ଉଚିତ ସେ ସଂପର୍କରେ ଜ୍ଞାନର ଅଭାବ, (୧୦) ଛାତ୍ରର ନକାରାତ୍ମକ ଆତ୍ମ-କଥନ, (୧୧) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପାତର ଅନ୍ତର ବ୍ୟବହାର, ବା ଛଳନାପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହାର, (୧୨) ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନିମ୍ନମାନର ଶିକ୍ଷାଦାନ, (୧୩) ଅଥବା ଦାୟିତ୍ୱବିହୀନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ, (୧୪) ଆଦର୍ଶ ନମୁନାର ଅଭାବ, (୧୫) ହତୋତ୍ସାହ ଭାବ, (୧୬) ପ୍ରତିବନ୍ଧକର ଅଭାବ ଇତ୍ୟାଦି । ଉପରୋକ୍ତ ଅଭିପ୍ରେରଣ ହ୍ରାସ କରୁଥିବା କାରଣମାନଙ୍କୁ ବିଲୋପ ନକଲେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର କୌଣସି କୌଶଳ ବିଶେଷ କାମ ଦିଏ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ଏଗୁଡ଼ିକର ବିଲୋପ ସାଧନ ସବୁଠୁଁ ଅଧିକ ଜରୁରୀ ।

(ଘ) ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକ

ପୂର୍ବ ଅନୁଚ୍ଛେଦରେ ଆମେ ମନୁଷ୍ୟ ଆଚରଣରେ ଭିତର ତଥା ବାହାର ବଳ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଅଛୁ । ଏ ଦୁଇଟି ବଳର ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟା ଓ ପାରସ୍ପରିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଏତେ ଘନିଷ୍ଠ ଯେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବିଭାଜନ ରେଖା ଟାଣିବା ଖୁବ୍ କଷ୍ଟକର । ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ବ୍ୟାପାର । ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କେତେକ ଶିକ୍ଷଣ ପରିବେଶ, କେତେକ ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଆଉ କେତେକ ଶିକ୍ଷଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ତାହା ନିମ୍ନ ଅନୁଚ୍ଛେଦମାନଙ୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

୨.୨.୭ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କାରକ

ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କାରକ କହିଲେ ଆମେ ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସଂପର୍କୀୟ କାରକକୁ ବୁଝିଥାଉ । ଏହି

କାରକଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଶିକ୍ଷଣକୁ କିଭଳି ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାନ୍ତି ସେ ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହି କାରକଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପାଇଁ ନିହାତି ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କାରକ ହେଲେ - ବୟସ ଓ ପରିପକ୍ୱତା, ଆବଶ୍ୟକତା, ବୃଦ୍ଧି ଓ କ୍ଷମତା, ପୂର୍ବରୁ ଉପଲବ୍ଧି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ବୟସ ଓ ପରିପକ୍ୱତା

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବୟସ ଓ ପରିପକ୍ୱତା ଉପରେ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ପରିପକ୍ୱତା ମଣିଷ ଆଚରଣର ଏକ କ୍ରମିକ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ବିକାଶ ଯାହାକି ବଂଶାନୁକ୍ରମ ଫଳରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ସ୍ୱୟଂକ୍ରିୟ ଭାବେ ସଂଘଟିତ ଏବଂ ଅଧିକାଂଶ ମାତ୍ରାରେ ବଂଶଗତ ଭାବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ସହ ତାଳ ଦେଇ ପରିପକ୍ୱତାର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟେ । ଏହା ବାସ୍ତବରେ ଏକ ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ପ୍ରକ୍ରିୟା । କିନ୍ତୁ ବୟସକୁ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଏକକରେ ମପାଯାଇ ପାରୁଥିବା ବେଳେ ପରିପକ୍ୱତାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ମାପିବା ନାହିଁ । ପରିପକ୍ୱତା ହେତୁ ସଂଘଟିତ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତଥା ପରିମାପର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ହେଲା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି ତଥା ବିକାଶର ସ୍ତରକୁ ସମବୟସ୍କମାନଙ୍କ ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶର ଋତ୍ୱିକ ସ୍ତର ସହ ତୁଳନା କରିବା । ଏହି ତୁଳନାରୁ ଯଦି ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶର ସ୍ତର ସନ୍ତୋଷଜନକ ବୋଲି ଜଣାଗଲା, ତେବେ ସେ ତାର ବୟସାନୁପାତରେ ପରିପକ୍ୱତା ହାସଲ କରିଛି ବୋଲି ବିଚାର କରାଯିବ । ଉଣା ବା ଅଧିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଟି ଅପରିପକ୍ୱ ଅବା ଉନ୍ନତ ତାହା ମଧ୍ୟ ବିଚାର କରାଯାଇ ପାରିବ । ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏହି ପରିପକ୍ୱତା ନିହାତି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ସମ୍ପାଦନରେ ଓ ଏହା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆକାର ନେବାରେ ବରଂ ପରିପକ୍ୱତା ଏକ ଭିତ୍ତୁମି ଗଢ଼ିତୋଳେ । ଯେତେବେଳେ ପିଲାଟି ଶାରୀରିକ ତଥା ମାନସିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପରିପକ୍ୱ, ଆମେ ତାକୁ ମାତୃଭାଷା, ଦକ୍ଷତା ଓ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବହାର ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ପାରିବା । କିନ୍ତୁ ଏକ ଛଅମାସର ଶିଶୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ କାରଣ ସେ ଶିଶୁଟି ଏଭଳି ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ପରିପକ୍ୱତା ବ୍ୟକ୍ତିର ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରସ୍ତୁତି । ଏହି ପ୍ରସ୍ତୁତି ବିନା ଶିକ୍ଷଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଆବଶ୍ୟକତା

ଆବାହମ୍ ମାସଲୋକ ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବିକାଶ ତଥା ଶିକ୍ଷଣ ମୂଳରେ ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକମାତ୍ର ନିୟମଟି ହେଲା ଆବଶ୍ୟକତାର ପରିଚ୍ଛେଦ । ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ତା'ର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପରିଚ୍ଛେଦ କରି ନପାରିବାର ଅନୁଭବ କରେ ତେବେ ତାର ଏକ ଉଦ୍‌ବେଗ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଉଦ୍‌ବେଗ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ପାଇଁ କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଏ ଯାହାଫଳରେ ଏହି ଉଦ୍‌ବେଗ ଲାଘବ ହେବ ଅବା ହ୍ରାସ ପାଇବ । ମାସଲୋକ ଆବଶ୍ୟକତାର ଅଧିକ୍ରମ ହେଲା (୧) ଶାରୀରିକ ଯଥା : ଖାଦ୍ୟ, ପାନୀୟ, ଅମ୍ଳଜାନ, ନିଦ୍ରା ଓ ଆଶ୍ରୟ; (୨) ନିରାପ । ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥା : ବିପଦରୁ ମୁକ୍ତି ଓ ସୁରକ୍ଷା କାମନା; (୩) ଅନୁରାଗ ଓ ଅଧିକାରବୋଧର ଆବଶ୍ୟକତା, ଯଥା : ସ୍ନେହ ମମତା, ପରିବାର ବର୍ଗ ତଥା ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି; (୪) ଆତ୍ମସମ୍ମାନବୋଧ ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥା : ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ, ନିଶ୍ଚିତତା ଭାବର ଅନୁଭୂତି; (୫) ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥା : କୌତୁହଳ, ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ଜ୍ଞାନ ପିପାସା; (୬) ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ଆବଶ୍ୟକତା

ଯଥା : ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉପାସନା; ଏବଂ (୭) ଆତ୍ମସିଦ୍ଧିର ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥା : ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୁଣ ବା ସାମର୍ଥ୍ୟ, ମାନସିକ ବା ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଶକ୍ତିର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିନିଯୋଗ ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ଉଦ୍ୟମ ଇତ୍ୟାଦି । ଉପରୋକ୍ତ ୭ଟି ଆବଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଚାରିଟିକୁ ଅଭାବଜନିତ ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଶେଷ ତିନୋଟିକୁ ପ୍ରୟୋଜନମୂଳକ ବା ବିକାଶମୂଳକ ଆବଶ୍ୟକତା ଭାବେ ଧରାଯାଏ । ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଥମତଃ ନିମ୍ନ ଆବଶ୍ୟକତା ଗୁଡ଼ିକର ପରିପୂରଣ କରିଥାଏ । ଯଦି ଏହା ନହୁଏ ତେବେ ଉଚ୍ଚତର ଆବଶ୍ୟକତା ଗୁଡ଼ିକର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନର ଆଦୌ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ନାହିଁ । ଧରାଯାଉ ଯଦି ଛାତ୍ରଟି ଭୋକିଲା କିମ୍ବା ନିଦ୍ରାକୁ ଅଛି ତେବେ ସେ ତା’ର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ଆବଶ୍ୟକତା ଆଦୌ ଅନୁଭବ କରିବ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ତା’ର ପରିପୂରଣ କଥା ସେ ଭାବିବ ବା କାହିଁକି ? ସେହିପରି ଅତି ଥଣ୍ଡା ବା ଗରମ ଲାଗୁଥିବା ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷ, କିମ୍ବା ଛାତ୍ର ଗହଳ ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ଉ ନ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରି ନପାରନ୍ତି । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିରାପ , ଅନୁରାଗ ଓ ଅଧିକାରବୋଧ ଏବଂ ଆତ୍ମସମ୍ମାନବୋଧ ଆଦି ଆବଶ୍ୟକତା ଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷଣ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଅଭିପ୍ରାୟ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଶ୍ରେଣୀରେ ଶାରୀରିକ ଦଣ୍ଡଯୋଗୁଁ ପିଲାଟି ଯଦି ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ଭୟ କରୁଥାଏ କିମ୍ବା ନିଜକୁ ଅସୁରକ୍ଷିତ ବା ଅସହାୟ ମଣେ, ତେବେ ତା’ ପକ୍ଷରେ ଉ ନ ଶିକ୍ଷଣ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପଡ଼ିବ । ଯଦି ଛାତ୍ରମାନେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ଯେ ସେମାନଙ୍କ ପିତାମାତା, ଶିକ୍ଷକ କିମ୍ବା ସହପାଠୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଘୃଣିତ ଅବା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ, ସେମାନେ ଅଧିକାଂଶ ବେଳେ ଶିକ୍ଷଣରେ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ପରନ୍ତୁ, ସେମାନଙ୍କର ଆଦର ଓ ସ୍ନେହର ଆବଶ୍ୟକତା ପରିପୂରଣ ହିଁ କେବଳ ଫଳପ୍ରଦ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରିପାରନ୍ତା ।

ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅଭିକ୍ଷମତା

ସାଧାରଣ ଅର୍ଥରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ‘ବୁଦ୍ଧି’ ଶବ୍ଦଟିକୁ ‘ଚତୁର’, ‘ନିପୁଣ’, ‘ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ସାମର୍ଥ୍ୟ’, ‘କ୍ଷିପ୍ର ଶିକ୍ଷଣ’ ଓ ‘ବିଚାରବନ୍ତ’ ଆଦି ଶବ୍ଦାବଳୀ ସହ ସଂଯୋଗ କରିଥାଉ । ଉଭୟ ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷ ଓ ନିତିଦିନିଆ ଜୀବନରେ ଏହା ପରିଲକ୍ଷିତ ଯେ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ବୁଦ୍ଧିଆ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ବୁଦ୍ଧି କହିଲେ କ’ଣ ବୁଝାଏ ? ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରିବାରେ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟପ୍ରଣୋଦିତ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ଏବଂ ପରିବେଷଣୀ ସହିତ ସଫଳତାର ସହିତ ମୁକାବିଲା କରିବାରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସାର୍ବଜନୀନ ଏବଂ ସାମୁହିକ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ବୁଦ୍ଧି କୁହାଯିବ । ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ଏକମାତ୍ର ସାମର୍ଥ୍ୟ କି ଏକାଧିକ ସାମର୍ଥ୍ୟର ସମାହାର ଏହା ଉପରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର ମତପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଆସିଛି । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଏହା ଏକମାତ୍ର ମୌଳିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯାହାକି ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଜଣେ ବୁଦ୍ଧିମାନ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକାଧିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଦେଖାଇଥାଏ ।

ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କ ମତରେ, ବ୍ୟକ୍ତି ଏକମାତ୍ର ବୁଦ୍ଧିର ଅଧିକାରୀ ନୁହେଁ । ବରଂ ବହୁବିଧ ବୁଦ୍ଧିମାନଙ୍କର ଅଧିକାରୀ ବି ହୋଇପାରେ । ହାଡ଼ାଡ଼ି ଗାର୍ଡନର୍ ସାତଗୋଟି ବୁଦ୍ଧି, ଯଥା : ଭାଷାଗତ ବୁଦ୍ଧି, ତାର୍କିକ ଓ ଗାଣିତିକ ବୁଦ୍ଧି, ସ୍ଥାନୀୟ ବୁଦ୍ଧି, ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ବୁଦ୍ଧି, ବ୍ୟକ୍ତି-ବ୍ୟକ୍ତି ବୁଝାମଣା ବୁଦ୍ଧି, ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱ-ବୁଝାମଣା ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ଶାରୀରିକ ସ୍ପର୍ଶଜନିତ ବୁଦ୍ଧି ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଇ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଏହି ବୁଦ୍ଧିର ସ୍ୱରୂପ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ କୃତ୍ରି ଓ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅତି ଉଚ୍ଚପରତର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ଅଧିକାଂଶ ବୁଦ୍ଧି ପରୀକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଭାଷାଗତ, ତାର୍କିକ-ଗାଣିତିକ ଓ ସ୍ଥାନୀୟ

ବୁଦ୍ଧିଗୁଡ଼ିକର ହିଁ ପରିମାପ କରିଥାଆନ୍ତି । ସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧି ପରିକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ ଶୈକ୍ଷିକ ଉପଲକ୍ଷି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୂର୍ବାନୁମାନ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାମର୍ଥ୍ୟର ପରୀକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକ - (ଯାହାକୁ ଅଭିକ୍ଷମତା ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇ ପାରେ) ଶୈକ୍ଷିକ ଉପଲକ୍ଷି ବ୍ୟତୀତ ଅଧିକ ବାସ୍ତବ ଜୀବନ ଆଚରଣଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବାନୁମାନ କରିଥାଆନ୍ତି । ଅଭିକ୍ଷମତା କହିଲେ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ କିମ୍ବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ ପାଇଁ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଶକ୍ତିକୁ ହିଁ ବୁଝାଯାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଏହି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣା ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ, ଦଳଗତ ଭାବେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ବାଛିବାରେ ଏବଂ ଛାତ୍ରର ଶିକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ଅଭିକ୍ଷମତା କିପରି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ତା'ର ଶିକ୍ଷଣର ମାତ୍ରାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷକ ସହଜରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିପାରନ୍ତି ।

ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଉପଲବ୍ଧି

ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅଭିକ୍ଷମତା ଭଳି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଉପଲବ୍ଧି ମଧ୍ୟ ତାହାର ଶିକ୍ଷଣ ସହ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ଉପଲବ୍ଧି କହିଲେ ସଂପୃକ୍ତ ବିଷୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥିବା ଉପଲବ୍ଧି ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ମୂଲ୍ୟାୟିତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଜ୍ଞାନ ତଥା ଦକ୍ଷତା ଆଦିକୁ ବୁଝାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଯେଉଁ ପରୀକ୍ଷାଟି ଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ର କେତେ ପରିମାଣରେ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିପାରୁଛି ବୋଲି ପରିମାପ କରାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚାରଣ ଉପଲବ୍ଧି ପରୀକ୍ଷା କୁହାଯାଏ । ଉପଲବ୍ଧି ସାଧାରଣତଃ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ଏହା ସର୍ବଦା ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟସଙ୍ଗତ ଓ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ମଧ୍ୟ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଶିକ୍ଷଣର ଉପଲବ୍ଧି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସଂପୃକ୍ତ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ, ବୋଧ ଓ ଦକ୍ଷତାକୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଯାହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶିକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବପର ହେବ । ଏକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ପ୍ରଗତି ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷଣ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଛାତ୍ରର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଶିକ୍ଷଣ ଉପଲବ୍ଧି ଉପରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଶିକ୍ଷଣ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନର ଶିକ୍ଷଣ ଉପଲବ୍ଧି ଉପରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶିକ୍ଷଣ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଅଭିକ୍ଷମତା ଥାଇ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଛାତ୍ର ଆଶାନ୍ୱରୁପ ଶିକ୍ଷଣ ଉପଲବ୍ଧି ଦେଖାଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ତାହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଲା ଯେ ସେମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଉପଲବ୍ଧି ହାସଲ କରିନାହାନ୍ତି ।

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତୀ

ପିଲାଟିଏ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ, ସୃଜନଶୀଳ, ସ୍ୱାଧୀନଚେତା, ଉତ୍ସାହିତ, ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ, ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତୀ ଅବା ଉଗ୍ର ବୋଲି ଯେତେବେଳେ କହିଥାଉ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ତା'ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତୀ କଥା ହିଁ ସୂଚାଇଥାଉ । ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିବିଧ ପରିବର୍ତ୍ତୀ ଯଥା : ଲକ୍ଷଣ, ଅଭିପ୍ରାୟ, ବିଶ୍ୱାସ, ଆବେଗିକ ଅନୁକ୍ରମା, ଚରିତ୍ର, ମନୋବୃତ୍ତି, ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଏପରିକି ନୈତିକତା ଆଦିର ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସମନ୍ୱିତ ପରିପ୍ରକାଶ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୁଣାବଳୀର ସମନ୍ୱୟ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟତାହିଁ ତାକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଧରାଯାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ତାର ଏକାନ୍ତ ନିଜସ୍ୱ । ବ୍ୟକ୍ତିର ବାହ୍ୟ ଆଚରଣରୁ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିଦ୍ୟମାନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଭାସ ମାତ୍ର ପାଇଥାଉ । ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣା ବାସ୍ତବିକ ଅତି ବ୍ୟାପକ ଓ ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରଗତ ଆଚରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରେ । ଏଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏହି ବ୍ୟାପକ ଧାରଣାର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା ଅନାବଶ୍ୟକ କାରଣ ଏହାର ସମସ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତୀ ଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀ ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସମାନ ଭାବେ ପ୍ରଭୁଯ୍ୟ

ନୁହଁନ୍ତି । ଆମେ କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ କି ଶ୍ରେଣୀଶିକ୍ଷଣକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାନ୍ତି । ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷରେ ଉଦ୍‌ବେଗ, ଅଭିପ୍ରେରଣ ଓ ଅନୁପ୍ରତ୍ୟୟ ଆଦି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତନଗୁଡ଼ିକ ଯୋଗୁଁ ଦେଖାଯାଉଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରଭେଦ ସହଜରେ ପରିଲକ୍ଷିତ । ନିମ୍ନ ଅନୁଲେଖନୀୟତାରେ ଏହି ତିନୋଟି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ଉଦ୍‌ବେଗ ହେଉଛି ଭବିଷ୍ୟତ କ୍ଷତି ବା ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟମାନର ଏକ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ଅବସ୍ଥା । ଛାତ୍ରମାନେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ପରିସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ଭୟଭୀତ ହୁଅନ୍ତି ସେମାନେ ଏକ ଉଦ୍‌ବେଗଜନକ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହାକୁ ଅବସ୍ଥାଜନିତ ଉଦ୍‌ବେଗ କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ଛାତ୍ରମାନେ ଉଦ୍‌ବେଗ ଅନୁଭବ କରିବା ହେଉଛି ଏକ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଅନ୍ୟଏକ ପ୍ରକାରର ଉଦ୍‌ବେଗ ହେଉଛି ଲକ୍ଷଣଗତ ଉଦ୍‌ବେଗ । ବ୍ୟକ୍ତି ଯେତେବେଳେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଅଜ୍ଞାତ କାରଣଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ସେଗୁଡ଼ିକ ତା’ ପାଇଁ କ୍ଷତିକାରକ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରେ ତାହା ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୁରୁତ୍ୱିକ ଉଦ୍‌ବେଗ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଅବସ୍ଥାଜନିତ ଉଦ୍‌ବେଗ ଅସ୍ଥାୟୀ । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁତ୍ୱିକ ଉଦ୍‌ବେଗ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ସ୍ଥାୟୀ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ଠାରେ ଦୃଢ଼ ଭାବେ ସଂସ୍ଥାପିତ । ସାଧାରଣତଃ ଉଦ୍‌ବେଗପ୍ରବଣ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଥମେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ତା’ପରେ ଅନୁଭବ ଓ ପରେ ପରେ ଶାରୀରିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଉଦ୍‌ବେଗରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଅନୁଭବର ପୃଥକୀକରଣ ଅସମ୍ଭବ ଓ ଶାରୀରିକ ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ ଛଦ୍ମ ହୋଇପାରେ । ପରିମିତ ମାତ୍ରାର ଉଦ୍‌ବେଗ ଛାତ୍ରର ଅଭିପ୍ରେରଣ ବଢ଼ାଇବା ସହ ତା’ର ଶିକ୍ଷଣ ଉପଲକ୍ଷକୁ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି କରାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟଧିକ ଅବା ନିମ୍ନ ମାତ୍ରାର ଉଦ୍‌ବେଗର ସେଭଳି ପ୍ରଭାବ ନଥାଏ । ବରଂ ଅତ୍ୟଧିକ ମାତ୍ରାର ଉଦ୍‌ବେଗ ଶିକ୍ଷଣ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଦି ଛାତ୍ରକୁ ଶିକ୍ଷକ ସହାନୁଭୂତିମୂଳକ ମନୋଭାବ ଦେଖାନ୍ତି, ସେ କିପରି ଠିକ୍ କାମ କରି ପାରିବ ସେଥିପାଇଁ ମାର୍ଗ ଦର୍ଶାନ୍ତି, ତେବେ ସେହି ଛାତ୍ର ଶିକ୍ଷଣ କ୍ରିୟାରେ ବିଶେଷ ଉପକୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣ ସକାଶେ ଅଭିପ୍ରେରଣର ଭୂମିକା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଛାତ୍ରର ଅଭିପ୍ରେରଣ ଯେତିକି ଅଧିକ ହେବ ତାର ଶିକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ସେତିକି ଅଧିକ ଫଳପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବ । ଯଥାର୍ଥରେ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ ଯେ ‘ଅଭିପ୍ରେରଣ ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ ଅଭିମୁଖେ ଅଗ୍ରସର ପାଇଁ ଏକ ଚମତ୍କାର ପ୍ରଧାନ ମାର୍ଗ ।’

ଆନୁପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଉଛି ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ । ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଓ ନିଜ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହାକିଛି ଅନୁଭବ କରେ, ତାହା ହିଁ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିର ଆନୁ-ପ୍ରତ୍ୟୟ । ଆମର ବିକାଶ ସହ ତାଳ ଦେଇ ଆମର ଆନୁ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ବିକଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଆମମାନଙ୍କର ପିତାମାତା, ଶିକ୍ଷକ ଓ ଗୁରୁଜନବର୍ଗ, ପଡ଼ୋଶୀ, ସାଙ୍ଗସାଥୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚିହ୍ନାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ପାରସ୍ପରିକ ସଂପର୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଆମର ଆନୁପ୍ରତ୍ୟୟ ଗଠିତ ହୁଏ । ପରିଚିତ ଅନ୍ୟମାନେ ହିଁ ଆମ ଆଚରଣଗୁଡ଼ିକର ଦର୍ପଣ ସଦୃଶ । ଆମେ ନିଜର ଯେଉଁଭଳି ପ୍ରତିରୂପ କଳ୍ପନା କରୁ ତାହାକୁ ସେହିମାନେ ଆମ ଠାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିଥାନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରତିଫଳିତ ପ୍ରତିରୂପ ଆମକୁ ଭଲ ଲାଗେ, ଏହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣୀୟ ହୁଏ ଏବଂ ଏହା ଆମର ବହୁ ଆକାଂକ୍ଷିତ ପ୍ରତିରୂପର ଅନୁରୂପ ହୋଇଥାଏ, ସେତେବେଳେ ଆମର ଏକ ସକାରୀ ଆନୁପ୍ରତ୍ୟୟ ଗଠିତ ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରତିଫଳିତ ପ୍ରତିରୂପ ଆମକୁ ଭଲ

ନିରାଶ୍ରୟ, ଏହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣୀୟ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଆମର ବହୁ ଆକାଂକ୍ଷିତ ପ୍ରତିରୂପ ହୋଇ ନଥାଏ, ସେତେବେଳେ ଆମର ଏକ ନିକାମୀ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଗଠିତ ହୁଏ । ଉପଯୁକ୍ତ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ନିକାମୀ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇପାରେ । ଗବେଷଣାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସକାମୀ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଶିକ୍ଷଣ ଉପଲବ୍ଧି ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଛାତ୍ରଟି ଶିକ୍ଷଣକ୍ରିୟାରେ କେତେଦୂର ସକ୍ରିୟ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବ, ତାହା ତା’ର ସକାମୀ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଛି ।

୨.୨.୮ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାରକ

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ତ’ର ଆଚରଣ ସଦାସର୍ବଦା ନିଜ ସହିତ ଓ ତା’ର ପରିବେଶ ସହିତ ଏକ ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟା ଦେଖାଇଥାଏ । ପରିବେଶର ପ୍ରଭାବ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜନ୍ମଠାରୁ କାହିଁକି ଏପରିକି ତା’ର ମାଆର ଗର୍ଭଧାରଣ ସମୟରୁ ହିଁ ଅନୁଭବ କରିଥାଏ । ପରିବେଶ କହିଲେ ତାର ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝାଏ ଯାହାକି ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୃହ, ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ନିଜ ସ୍ଥାନ, ଏହାର ଲୋକ, ସମସ୍ତ ସଜୀବ ଓ ନିର୍ଜୀବ ଯଥା ଜଳ ସ୍ତଳ ଆକାଶ ଓ ସମଗ୍ର ପ୍ରକୃତି ଆଦି ସହ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ତା’ର ପରିବାର ତଥା ପାଖ ପଡ଼ୋଶୀ, ଶିକ୍ଷକ, ସାଙ୍ଗସାଥୀ ଆଦିଙ୍କ ସହ ସମ୍ପର୍କ ରଖେ ଓ ତା’ର ଅନୁଭୂତିର ଗଠନ ତଥା ପୂର୍ନଗଠନ କରିଛନ୍ତି । ପରିବେଶର କେତେକାଂଶ ତା’ର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶ ହୁଏତ ତା’ ପାଇଁ ହୋଇପାରେ ଅସାଧାରଣ, ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଅଥଚ ତା ପାଇଁ ପ୍ରଭୁତ୍ୟ ଯଥା: ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆବେଗିକ ବାତାବରଣ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଗୋଷ୍ଠୀର ମନୋଭାବ, ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ସମ୍ପର୍କ ଇତ୍ୟାଦି । ଗୃହ ଓ ପରିବାର, ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣକୁ କିଭଳି ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଆନ୍ତି ତାହା ନିମ୍ନ ଅନୁଲେଖନଗୁଡ଼ିକରେ ଆଲୋଚିତ ।

ଗୃହ ଓ ପରିବାର

ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷଣ ତା’ର ଗୃହ ପରିବେଶରେ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ, ପରିବାର ସଦସ୍ୟମାନେ ହିଁ ତାକୁ ତାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶିକ୍ଷଣାନୁଭୂତି ଯୋଗାଇ ଥାଆନ୍ତି । ତାର ସର୍ବାଦୌ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷଣ, ଯଥା : ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ମନୋବୃତ୍ତି, ନିଜ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆଚରଣ ଢଙ୍ଗ ଆଦି ଗୃହରେ ଓ ବିଶେଷକରି ପ୍ରାକ୍-ବିଦ୍ୟାଳୟ ବର୍ଷଗୁଡ଼ିକରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ ସଫଳତା ପ୍ରତି ମନୋଭାବ, ପ୍ରତିଯୋଗିତା, ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ, ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ଏବଂ ସାଧୁତା, ଅଧିବସାୟ, ସହଯୋଗିତା, ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତନ ଆଦି ନୈତିକ ଗୁଣାବଳୀ ତାର ଏହି ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶିକ୍ଷଣର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଶିଶୁମାନେ ସେମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ତଥା ଆଚରଣ ଢଙ୍ଗ ମୁଖ୍ୟତଃ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପ୍ରତିରୂପ ଗଠନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ପରିବାରରେ ଥିବା ଆବେଗିକ ବାତାବରଣ, ଯଥା : ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ, ସ୍ନେହ, ମମତା, ଆଦର, ଯତ୍ନ, ପାରିବାରିକ ଶାନ୍ତି, ସଦ୍‌ଭାବନା, ସୁଖ ଦୁଃଖର ବନ୍ଧନ, ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ପର୍କ ଆଦି ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷଣକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ପରିବାରର ସାମାଜିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ଗୃହର ଭୌତିକ ପରିବେଶ, ଅର୍ଥନୈତିକ ସ୍ଥିତି, ପରିବାର ସଦସ୍ୟଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦକ୍ଷା ଓ ଉପବେଶନ ଆଦି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ଯାହାକି ତାର ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥାଏ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ

ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାକୃତିକ, ସାମାଜିକ, ଆବେଗିକ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ପରିବେଶ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ କହିଲେ ଏହାର ଅବସ୍ଥିତି, ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷଗୁଡ଼ିକର ଗଠନ ଓ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପରିପାଖୀୟ ତଥା ବିସ୍ତୃତି ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷଣ ସହାୟକ ଉପକରଣ, ଖେଳପଡ଼ିଆ, ବଗିଚା ଏବଂ ଶୈତଳୟ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝାଯାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ସାମାଜିକ ପରିବେଶ କହିଲେ ଏହାର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାରସ୍ପରିକ ସଂପର୍କ ଓ କ୍ରିୟାପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଯାଏ, ଯଥା : ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ - ଶିକ୍ଷକ ସଂପର୍କ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ - ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସମ୍ପର୍କ, ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକ - ସହକର୍ମୀ ସଂପର୍କ, ଶିକ୍ଷକ - ଅଭିଭାବକ ସମ୍ପର୍କ ଇତ୍ୟାଦି । ବିଦ୍ୟାଳୟର ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ସହ ଏହାର ଆବେଗିକ ପରିବେଶର ଘନିଷ୍ଠ ସଂପର୍କ ରହିଛି । ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ, ବିଶ୍ୱାସ, ସମ୍ମାନ, ସ୍ୱୀକୃତି, ସ୍ନେହ ସଦ୍‌ବିଚ୍ଛା, ପରସ୍ପରର ସୁବିଧା ଓ ଅସୁବିଧା ବିଷୟରେ ଅନୁଭବ ତଥା ବୁଝାମଣା ଇତ୍ୟାଦି ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆବେଗିକ ପରିବେଶର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ସେହିଭଳି ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟତା, ଅନୁଭୂତି, ଗୁଣାତ୍ମକମାନ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶୈଳୀ, ଶିକ୍ଷଣ ପରିସ୍ଥିତି, ବିଦ୍ୟାଳୟର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ତଥା ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ମୂଲ୍ୟାୟନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ବିଦ୍ୟାଳୟର କୃତିତ୍ୱ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଶୁଦ୍ଧିତ ଆଚରଣ ନୀତି ଆଦି ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବୌଦ୍ଧିକ ପରିବେଶକୁ ହିଁ ସୂଚକଥାନ୍ତି ।

ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାକୃତିକ, ସାମାଜିକ, ଆବେଗିକ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ପରିବେଶ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନୁହେଁ, ବରଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ପାରସ୍ପରିକ ସଂପର୍କ ରକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି । ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆବେଗିକ ପରିବେଶ ଏହାର ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ସହିତ ସଂପର୍କିତ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ବୌଦ୍ଧିକ ତଥା ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ଏହାର ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆବେଗିକ, ସାମାଜିକ ତଥା ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଏହାର ବୌଦ୍ଧିକ ପରିବେଶକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ, ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାକୃତିକ, ସାମାଜିକ, ଆବେଗିକ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟା ଓ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରୁ ସୃଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥାଏ ।

ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତି

ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତି ପରସ୍ପର ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରେରଣ ହେଉଛି ସମାଜର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମୌଳିକ କାର୍ଯ୍ୟ । ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ବିଶ୍ୱାସ ଓ ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ୟବହାର ଆଦିକୁ ନେଇ ପରିପୃଷ୍ଠ ସଂସ୍କୃତିର ରକ୍ଷଣ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପିଢ଼ିକୁ ଏହାର ଅନ୍ତରଣ ନିମ୍ନ ମୁଖ୍ୟ ଆୟୁଧ ହେଲା ଶିକ୍ଷଣ । ଏହି ଶିକ୍ଷଣ କ୍ରିୟା ସମ୍ପାଦନରେ ଗୃହ, ବିଦ୍ୟାଳୟ, ପୁସ୍ତକ, ଦୂରଦର୍ଶନ, ରେଡ଼ିଓ, ସମ୍ବାଦପତ୍ର, ବର୍ତ୍ତମାନର କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଆଦିର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । ଏକଥା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଯେ ସାମାଜିକ ତଥା ସଂସ୍କୃତିକ ପରିବେଶ ମଣିଷର ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ । ସଂସ୍କୃତିକ ରହିଦା ଓ ସାମାଜିକ ପ୍ରତ୍ୟାଶା, ଆମେ ଯାହା ଶିକ୍ଷଣ କରୁଥାଉଁ ତାକୁ କେବଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରେ ନାହିଁ, ବରଂ ଆମେ ଯେପରି ଶିକ୍ଷଣ କରୁଥାଉଁ ତାକୁ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ଶୈଳୀ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କେବଳ ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷର ଶିକ୍ଷଣରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ବରଂ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ, ପୁସ୍ତକାଗାର ଅଧ୍ୟୟନ, ଦଳଗତ ଆଲୋଚନା, ସ୍ୱ-ଶିକ୍ଷଣ, ଦୂର ଶିକ୍ଷଣ

ଆଦିକୁ ପରିପୁରକ ମାଧ୍ୟମ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଉଛି । କମ୍ପ୍ୟୁଟର ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ତା'ର ପୂର୍ବଶିକ୍ଷଣ ଶୈଳୀକୁ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ କରି ପାରିଛି । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ତା'ର ସ୍ମୃତିଶକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତାକୁ ହ୍ରାସ କରି ବରଂ ଅତି ସହଜରେ ଓ କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ସ୍ମୃତିର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟ ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରି ପାରୁଛି । ସେହିପରି କମ୍ପ୍ୟୁଟର ବ୍ୟବହାର କରି ଅଳ୍ପ କେତେକ ମିନିଟ୍ ମଧ୍ୟରେ ଦୀର୍ଘ ଓ ଜଟିଳ ହିସାବ କରିପାରୁଛି । ଯାହାକି ବିନା କମ୍ପ୍ୟୁଟରରେ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ଲାଗନ୍ତା । ସାଂସ୍କୃତିକ ବିପ୍ଳବରୁ ଭାଷା ତଥା ଆଧୁନିକ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଆଦିର ଉଦ୍ଭବ ଯାହାକି ମଣିଷ ମସ୍ତିଷ୍କର ଗଠନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ, ତା'ର ଶିକ୍ଷଣ କ୍ରିୟା ତଥା ଶିକ୍ଷଣ ଶୈଳୀରେ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଆଣି ପାରିଛନ୍ତି ।

୨.୨.୯ ଶିକ୍ଷଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାରକ

ପୂର୍ବରୁ ଶିକ୍ଷଣତ ଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ କେତେକ ଶିକ୍ଷଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ନିମ୍ନ କେତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକର ପୁନର୍ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ, ଯାହାକି ଶିକ୍ଷଣକୁ କେତେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ଆଆନ୍ତି ।

- ଅଭ୍ୟାସ :** ବାରମ୍ବାର ଅଭ୍ୟାସ ଫଳରେ ଦକ୍ଷତା ଶିକ୍ଷଣ ସୁଦୃଢ଼ ହୋଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଅଭ୍ୟାସ ବିନା ଦକ୍ଷତା ଶିକ୍ଷଣ ହ୍ରାସ ପାଏ ।
- ପ୍ରସ୍ତୁତି :** ଯେକୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷଣ ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତିରୁ ଅଧିକ ଲାଭବାନ ହୋଇଥାଏ ।
- ଅଭିପ୍ରେରଣା :** ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଭିପ୍ରେରଣା ଯେତେ ଅଧିକ ହେବ ତା'ର ଶିକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ସେତେ ଅଧିକ ହେବ, ଅଭିପ୍ରେରଣା ବ୍ୟକ୍ତି ଅନଭିପ୍ରେରଣା ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ଅଧିକ ଶିକ୍ଷଣ କରିପାରେ ।
- ପୁନର୍ବିଳନ :** ପୁନର୍ବିଳନ ବିନା ଶିକ୍ଷଣ ଅସମ୍ଭବ, ବରଂ ପୁନର୍ବିଳନ ପରିବର୍ଦ୍ଧନଶୀଳ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷଣ ଦୂରାନ୍ୱିତ ହୋଇଥାଏ ।
- ସାହଚର୍ଯ୍ୟ :** ଯାହା ଏକ ଅସ୍ତିବାଚକ ଓ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଘଟଣା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ତାହାର ଶିକ୍ଷଣ ଅଧିକ ସମ୍ଭବପର ।
- ସମଗ୍ରାକୃତି :** ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଅଂଶ ଅପେକ୍ଷା ଏଗୁଡ଼ିକର ସମଗ୍ରାକୃତି ଅଧିକ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ; ସୁତରାଂ, କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତି ବା ସମସ୍ୟାର ଅଂଶ ସହିତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିସ୍ଥିତି ବା ସମସ୍ୟାର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ଶିକ୍ଷଣ ସଂପୃକ୍ତ ଆଂଶିକ ଶିକ୍ଷଣ ଠାରୁ ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ଜଟିଳ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଏହା ମୁହଁକୁ ମୁହଁ ଅଗ୍ରଗତି କରୁଥିବା ଏକ ଅବିରତ ଧାରା । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମଧ୍ୟ ବିକାଶମୁଖୀ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧନଶୀଳ ଜୀବ । ଏହି ବିକାଶ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ତାରତମ୍ୟ ରହିଛି । ସୁତରାଂ କେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରକ ଯେ ଏକ

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷଣକୁ କେବଳ ଗୃହ ପରିବେଶ କିମ୍ବା କେବଳ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିବେଶ କିମ୍ବା କେବଳ ସମାଜ ପ୍ରଭାବିତ କରି ନଥାଏ । ବରଂ ସମସ୍ତ କାରକ ମିଳିତ ଭାବେ ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ । ଏପରିକି ନିଜେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଶିକ୍ଷଣକୁ କେତେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ।

ସାରାଂଶ

ଶିକ୍ଷଣର ଧାରଣା

- ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଆଚରଣରେ ଏକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ଥାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯାହାକି ଅନୁଭୂତି ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଘଟିଥାଏ । ଏହା ସହଜାତ ପ୍ରବୃତ୍ତି, ପରିପକ୍ୱତା, ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା, ମାନସିକ କ୍ଳାନ୍ତି, ଉଦ୍‌ବେଗଜନିତ ଯନ୍ତ୍ରଣା କିମ୍ବା ନିଶାଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଔଷଧ ସେବନ ଜନିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ।

ଶିକ୍ଷଣର ସ୍ୱରୂପ

- ଶିକ୍ଷଣ ସାର୍ବଜନୀନ ଓ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ, ବହୁବିଧ, ଲକ୍ଷ୍ୟାଭିମୁଖୀ ଓ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରିତ ପ୍ରକ୍ରିୟା; ଏହା ବିଭେଦୀକରଣ ଓ ଏକତ୍ରୀକରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଏହା ଏକ ଅନୁମିତ ଘଟଣା ।

ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ

- ଆଚରଣବାଦୀ ତତ୍ତ୍ୱ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଇ ପାରୁଥିବା ଆଚରଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ସଂଜ୍ଞାନବାଦୀ ତତ୍ତ୍ୱ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ ।
- ଅର୍ଥତାତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷଣକୁ ଉଦ୍ଦୀପକ ଓ ଅନୁକ୍ରମିୟା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସଂଯୋଗ ଗଠନ ବୋଲି ମତ ଦିଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ, ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ଅଭ୍ୟାସ, ଫଳାଫଳ ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆଦି କାରକଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦିଏ ।
- ପାଠଲଭ୍ଯକ ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ଯେଉଁଥିରେ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ଉଦ୍ଦୀପକ, ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଉଦ୍ଦୀପକ ସହ ଯୁଗ୍ମ ଭାବେ ଏକାଧିକ ଥର ଉପସ୍ଥାପିତ ହେବା ପରେ ଏକ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମିୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରେ, ଯାହାକି ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମିୟା ସଦୃଶ ।
- ସ୍ଥିରତ୍ୱ କ୍ରିୟାପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ଯେଉଁଥିରେ କି ଆଚରଣର ପରିଣାମ,

ଆଚରଣ ସଂଘଟିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବ୍ୟତାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥାଏ ।

- କୋହଲରଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ ଯେଉଁଥିରେ ପ୍ରାଣୀ ବା ମନୁଷ୍ୟ କୌଣସି ସମସ୍ୟାମୂଳକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ କି ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ତା’ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ନିଜର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ପୁନର୍ଗଠନ କରେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ତା’ର ଏକ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ଓ ସେହି ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ବଳରେ ସେ ଶୀଘ୍ର ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରେ ।
- ସମସ୍ୟା ସମାଧାନକୁ ଅର୍ଥତାଳକ୍ ଏକ ପ୍ରୟତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ବେଳେ କୋହଲର ଏହାକୁ ଏକ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକ ଶିକ୍ଷଣ ବୋଲି ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷଣରେ ଅଭିପ୍ରେରଣ

- ଅଭିପ୍ରେରଣ ହେଉଛି ପ୍ରାଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଆତ୍ମସମ୍ପର୍କର ଅବସ୍ଥା ଯାହାକି ତା’ର ଆଚରଣକୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଏ । ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟାଭିମୁଖୀ କରାଏ ଓ ଏହାର ସକ୍ରିୟ ଅବସ୍ଥା ଜାରି ରଖେ ।
- ଅଭିପ୍ରେରଣ ଦୁଇ ପ୍ରକାର - ଯଥା : ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣ ଓ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ । ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ବାହ୍ୟ ପରିବେଶର ପ୍ରଭାବ ଯଥା : ପୁରସ୍କାର, ପ୍ରଶଂସା, ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି କିମ୍ବା ଦଣ୍ଡ, ଭୟ ଇତ୍ୟାଦିରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତଃକରଣରୁ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇ ସ୍ୱତଃସ୍ମୃତ ଭାବେ କୌଣସି ଆଚରଣ ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସିବାକୁ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣ କୁହାଯାଏ ।

ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକଗଣ

- ଶିକ୍ଷଣ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କାରକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ସମସ୍ତ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ କାରକଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରକ ହେଲା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ - ତା’ର ବୟସ ଓ ପରିପକ୍ୱତା, ଆବଶ୍ୟକତା, ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅଭିକ୍ଷମତା, ପୂର୍ବରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଓ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତନ; ଗୃହ ଓ ପରିବାର, ବିଦ୍ୟାଳୟ, ସମାଜ ତଥା ସଂସ୍କୃତି ଆଦି ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ପ୍ରଭାବ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାରକ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ (Observational Learning)

ଉପକ୍ରମ :

ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଆଲବର୍ଟ ବନ୍ଦୁରା (Albert Bandura) ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଉପରେ ଅନେକ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା ଓ ଗବେଷଣା କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଗବେଷଣା ଆଧାରରେ ସେ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱଗତ ନୀତି, ଧାରା ତଥା ଉପାୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜସ୍ୱ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଧାରରେ ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ (Social Learning Theory)କୁ

ଉପସ୍ଥାପନ କରି ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏକ ସାମାଜିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଣିଷ ଅନେକ ଭାବରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ପରିଣତି ବା ପରିଣାମକୁ ଜାଣିଥାଏ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଆଲବର୍ଟ ବନ୍ଦୁରାଙ୍କ ଉକ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ (Observational Learning) ପ୍ରତିରୂପ ଶିକ୍ଷଣ (Learning by modeling), ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ (Learning by Imitation) ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

୨.୩.୧ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣର ଅର୍ଥ (Meaning of Observational Learning)

ମଣିଷ ବସବାସ କରୁଥିବା ସାମାଜିକ ପରିବେଷ୍ଟନୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପାଦାନ ସହ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥାଏ । ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ ଭାବରେ ସେ ଉକ୍ତ ସଂପର୍କ ବା ସଂସର୍ଗ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ଘାତ ହୋଇ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ଅନୁକରଣ ବା ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ ସେ ତା'ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଅନୁଯାୟୀ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧାରଣା ତଥା ଅନୁଭୂତି ଆଦିକୁ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଏବଂ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମୟରେ ତାହା ତା'ର କ୍ରିୟା ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ପରିପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ବନ୍ଦୁରାଙ୍କ ମତରେ ମଣିଷ ତା'ର ସାମାଜିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଆଧାରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ କୌଣସି ଆଚରଣକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଗଭୀର ଭାବରେ ଅବଲୋଚନ କରିବା ତଥା ଅନୁକରଣ କରିବାର ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଏକ ମାନସିକ ଆଚରଣ ଗତ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ (model)କୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ତଦନୁଯାୟୀ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉକ୍ତ ପ୍ରତିରୂପ ଆଧାରରେ ସେ ତା'ର ଆଚରଣକୁ ପରିପ୍ରକାଶିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଚ୍ଚତର ପ୍ରାଣୀ ବିଶେଷ କରି ମନୁଷ୍ୟମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଅନ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ ଧାରାକୁ ଅନୁକରଣ କରିବା ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ଶିକ୍ଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରାୟତଃ ଶିଶୁ ଜୀବନର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସ୍ତରରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଅନୁକରଣ ପ୍ରିୟ ଅଟେ ଏବଂ ନିଜ ପରିବେଷ୍ଟନୀ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ଯାହା ଦେଖନ୍ତି ବା ଶୁଣନ୍ତି, ତାହା ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଅନେକ କିଛି ଶିକ୍ଷା କରନ୍ତି ବା ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଭୂତି ଆହରଣ କରନ୍ତି ।

ଶିଶୁ ପ୍ରଥମେ ତା'ର ପରିବାର ସଦସ୍ୟ ଯଥା- ପିତା, ମାତା, ଭାଇ, ଭଉଣୀ ମାନଙ୍କ ସହ ସାମାଜିକ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ପରିବାର ମଧ୍ୟରୁ ସେ ବହୁ ଭାବରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ କରିବାରେ ବିଶେଷ ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥାଏ । ପରିବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶିଶୁ ତା'ର ଖେଳ ସାଥୀ, ସାଙ୍ଗ ସାଥୀ ତଥା ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କର ଆଚରଣ, ଅଭ୍ୟାସ, ରୁଚି ତଥା ବିଭିନ୍ନ କ୍ରିୟା ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁକରଣ କରି ଅନେକ ଶିକ୍ଷଣ କରିଥାଏ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ, ଶିଶୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ମନୋରଞ୍ଜନ ସାଧନ ଯଥା- ଟିଭି, ସିନେମା ଆଦିର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗୁଡ଼ିକର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଭାବୀ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଆଚରଣଗତ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (model) ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ସେମାନଙ୍କର ଆଚରଣ ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁକରଣ କରି ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ଭାବରେ ଏବଂ ସୁଚିତ୍ରିତ ଉପାୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ତଥା ଅନୁକରଣ କରିବାର ଉପଯୁକ୍ତ ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଆଧାରରେ ସେମାନଙ୍କର ଆଚରଣଗତ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଡରାନ୍ୱିତ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ, ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଶିକ୍ଷଣର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ଆଲବର୍ଟ ବନ୍ଦୁରା ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଏକ ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଯାହାକି ବବୋ ଖେଳନା ପରୀକ୍ଷଣ (Bobo Doll Experiment) ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଉକ୍ତ ପରୀକ୍ଷଣର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁଶୀଳନ କରି ପ୍ରମାଣିତ କରିଥିଲେ ଯେ ଉପଯୁକ୍ତ ପୁନର୍ବଳନ (Redforcement) ମାଧ୍ୟମରେ ଜଣେ ଶିଶୁ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଅନୁକରଣ କରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷଣ କରିଥାଏ ।

୨.୩.୨ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପାଦାନ (Psychological components involved in Observational Learning):-

ଆଲବର୍ଟ ବନ୍ଦୁରା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣର ଚାରିଗୋଟି ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପାଦାନ ବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରି ନିମ୍ନମତେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

(୧) ମନଯୋଗ ପ୍ରକ୍ରିୟା (Attention Process):-

ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁକରଣ କରି ଶିକ୍ଷଣ କରିବା ପାଇଁ ଶିଶୁର ମନଯୋଗ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । କାରଣ ଉପଯୁକ୍ତ ମନଯୋଗ ବ୍ୟତିରେକ କୌଣସି ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ବା ଅନୁକରଣ କରିବା ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ଗୁଣ, ଆଚରଣ ଆଦିର ଉଦ୍ଦୀପକ ଗୁଡ଼ିକ ଶିଶୁ ପାଇଁ ଆକର୍ଷକ, ଲକ୍ଷ୍ମିୟ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ଆନନ୍ଦ ଦାୟକ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଫଳରେ ଶିଶୁ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକ ମନଯୋଗ ସହ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁକରଣ କରିବାର ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

(୨) ଧାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା (Retention Process):-

ଉପଯୁକ୍ତ ମନଯୋଗ ସହ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ଆଧାରରେ ଶିଶୁ ପ୍ରତିରୂପର କେତେକ ଗୁଣ, ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ତଥା ଆଚରଣ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଯାହା ଫଳରେ ଶିଶୁ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପ୍ରଭାବ ଯୋଗ୍ୟ ଗୁଣ ଆଦିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ମନ ମଧ୍ୟରେ ଧାରଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶିଶୁ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଧାରଣ କରିଥିବା ଉକ୍ତ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞାନ (Recognition) ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟସ୍ମରଣ (Re call) ପ୍ରକ୍ରିୟା ଆଧାରରେ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରି ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ପରିପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ ଏବଂ ଏହା ଶିଶୁର ଅନୁକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଅଧିକ ଡରାନ୍ୱିତ କରି ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଥାଏ ।

(୩) ପୁନରୁତ୍ପାଦନ ପ୍ରକ୍ରିୟା (Reproduction Process):-

ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ସାଙ୍କେତିକ ଭାବରେ ଶିଶୁ ମନ ଭିତରେ ଧାରଣା କରି ରଖୁଥିବା ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ଗୁଣ ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ତା' ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ଧାରାରେ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ପରିପ୍ରକାଶିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଶିଶୁର ଅନୁକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

(୪) ଅଭିପ୍ରେରଣା ଓ ପୁନର୍ବଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟା (Motivation and Reinforcement Process):

ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ଗୁଣ ବା ଆଚରଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଶିଶୁ ତା'ର ଆଚରଣରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ ବା ପରି ପ୍ରକାଶିତ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନୁକୂଳ ବା ଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ସାହିତ କରାଯାଏ ତେବେ ଶିଶୁର ଉଚ୍ଚ ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ିଭୂତ ତଥା ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏପ୍ରକାର ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଶିଶୁର ଉଚ୍ଚ ଆଚରଣକୁ ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରତିକୂଳ ବା ବିଯୁକ୍ତାତ୍ମକ ପୁନର୍ବଳନ ଦ୍ୱାରା ନିରୁତ୍ସାହିତ କରାଯାଏ ତେବେ ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ଦୁର୍ବଳ ତଥା ଅସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଏ । ଉଚ୍ଚ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଶିଶୁ ମଧ୍ୟରେ ଅଭିପ୍ରେରଣାର ତୀବ୍ରତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ।

୨.୩.୩. ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ପ୍ରକାର ଭେଦ (Types of Model):-

ଆଲବର୍ଟ ବନ୍ଦୁରଙ୍କ ମତରେ ଶିଶୁ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶିକ୍ଷଣ ଅନୁଭୂତି ଅପେକ୍ଷା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଅନ୍ୟର ଆଚରଣକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁକରଣ କରି ଶିକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ଶିଶୁ ତା'ର ପିତା, ମାତା, ଶିକ୍ଷକ ତଥା ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଚରିତ୍ର ବା ଘଟଣା ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ଶିଶୁ ପାଇଁ ଅଧିକ ଆକର୍ଷକ ତଥା ଆନନ୍ଦ ଦାୟକ ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହ ଓ ମନଯୋଗ ସହ ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରି ବହୁତ କିଛି ଶିକ୍ଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି କ୍ରମରେ ଶିଶୁମାନେ ଯେଉଁ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ବିଶେଷ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁକରଣ କରିଥାନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଯଥା-ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (Symbolic model) ଏବଂ ଉଦାହରଣୀୟ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (Exemplary model) ଭାବରେ ନିମ୍ନମତେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ଉଚ୍ଚ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ପ୍ରଭାବ ସ୍ଥୂଳ ବିଶେଷରେ ସକାରାତ୍ମକ ବା ନକାରାତ୍ମକ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

(୧) ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (Symbolic Model):-

ଶିଶୁ ତା'ର ଜୀବନ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ସହ ଅଧିକ ସଂପର୍କ ତଥା ସଂସର୍ଗରେ ଆସିଥାଏ କିମ୍ବା ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଗୁଣ, ଆଚରଣ, ବେଶ ପୋଷାକ ତଥା କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ତା' ମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ଅଧିକ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି

ସହ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥାଏ, ସେମାନଙ୍କୁ ସେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆଦର୍ଶ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ସେମାନଙ୍କ ଆଚରଣକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ପୂର୍ବକ ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶୈକ୍ଷିକ ତଥା ଲିଖିତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ, ବିଭିନ୍ନ ଛବି, କାଳ୍ପନିକ ଗଞ୍ଜର ଚରିତ୍ର ଏବଂ ଟିଭି, ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର, କ୍ରୀଡ଼ା ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଭାବି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଚରିତ୍ରକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁକରଣ କରି ଶିକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ ।

(୨) ଉଦାହରଣୀୟ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (Exemplary model):-

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରତିକୃତି, ପ୍ରତିଛବି, ଚିତ୍ର, ନୃତ୍ୟ ସଂଗୀତ ଆଦିକୁ ଉପସ୍ଥାପନ ଏବଂ ଆଲୋଚନା ତଥା ବର୍ଣ୍ଣନା ଆଧାରରେ ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଶିଶୁ ତା’ର ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ବହୁତ କିଛି ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ । ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ ଶିଶୁ ସମ୍ମୁଖରେ ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଉଦାହରଣୀୟ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ଉପସ୍ଥାପନ ମାଧ୍ୟମରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି କ୍ରମରେ ରେଡ଼ିଓ, ଟିଭି, ପରିବାର ସଦସ୍ୟ, ଶିକ୍ଷକ ଓ ସାଙ୍ଗ ସାଥୀ ମାନେ ବିଶେଷ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ଶିଶୁ ମାନେ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କଥା, ରୁଚି, ବେଶ ପୋଷାକ, ଅଭ୍ୟାସ, ବିଚାରବୋଧ, ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଆଦିକୁ ଉଦାହରଣୀୟ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଅନୁଧ୍ୟାନ ମାଧ୍ୟମରେ ଅନୁକରଣ କରିଥାନ୍ତି ।

୨.୩.୪ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (Features of model affecting Observational Learning or Learning by Imitation):-

ଶିଶୁ ତା’ର ପରିବେଷ୍ଟନୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସୁଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣା, କାର୍ଯ୍ୟ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ନଥାଏ ବରଂ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ କେତେକକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ଆଧାରରେ ନିଜସ୍ୱ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ତିଆରି କରି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଶିଶୁ ତା’ର ମନ ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ବିଭିନ୍ନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଶିଶୁକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ଅନୁଧ୍ୟାନ ତଥା ଅନୁକରଣ କରିବାରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନମତେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

(୧) ନୂତନତ୍ୱ (Newness):-

ପରିବେଷଣୀ ମଧ୍ୟରୁ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା କୌଣସି ନୂତନତ୍ୱ ଶିଶୁକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇଥାଏ ।

(୨) ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣା ଉଦ୍ଦୀପକ (Vicarious stimuli):-

ଶିଶୁର ମନ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଗୁଡ଼ିକର ଯେଉଁ ଗୁଣ, କାର୍ଯ୍ୟ ବା ଆଚରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଶିଶୁ ପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣା ତଥା ଆକର୍ଷଣୀୟ ଉଦ୍ଦୀପକ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ଶିଶୁ ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଅନୁଧ୍ୟାନ ମାଧ୍ୟମରେ ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ ।

(୩) ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ (Similarities):-

ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ଆଚରଣ ବା ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକ ସହ ନିଜ ମଧ୍ୟମରେ ଥିବା ଗୁଣ ବା ଆଚରଣ ଗୁଡ଼ିକର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ଶିଶୁ ବିଶେଷ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ ଏବଂ ତଦନୁଯାୟୀ ସେ ଅନୁକରଣ କରି ତା'ର ଆଚରଣରେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଏ ବା ଆଚରଣକୁ ପୁନର୍ଗଠିତ କରିଥାଏ ।

(୪) ପୁନର୍ବଳନର ପରିଣାମ (Effects of Reinforcement):-

ପରିବେଷଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଅନୁକରଣ ଆଧାରରେ ଶିଶୁ ତା'ର ଆଚରଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ । ଏହି କ୍ରମରେ ଶିଶୁର ଆଚରଣ ଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପୁନର୍ବଳନର ସାକାରାତ୍ମକ ବା ନକାରାତ୍ମକ ପରିଣାମ ଆଧାରରେ ପୁନର୍ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଶିଶୁ ତା'ର ଆଚରଣ ପାଇଁ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଦଣ୍ଡ, ପ୍ରଶଂସା, ମନ୍ତବ୍ୟ, ଚୀତ୍ତପଣା, ଉତ୍ସାହ ଆଦି ଏକ୍ଷେତ୍ରରେ ପୁନର୍ବଳନ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

(୫) ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ଆକ୍ରମଣାତ୍ମକ ଗୁଣ (Aggressive behaviour of the model):-

ପରିବେଷଣୀ ମଧ୍ୟରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଗୁଡ଼ିକର ଆକ୍ରମଣାତ୍ମକ ତଥା ହିଂସାତ୍ମକ କ୍ରିୟା ଅସମାଜିକ ଆଚରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଶିଶୁ ମଧ୍ୟରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ ଏବଂ ଏ ପ୍ରକାର ଗୁଣ ବା ଆଚରଣ ଗୁଡ଼ିକରେ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଦର୍ଶନକୁ ଶିଶୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ସହଜରେ ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ ।

୨.୩.୫ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣର ଶିକ୍ଷାଗତ ମୂଲ୍ୟ

(Educational Implication of Observational Learning):-

ଶିଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଶିକ୍ଷଣର ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରାୟତଃ ପରିବାର, ସମାଜ ତଥା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅନୁଭୂତି ହୋଇଥାଏ । ଶିଶୁର ବିକାଶର ଧାରା, ଗୁଣ ଓ ଆଚରଣ ଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ତଥା ଶିକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭଲ ଶିକ୍ଷଣ ଧାରା ବା ପ୍ରକ୍ରିୟାର କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷାଗତ ମୂଲ୍ୟ ବା ଉପାଦେୟତାକୁ ନିମ୍ନ ମତେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

- (୧) ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଭାଷା ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏହା ବିଶେଷ ଭାବରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- (୨) ଶିଶୁ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଅନୁକରଣ ପ୍ରିୟ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଗୁଣ, ଆଚରଣ ଆଦିର ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ତା'ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।
- (୩) ଅନୁଧ୍ୟାନ ଆଧାରିତ ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ଶିଶୁର ଆତ୍ମ-ପରିଚୟ, ଆତ୍ମ-ବିକାଶ ଆତ୍ମ-ପରିପ୍ରକାଶ, ଆତ୍ମ-ଶୃଙ୍ଖଳା ତଥା ଆତ୍ମ-ସମ୍ମାନ ଆଦିର ବିକାଶରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- (୪) ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଶୁ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅଭ୍ୟାସ, ରୁଚିବୋଧ ଆଦିର ବିକାଶ କରିଥାଏ ।
- (୫) ଶିଶୁର ବିଭିନ୍ନ ଅଭିବୃତ୍ତି (Attitude) ମଧ୍ୟ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଆଧାରିତ ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥାଏ ।
- (୬) ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଭାଷା କୌଶଳ (ଲିଖନ ପଠନ, କଥନ ଆଦି), କ୍ରୀଡ଼ା କୌଶଳ, ଜୀବନ କୌଶଳ ଆଦିର ବିକାଶ ପାଇଁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଆଧାରିତ ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଶିକ୍ଷଣ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- (୭) ଭଲ ଶିକ୍ଷଣ ଶିଶୁର ଆବେଗିକ ତଥା ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶକୁ ଦୂରାନ୍ୱିତ କରିଥାଏ ।
- (୮) ଶିଶୁର ଚରିତ୍ର ଗଠନରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଆଧାରିତ ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।
- (୯) ସଂଗୀତ, ଚିତ୍ରକଳା, ନୃତ୍ୟ ଆଦି ଶିକ୍ଷଣରେ ଏହି ଶିକ୍ଷଣ ଧାରା ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।

(୧୦) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବୃତ୍ତିଗତ ଶିକ୍ଷା ଉଚ୍ଚ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଆଧାରିତ ଅନୁକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଦୂରାନ୍ୱିତ ହୋଇଥାଏ ।

ସାରାଂଶ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଚ୍ଚତର ପ୍ରାଣୀ ବିଶେଷ କରି ମନୁଷ୍ୟମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଅନୁକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଚରଣ ଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ଶିକ୍ଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରାୟତଃ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସ୍ତରରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁ ପରିବେଶରୁ ଯାହା ଦେଖନ୍ତି ଓ ଶୁଣନ୍ତି ତାହା ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମେ ଶିଶୁ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ, ତା'ପରେ ସାଙ୍ଗ ସାଥୀ, ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିସର ତଥା ସମାଜରୁ ବହୁ ପ୍ରକାର ବିଚାର, କର୍ମ, ଆଚରଣ, ଉଚ୍ଚାରଣ, ଅଭ୍ୟାସ, କ୍ରିୟା ଓ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରି ନିଜର ଜୀବନରେ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ଚିତ୍ତି, ସିନେମା, ବହି, ଖବରକାଗଜ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (model) ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ବହୁତ କଥା ଶିଖିଥାନ୍ତି ।

ଆଲବର୍ଟ ବାନ୍ରାଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣର ୪ଟି ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା । ଯଥା : (୧) ମନଯୋଗ ପ୍ରକ୍ରିୟା (୨) ଧାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା (୩) ପୁନରୁତ୍ପାଦନ ପ୍ରକ୍ରିୟା (୪) ଅଭିପ୍ରେରଣା ଓ ପୁନର୍ବଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ପ୍ରକାର ଭେଦ (Types of models) ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଯଥା: ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (Exemplary model) ଏବଂ ଉଦାହରଣୀୟ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ (Symbolic model) । ଏହା ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସକାରାତ୍ମକ ଓ ନକାରାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ:-

ଶିଶୁ ତା'ର ଜୀବନ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ସଂସର୍ଗରେ ଆସିଥାଏ କିମ୍ବା ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଗୁଣ,

ଆଚରଣ, ପୋଷାକ, କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ତା' ମନକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥାଏ ସେମାନଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଭାବରେ ଅନୁକରଣ କରିଥାଏ । ସେହିଭଳି ଗନ୍ଧର ଚରିତ୍ର, ଚିତ୍ତି, ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର, କ୍ରୀଡ଼ା ଜଗତର ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନମୁନା ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।

ଶିଶୁ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରତିଛବି, ଚିତ୍ର ଓ ଉଦାହରଣୀୟ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକୁ ଉପସ୍ଥାପନ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଭାବିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଶିଶୁମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କଥା ରୁଚି, ବେଶ ପୋଷାକ, ଅଭ୍ୟାସ, ବିଚାର ବୋଧ ଆଦିକୁ ଉଦାହରଣ ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଅନୁକରଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ବା ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ:-

ଶିଶୁ ତା’ର ମନ ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ବିଭିନ୍ନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଯାହା ଶିଶୁକୁ ଅନୁକରଣ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ତାହା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

ନୂତନତ୍ୱ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ପର୍ଶା ଉଦ୍ଦୀପକ, ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ, ପୁନର୍ବିଳନର ପରିଣାମ, ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପର ଆକ୍ରମଣାତ୍ମକ ଗୁଣ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣର ଶିକ୍ଷାଗତ ମୂଲ୍ୟ:-

(Educational Implication of Observational Learning):-

- ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଭାଷା ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏହା ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।
- ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଗୁଣ, ଆଚରଣକୁ ଅନୁକରଣ କରି ଶିଶୁ ତା’ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ କରିଥାଏ ।
- ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅଭ୍ୟାସ, ରୁଚିବୋଧ ଆଦିର ବିକାଶ କରିଥାଏ ।
- ଅନୁକରଣ ଶିକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଶିଶୁ ତା’ର ଆତ୍ମ ପରିଚୟ, ଆତ୍ମ ବିକାଶ ଆତ୍ମ ଶୃଙ୍ଖଳାର ବିକାଶ ଘଟାଏ ।
- କ୍ରୀଡ଼ା, କୌଶଳ, ଜୀବନ କୌଶଳ, ଲିଖନ ପଠନ ଆଦିର ଶିକ୍ଷାରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୁଏ ।
- ଆବେଶିକ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶକୁ ଉତ୍ତମିତ କରିଥାଏ ।
- ନୃତ୍ୟ, ସଂଗୀତ, ଚିତ୍ର କଳା ଆଦି ଶିକ୍ଷଣରେ ସହାୟକ ହୁଏ ।
- ବିଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତିଗତ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତମିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଜ୍ଞାନ ରଚନା ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ (Learning as construction of knowledge)

ଉପକ୍ରମ:-

ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧରେ ଆଚରଣବାଦର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ତମାନେ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ଶିକ୍ଷାର ସଂଜ୍ଞା, ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ନିୟମ ନିରୂପଣ କରିଥିଲେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଇୟାନ ପାଭଲଭ୍‌ସ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମିକ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଭେକିଲା କୁକୁର ଉପରେ ଗବେଷଣାରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ବେଳେ, ବି.ଏଫ୍. ସ୍କିନରଙ୍କ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରମିକ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପୁଷ୍ପା ଓ ପାରା ଉପରେ ଓ ଇ.ଏଲ୍. ଥର୍ଣ୍ଣହଲ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରଜନ୍ମ- ପ୍ରମାଦ ତତ୍ତ୍ୱ ବିରାଡ଼ି ଉପରେ ଗବେଷଣାରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ତଦନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷଣର ସଂଜ୍ଞା ଓ ନିୟମାବଳୀ ନିରୂପଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଶିକ୍ଷଣ କହିଲେ, ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଓ ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ଜୀବମାନଙ୍କ ଆଚରଣର ସାମୟିକ ତଥା ସ୍ଥାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବୁଝାଏ ବୋଲି ନିରୂପଣ

କରାଯାଇଥିଲା ।

ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସଂଜ୍ଞା ଯେ କେବଳ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ, ଏହା ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ମାନେ ସମ୍ଭବତଃ ଭୁଲିଯାଇଥିଲେ । ସୁତରାଂ, ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ, ସଂଜ୍ଞା ଓ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକୁ ମାନବ ଶିଶୁମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି କହିବାରେ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରି ନଥିଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏହି ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଗୁଡ଼ିକ ବିଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରଣାଳୀ ନିରୂପଣ କରିବାରେ ବିଂଶଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରି ଆସିଥିଲା । ସମସ୍ତେ ବୋଧହୁଏ ଭୁଲିଯାଇଥିଲେ ଯେ ମଣିଷ ଓ ପଶୁମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତନ ଶକ୍ତିରେ ଅନେକ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି । ମଣିଷ ହେଉଛି ଏକ ବିଚାରବନ୍ତ ଓ ସୃଜନଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ । ହୁଏତ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତନ ଶକ୍ତି ଥାଇପାରେ କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଚେତନା ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ପଶୁପକ୍ଷୀମାନେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ସହିତ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା ବ୍ୟତିତ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ଆବିଷ୍କାର ଓ ଉଦ୍ଭାବନ କରିବାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମଣିଷ ତା’ର ଚେତନା ଶକ୍ତି ଓ ସୃଜନ ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପରିବେଶ ସହିତ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନୂତନ ବସ୍ତୁ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ, ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ମହାନ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ ମଧ୍ୟ ଜିନ୍ ପିଆଜେ (Jean Piaget) ଲେଭ ଭାଇଗଟ୍ସ୍କି (Lave Vygotsky), ଜିଓରମ ବ୍ରୁନର (Jerom Brunner) ପ୍ରଭୃତି ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବିତ୍ମାନେ ମାନବ ଶିଶୁ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ରଚନାବାଦ (Constructivism) ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷଣର ନୂତନ ସଂଜ୍ଞା ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ଯଦ୍ୱାରା ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ମାନେ ବିନା ଦ୍ୱିଧାରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଶିକ୍ଷଣରେ ଏହାର ଫଳପ୍ରଦ ଉପାଦେୟତା ଅନୁଭବ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଆଚରଣବାଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରଚନାବାଦ ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ଅଭିଯାନ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

୨.୪.୧ ଶିକ୍ଷଣର ନୂତନ ସଂଜ୍ଞା:-

ରଚନାବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷଣ କହିଲେ ନୂତନଜ୍ଞାନ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ବୁଝାଏ । ଏହି ମ ଅନୁଯାୟୀ ସାମାଜିକ ଅନୁଭୂତିର ଆଧାରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଟିଏ ଏକାନ୍ତରେ କିମ୍ବା ସାଙ୍ଗସାଥୀଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ମାନସିକ ସ୍ତରରେ କ୍ରିୟାଶୀଳ ହୋଇ ନିଜସ୍ୱ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନ ରଚନାକୁ ଶିକ୍ଷଣ କୁହାଯାଏ । ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ମ କୁ ଏହା ଖଣ୍ଡନ କରିଅଛି । ବରଂ ବୁଦ୍ଧିମାନ ସାଙ୍ଗସାଥୀ ଓ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ନିଜ ସାମାଜିକ ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର କରି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତର୍ଜମାକରି ନୂତନ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ଜ୍ଞାନ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷଣର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ଅଟେ । ଏହି ମତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସୃଜନ ଶକ୍ତି, ତଥା ବହୁମୁଖୀ ଚିନ୍ତନ ଶକ୍ତି, (divergent thinking), ଆବିଷ୍କାର କରିବା ଶକ୍ତି ଓ ଉଦ୍ଭାବନ କରିବା ଶକ୍ତିର ସୁବିକାଶ ଓ ସୁପ୍ରୟୋଗ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛି ।

ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ:-

ରଚନାବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷଣ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ଅଟେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

(କ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନସିକ କ୍ରିୟାଶୀଳତା:-

ମଠେ ସୋରା ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରଣାଳୀ (Montesory method) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶାରୀରିକ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗକୁ କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଇବାରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କଲାବେଳେ ରଚନାବାଦ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମାନସିକ କ୍ରିୟାଶୀଳତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏପରି ହେବା ଦରକାର ଯାହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ମନକୁ ସଦାସର୍ବଦା କ୍ରିୟାଶୀଳ କରାଇବା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ପାଠ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ନେଇ ବିଚାର କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ, ବରଂ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତର୍କମା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠବାଦ (Objectivism)ର ପରିପତ୍ତୀ ଅଟେ । ଉଦାହରଣତଃ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠବାଦ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉତ୍ତର ଥାଏ ବୋଲି ବିଚାର କରୁଥିବାବେଳେ ରଚନାବାଦ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଅନେକ ଉତ୍ତର ଥାଏ ବୋଲି ବିଚାର କରେ ।

(ଖ) ସାମାଜିକ ଅନୁଭୂତି ଜ୍ଞାନ ରଚନାର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ :-

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜ ସମାଜରୁ ଆହରଣ କରୁଥିବା ଅନୁଭୂତିଗୁଡ଼ିକ ଜ୍ଞାନ ରଚନାର ଭିତ୍ତିଭୂମି ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ରଚନା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ସମାଜରୁ ଆହରଣ କରିଥିବା ଅନୁଭୂତିର ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ଜ୍ଞାନ ରଚନା ଶିକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ନିଜସ୍ୱୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା (assimilation) ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ଅଟେ । ନିଜସ୍ୱୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା କହିଲେ ନୂତନ ଜ୍ଞାନର ଶିକ୍ଷଣ, ଆହରଣ କରିଥିବା ସାମାଜିକ ଅନୁଭୂତି ସହିତ ସଂପର୍କିତ କରିବାକୁ ବୁଝାଏ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା

ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନୂତନଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ଓ ରଚନା ନିଜ ନିଜର ସମାଜରୁ ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ଅନୁଭୂତି ସହିତ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ ମାଧ୍ୟମରେ ହୋଇଥାଏ । ଭାଇଗର୍ଭସିଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷଣ ସେତିକି ବେଳେ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ଯେତେବେଳେ ଏହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ହୋଇଥାଏ ।

(ଗ) ଶିଶୁ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ :-

ଜ୍ଞାନ ରଚନା ଶିଶୁ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଜ୍ଞାନ ରଚନା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାବେଳେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ନଗଣ୍ୟ ଅଟେ । ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ସହଜ କରିବାପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷୟତ୍ରୀମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପରିବେଶ ଯୋଗାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମନକୁ ଚାପମୁକ୍ତ କରି ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟତ୍ରୀମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥାନ୍ତି ।

(ଘ) ସହଯୋଗ ଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ :-

ଜ୍ଞାନ ରଚନା ସହଯୋଗ ଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଅଟେ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗୁଣ ସଂପନ୍ନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଏକାଠି ହୋଇ ଯଦି କୌଣସି ଅନୁଭୂତି ବା ବିଷୟ ଉପରେ ଆଲୋଚନା ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରନ୍ତି ତେବେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ରଚନା ହୋଇଥାଏ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଯାୟୀ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗୁଣ ସଂପନ୍ନ ପାଠକମାନଙ୍କୁ କିମ୍ବା ଛଅ ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ନେଇ ଛୋଟ ଛୋଟ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗଠନ କରାଯାଏ । ସମସ୍ତ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ମନନିବେଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରି ନିଜ ନିଜର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମାଧାନର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସୂତ୍ର ବାହାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଶେଷରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଷ୍ଠୀ ସର୍ବସମ୍ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କର ମତାମତକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ରଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଉଚ୍ଚ ରଚି ବାଛି ଲେଖ ।
- (କ) ପ୍ରଯତ୍ନ-ପ୍ରମାଦ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କିଏ ?
- (i) କୋହଲର (ii) ସିନର
- (iii) ପାଭଲଭ (iv) ଅର୍ଷତାଳକ
- (ଖ) ପାଭଲଭଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କେଉଁ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ହୋଇଥିଲା ?
- (i) ପ୍ରଯତ୍ନ ପ୍ରମାଦ ତତ୍ତ୍ୱ (ii) ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ତତ୍ତ୍ୱ
- (iii) କ୍ରିୟା ପ୍ରସୂତ ଅନୁବନ୍ଧନ ତତ୍ତ୍ୱ (iv) ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ
୨. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉଚ୍ଚ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (i) ଅର୍ଷତାଳକଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷଣର ସଂଜ୍ଞା କ'ଣ ?
- (ii) ପ୍ରଶଂସା ଓ ଦଣ୍ଡ କେଉଁ ପ୍ରକାର ପ୍ରକାର ଅଭିପ୍ରେରଣାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ?
- (iii) ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷଣ ଉପରେ କେଉଁ ଶିକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରେ ?
- (iv) କେଉଁ ଶିକ୍ଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଶିଶୁର ଭୟ ଦୂର କରାଯାଇପାରିବ ?
୩. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉଚ୍ଚ ର ଦୁଇ ବା ତିନିଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (i) ଶିକ୍ଷଣ ଓ ପରିପକ୍ୱତା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଅ ।
- (ii) “ପୁନର୍ବଳନ”ର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?
- (iii) ବାହ୍ୟ ଅଭିପ୍ରେରଣା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
- (iv) ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଭିପ୍ରେରଣା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
୪. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉଚ୍ଚ ର ଛଅଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (i) ଶିକ୍ଷଣର ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (ii) ଶିକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକଗୁଡ଼ିକର ଭୂମିକା ବୁଝାଅ ।
- (iii) ଅର୍ଷତାଳକଙ୍କ ଶିକ୍ଷଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କର ।
୫. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉଚ୍ଚ ର ପ୍ରଦାନ କର ।
- (i) ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁବନ୍ଧନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ କିପରି ସଂଘଟିତ ହୁଏ ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଅ ।

- (ii) ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣ କ'ଣ ? ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଶିକ୍ଷଣ ତ ୍କୁ ଉଦାହରଣ ସହ ଆଲୋଚନା କର ।
- (iii) ଅଭିପ୍ରେରଣା କ'ଣ ? ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଅଭିପ୍ରେରଣା କୌଶଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୬. ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉ ରଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଉ ରଟି ବାଛି ଲେଖ ।

(କ) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣର ପ୍ରବନ୍ଧ କିଏ ?

- (i) ଅର୍ଣ୍ଣତାଲକ୍ (ii) ସ୍କିନର୍
- (iii) ବନ୍ଦୁରା (iv) ଝାଟ୍ସନ୍

(ଖ) ନିମ୍ନ ପଦ କେଉଁ ପ୍ରକ୍ରିୟା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ନୁହେଁ ?

- (i) ମନଯୋଗ ପ୍ରକ୍ରିୟା (ii) ପୁନରୁତ୍ପି ପ୍ରକ୍ରିୟା
- (iii) ପୁନର୍ବଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟା (iv) ଉପରୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ନୁହେଁ

୭. ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ ।

- (କ) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ କହିଲେ ତୁମେ କ'ଣ ବୁଝ ?
- (ଖ) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଗୋଟିଏ ମନସ୍ତା୍ଵିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- (ଗ) ନମୁନା ପ୍ରତିରୂପକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ଏକ ଉପାଦାନର ନାମ ଲେଖ ।

୮. ଜ୍ଞାନ ରଚନା ହିଁ ଶିକ୍ଷଣ- ଏହା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା କେଉଁ ତ ୍ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ଅଟେ ।

- (କ) ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟାତ ୍
- (ଖ) ପ୍ରଜନ୍ମ- ପ୍ରମାଦ ତ ୍
- (ଗ) ରଚନାବାଦ ତ ୍
- (ଘ) ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଅନୁବନ୍ଧିତ ଅନୁକ୍ରିୟା ଶିକ୍ଷଣତ ୍

୯. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ ।

- (କ) ଶିକ୍ଷଣର ନୂତନ ସଂଜ୍ଞା ଓ ପୁରାତନ ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
- (ଖ) ଶିଶୁ କୈନ୍ଦ୍ରୀକ ଶିକ୍ଷଣ ତ ୍କୁ ନିଜ ଭାଷାରେ ବୁଝାଅ ।

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ଶିକ୍ଷାର ସାଂପ୍ରତିକ ସମସ୍ୟାବଳୀ

ପୃଷ୍ଠଭୂମି :

ଆମ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଦେଶର ଅନ୍ୟରାଜ୍ୟ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳ ଗୁଡ଼ିକର ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ଦୁଇଗୋଟି ସୋପାନ ରହିଛି; ଯଥା ପ୍ରାଥମିକ ଏବଂ ମାଧ୍ୟମିକ । ଉଭୟ ରାଜ୍ୟ ଓ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ, ବିଦ୍ୟାଳୟ, ଗୋଷ୍ଠୀ, ସମାଜ, ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ସମଗ୍ର ଦେଶର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଧ୍ୟାନ ପ୍ରଦାନ କରୁଛନ୍ତି ।

ସମୟ ତଥା ସମାଜର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଏଥିରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ନୂତନ ଗବେଷଣାଲକ୍ଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିସ୍ତାରଣ ଆମ ସମାଜ ନିମନ୍ତେ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ୟା । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଜନିତ ସମସ୍ୟା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବା ସହିତ, ଜନସଂଖ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଦୀର୍ଘ ମିଆଦୀ ଭିତ୍ତିରେ କରାଯାଇପାରିବ ।

ଠିକ୍ ସେହିପରି ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ସର୍ବଗ୍ରାସୀ ପ୍ରଭାବ ତା'ର କାରଣ ଓ ନିରାକରଣ ପଦ୍ଧତି ସମ୍ପର୍କରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଅବଗତ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରୀୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଏବେ ମଧ୍ୟ 'ଏଡ୍‌ସ୍' ବ୍ୟାଧିର ଉନ୍ମାଦହତା, ନିରାକରଣ ଏବଂ ତା'ର ପ୍ରତିରୋଧ ଓ ପ୍ରତିଷେଧ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଆମର ଦେଶ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାବାଦୀ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହୁବିଧ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛି । ଫଳସ୍ୱରୂପ, ଦେଶର ସଂହତି ପ୍ରତି ବିପଦ ଦେଖାଦେଇଛି । ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ନାଗରିକ ଯେଉଁମାନେ କି ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ କରୁଛନ୍ତି ସେମାନେ ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ଏହାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦ୍ଧତି ସହିତ ଭଲଭାବେ ପରିଚିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାଦାନ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିଅଛି ।

କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ ଶିକ୍ଷିତ ବେରୋଜଗାରୀ ସମସ୍ୟା ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷାର ବୃଦ୍ଧି ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାର ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଯୋଜନାମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଉଅଛି । ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷାର ବୃଦ୍ଧି ଯୋଜନାର ରୂପାୟନରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହି ସମସ୍ୟା ସମୂହର ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ବିଭିନ୍ନ ନୂତନ ଓ ଅଭିନବ ଯୋଜନାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ବହୁବିଧ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଏ । ତାହା ବ୍ୟତୀତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ମୁଖ୍ୟତଃ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷାଗତ ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ଅତିରିକ୍ତ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣତଃ, ପ୍ରାୟତଃ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସମୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଆସୁଛି । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିବା ଉପରୋକ୍ତ କେତେକ ସମସ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

(କ) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

- ଉକ୍ତ ଅଧ୍ୟାୟଟିର ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ :*
- ‘ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା’ ର ଅର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ଦେଶରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ସମ୍ପର୍କିତ ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଯଥା; ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନ ଅଧିକାର, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନାମ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପଞ୍ଜୀକରଣ, ଧାରଣ ଏବଂ ସଫଳତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଅପଚୟ ଓ ଆବଦ୍ଧତାର ଅର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସହିତ ଏହାର କାରଣ ଉଲ୍ଲେଖ କରିପାରିବେ,
 - ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପାଠତ୍ୟାଗର କାରଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପାଠତ୍ୟାଗୀମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କମାଇବା ଏବଂ ପଞ୍ଜୀକରଣ ଓ ସଫଳତାର ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଅଧିକାର, ପଞ୍ଜୀକରଣ ଏବଂ ଧାରଣ ସମ୍ପର୍କିତ ସର୍ବଶେଷ ସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବେ,
 - ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ବାଧାବଧକତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଫଳତାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,
 - ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଓ ଗୁଣାତ୍ମକମାନ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସରକାର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାଧ୍ୟମଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିବା ପଦକ୍ଷେପଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ,

- ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଓ ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ କ’ଣ ତାହା ବୁଝାଇପାରିବେ ।
- ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ଦିଗରେ ରହିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବେ
- ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ଦିଗରେ କି କି ପଦକ୍ଷେପ ନିଆଯାଇପାରିବ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ :

ଭାରତ ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ଅଟେ । ଜାନୁଆରୀ ୨୬, ୧୯୫୦ ମସିହାରେ ଏହା ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ଗଣତନ୍ତ୍ରର ମୂଳଭିତ୍ତି ହେଉଛି ଶିକ୍ଷା । ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ବିକାଶ ସାଧନ କରିଥାଏ । ଗଣତନ୍ତ୍ରର ମୌଳିକ ନୀତି ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ସମାନ ଅଟନ୍ତି । ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ଅଧିକାର ଅଟେ । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଅବସ୍ଥିତି ଓ ସାମାଜିକ-ଅର୍ଥନୈତିକ ବିଭେଦତା ନିର୍ବିଶେଷରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଅଟେ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଯୋଗ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ ଭାରତରେ ନୂଆ ନୁହେଁ । ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଭାରତ ଏ ଦିଗରେ ବିଶେଷ ଉଦ୍ୟମ କରିଆସୁଛି । ଏପରିକି ବୈଦିକ କାଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଗୁରୁକୁଳ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥା ସମସ୍ତଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଶିକ୍ଷା ଶୁଦ୍ରମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନଥିଲା; ମାତ୍ର ବୌଦ୍ଧଯୁଗୀୟ ଓ ଇସ୍ଲାମୀୟ ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷା ସମସ୍ତଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ମାତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ, ରାଜନୈତିକ, ଧାର୍ମିକ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ କାରଣ ହେତୁ ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚି ପାରି ନଥିଲା । ଭାରତରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳରେ ଶିକ୍ଷା ସମସ୍ତଙ୍କ ବ୍ୟତିରେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧନୀକଶ୍ରେଣୀ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟମାନେ ସମସ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ପହଞ୍ଚାଇବା ନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ଅବ୍ୟାହତ ରଖୁଥିଲେ । ଏପରିକି ୧୮୯୩ ମସିହାରେ ବରୋଦାର ତତ୍କାଳୀନ ମହାରାଜା ସାହାଜୀ ରାଓ ସମସ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ ଶିକ୍ଷାକୁ ପହଞ୍ଚାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ମହାରାଜାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମର ସଫଳତାରେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଗୋଖ୍ଲେ ୧୯୧୦ ମସିହାରେ ମହାରାଜାଙ୍କ ବିଧାନ ପରିଷଦରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ଉତ୍ତମ ସହର ଓ ଗ୍ରାମୀଣ ଲରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକ ବିଲ୍ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏହି ବିଲ୍ଟି ସ୍ଵୀକୃତି ଲାଭ କରିପାରି ନଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ବିଲ୍ଟି ବିଠଲ୍ ଭାଇ ପଟେଲଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବମ୍ବେ ବିଧାନ ପରିଷଦରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବିଲ୍ଟିରେ ବମ୍ବେର ପୌରା ଲରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଥିଲା । କୁମଶ ୧୯୩୫ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମୀଣ ଲ ଓ ପୌରା ଲ ଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ତାଙ୍କର ମୁକ୍ତ ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାନୀତି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ଏହାର ସଫଳ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ପାରିନଥିଲା ।

ସ୍ୱାଧୀନୋ ର ଭାରତର ଜାତୀୟ ସରକାର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ମୁକ୍ତ ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଏହା ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଣୟନର ପ୍ରଥମ ୧୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ସେମାନେ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁକ୍ତ ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ଉଚିତ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାନୁଯାୟୀ ୧୯୬୦ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ଆଶା ରଖାଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ୨୦୧୦ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ, ଏପରିକି ଦୀର୍ଘ ଛଅ ଦଶନ୍ଧି ପରେ ମଧ୍ୟ ଆମ ଦେଶ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିପାରିନାହିଁ । ୬ ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ମୁକ୍ତ ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟତୀତ ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନରେ ପଛୁଆ ଓ ଦୁର୍ବଳ ବର୍ଗର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥାମାନ ରହିଛି । ସମ୍ବିଧାନର ୪୮ ଧାରାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ “ରାଷ୍ଟ୍ର ଦୁର୍ବଳ ଶ୍ରେଣୀର ଜନସାଧାରଣ ବିଶେଷତଃ ଅନୁସୂଚୀତ ଜାତି ଓ ଉପଜାତିମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଗତ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶୈକ୍ଷିକ ସୁବିଧାମାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉଦ୍ୟମ କରିବା ଉଚିତ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ୯୩ ତମ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନଟି ୬ ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଂପର୍କରେ ସୂଚାଇଥାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ଜଣାଯାଏ ଯେ ଆମ ଦେଶ ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ହେବା ଦିନ ଯଥା ଜାନୁୟାରୀ ୨୬, ୧୯୫୦ ମସିହାର ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରିଆସୁଅଛି । ଉଭୟ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟର ଜନପ୍ରିୟ ସରକାରଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ନିମନ୍ତେ ବିଧିବଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମ ରଖୁଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ହେତୁ ଆମେମାନେ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିପାରିନାହିଁ ।

୩.୧.୧ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନତାର ତିନିଗୋଟି ମୁଖ୍ୟଦିଗ ରହିଛି ଯଥା : ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରବେଶର ସୁବିଧା, ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ସାର୍ବଜନୀନ ଧାରଣ ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ସଫଳତା । ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରବେଶ କହିଲେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଓ ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ଉପଯୋଗକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଗୋଟି ବିଷୟ ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ଯଥା ସାର୍ବଜନୀନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ନାମ ପଞ୍ଜୀକରଣ । ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଏହି ବିଭିନ୍ନ ଦିଗଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

(କ) ସାର୍ବଜନୀନ ବ୍ୟବସ୍ଥା :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ଏହା ସର୍ବପ୍ରଥମ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବାସସ୍ଥାନଠାରୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତାକୁ ଚଳାବାଟ ମଧ୍ୟରେ ଉଭୟ ନିମ୍ନ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ

ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଏହା ସୁରକ୍ଷିତ ରଖିବ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବା ବୟସର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଗୃହ ନିକଟରୁ ଏକ କିଲୋମିଟର ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ଉଚିତ । ଏହାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ରାଜ୍ୟସରକାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରୁଛନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତିରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜସ୍ୱ ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସୁବିଧା ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଇପାରି ନାହିଁ । ୨୦୧୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଶାର ସମୁଦାୟ ରାଜସ୍ୱ ଗ୍ରାମସଂଖ୍ୟା ୫୧,୩୪୯ ଅଟେ । ୨୦୧୦-୨୦୧୧ ଶିକ୍ଷାବର୍ଷରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସଂଖ୍ୟା ଯଥାକ୍ରମେ ୩୬୬୪୨ ଏବଂ ୨୦୫୯୭ ଅଟେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ୧୯୪୭-୪୮ ମସିହାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସଂଖ୍ୟା ଯଥାକ୍ରମେ ୬,୮୧୪ ଏବଂ ୨୮୬ ଥିଲା ବେଳେ ୧୯୫୦-୫୧ ମସିହାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସଂଖ୍ୟା ଯଥାକ୍ରମେ ୯.୮୦୧ ଏବଂ ୫୦୧ ଥିଲା (ଉତ୍ସ : ଯୁନିସେପ୍ ଆ ଲିକ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଓଡ଼ିଶା) ଏହି ପରିସଂଖ୍ୟାନାତ୍ମକ ତଥ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ପୂର୍ବରୁ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଯଦିଓ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରସାର ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ପଦକ୍ଷେପ ନିଆଯାଇଛି, ତା ସତ୍ତ୍ୱେ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜସ୍ୱ ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇପାରି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମନ୍ତେ ଜନସଂଖ୍ୟା ଭିତ୍ତିରେ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମ ପ୍ରଚଳନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବିକଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାବରେ ଅଣ-ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷା (ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚଳିତ ନୁହେଁ), ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା ଏବଂ ବିକଳ ଓ ଅଭିନବ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଅଛି । ଏହି ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧାରୁ ପାଠପଢ଼ା ଛାଡ଼ିଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଆଦୌ ଯାଇନଥିବା ପିଲାମାନେ ଉପକୃତ ହେଉଛନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇଗୋଟି ନୂତନ ଯୋଜନା ରାଜ୍ୟରେ ୨୦୦୦ ମସିହାରୁ ଅଣଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଯୋଜନାର ବିକଳ ଭାବେ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଛି ।

(ଖ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ନାମଲେଖା (ପଞ୍ଜୀକରଣ) :

ସାମ୍ବିଧାନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାନୁଯାୟୀ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁ ପ୍ରାଥମିକ ବା ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇବା ଉଚିତ । ଏହା ସାର୍ବଜନୀନ ବା ବ୍ୟାପକ ପଞ୍ଜୀକରଣର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ । ସାଧାରଣତଃ ଏହି ବୟସରେ ଶିଶୁମାନେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥାନ୍ତି । ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତି ୧୯୮୬ ଏବଂ ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଶୋଧିତ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୯୨ରେ ଆଲୋଚିତ ୧୦ +୨ +୩ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାନୁଯାୟୀ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଦୁଇଗୋଟି ସ୍ତର ସୋପାନ ରହିଛି । ଏହା ହେଉଛି ପ୍ରଥମରୁ ପାଞ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ତରରୁ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାନୁଯାୟୀ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ମାଧ୍ୟମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ମାତ୍ର ଯଥାଶୀଘ୍ର ଏହାକୁ ଏହାର ଗଠନମୂଳକ ଓ ପ୍ରଶାସନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପରିସରକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ଆଶା କରାଯାଏ ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ସମସ୍ତ ଶିଶୁମାନଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଞ୍ଜୀକରଣ ବା ନାମଲେଖାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ।

ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିଶୁମାନଙ୍କର ପଞ୍ଜୀକରଣ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଅନୁମୋଦିତ ବୟସ ସୀମା ଅନୁଯାୟୀ ସମଜାତୀୟତା ରକ୍ଷା କରିବା ଉଚିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ୬ରୁ ୧୧ ବର୍ଷ ବୟସର ଶିଶୁମାନେ ନାମଲେଖାଇବା ସହିତ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ୧୨ ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ଶିଶୁମାନେ ନାମଲେଖାଇବା ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଅନେକ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏହି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ବୟସସୀମା ଠାରୁ କମ୍ ବା ଅଧିକ ବୟସର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନାମ ଲେଖାଇଥିବା ଦେଖାଯାଇଥା'ନ୍ତି । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ସମ୍ବଦାୟ ପଞ୍ଜୀକୃତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ, ଦୁଇ ପ୍ରକାର ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ତଥ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ତଥ୍ୟ ସାଧାରଣତଃ ବୟସାନୁସାରେ ପ୍ରକୃତ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ (Net Enrolment Ratio - NER) ଏବଂ ସାମଗ୍ରିକ ବା ସ୍ଥୂଳ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ (Gross Enrolment Ratio - GER) ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ବୟସସୀମାର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବିରୁଦ୍ଧକୁ ନନେଇ ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ ନାମଲେଖାଇଥିବା ସବୁ ବୟସର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ନେଇ “ସ୍ଥୂଳ ନାମଲେଖାଅନୁପାତ” ହିସାବ କରାଯାଇଥାଏ ।

କୌଣସି ଏକ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସାମଗ୍ରିକ ବୟସାନୁସାରେ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ (GER) କହିଲେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମଲେଖାଇଥିବା ସମ୍ବଦାୟ ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପିଲା ଯୋଗାଉଥିବା ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଥିବା ୬ରୁ ୧୧ ବର୍ଷ ବୟସର ସମସ୍ତ ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାର ଅନୁପାତକୁ ବୁଝାଇ ଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ମନେକରାଯାଉ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମଲେଖାଇଥିବା ସମସ୍ତ ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା (N_1) ଏବଂ ସେହି ଗୋଷ୍ଠୀର ୬ରୁ ୧୧ ବର୍ଷ ବୟସର ସମ୍ବଦାୟ ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା N_2 , ତେବେ ବିଦ୍ୟାଳୟଟିର ସାମଗ୍ରିକ ବୟସାନୁସାରେ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ (GER) = $\frac{N_1}{N_2} \times 100$: ସାଧାରଣତଃ ଏହି ଅନୁପାତଗୁଡ଼ିକ ଶତକଡ଼ା ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି କ୍ରମରେ ସାମଗ୍ରିକ ବୟସାନୁସାରେ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ ଶିକ୍ଷାମଣ୍ଡଳ, ଜିଲ୍ଲା ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରିବ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ସାମଗ୍ରିକ ବୟସାନୁସାରେ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତର ଶତକଡ଼ା ୨୦୦୦ ମସିହା ଶିକ୍ଷାବର୍ଷରେ ଯଥାକ୍ରମେ ୯୯.୬% (ବାଳକ ୯୯.୫୯% ଏବଂ ବାଳିକା ୯୯.୬%) ଏବଂ ୧୦୫.୫% (ବାଳକ ୧୦୫.୮% ଏବଂ ବାଳିକା ୧୦୫.୦%) ଅଟେ । (ଉତ୍ସ : ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ, ଓଡ଼ିଶା ସରକାର)

କୌଣସି ଏକ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବୟସାନୁସାରେ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ କହିଲେ ବିଦ୍ୟାଳୟଟିରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିବା ୬ରୁ ୧୧ ବର୍ଷ ବୟସର ସମସ୍ତ ପିଲା ସଂଖ୍ୟା ଏବଂ ସଂପୃକ୍ତ ଗୋଷ୍ଠୀର ବାସ କରୁଥିବା ସେହି ବୟସ ସୀମାର ସମ୍ବଦାୟ ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାର ଅନୁପାତକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଏହି ଅନୁପାତ ସାଧାରଣତଃ ଶତକଡ଼ା ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ମନେକରାଯାଉ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଞ୍ଜୀକୃତ ୬ରୁ ୧୧ ବର୍ଷ ବୟସର ସମ୍ବଦାୟ ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା N_1 ଏବଂ ସଂପୃକ୍ତ ଗୋଷ୍ଠୀର ବସବାସ କରୁଥିବା ସେହି ବୟସ ସୀମାର ସମ୍ବଦାୟ ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା N_2 , ତେବେ ବିଦ୍ୟାଳୟଟିର ବୟସାନୁସାରେ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ = $\frac{N_1}{N_2} \times 100$ ଅଟେ । ଏହି କ୍ରମରେ

ବୟସାନୁସାରେ ନାମଲେଖା ଅନୁପାତ ଶିକ୍ଷାମଣ୍ଡଳ, ଜିଲ୍ଲା, ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ସମଗ୍ର ଦେଶ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

୨୦୧୧ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପଞ୍ଜୀକୃତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଯଥାକ୍ରମେ ୬୧.୫୧ ଲକ୍ଷ (୩୧.୨୬ ଲକ୍ଷ ବାଳକ ଓ ୩୦.୨୬ ଲକ୍ଷ ବାଳିକା) ଏବଂ ୨୬.୮୮ ଲକ୍ଷ (ବାଳକ ୧୩.୭୮ ଲକ୍ଷ ଓ ବାଳିକା ୧୩.୧୧ ଲକ୍ଷ) ଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଷ୍ଠୀର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଇଛି ।
(ଉତ୍ସ: ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ, ଓଡ଼ିଶା ସରକାର)

(ଗ) ସାର୍ବଜନୀନ ଧାରଣ :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ସାର୍ବଜନୀନ ଧାରଣ କହିଲେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପିଲାଙ୍କୁ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଧାରଣ କରି ବା ଧରି ରଖିବାର କ୍ଷମତାକୁ ବୁଝାଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି, ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମଲେଖାହେଉଥିବା ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶତକଡ଼ା କେତେ ଜଣ ପିଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହନ୍ତି ଓ କେତେକ ପିଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ ସାର୍ବଜନୀନ ଧାରଣ ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଟେ । ମାତ୍ର ସାଧାରଣତଃ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ ଯେ ଯେତେ ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ପଞ୍ଜୀକରଣ କରିଥାନ୍ତି, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ସଫଳତାର ସହିତ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରିନଥାନ୍ତି । ଏହି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଅଧାରୁ ପାଠ ଛାଡ଼ିଦେଇଥାନ୍ତି ବା ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀରେ ବାରମ୍ବାର ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ବା ଫେଲ୍ ହୋଇ ରହିଯାଆନ୍ତି । ଆବଶ୍ୟକ ସାଧାରଣତଃ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀରୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହେବାରେ ବିଫଳତାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସରକାରଙ୍କ ନିୟମାନୁଯାୟୀ କୌଣସି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ତା'ର ଫଳାଫଳ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆବଶ୍ୟକ କରି ରଖାଯାଉନାହିଁ । ଏହି ନିୟମାନୁଯାୟୀ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାହେଉଥିବା ଜଣେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଯଦି ଅଧାରୁ ପାଠ ନଛାଡ଼େ ତେବେ ସେ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ, ଏହିପରି ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିନା ବାଧା ବିଘ୍ନରେ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରିଥାଏ । ମାତ୍ର ଏହି ନିୟମ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାଦାନ ପରେ ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷା ନ କରିବା ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ସୁରୁ୍ୟ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପରେ ନିୟମିତ ଭାବରେ ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷା ଆୟୋଜନ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ବଳବତ୍ତର ରହିଛି । ଏହି ପରୀକ୍ଷାର ଫଳାଫଳ କେବଳ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଟିର ଶିକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତା ଭିତ୍ତିକ ବିକାଶ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ପୂର୍ବେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆବଶ୍ୟକ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଥିଲା । ଅତୀତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଶେଷରେ ଖୁବ୍ କମ୍ ସଂଖ୍ୟକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ରହୁଥିଲେ । ଏହି ବିଫଳତା ହେତୁ, ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇ ରହିଯାଉଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଏହି ଆବଶ୍ୟକତା କେବଳ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରେ ନାହିଁ; ବରଂ ଶିକ୍ଷାରେ ଏହା ଅପଚୟକୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏହି

ଧରଣର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଥାଏ ବା ଅର୍ଥ ବରାଦ କରାଯାଇଥାଏ, ତାହା ଏହି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସକରାତ୍ମକ ପ୍ରଭାବ ପକାଇପାରେ ନାହିଁ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉଥିବା ଅପଚୟ କେବଳ ଆବଶ୍ୟକ ହେତୁ ଦେଖାଯାଇନଥାଏ । ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଆବଶ୍ୟକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅଧାରୁ ପାଠ ଛାଡ଼ିବା ହେତୁ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ପାଠତ୍ୟାଗ କହିଲେ, କେତେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ପାଠଛାଡ଼ିବା ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମଲେଖାଇଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ତ୍ୟାଗ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ‘ସାର୍ବଜନୀନ ସଫଳତା’ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସର୍ବନିମ୍ନ ଶିକ୍ଷଣସ୍ତର ହାସଲ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଚାର କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ନାମଲେଖାଇଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଟିଏ ସଫଳତାର ସହିତ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରିବା ଉଚିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଟି ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତର ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଶିକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତା ସମୂହକୁ ହାସଲ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏହି ସଫଳତା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟସୀମା ମଧ୍ୟରେ ହାସଲ କରିବା ଆଶା କରାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟସୀମା ମଧ୍ୟରେ ସଫଳତାର ସହିତ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ କରିବା ଉଚିତ ।

ଯଦି କୌଣସି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି, ତେବେ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକଶିକ୍ଷା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିପାରି ନଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ଯେ, ଅନେକ ଶିଶୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ପାଠପଢ଼ା ତ୍ୟାଗ କରିଥାନ୍ତି ଏହା ଫଳରେ ଅପଚୟ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପଚୟ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ଯେଉଁସବୁ ସମସ୍ୟାମାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ରହିଛି । ଅପଚୟ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ନିମନ୍ତେ ଅନେକ କାରଣ ଦାୟୀ; ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

୩.୧.୨ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା :

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ଯେ ଭାରତ ପରି ଏକ ବିକାଶଶୀଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ନିମନ୍ତେ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଅତୀବ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ଭାରତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉନ୍ନତ ଦେଶମାନଙ୍କର ସମକକ୍ଷ ହେବା ନିମନ୍ତେ, ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ହାସଲ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅହରହ ଉଦ୍ୟମ କରିଆସୁଅଛି । ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଆୟୋଗ (୧୯୬୪-୬୬)ଙ୍କ ମତରେ ଜାତୀୟ ବିକାଶ ଓ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଶର ପ୍ରଗତି ପରସ୍ପର ସହିତ ବେଶ୍ ଜଡ଼ିତ । ଶିକ୍ଷା ହିଁ ଜାତୀୟ ବିକାଶର ମାଧ୍ୟମ ଅଟେ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ତରର ଜାତୀୟ ବିକାଶ ହାସଲ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଦେଶ ଏକ ଶିକ୍ଷିତ ଏବଂ ଚେତନାସମ୍ପନ୍ନ ସମାଜ ଗଠନ କରିବା ଉଚିତ । ସମସ୍ତେ ଏକ ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ଉଚିତ ।

ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିକଟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପହଂଚା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଉପରୋକ୍ତ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥାମାନ ରହିଛି । ଦେଶକୁ ଏହାର ସାମ୍ବିଧାନିକ ପ୍ରତିବନ୍ଧତାକୁ ପୂରଣ କରିବାକୁ ହେବ । ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଣୟନର ପ୍ରଥମ ୧୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁଙ୍କୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ନିମନ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଅଧାରୁ ପାଠତ୍ୟାଗ କରିବାର କାରଣ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଉଭୟ ଆବନ୍ଧତା ଏବଂ ପାଠତ୍ୟାଗ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପତୟକୁ ପ୍ରଶୟ ଦେଇଥାଏ । ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେହେତୁ ସରକାରଙ୍କ ନିୟମାନୁଯାୟୀ କୌଣସି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଏକାଧିକ ବର୍ଷ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀରେ ରଖାଯାଇନାହିଁ, ତା’ ସତ୍ତ୍ୱେ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପାଠତ୍ୟାଗ ହେତୁ ଅପତୟ ବହୁଳ ଭାବରେ ଦେଖାଯାଉଛି ।

କିନ୍ତୁ ୨୦୧୦-୧୧ ମସିହାରେ ପ୍ରାଥମିକ ସୋପାନରେ ସମୁଦାୟ ପାଠତ୍ୟାଗୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଶତକଡ଼ା ୪.୯ ୨ ରୂପେ ଆକଳନ କରାଯାଇଛି (ବାଳକ ୪.୭୫% ଏବଂ ବାଳିକା ୫.୦୯%) । (ଉତ୍ସ : ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ, ଓଡ଼ିଶା ସରକାର)

ଏହି ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ତଥ୍ୟ ସୂଚାଇଦିଏ ଯେ ପାଠତ୍ୟାଗୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବରେ ଧୀରେ ଧୀରେ କମି କମି ଯାଉଛି । ଏହି ସଂଖ୍ୟା ୧୯୯୩ ରୁ ୨୦୧୧ ମସିହା ମାତ୍ର ଅଠବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ୫୦.୧୪% ରୁ ୧୪.୯୨% କୁ କମିଯାଇଛି ।

(ଘ) ସାର୍ବଜନୀନ ସଫଳତା :

ସାର୍ବଜନୀନ ସଫଳତା କହିଲେ ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସ୍ଥିରାକୃତ ଶିକ୍ଷଣସ୍ତର ହାସଲ କରିବାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସଫଳତା କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସର୍ବନିମ୍ନ ଶିକ୍ଷଣସ୍ତରକୁ ହାସଲ କରିବାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ, ଯଥା ସାର୍ବଜନୀନ ଅଧିକାର ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ସଫଳତା । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ଯେ, ସାର୍ବଜନୀନ ଅଧିକାର କହିଲେ ୬ ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସେମାନେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବା ଉଚିତ । ମାତ୍ର ସାର୍ବଜନୀନ ଅଧିକାର ସହିତ, ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାର୍ବଜନୀନ ସଫଳତା ନିମନ୍ତେ ଆମେମାନେ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ଅତୀବ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ସ୍ୱାଧୀନତାର ପା ଦଶନ୍ଧି ପରେ ମଧ୍ୟ ଦେଶ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିନାହିଁ ।

ଜାତୀୟ ବିକାଶଧାରାକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ଯେ, ଶିକ୍ଷା ଜାତୀୟ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଏକ ନିର୍ଣ୍ଣୟାତ୍ମକ ଭୂମିକା ଅବଲମ୍ବନ କରିଥାଏ । ଏକ

ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶ ଏହାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ଉ ମରୁପେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ମାନବ ସମାଜର ମୁକ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷା ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଅଟେ । ଏହା ମାନବକୁ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଅଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଅଜ୍ଞାନତାରୁ ମୁକ୍ତି ଦିଏ । ଏହା ମାନବର ହୃଦୟକୁ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ସହିତ ମୁକ୍ତିର ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥାଏ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଅତୀତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।

ଏକ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ଏହାର ଜନସାଧାରଣ ଦକ୍ଷ, ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ, ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ଏବଂ ଆର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସ୍ୱାଧୀନ ବା ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ ହେବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ଗୌଣ ମନେ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନା ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଆମ ଦେଶ ଭାରତ ଏବଂ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପଦକ୍ଷେପମାନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁସବୁ ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ୟାମାନ ରହିଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

୩.୧.୩ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଫଳତାର ବିଭିନ୍ନ କାରଣ :

ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁବିଧ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏହାର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ କାରଣମାନ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ । କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମସ୍ୟା ପ୍ରାୟତଃ ଭାରତର ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଓ କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅ ଜମାନଙ୍କରେ ସାଧାରଣ ଭାବେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ଏହି ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ।

(A) ଶିକ୍ଷାଗତ କାରଣ :

ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକଶିକ୍ଷାର ଶିକ୍ଷାଗତ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ନିମ୍ନସ୍ତରର ଅଧ୍ୟାପନା, ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗର ଅଭାବ, ଏବଂ ଉପଯୁକ୍ତ ମାର୍ଗଦର୍ଶନର ଅଭାବ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶୈକ୍ଷିକ ସମସ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

(i) ନିମ୍ନମାନର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସୁବିଧାସୁଯୋଗ :

ଆମର ଅନେକ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଦୁର୍ବଳ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ବିଶେଷ ନଥାଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେଗୁଡ଼ିକର ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ବାତାବରଣ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ନିମ୍ନମାନର ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ କହିଲେ ମୁଖ୍ୟତଃ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୃହର ଅଭାବ, ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ବସିବା ସ୍ଥାନର ଅଭାବ, ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ଅଭାବ, ଖେଳପଡ଼ିଆ ଓ ଖେଳ ସରଞ୍ଜାମର ଅଭାବ ଓ ପାନୀୟ ଜଳଯୋଗାଣର ଅଭାବ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଏହିସବୁ ଅଭାବ ହେତୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ଚାହଁ ନ’ଥାନ୍ତି ଏବଂ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ସେମାନଙ୍କର ପିତାମାତାମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ

ପଠାଇବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିନଥା'ନ୍ତି । ଏହିସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅଭାବ ବିଶେଷକରି ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀର ଅଭାବ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନାର ଗୁଣାତ୍ମକମାନ ମଧ୍ୟ ହ୍ରାସ କରିଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅଭିନବ ଯୋଜନା ଯଥା ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା, ନିଶ୍ଚିତ ଶିକ୍ଷାଯୋଜନା, ବିକଳ ଓ ଅଭିନବ ଶିକ୍ଷାଯୋଜନା ଏବଂ ସର୍ବଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନଗୁଡ଼ିକର ସଫଳ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଅବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟାପକ ଗୁଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ଦ୍ଧନମାନ ସଂଗଠିତ ହେଉଛି ।

(ii) ନିମ୍ନମାନର ଅଧ୍ୟାପନା :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଶିକ୍ଷାଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଏବଂ ସୀମିତ ବିଷୟଭିତ୍ତିକ ଜ୍ଞାନ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦାୟୀ ଅଟେ । ଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭୁଲ୍ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହି ସମସ୍ୟା ବହୁଗୁଣିତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଶିକ୍ଷକନିଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ବୃତ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଓ ସେମାନଙ୍କର ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରାଧ୍ୟାୟ ପ୍ରଦାନ ନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏ ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟା ଦେଖାଯାଉଛି । ଶିକ୍ଷକ ଚୟନ ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ, ଅଭିରୁଚି ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉପଯୋଗୀ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଗୁଣାବଳୀକୁ ପ୍ରାୟତଃ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉନାହିଁ ।

ବର୍ଦ୍ଧମାନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣପ୍ରାପ୍ତ ଶିକ୍ଷକ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଦାନର ଗୁଣାତ୍ମକମାନ ଆଶାନ୍ୱରୁପ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଏହାର ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଗୋଟି କାରଣ ଥାଇପାରେ ଯଥା, ଦୁର୍ବଳ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବା ଶିକ୍ଷକ ଚୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତ୍ରୁଟି ଓ ଅବ୍ୟବସ୍ଥା । ପୁନଶ୍ଚ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ ରତାୟୀ ମନୋଭାବର ଅଭାବ ଏହି ସମସ୍ୟାକୁ ବହୁଗୁଣିତ କରିଥାଏ ।

(iii) ତ୍ରୁଟିଯୁକ୍ତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଫଳତା ପାଇଁ ଦୁର୍ବଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହିତ, ତ୍ରୁଟିଯୁକ୍ତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଦାୟୀ ଅଟେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ, ଅଭିଭାବକ ଏବଂ ସମାଜର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପୂରଣ କରିପାରୁ ନଥିବା ସମ୍ଭବରେ ସାଧାରଣତଃ ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକତାଭିତ୍ତିକ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏଥିରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଅବଶ୍ୟ ଏ ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ ଜାରି ରହିଛି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକଳ୍ପ ତଥା ଯୋଜନା ଯଥା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା, ସର୍ବ ଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ, ନୂଆନୂଆ ଶିକ୍ଷାଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ, ଶିକ୍ଷିକାମାନଙ୍କ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୃତ୍ତିଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ନୂତନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ସହିତ ଅବଗତ କରିବା ସହିତ, ସେମାନଙ୍କର ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧି କରାଯିବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଉଅଛି । କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟା ଯଥା; ତାଲିମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରୂପାୟନରେ ଅବ୍ୟବସ୍ଥା, ଉପଯୁକ୍ତ ନିରୀକ୍ଷଣର ଅଭାବ, ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ପ୍ରଶାସକମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚ ରତାୟୀ ମନୋଭାବର ଅଭାବ ଏବଂ ଉପଯୁକ୍ତ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ କାର୍ଯ୍ୟର ଅଭାବ ହେତୁ ଉପରୋକ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଖୁଦୃଶିଆ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ସଂଘଟିତ ହୋଇପାରୁନାହିଁ ।

(iv) ଭାଷାଗତ ସମସ୍ୟା :

ସାଧାରଣତଃ ଆଦିବାସୀବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ନିମ୍ନ ଭାଷାଗତ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କର ଭାଷା ସହିତ ପରିଚିତ କରାଇବା ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କର ଭାଷା ଏବଂ ଜୀବନଧାରଣ ପ୍ରଣାଳୀ ସହିତ ଶିକ୍ଷକମାନେ ପରିଚିତ ନଥିବାରୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଆଦିବାସୀବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପିତାମାତା ଏବଂ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭାଷା ବିଦେଶୀ ଭାଷା ସଦୃଶ ପ୍ରତୀକ୍ଷା ହୋଇଥାଏ । ଏତଦ୍ୱ୍ୟତୀତ ଶିକ୍ଷକମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଦୂରସ୍ଥାନରୁ ଆସିଥିବାରୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ନିକଟ ଆଦିବାସୀ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ରହିବା ସମସ୍ୟା ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

(B) ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା :

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ଯଥା; ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ଅଭିଭାବକଙ୍କ ନିରକ୍ଷରତା, ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହାନିମନ୍ୟତା, ବାଲ୍ୟ ବିବାହ, ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ, ପୁଅ ଏବଂ ଝିଅଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ, ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ସୁସମ୍ପର୍କର ଅଭାବ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । କେତେକ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

(i) ଅଭିଭାବକଙ୍କ ନିରକ୍ଷରତା :

ଏବେ ମଧ୍ୟ ଆମ ରାଜ୍ୟ ତଥା ଦେଶର ଗ୍ରାମୀଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏବଂ ଆଦିବାସୀବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅଧିକାଂଶ ବ୍ୟକ୍ତି ନିରକ୍ଷର ଅଟନ୍ତି । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନରେ ସେମାନେ ଶିକ୍ଷାର ମୂଲ୍ୟ ବୁଝିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ବର୍ତ୍ତମାନ ସାକ୍ଷରତା ହାର ୭୩.୪୫ ପ୍ରତିଶତ ଅଟେ (୬ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ବାଦ୍ ଦେଇ) । ସାକ୍ଷରତାର ଶତକଡ଼ା ହାର ପୁରୁଷମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ୧୨.୪୦ ଏବଂ ମହିଳାମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ୬୪.୩୬ ଅଟେ । (ଉତ୍ସ : ଭାରତର ଜନଗଣନା ରିପୋର୍ଟ, ୨୦୦୧) । ନିରକ୍ଷର ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ନଥିବାରୁ ସେମାନେ ପ୍ରାୟତଃ ସେମାନଙ୍କର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରେରଣ କରିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତିନା ।

(ii) ବାଲିକା ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ଅନାଗ୍ରହ :

ସମାଜର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଲୋକେ ବାଲିକା ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତିନା । ସେମାନେ ବାଲିକା ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର କନ୍ୟା ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ବାଲ୍ୟବିବାହ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀର ଅଭିଭାବକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଝିଅମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପ୍ରେରଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତିନା । ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୟସ୍କା ଝିଅମାନେ ବାଳକମାନଙ୍କ ସହିତ ଏକତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ନିମନ୍ତେ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସାଧାରଣତଃ ଏ ପ୍ରକାର ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ନିମ୍ନଜାତିର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

(iii) ଜାତିଗତ ଭାବନା ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ :

ନୀତଜାତିର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନୀତମନାଭାବ ପ୍ରାୟତଃ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାର ଭାବନା ହେତୁ ସେମାନେ ଉଚ୍ଚଜାତିର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସହିତ ସହଜରେ ମିଶିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ଜାତିର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପରି ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିନଥା'ନ୍ତି ।

ଆମ ଦେଶର କେତେକ ଭାଗରେ ଉଚ୍ଚବର୍ଣ୍ଣର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତିଗତ ବିଭେଦତା ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ନିମ୍ନଜାତିର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନକୁ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ମର୍ଯ୍ୟାଦାହାନି ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି କ୍ରମରେ, ସେମାନେ ନିମ୍ନଜାତିର ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ପିଲାଙ୍କ ସହିତ ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ନିମନ୍ତେ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ବିଭେଦତା ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାର ବିଭେଦତା ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଗତ ସମାନତା ଅଧିକାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

(iv) ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କର ଅଭାବ :

ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ମଦୁର ଗତି ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କ ଅଭାବ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦାୟୀ ଅଟେ । ଉପଯୁକ୍ତ ଆ ଲିକ ନିରୀକ୍ଷଣର ଅଭାବ ହେତୁ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରାୟତଃ ନିମ୍ନସ୍ତରର ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଦୁର୍ବଳ ସ୍ଥିତି ଓ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ଭି ଭୁମି, ଆ ଲିକ ଅସହଯୋଗ ହେତୁ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

(C) ଅର୍ଥନୈତିକ କାରଣ :

ସାମାଜିକ ଏବଂ ଶୈକ୍ଷିକ ସମସ୍ୟା ବ୍ୟତୀତ, ଆର୍ଥିକ ସମସ୍ୟା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକରୂପେ ପ୍ରତୀକ୍ଷାମାନ ହୋଇଥାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକର ଦୁର୍ବଳ ଆର୍ଥିକ ପରିସ୍ଥିତି ଏବଂ ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଅର୍ଥନୈତିକ ସମସ୍ୟାକୁ ବେଶ୍ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଆବଶ୍ୟକ ଅର୍ଥର ଅଭାବ ହେତୁ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟକ ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉପଯୋଗୀ ଉପକରଣ ଓ ସାମଗ୍ରୀମାନ ଯୋଗାଇ ଦେବାରେ ବିଶେଷ ସମସ୍ୟାମାନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଅନେକ ପ୍ରାଥମିକ ଏବଂ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ଖୋଲା ଆକାଶ ତଳେ ଏପରିକି କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥାଏ । କ୍ଷଷ୍ଟ ସର୍ବଭାରତୀୟ ଶୈକ୍ଷିକ ସର୍ବେକ୍ଷଣ

ଆମ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ଏଭଳି ଅବସ୍ଥା ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ଯଥାଯଥ ପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ ଯେତିକି ଅର୍ଥ ଆବଶ୍ୟକ, ତା'ଠାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ ବ୍ୟୟବରାଦ ହେତୁ ହୋଇଅଛି । ଅଧୁନା ରାଜ୍ୟ ସରକାର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସମସ୍ତ ପରିଚାଳନା ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । କେତେକ ବେସରକାରୀ ସଂସ୍ଥାକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ପ୍ରାୟତଃ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଯଦିଓ ସରକାର ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟତଃ ଶତକଡ଼ା ୫୦ ଭାଗ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟୟ କରିଥାନ୍ତି, ତା'ସତ୍ତ୍ୱେ

ଏହା ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିପାରି ନଥାଏ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ବହୁତ ଅଳ୍ପ ବ୍ୟୟବରାଦ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଏହାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପରିମାଣର ବ୍ୟୟବରାଦ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ । ଏହା ଫଳରେ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ଭିତ୍ତିଭୂମିର ଅଭାବ ଲାଗି ରହିବା ସହିତ ଆବଶ୍ୟକ ମାତ୍ରାର ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ଏବଂ ପରିମାଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ମାତ୍ରାର ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ୧୯୮୬ ମସିହାରେ ପ୍ରଣୀତ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତିରେ କେତେକ ଫଳପ୍ରସ୍ତ ସୁପାରିଶମାନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ, ରାଜ୍ୟସରକାରଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ବଜେଟ୍ ଏକ ସିଂହଭାଗ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରଦାନ, ରଘୁନୀ କର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ବେସରକାରୀ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ପ୍ରଦାନ କରିବା, ଭୂରାଜସ୍ୱ ଏବଂ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟିର ଗୃହ ଟିକସ ଉପରେ ଅତିରିକ୍ତ ଟିକସ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଇତ୍ୟାଦି ଅଟେ । ଏତଦ୍ୱ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯଥା ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଅନୁଷ୍ଠାନର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ସାହାଯ୍ୟ, ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହାଯ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଆର୍ଥିକ ଉତ୍ସର ବିକାଶ ଯଥା ଅର୍ଥକର ବୃକ୍ଷରୋପଣ, ମାଛଝାସ, କୃଷି ଇତ୍ୟାଦି ମାଧ୍ୟମରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆର୍ଥିକ ମାନଦଣ୍ଡର ଉନ୍ନତି କରାଯାଇପାରିବ । ଗ୍ରାମ ଯତର ସାହାଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରାଯାଇପାରିବ । ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷକ, ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କମିଟି, ବିଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀର ନେତା ଏବଂ ପ ଯତର ବିଭିନ୍ନ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ତ୍ୟାଗପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ସରକାର ମଧ୍ୟ ଏ ଦିଗରେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ଉଚିତ । ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏ ସମସ୍ତ ପଦକ୍ଷେପମାନ ଗ୍ରହଣ ନ କଲେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଏକ ସୁଦୂରପ୍ରସାରୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇ ରହିଯିବ ।

(D) ପ୍ରଶାସନିକ କାରଣ :

ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ କାରଣ ବ୍ୟତୀତ, ଅନେକ ପ୍ରକାର ପ୍ରଶାସନିକ ସମସ୍ୟାମାନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ୟାମାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏହି ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାଗତ ସମସ୍ୟାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ଶୈକ୍ଷିକ ପ୍ରଶାସନ ସହିତ ଜଡ଼ିତ କେତେକ ପ୍ରଶାସନିକ ସମସ୍ୟାମାନ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

(i) ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ନିରୀକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କିତ କାରଣ :

ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରଶାସନିକ ସମସ୍ୟାମାନ ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ନିରୀକ୍ଷଣ ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ବର୍ତ୍ତମାନର ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଅଧୋଗତି କେବଳ ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ନିରୀକ୍ଷଣ ଜନିତ ତ୍ରୁଟି ଯୋଗୁଁ ହେଉଛି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ନିରୀକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସୁଚ୍ଚରୂପେ ସମ୍ପାଦନ ହୋଇପାରୁନାହିଁ । ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ନିରୀକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ନିଯୁକ୍ତ ନିରୀକ୍ଷକମାନେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିବା ହେତୁ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ନିରୀକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ସେମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ଧ୍ୟାନ ପ୍ରଦାନ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିବା ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକୁ ସେମାନେ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ଦେଇ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଉପଯୁକ୍ତ ନିରୀକ୍ଷଣର ଅଭାବ ହେତୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ହେଲା କରିବା ସହିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ସୁଚ୍ଚରୂପେ ସମ୍ପାଦନ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

(ii) ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତି :

ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ବିନା କାରଣରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହିଥା'ନ୍ତି । ଏହା କେବଳ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ନିୟମିତ ନିରୀକ୍ଷଣର ଅଭାବ ହେତୁ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକ କିଭଳି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି, ତାହା ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସ୍ଥାନୀୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥାଏ । ଅବଶ୍ୟକ ସମ୍ପାନ ଏ ପ୍ରକାର ସ୍ଥିତିରେ କେତେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣାଯାଇଛି । ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ଯେଉଁ ପରିବେଶରେ ରହିଥାଏ, ସେଠାକାର ସ୍ଥାନୀୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମଧ୍ୟରେ ସୁସମ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟ ନ ଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାର ସ୍ଥାନୀୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣର ଅଭାବ ହେତୁ, ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛାନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିଜନିତ ସମସ୍ୟା ସହିତ, କେତକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ବିଳମ୍ବ ଉପସ୍ଥାନ ସମ୍ପର୍କିତ ସମସ୍ୟାମାନ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ଏ ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ପରିବର୍ତ୍ତନମାନ ସଂଗଠିତ ହେଉଅଛି । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ସ୍ଥାନୀୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ନିମନ୍ତେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମରେ ଗ୍ରାମ ଶିକ୍ଷା କମିଟିମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଛି ।

(iii) ଶିକ୍ଷକନିଯୁକ୍ତି ସମ୍ପର୍କିତ ଅନିୟମିତତା :

ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ସହରା ଲ ଏବଂ ଉ ମ ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଥିବା ଗ୍ରାମା ଲ ମାନଙ୍କରେ ଅବସ୍ଥିତ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇବାବେଳେ, ଉ ମ ଯୋଗାଯୋଗ ନଥିବା ଗ୍ରାମା ଲ ଓ ଆଦିବାସୀବହୁଳ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅବସ୍ଥିତ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ଶିକ୍ଷକ ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ ବେଶ୍ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ ମାତ୍ରାରେ ଶିକ୍ଷକ ନଥିବାରୁ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ନାମ ଲେଖାଇବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ନ କରିପାରିବାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ବେଶ୍ ଜଟିଳ । ଏହାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ସହିତ ବିଶେଷ ଭାବେ ସମ୍ପର୍କିତ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ଆହୁରି ଅନେକ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ କାରଣମାନ ରହିଛି, ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏହି କାରଣଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀର ଅନମନୀୟତା, ଶ୍ରେଣୀ ଅଧ୍ୟାପନା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ସଂଖ୍ୟାଠାରୁ କମ୍ ସଂଖ୍ୟକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ନିଯୁକ୍ତି, ଅର୍ଥ ଅଭାବ ହେତୁ ସହ-ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଅଭାବ, ସ୍ଥାନୀୟ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଉପଲକ୍ଷ ଉତ୍ସର ଅନୁପଯୁକ୍ତ ବିନିଯୋଗ, ତୁଟିଯୁକ୍ତ ମୂଲ୍ୟାୟନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ତୁଟିଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ମନରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତି ଭୟାତୁରଭାବ, କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନଭୋଜନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ବିଶୁଦ୍ଧିତ ପରିଚ୍ଛଳନା ଏବଂ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପାଠଛାଡ଼ିଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଅଭାବ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଧାନ ଅଟେ ।

୩.୧.୪ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟ :

ଏହା ଦେଖାଯାଉଛି ଯେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ସମ୍ପର୍କିତ ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆୟତ୍ତମାନେ ଧିରେ ଧିରେ ହାସଲ କରୁଅଛୁ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଉତ୍ତମ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ନାମଲେଖା

ହାର, ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକରେ ନାମ ଲେଖାଉଥିବା ପିଲାମାନଙ୍କର ଦୈନିକ ଉପସ୍ଥାନରେ ବୃଦ୍ଧି, ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହୁଥିବା ପିଲାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହାରରେ ବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଶୈକ୍ଷିକ ଉପଲବ୍ଧିର ମାନରେ ଉନ୍ନତି - ଏସବୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନତାର ପ୍ରଲକ୍ଷଣ । ଏ ସମସ୍ତ ଦିଗରେ ଆମ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଗତି ଖୁବ୍ ଧୀର । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବିକ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି, ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟ ସୁଦ୍ଧା ହାସଲ ହେବା ଉଚିତ । ନିମ୍ନ ଅନୁଲେଖରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ କେତେକ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

(i) ଅଭିଭାବକଙ୍କ ସଚେତନତା, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂରୀକରଣ ଏବଂ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ପ୍ରଦାନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଆମର ଅତୀତ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା, ପ୍ରୌଢ଼ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାକ୍ଷରତା ଅଭିଯାନ, ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଇତ୍ୟାଦି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଉନ୍ନତି ଆଣିଥାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ନୂତନ ଶୈକ୍ଷିକ ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ଗ୍ରାମା ଲ ଓ ଆଦିବାସୀ ବହୁଳ ଅ ଲରେ ପରିଚାଳିତ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂରୀକରଣ ଯୋଜନାମାନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏ ସମସ୍ତ ଶୈକ୍ଷିକ ଓ ଅଣ-ଶୈକ୍ଷିକ ଯୋଜନାମାନ ଉପଯୁକ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱର ସହିତ ପରିଚାଳିତ ହେବା ଉଚିତ କାରଣ ଏହା ପ୍ରୌଢ଼ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ସଚେତନତା ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରୋତ୍ସାହନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ସାମଜର ଅବହେଳିତ ବର୍ଗର ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ମାଗଣାରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଷାକ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରଦାନ ଏବଂ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ସାମାଜିକ ତଳେ ରହିଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ନିମି ବେଶ୍ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ପ୍ରତି ଉପଯୁକ୍ତ ଧ୍ୟାନ ଦେବା ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସେଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତାକୁ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

(ii) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାରେ ପ୍ରବେଶ ନିମନ୍ତେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗର ବିକାଶ :

ଅତୀତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପରିମାଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ନିମି ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଅଛି । ସୁଦୂର ଗ୍ରାମା ଲ ଏବଂ ଆଦିବାସୀ ବହୁଳ ଅ ଲମାନଙ୍କରେ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରି ସବୁ ଗୋଷ୍ଠୀର ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନ କରାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରିବାର କୌଣସି ସୁଯୋଗ ନାହିଁ, ସେହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅଣଆନୁଷ୍ଠାନିକ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରାୟତଃ ୩୦,୦୦୦ ରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଏହିପରି ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ ଓଡ଼ିଶାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ମାତ୍ର ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ସୂଚରୁପେ ସମ୍ପାଦନ କରି ନ ପାରିବା ହେତୁ ୨୦୦୦ ମସିହାରେ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବନ୍ଦ କରିଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏହି ଅଣ-ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଡ଼ା । ଅନୁଯାୟୀ

ଦୁଇଗୋଟି ନୂତନ ଯୋଜନା ଯଥା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା (Education Guarantee Scheme) ଏବଂ ଅଭିନବ ଓ ବିକଳ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା (Alternative and Innovative Education Scheme) ର ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଧାରୁ ପାଠ ଛାଡ଼ିଥିବା ଏବଂ ଆଦୌ ପାଠ ନପଢ଼ିଥିବା ବୟସ୍କ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମ୍ନ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଏହି ଅଭିନବ ଅଣଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ଯାଯାବର ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ଉପଯୋଗୀ ଅଟେ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ ନିମନ୍ତେ ‘ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଫେରିଆସ’, ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳୀନ ଶିବିର, ଆବାସିକ ଶିକ୍ଷା ଶିବିର ଏବଂ କିଶୋରୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷାଯୋଜନା ଇତ୍ୟାଦି ଅଭିନବ ଯୋଜନାମାନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥାଏ । ରାଜ୍ୟର ଯେଉଁସବୁ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରିବାର କୌଣସି ସୁଯୋଗ ବା ସୁବିଧା ନାହିଁ, ସେହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଏହି ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ କରିବା ଉଚିତ । ଏହି ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଉଚିତ ।

(iii) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପରିମାଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ସହିତ, ଏହାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ଯେ, ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଧାରୁ ପାଠ ଛାଡ଼ିବା ଘଟଣା ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ଦୁର୍ବଳ ଭିତ୍ତି ଏବଂ ଦୁର୍ବଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଦାୟୀ ଅଟେ । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସାମଗ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଜବୁତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଅତୀତରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅଭିନବ ଯୋଜନା ଯଥା : ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ନବୀକରଣ, ଗୋଷ୍ଠୀ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ସାର୍ବଜନୀନ ଅଂଶଗ୍ରହଣ ନିମନ୍ତେ ବିକାଶମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନାମଲେଖା ଅଭିଯାନ, କ୍ଷେତ୍ରଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା, କଳାପଟା ଅଭିଯାନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଏହି ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଥିଲା । କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନମୁନା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏହି ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ କରାଯାଇଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତି, ପଠୋପକରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତି, ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ, ଅଭିନବ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ, ଗୋଷ୍ଠୀ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ବୟସ୍କର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଶୈକ୍ଷିକ ଯୋଜନା ଅନୁଯାୟୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ବିକାଶ ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ଯୋଜନା ସମୂହର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଏହି ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକର ସୁଫଳ ବ୍ୟାପକଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରି ନଥିଲା ।

ନିକଟ ଅତୀତରେ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାଙ୍କର ସହାୟତାରେ ୧୯୯୬ ମସିହାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଜିଲ୍ଲାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଏହି ଯୋଜନା ବହୁମୁଖୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ଯଥା ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ଭିତ୍ତିଭୂମିର ବିକାଶ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଆବଶ୍ୟକ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ, ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ସଫଳ ରୂପାୟନ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଏବଂ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସଫଳ ପରିଚାଳନାରେ ଗ୍ରାମଶିକ୍ଷା କମିଟି ମାଧ୍ୟମରେ ଗୋଷ୍ଠୀର ଅଂଶଗ୍ରହଣ ସହିତ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦାୟିତ୍ୱବୋଧ ଏବଂ ସଚେତନତାର ବିକାଶ ଇତ୍ୟାଦି । ଜିଲ୍ଲା

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା ବା ଡି.ପି.ଇ.ପି. ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପଞ୍ଜୀକରଣ, ଧାରଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସଫଳତାର ହାରକୁ ଦ୍ୱିଗୁଣିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରିଥାଏ ।

ଏହି ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଏହାର ତିନିଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ୧୬ଟି ଜିଲ୍ଲା ଯଥା ବଲାଙ୍ଗୀର, ରାୟଗଡ଼ା, ଗଜପତି, କଳାହାଣ୍ଡି ଏବଂ ଡେଙ୍କାନାଳ (ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ); ସମ୍ବଲପୁର, ବରଗଡ଼ ଏବଂ କେଉଁଝର (ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ); ଏବଂ ନବରଙ୍ଗପୁର, ମାଲକାନଗିରି, କୋରାପୁଟ, ନୂଆପଡ଼ା, ସୋନପୁର, ବୌଦ୍ଧ, କନ୍ଧମାଳ ଏବଂ ମୟୂରଭଞ୍ଜ (ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ)ରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଅଛି ।

ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ (ସର୍ବଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ) ପୁରୀ, କଟକ ଏବଂ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ୮ଟି ବ୍ଲକ୍ ଏବଂ ତିନିଟି ପୌରା ଲ ଯଥା କଟକ, ପୁରୀ ଏବଂ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମିଳିତ ଜାତିସଂଘର ପା ଟି ସଂସ୍ଥା ଯଥା ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ଅନ୍ତଃରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଶିଶୁକଲ୍ୟାଣ ପାଣ୍ଡି (United Nations International Childrens Emergency Fund - UNICEF), ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ବିକାଶ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ (United Nations Development Programme - UNDP), ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ଶିକ୍ଷା, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂଗଠନ (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization - UNESCO), ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ଜନସଂଖ୍ୟା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପାଣ୍ଡି (United Nations Fund for Population Activities - UNFPA) ଏବଂ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଶ୍ରମ ସଂଗଠନ (International Labour Organisation - ILO) ଇତ୍ୟାଦି ଗୋଷ୍ଠୀଭିତ୍ତିକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

- ବିଦ୍ୟାଳୟର ସଫଳ ପରିଚାଳନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ ନିମନ୍ତେ ଦକ୍ଷତାର ବିକାଶ ଏବଂ ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା;
- ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଦକ୍ଷତାର ବିକାଶ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତିର ଉପଯୋଗ ଏବଂ
- ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଉପସ୍ଥାନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷଣ ଉପଲବ୍ଧିର କ୍ରମୋନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିର ବିକାଶ ।

ଯେଉଁ ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକରେ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇନାହିଁ ସେହି ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକରେ ସର୍ବଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ ଯୋଜନାରେ ଏହି ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଛି ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିବା ଉପରବର୍ଣ୍ଣିତ ଯୋଜନାଗୁଡ଼ିକ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏହି ସମସ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର ସଫଳ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ନିମନ୍ତେ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଅନୁଗାମୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଉଛି ଯେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକଳ୍ପର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ପରେ ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ ଭାବେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉନାହିଁ । ପ୍ରକଳ୍ପଟିର ମୂଲ୍ୟାୟନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବ୍ୟାପକ ଭାବରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନୁଗାମୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉନାହିଁ । ଏହା ବ୍ୟତିରେକ ସେହି ପୂର୍ବ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସହିତ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପମାନ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଆର୍ଥିକ ସହାୟତାରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ହେଉଅଛି । ଅନ୍ୟଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ସେହି ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପ ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ ଏକାପ୍ରକାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସହିତ ନୂତନ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଅଛି । ଫଳସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାରେ ଗୁଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ହେବା ବ୍ୟତୀତ କେବଳ ଅର୍ଥ ବିନିଯୋଗ ସାର ହେଉଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପର ଏତାଦୃଶ ଅବସ୍ଥା ଅନୁଗାମୀଗତ ପ୍ରଶାସନିକ ଅବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସୁଫଳ ଦେଇଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ ପରେ ତାହାର ସଫଳତାର ମୂଲ୍ୟାୟନ ନିମନ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ, ଏକ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ ପୂର୍ବରୁ ତହିଁ ପୂର୍ବ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ଏବଂ ସଫଳତାର ଧାରାକୁ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

(iv) ଶିକ୍ଷକ ଚୟନ :

ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଅଭାବ ବିଭିନ୍ନ ଶୈକ୍ଷିକ ଯୋଜନାର ବିଫଳତାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟ ଅଟେ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଶିକ୍ଷକ ଚୟନ ପଦ୍ଧତି ଉପଯୁକ୍ତ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନ, ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦକ୍ଷତା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଗୁଣାବଳୀର ଉପଯୁକ୍ତ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଅଧିକତ୍ୱ, ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଥମତଃ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭାବରେ ଅସ୍ଥାୟୀ ନିଯୁକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏହି ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ନିଯୁକ୍ତି ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ, ପ୍ରେରଣା, ଶ୍ରେଣୀଗୃହ ଶିକ୍ଷାଦାନଗତ ଦକ୍ଷତା, ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚଳନାଗତ ଦକ୍ଷତା, ସହ-ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚଳନାଗତ ଦକ୍ଷତା, ଗୋଷ୍ଠୀକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ ଦକ୍ଷତା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଉ ମରୂପେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ସେମାନଙ୍କର ସେବାକୁ ନିୟମିତ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

(v) ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ :

ପରିବର୍ଦ୍ଧନଶୀଳ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ କୌଶଳ ସହ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ଅବଗତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସେବାକାଳୀନ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଆୟୋଜନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ତାହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ସେମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସୁଫଳରୂପେ ସମ୍ପାଦନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବେ । ଏହି ସେବାକାଳୀନ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉ ମ ରୂପେ ପରିଚଳିତ ହେବା ସହିତ, ଏହାର ଫଳାଫଳ ଯେପରି ବାସ୍ତବକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରିବ, ସେ ଦିଗକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସେବାକାଳୀନ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ବ୍ୟତୀତ ଉ ମ ଶିକ୍ଷକ ଚୟନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପ୍ରାକ୍ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଯୋଜନାମାନ ଉ ମ ରୂପେ ପରିଚଳିତ ହେବା ଉଚିତ । ପ୍ରାକ୍ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ତୁଚ୍ଚଶୂନ୍ୟ ହେବା ସହିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦକ୍ଷତା ବୃଦ୍ଧି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ବିଶେଷ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶିକ୍ଷକମାନେ ଯେଉଁ ଶ୍ରେଣୀରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବେ, ତା’ଠାରୁ

ଯଥେଷ୍ଟ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନ ସେମାନଙ୍କର ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଅଭ୍ୟାସ ଶିକ୍ଷାଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବା ଉଚିତ ।

(vi) ଗୋଷ୍ଠୀ ସଂପୃକ୍ତି :

ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ଯେ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଫଳତାର ବିଭିନ୍ନ କାରଣ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କର ଅଭାବ ଅନେକାଂଶରେ ଦାୟୀ । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିଶୁମାନଙ୍କର ପଞ୍ଜୀକରଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ ଉପସ୍ଥାନ ଉଭୟ ଅଭିଭାବକ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀର ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ନୈତିକ ଦାୟିତ୍ୱ ଅଟେ । ଶିକ୍ଷକମାନେ ଗୋଷ୍ଠୀର ବିଭିନ୍ନ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏ ଦିଗପ୍ରତି ସଚେତନତା ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ଉଚିତ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନାମଲେଖା ଅଭିଯାନ ଆୟୋଜିତ ହେବା ଦରକାର । ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଜନା ପକ୍ଷରୁ ଯେପରି ‘ଆହ୍ୱାନ’ ନାମକ ଯୋଜନାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଛି । ସେହିପରି ଯୋଜନାମାନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଗ୍ରାମ ପ ଯାତଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମରେ ଗ୍ରାମ ଶିକ୍ଷା ସମିତି (Village Education Committees - VECs) କୁ ଏ ଦିଗରେ ପଦକ୍ଷେପ ଦେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ଉଚିତ । ଏ ଦିଗରେ ସଫଳତା ନିମନ୍ତେ ଉଭୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀ ପାରସ୍ପରିକ ସହଯୋଗ ଭିତ୍ତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ମନେହୁଏ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ସମୂହକୁ ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଦକ୍ଷେପମାନ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସାରାଂଶ

ଭାରତ ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ର । ୧୯୫୦ ମସିହା ଜାନୁୟାରୀ ୨୬ ତାରିଖରେ ଏହା ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ସେହିଦିନଠାରୁ ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ହେବା ସହିତ ଏହାର ଧାରା ୪୫ ଅନୁଯାୟୀ “ରାଷ୍ଟ୍ର ୧ ଏହାର ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷର ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ୧୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ନିଃଶୁଳ୍କ ଏବଂ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରିବ” । ମାତ୍ର ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିପାରିନାହିଁ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ ଏବକାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ବହୁ ଅତୀତ କାଳରୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଏଥି ନିମନ୍ତେ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଜାରି ରହିଛି । ପ୍ରଥମତଃ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାକୁ ସାର୍ବଜନୀନ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଗୋଖଲେ ୧୯୧୦ ମସିହାରେ ବମ୍ବେର ପ୍ରାଦେଶିକ ବିଧାନ ପରିଷଦରେ ଏକ ବିଲ୍ ଆଗତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ୧୯୩୬ ମସିହାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏକ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତିର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଯାହାହେଉନା କାହିଁକି ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଏକ ବହୁପ୍ରତୀକ୍ଷିତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜନପ୍ରିୟ ସରକାରଙ୍କର ଏହା ପ୍ରାଥମିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତଥା ଦାୟିତ୍ୱ ଅଟେ । ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତି- ୧୯୮୬ ଏ କ୍ଷେତ୍ରପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା ।

ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ :

ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରିଗୋଟି ଦିଗ ରହିଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ :

(a) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାପାଇଁ ସାର୍ବଜନୀନ ସୁଯୋଗ :

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁର ବାସଗୃହଠାରୁ ତା'ର ଯାଇପାରିବା ଦୂରତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସୁବିଧା ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(b) ସାର୍ବଜନୀନ ପଞ୍ଜୀକରଣ / ନାମଲେଖା :

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁକୁ ଉଭୟ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇବାର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରିବା ।

(c) ସାର୍ବଜନୀନ ଧାରଣା :

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପ୍ରାଥମିକ ଏବଂ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବେ ନାହିଁ ।

(d) ସାର୍ବଜନୀନ ସଫଳତା :

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷଣ ସ୍ତରକୁ ସଫଳତାର ସହିତ ସମାପ୍ତ କରିବେ । ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏହା ଉଭୟ ସାର୍ବଜନୀନ ଅଧିକାର ଏବଂ ସଫଳତାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ସ୍ତରର ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରହି ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିବେ ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣର ଆବଶ୍ୟକତା :

ଦେଶକୁ ପ୍ରଗତି ପଥରେ ଆଗେଇ ନେବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଏକ ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଟେ । ଜାତୀୟ ବିକାଶ, ଏକ ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ଏବଂ ଦକ୍ଷ, ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ ଓ ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ନାଗରିକ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାଏ ।

ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ବିଫଳତାର ବିଭିନ୍ନ କାରଣ :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଦିଗରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିବା ପଦକ୍ଷେପଗୁଡ଼ିକର ବିଫଳତାର କାରଣ ଅନେକ ଅଟେ । ସେହି ବିଭିନ୍ନ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ହେଲା,

(A) ଶିକ୍ଷାଗତ କାରଣ:

- (i) ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗୁଡ଼ିକର ଦୁର୍ବଳ ଭିତ୍ତିଭୂମି
- (ii) ଦୁର୍ବଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା

(iii) ତୁଟିପୁର୍ଣ୍ଣ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ

(iv) ଭାଷାଗତ ସମସ୍ୟା

(B) ସାମାଜିକ କାରଣ :

(i) ପିତାମାତା ଓ ଅଭିଭାବକଙ୍କ ନିରକ୍ଷରତା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ବିତଣ୍ଡୁତା

(ii) ବାଳିକା ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ଅନାଗ୍ରହ

(iii) ଜାତିଗତ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ବିଭେଦତା

(iv) ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କର ଅଭାବ

(C) ଅର୍ଥନୈତିକ କାରଣ :

(i) ବିଦ୍ୟାଳୟଗୁଡ଼ିକର ଦୁର୍ବଳ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା

(ii) ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା

(iii) ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ପାଇଁ ଅର୍ଥର ଅଭାବ

(D) ପ୍ରଶାସନିକ କାରଣ :

(i) ଶିକ୍ଷାଦାନ ଏବଂ ନିରୀକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସମସ୍ୟା

(ii) ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତି

(iii) ଶିକ୍ଷକ ନିୟୁକ୍ତିରେ ଅନିୟମିତତା

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ :

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ସଂପର୍କିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ହାସଲ ତଥା ଦୂରାନ୍ୱିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ନିମ୍ନ ପଦକ୍ଷେପମାନ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ଆବଶ୍ୟକ ।

- (i) ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଚେତନତାର ବିକାଶ,
- (ii) ଗରିବ ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂରୀକରଣ ଯୋଜନା ଏବଂ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ପ୍ରଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା,
- (iii) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ତ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା
- (iv) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଗୁଣାତ୍ମକମାନ ବୃଦ୍ଧି
- (v) ଦକ୍ଷ, ମେଧାବୀ, ଅନୁରକ୍ତ ଏବଂ ବୃତ୍ତିଗତ ଯୋଗ୍ୟତାସମ୍ପନ୍ନ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଚୟନ
- (vi) ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷିକାମାନଙ୍କର ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦକ୍ଷତା ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା
- (vii) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସଫଳ ପରିଚ୍ଛଳନା ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମତା ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନ ତଳେ, ତାହାର ଚାରିଟି ବିକଳ୍ପ ଉ ର ଦିଆଯାଇଛି । ମାତ୍ର ତଳ୍ଲୁଧରୁ ଗୋଟିଏ ଉ ର ହିଁ ଠିକ୍, ସେହି ଠିକ୍ ଉ ରଟିକୁ ବାଛି ତୁମ ଉ ର ଖାତାରେ ଲେଖ ।
 - (i) ଭାରତରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁତମ ସମ୍ବିଧାନ ସଂଶୋଧନରେ ପାର୍ଲିାମେ ରେ ୬-୧୪ ବର୍ଷର ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ବିଧେୟ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା ?
 - (a) ୪୮ତମ, (b) ୮୪ତମ, (c) ୯୩ତମ, (d) ୯୬ତମ
 - (ii) ଭାରତରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଲକ୍ଷ ସାଧିତ ହୋଇପାରିନଥିବା ପାଇଁ ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁ କାରକଟି ଦାୟୀ ନୁହେଁ ?
 - (a) ଭାଷା ସମସ୍ୟା, (b) ଭାରତରେ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ତା ।ର ସରକାର,
 - (c) ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ସହଯୋଗର ଅଭାବ
 - (d) ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଅନୁପଯୁକ୍ତ ତଦାରଖ ବ୍ୟବସ୍ଥା
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ୧ଟି ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।
 - (i) ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ କେଉଁ ମସିହାରେ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା ?
 - (ii) ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନର କେଉଁ ଧାରାରେ ନିଃଶ୍ଚୁକ୍ଳ ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ?
 - (iii) ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନର ଧାରା-୪୫ କେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥାଏ ?
 - (iv) କେଉଁ ବର୍ଷ ଭାରତରେ ବର୍୍ମାନ ପ୍ରଚଳିତ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତି ଘୋଷଣା କରାଯାଇଥିଲା ?
 - (v) ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?
 - (vi) ୨୦୧୧ ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଶାର ସାକ୍ଷାରତା ହାର କେତେ ?
 - (vii) ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
 - (viii) ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ବୟସସୀମା କେତେ ?

(ix) ବୟସାନୁସାରେ ପ୍ରକୃତ ନାମଲେଖା ଅନୁପାଦ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

(x) ସାମଗ୍ରିକ ବା ସ୍ଥୂଳ ନାମଲେଖା ଅନୁପାଦ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?

3. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ବା ତିନୋଟି ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

(i) ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଲକ୍ଷ ହାସଲ ନ ହୋଇ ପାରିବାର ଦୁଇଟି କାରଣ ଲେଖ ।

(ii) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସାର୍ବଜନୀନକରଣର ଯେ କୌଣସି ୨ଟି ଦିଗ ସଂକ୍ଷେପରେ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

(iii) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ନିମନ୍ତେ ସାମ୍ବିଧାନିକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାବଳୀ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

(iv) ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅପଚୟ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକତାର ଅର୍ଥ ବୁଝାଅ ।

(v) ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ବିଫଳତାର ଯେ କୌଣସି ୩ଟି କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।

4. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ପ୍ରାୟ ୬ଟି ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

(i) ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ନାମଲେଖା ବୁଦ୍ଧି ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ନେଇଥିବା ଯେ କୌଣସି ୫ଟି ପଦକ୍ଷେପ ଆଲୋଚନା କର ।

(ii) ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ ହାସଲ ନିମନ୍ତେ ଯେ କୌଣସି ୫ଟି ସମାଧାନ ପଦ୍ଧତି ଆଲୋଚନା କର ।

(iii) ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଯେ କୌଣସି ୫ଟି ଆବଶ୍ୟକତା ସଂକ୍ଷେପରେ ବୁଝାଅ ।

5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ଦିଅ ।

(i) ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଧାରଣ କ୍ଷମତା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଧାରଣ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ବିଭିନ୍ନ ପଦକ୍ଷେପ ଆଲୋଚନା କର ।

(ii) ପାଠତ୍ୟାଗୀ କହିଲେ କାହାକୁ ବୁଝାଏ ? ଏହା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନ କରଣ ଉଦ୍ୟମକୁ କିଭଳି ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ? ପାଠତ୍ୟାଗ ଘଟଣା ନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ ମୁଖ୍ୟ ଛଅଟି କାରଣ ଆଲୋଚନା କର ।

(iii) ଆମ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନକରଣ ଲକ୍ଷ ହାସଲ ପାଇଁ ଦେଖାଯାଉଥିବା କୌଣସି ୪ଟି ସମସ୍ୟା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ଦୂରୀକରଣ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ଆଲୋଚନା କର ।

୩.୨.୧ (ଖ) ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର (RTE)

ଜାତି ସଂଘ ଘୋଷଣା ପତ୍ରର ଧାରା ୨୮ରେ ରହିଛି ଯେ, ପ୍ରତି ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ପାଇବାର ମୌଳିକ ଅଧିକାର ରହିଛି । ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଶିଶୁର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପ୍ରତିଭାର ବିକାଶ ହୋଇପାରେ । ତା' ଜୀବନର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଉନ୍ନତ ହୁଏ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସେ ଜଣେ ଉ ମ ମଣିଷ ହୋଇ ବ୍ୟବହାର ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରେ । ଏଣୁ ପ୍ରତି ଶିଶୁ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଶିଶୁ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ୱକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ ।

‘ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର’କୁ ନାଗରିକ ମୌଳିକ ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ପରେ, ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନ-୨୦୦୯ରେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି ଯେ, ୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁକୁ ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଗାଇବା ଭାରତର ଦାୟିତ୍ୱ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନରେ ଧାରା-୪୫ ଓ ଧାରା-୫୨ରେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ଦାୟିତ୍ୱ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ‘ଶିକ୍ଷା’ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦାୟିତ୍ୱ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥିଲା ଓ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁକୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିବଦ୍ଧ ଥିଲା । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ୧୯୮୭-୮୮ରେ ‘କଳାପଟା ଅଭିଯାନ (Operation Black Board), ୧୯୮୭ରେ ‘ଶିକ୍ଷା କର୍ମୀ ପ୍ରକଳ୍ପ’ ଏବଂ ୨୦୦୧ରେ ‘ସର୍ବଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ’ ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଚଳନ କରାଯାଇଥିଲା ।

‘ସର୍ବଶିକ୍ଷା ଅଭିଯାନ’ ବା ‘ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନ କରଣ’ ପା ଟି ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଥିଲା ।

- (୧) ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା
- (୨) ସବୁ ପିଲାଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମଲେଖା
- (୩) ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀ ପାସ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁପିଲା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରହିବା ।
- (୪) ଗୋଷ୍ଠୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ସବୁ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍କୁଲରେ ପରିଚାଳନା କମିଟି ରହିବା ।
- (୫) ସବୁପିଲା ଶୈକ୍ଷିକ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବା ।

୬ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ଭିତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲାଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ସୁବିଧା ଯୋଗାଇ ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରତି ୧କି.ମି. ବଳୟ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରାଗଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲା ଯେପରି ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇ ପାରିବେ, ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଗୁଣାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷା ପାଇବେ, ପ୍ରଥମରୁ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅତି କମରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ଶିକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହୋଇପାରିବେ ସେ ଦିଗରେ ପଦକ୍ଷେପ ନିଆଗଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍କୁଲ ପାଇଁ ପରିଚାଳନା କମିଟି ରହିଲା ଓ ସେହି କମିଟିରେ ଗ୍ରାମର ତଥା ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ବ୍ୟକ୍ତି, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ଅଭିଭାବକ, ମହିଳା, ସମାଜର ସବୁ ଗୋଷ୍ଠୀ ଓ ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟକ୍ତି ସଦସ୍ୟ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟକରି ସ୍କୁଲର ଉନ୍ନତି ଦିଗରେ ନିଷ୍ଠା ନେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ଶିକ୍ଷାର ‘ସାର୍ବଜନୀନ କରଣ’ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରେ ।

- (୧) ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁକୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଲାଭର ଅଧିକାର ଦେବା ରାଷ୍ଟ୍ରର ଦାୟିତ୍ୱ ।
- (୨) ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ହାସଲ ଦିଗରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ସମାଜ ଉଭୟଙ୍କର ମିଳିତ ପ୍ରୟାସ ବା ସହଭାଗିତା ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନ୍-୨୦୦୯ ଅନୁଯାୟୀ, ୨୦୧୦ରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ‘ଶିଶୁର ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର’ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ କଲେ । ଏହି ଆଇନ୍ ଅନୁଯାୟୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିମ୍ନଲିଖିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକୁ ଦ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରାଗଲା-

- (୧) ଶିକ୍ଷା ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ।
- (୨) ଶିକ୍ଷା ସୁଯୋଗର ପ୍ରସାର ବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବାସସ୍ଥାନରୁ ୧ କି.ମି. ଦୂରତ୍ୱରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ନଦୀ, ପାହାଡ଼, ବଣଜଙ୍ଗଲ, ଜାତୀୟ ରାଜପଥ ଆଦି ବାଧା ଗୁଡ଼ିକ ରହିଥିଲେ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିବା ସହ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ନିର୍ମାଣ, ପାମାୟଜଳ ଯୋଗାଣ ଓ ଶୈତାଳୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଏବଂ ଭିନ୍ନକ୍ଷମ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ର୍ୟାମ୍ପ ନିର୍ମାଣ ତଥା ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିବେଶର ଉନ୍ନତି ଘଟାଇବା ଇତ୍ୟାଦି ।
- (୩) ଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତି ଓ ଶିକ୍ଷକ ତାଲିମ୍ବର ସୁଯୋଗରେ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଆଣିବା ।
- (୪) ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଏକ ପ୍ରକାରର ପୋଷାକ (School Uniform) ଯୋଗାଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ।
- (୫) ଶିଶୁ ଉପଯୋଗୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ଆନନ୍ଦମୟ ଶୈକ୍ଷିକ ପରିବେଶ ତଥା ଶିକ୍ଷା ଉପକରଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ।
- (୬) ଶିଶୁର ନାମଲେଖା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସରଳ କରିବା, ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ବିନା ଜନ୍ମ ପ୍ରମାଣ ପତ୍ର ଓ ବିନା ବଦଳି ପ୍ରମାଣପତ୍ର (Transfer Certificate) ରେ ଶିଶୁକୁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରବେଶ ଅଧିକାର ଦେବା ।
- (୭) ବୟସ-ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଶ୍ରେଣୀରେ ଶିଶୁର ନାମ ଲେଖାଇବାର ସୁଯୋଗ ଦେବା ।
- (୮) ପୂର୍ବପାଠ ବା ପୂର୍ବ ଶ୍ରେଣୀର ଦକ୍ଷତା ହାସଲ ଦିଗରେ ଟ୍ରିକ୍-କୋର୍ସର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସର୍ବୋପରି,
- (୯) ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚାଳନା କମିଟିର ସକ୍ରିୟ ସହଯୋଗ ଉପରେ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଯିବା ଇତ୍ୟାଦି ।

ସାମାଜିକ ବୈଷମ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା ସୁବିଧାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଉଥିବା ଶିଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ହାତକୁ ନିଆଗଲା । ଲିଙ୍ଗ-ବୈଷମ୍ୟର ନିରାକରଣ ଦିଗରେ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷା-କର୍ମଚାରୀ ମାନଙ୍କୁ ସଚେତନ କରାଗଲା । ଔପମାନଙ୍କ ପାଇଁ ହଷ୍ଟେଲ୍ ନିର୍ମାଣ କରାଗଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଓ ବିଶେଷତଃ ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରେ ଜନଜାତି ଓ ଅନୁସୂଚିତ ବର୍ଗର ଶିଶୁମାନେ କିଭଳି ସମାନ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇବେ, ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ମୁକ୍ତ ଭାବରେ ଭାଗ ନେଇ ପାରିବେ, ସେ ଦିଗରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ତାଲିମ୍ ଦିଆଗଲା । ଭିନ୍ନକ୍ଷମ ଶିଶୁଙ୍କ ସମେତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାମାଜିକ ବର୍ଗର ଶିଶୁଙ୍କର ମାନସିକ ଓ ଶାରୀରିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଗଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିବେଶ ଶିଶୁ ପାଇଁ ସୁନ୍ଦର, ସୁରକ୍ଷିତ, ଦକ୍ଷମୁକ୍ତ, ଉପଭୋଗ୍ୟ ବା ଆନନ୍ଦମୟ କରିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରାଗଲା । ଏହି

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷକ ତାଲିମ, ଭୌତିକ ପରିବେଶର ଉନ୍ନତି, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କରଣ ସହିତ ଶିକ୍ଷା-ଉପକରଣ ଓ ଖେଳ-ଉପକରଣ ତଥା ଭିନ୍ନକ୍ଷମ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ରେଲି ଏବଂ ଶ୍ରବଣଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଯୋଗାଇ ଦିଆଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଲର ପିଲା ଓ ଶିଶୁ ଶ୍ରମିକ, ଜୀବିକା ପାଇଁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଉଥିବା ପିତାମାତାଙ୍କର ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହଷ୍ଟେଲ ନିର୍ମାଣ କରି ସେଠାରେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ଶିକ୍ଷକ ଓ ତାଲିମମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷଣ ପରିବେଶ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାଡୁଥିବା ପିଲାଙ୍କର ଚିହ୍ନଟକରଣ ପରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଫେରାଇ ଆଣିବା ଦିଗରେ ପ୍ରୟାସ ଜାରି ରହିଛି । ଠିକ୍ ସେହିପରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷଣ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିପାରିନଥିବା ପିଲା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା, ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ବୟସ-ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଶ୍ରେଣୀରେ ସମବୟସ୍କ ପିଲାଙ୍କ ସହିତ ପଢ଼ିପାରିବେ ଓ ସମତାଳରେ ଉପର ଶ୍ରେଣୀକୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହୋଇପାରିବେ ।

ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନର ଅନ୍ୟ ଏକ ମୌଳିକ ଦିଗ ହେଉଛି ଶିଶୁ ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା । ଏଥିପାଇଁ ଏକ ରାଜ୍ୟ କମିଶନ ଗଠନ କରାଯାଇଛି । ଶିଶୁମାନେ କେଉଁଭଳି ଭାବରେ ସୁରକ୍ଷିତ ରହିବେ, ଶାରୀରିକ ବା ମାନସିକ ନିର୍ଯ୍ୟାତନାର ଶିକାର ନହେବେ ସେ ଦିଗରେ ଏହି କମିଶନ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ଷ୍ଟେଟ୍ କମିଶନ ଫର ଚାଇଲ୍ଡ୍ରସ ରାଇଟ୍ସ (OSCFRC) ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦାୟିତ୍ୱ ସମ୍ପାଦନ କରୁଛନ୍ତି-

- (୧) ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଓ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଉପଭୋଗର ସୁରକ୍ଷା କରିବା ତଥା ଅଭିଯୋଗଗୁଡ଼ିକର ନିରାକରଣ କରିବା ।
- (୨) ଶିଶୁ ଅଧିକାର ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନର ଅଭିଯୋଗ ଗୁଡ଼ିକୁ ସାମିତ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ତଦନ୍ତ କରିବା ।
- (୩) ଶିଶୁ ଅଧିକାର ସମକ୍ଷୀୟ ଗବେଷଣା ଗୁଡ଼ିକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଓ ତତ୍ସମକ୍ଷୀୟ ତଥ୍ୟର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ।
- (୪) ଯେଉଁ କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଶିଶୁ ଅଧିକାରକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିଛି ତାହାର ନିରାକରଣ ନିମନ୍ତେ ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ।
- (୫) ଶିଶୁମାନେ କିଭଳି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଭାଗନେଇ ପାରିବେ ସେ ଦିଗରେ ଧ୍ୟାନ ଦେବା ଇତ୍ୟାଦି ।

ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଅଧିନିୟମ - ୨୦୦୯

ସବୁ ସ୍ତରର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତର ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତର ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଉପର ସ୍ତରର ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଭରକରେ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଉଚ୍ଚମାନର ଓ ଗୁଣାତ୍ମକ ହେଲେ ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତ ମାନର ହୋଇପାରିବ । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାର ମୂଳଦୁଆ । ଦେଶର ଉନ୍ନତି ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଭିତ୍ତିରେ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ତେଣୁ ଆମ ଦେଶ ଓ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଆସୁଛନ୍ତି ।

ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଅଧିନିୟମ ୨୦୦୯ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଭାବରେ ଗୃହିତ ହୋଇଛି । ଛଅରୁ ଚଉଦ ବର୍ଷ ବୟସର ସମସ୍ତ ଶିଶୁଙ୍କୁ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଯୋଗାଇ ଦିଆଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି । ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନରେ Article ୪୫ରେ ମଧ୍ୟ ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ୬ ରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସର ପିଲାଙ୍କୁ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । ମାତ୍ର

ଅଧିନିୟମ ୨୦୦୯ରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ, ଯଦି କୌଣସି ଶିଶୁକୁ ଏହି ଅଧିକାରରୁ କିଏ ବଢ଼ି କରେ ତେବେ ସେ ଆଇନ ଅନୁଯାୟୀ ଦଣ୍ଡିତ ହେବେ ।

କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଏହି ଅଧିନିୟମ ୨୦୦୯ ମସିହାରେ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି । ଜାମ୍ବୁ କାଶ୍ମୀର ରାଜ୍ୟକୁ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ୨୦୧୦ ଠାରୁ ଏହି ଅଧିନିୟମ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ଲାଗୁ କରିଛନ୍ତି । ଆମ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଏପ୍ରିଲ ୧, ୨୦୧୦ରୁ ଲାଗୁ ହୋଇଛି । ଏହି ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ନିୟମାବଳୀରେ ୭ଟି ଅଧ୍ୟାୟ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ମୋଟ ୩୮ଟି ଧାରା (Section) ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାରା ଓ ଉପଧାରାକୁ ଅବଜ୍ଞା କରିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବାର ବିହିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି ।

ନିମ୍ନରେ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ସଂପର୍କିତ କେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ୭ଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

- ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ — ଶିକ୍ଷା ଅଧିନିୟମରେ ବ୍ୟବହୃତ ବିଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି ।
- ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ — ନାମ ଲେଖାଇ ନଥିବା ଓ ପାଠପଢ଼ା ଛାଡ଼ିଥିବା ପିଲାଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । ଶିଶୁ ଗୋଟିଏ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରିବା ଅଧିକାର ବିଷୟରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି ।
- ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ — ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସରକାର ଏବଂ ସଂପୃକ୍ତ ଅ ଲର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ । ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଭିନ୍ନ ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରିବା କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଅ ଲର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପିତାମାତାଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ ।
- ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ — ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ସଂପର୍କରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।
 - ନାମ ଲେଖା ପାଇଁ କୌଣସି ଚାନ୍ଦା ଆଦାୟ ହେବନାହିଁ ।
 - ନାମ ଲେଖା ପାଇଁ କୌଣସି ଚୟନ ପରୀକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେବ ନାହିଁ ।
 - ବୟସ ପ୍ରମାଣ ପତ୍ର ନ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ନାମ ଲେଖାଇ ହେବ ।
 - ଯେକୌଣସି ଶ୍ରେଣୀରେ ରହିବା ପାଇଁ ମନା ।
 - କୌଣସି ଶିଶୁକୁ ଶାରୀରିକ ଅଥବା ମାନସିକ ଯତ୍ନଶୀଳ ବା ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ଦିଆଯିବ ନାହିଁ ।
 - ପ୍ରମାଣ ପତ୍ର ଜନୀତ ସ୍ୱୀକୃତି ନଥିଲେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବ ନାହିଁ ।
 - ବିଦ୍ୟାଳୟର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସର୍ବ ଓ ମାନ ପୂରଣ କରିବା ଦରକାର ।
 - ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚାଳନା କମିଟି ଗଠନ ପାଇଁ ନିୟମ ରହିଛି ।

- ପରିଚାଳନା କମିଟିର କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନିହିତ ଅଛି ।
 - ଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟତା ଓ ସେନା ସର୍ବିକଳା ଦିଆଯାଇଛି ।
 - ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଆପ ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ।
 - ପାଠପଢ଼ା ବିନା ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଯୋଗଦାନକୁ ନିଷେଧ କରାଯାଇଛି ।
 - ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଘରୋଇ ପାଠପଢ଼ା ବା ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସାୟୀ କରଣ ଉପରେ ନିଷେଧ କରାଯାଇଛି ।
- ପ ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ — ପାଠ୍ୟସୂଚୀ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ ପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଯାଇଛି । ପରୀକ୍ଷା, ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ପ୍ରମାଣପତ୍ର ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।
- ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟରେ — ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ସଂପର୍କରେ
- ଅଭିଯୋଗ ପ୍ରତିବିଧାନ ସଂପର୍କରେ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।
- ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ — ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ଓ ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରରେ ଉପଦେଷ୍ଟା ପରିଷଦ ଗଠନ । ଦଣ୍ଡବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପଦକ୍ଷେପ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ୭ଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ମୋଟ ୩୮ଟି ଧାରା (Section) ରେ କିପରି ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଅଧିନିୟମର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ତା'ର କେତୋଟି ପ୍ରମୁଖ ଧାରା ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

- ଧାରା ‘୩’ : ୬ ବର୍ଷରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁ ତା'ର ପାଖରେ ଥିବା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ପାଇବ; ସେଥିଲାଗି ତାକୁ କୌଣସି ଅର୍ଥ ବା ଦେୟ ଦେବାକୁ କେହି ବାଧ୍ୟ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।
- ଧାରା ‘୪’ : ଯେଉଁ ପିଲାମାନେ ୬ ବର୍ଷରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ହୋଇଥିବେ ଏବଂ କୌଣସି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ଲେଖାଇ ନଥିବେ କିମ୍ବା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ପାଠ ଛାଡ଼ିଥିବେ ସେମାନେ ତାଙ୍କର ବୟସ ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରେଣୀରେ ପାଖ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ଲେଖାଇ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପାରିବେ ।
- ଧାରା ‘୫’ : ଯଦି କୌଣସି ପିଲା ଗୋଟିଏ ସରକାରୀ ବା ବେସରକାରୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ବଦଳି ହୋଇଯିବାକୁ ଚାହେଁ, ଟ୍ରାନସଫର୍ ସାର୍ଟିଫିକେଟ ନ ଆଣିଲେ ବା ଡେରିହେଲେ କେହି ତାକୁ ନାମ ଲେଖାରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

- ଧାରା '୬' : ସରକାର ବା ସଂପୃକ୍ତ ଆ ଲିକ କ ୍ଷକ ଦାୟିତ ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲାଙ୍କୁ ନାମ ଲେଖାଇ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଯୋଗାଇଦେବା ।
- ଧାରା '୭' : କେନ୍ଦ୍ରସରକାର ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ୬୫:୩୫ ଅନୁପାତ ହାରରେ ଅର୍ଥଖର୍ଚ୍ଚ କରି ସର୍ବଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ନିୟମକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଇବେ । ଉ ରପୂର୍ବ ଅ ଲରେ ଏହି ଅର୍ଥ ୯୦:୧୦ ଅନୁପାତରେ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ତରଫରୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ ।
- ଧାରା '୮' : ସରକାରଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ ରହି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ ଲେଖାଇବ, ଉପସ୍ଥିତ ହେବ ଏବଂ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରିବ ।
- ଧାରା '୧୦' : ପିତାମାତା ତଥା ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କର ନୈତିକ ଦାୟିତ୍ୱ ରହିବ । ସେମାନଙ୍କର ପିଲାମାନଙ୍କର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ନାମ ଲେଖାଇବାରୁ ବଂଚିତ କରିବେ ନାହିଁ ।
- ଧାରା '୧୩' : କୌଣସି ବିଦ୍ୟାଳୟ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ନାମ ଲେଖାପାଇଁ ପିଲାଙ୍କ ଠାରୁ ପାଉଣା ଆଦାୟ କରିବେ ନାହିଁ ବା କୌଣସି ପରୀକ୍ଷା ବା ଚୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟା କରିବେ ନାହିଁ ।
- ଧାରା '୧୪' : ନାମ ଲେଖା ପାଇଁ ପିଲାଙ୍କର ବୟସ ପ୍ରମାଣ ପତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ହେବ ନାହିଁ ।
- ଧାରା '୧୭' : ଶାରୀରିକ ଦଣ୍ଡ ବା ମାନସିକ ନିର୍ଯାତନା କୌଣସି ଶିଶୁକୁ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ ।
- ଧାରା '୨୪' : ଶିକ୍ଷକମାନେ ନିୟମିତ ଭାବେ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯିବେ ଏବଂ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା ସମୟରେ ଶେଷ କରିବେ ।
- ଧାରା '୨୬' : ଏଥିରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ, ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଖାଲିଥିବା ଶିକ୍ଷକ ପଦବୀ ସଂଖ୍ୟା ମୋଟ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଆଶ୍ୟକତାର ୧୦% ଠାରୁ ଅଧିକ ହେବନାହିଁ ।
- ଧାରା '୨୯' : ଶିଶୁ କୈହିକ ଓ ଶିଶୁ ସୁଲଭ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରି ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦିଆଯିବ । ଭୟମୁକ୍ତ ବାତାବରଣ ଓ ବଂଧୁତ୍ୱ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବେଶରେ ଶିଶୁର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ କରାଯିବ । ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତି (NPE), 1986/92 & NCF - 2005 ଅନୁସାରେ ଶିଶୁର ବିକାଶ ଧାରାର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯିବ ।
- ଧାରା '୩୩' : ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର କ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ପିଲାମାନେ କେନ୍ଦ୍ରରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କୁ ଜଣାଇପାରିବେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ନିୟମ - ୨୦୧୦

ଓଡ଼ିଶା, ସିକିମ୍ ପରେ ଭାରତର ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜ୍ୟ ଯେ କି ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ନିୟମ ୨୦୧୦ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି । କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ ୨୦୦୯ର ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ପରେ

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ୨୦୧୦ (RCFCE Rules, 2010) ନୋଟିସ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଶିକ୍ଷା ଭାରତର ସଂବିଧାନରେ ଉଦ୍ଦୟ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ମିଳିତ ଚିଠାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବାରୁ (concurrent) ଏଥିରେ କେନ୍ଦ୍ର ପରେ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଏ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଓଡ଼ିଶାର ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ନିୟମ ୨୦୧୦ରେ ତଳ ଲିଖିତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ଆଲୋଚନାପାତ କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା—

- ଶିଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଶିକ୍ଷଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା
- ପ୍ରଥମରୁ ପ ନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ୧ କି.ମି. ଦୂରତ୍ୱ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ
- ଷଷ୍ଠ ଠାରୁ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ୩ କି.ମି. ଦୂରତ୍ୱ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ
- ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ଟ୍ରେନିଂ ପାଠ୍ୟ ଖସଡ଼ା ତିଆରି ହେବ ।
- ସ୍ଥାନୀୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ପିଲାଙ୍କର ବିବରଣୀ ସଂଗ୍ରହ
- ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚାଳନା କମିଟି ଗଠନ ନିମନ୍ତେ ନିୟମ
- ପ୍ରତି ଶିଶୁ ପ୍ରତି ହେଉଥିବା ଖର୍ଚ୍ଚ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭରଣା କରାଯିବ ।
- ବୟସ ପ୍ରମାଣ ପତ୍ର ପାଇଁ ସ୍ୱୀକାରଣ
- ନାମ ଲେଖା ନିମନ୍ତେ ସମୟ ବୃଦ୍ଧି
- ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରଦାନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାହାରର ନିୟମ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ
- ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ସର୍ବନିମ୍ନ ଯୋଗ୍ୟତା
- ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦରମା ଓ ସେବା ସର୍ବିକଳୀ
- ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା
- ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦକୁ ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ ।
- ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତିର ପ୍ରମାଣ ପତ୍ର ପ୍ରଦାନ ।
- ପିଲାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ କାର୍ଯ୍ୟ, କ୍ରୀଡ଼ା, ଚିତ୍ରକଳା ସଂପର୍କୀୟ କ୍ରମାଗତ ବିବରଣୀ ସଂଗ୍ରହ ।
- ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ବାବାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ

ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ :

ଜାତୀୟ ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଅଧିନିୟମ ୨୦୦୯ ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କର ତତ୍ସଂପର୍କୀୟ ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଛି ଯାହା ଟିକେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । (ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ନିୟମ ୨୦୧୦)

ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ପ୍ରକୋଷ – କେତେକ ଅଭିଜ୍ଞତା ସଂପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କୁ ନେଇ (UNICEF)ର ସାହାଯ୍ୟ ଓ ସହଯୋଗରେ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଧିକାରୀଙ୍କ (OPEPA) ତୁରନ୍ତରେ ଏକ ପ୍ରକୋଷ ଖୋଲାଯାଇଛି । ଏଥିରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାରୀ ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକଙ୍କ ସହ ଯୋଗାଯୋଗ ରକ୍ଷା କରି ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ସହାୟତା ଯୋଗାଇ ଦେଉଛନ୍ତି ।

ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରକୋଷ (State Pedagogy Cell)

ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଧିକାରୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ ଏକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକୋଷ ଖୋଲାଯାଇଛି (UNICEF ଦ୍ୱାରା) ଯାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ବୈଷୟିକ ସାହାଯ୍ୟ ଯୋଗାଇନେବା ଏବଂ ଶୈକ୍ଷିକ ସହାୟତା ବଳରେ ଶିକ୍ଷାର ଗୁଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ସାଧନ କରିବା ।

ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Quality School)

ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଅଧିନିୟମକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ୩୦ଟି ଜିଲ୍ଲାରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ତରରେ ଜିଲ୍ଲା ଗୋଷ୍ଠୀ, ଦଳ ପକ୍ଷରୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖା ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଆଦର୍ଶ ତଥା ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ରୂପେ ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି ।

ବିଦ୍ୟାଳୟର ଭିତ୍ତୁମ୍ବି, ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ, ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀର ସମ୍ପର୍କ ଆଦି ମାନଦଣ୍ଡକୁ ଭିତ୍ତି କରି ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ବଛାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି ।

ଅଗ୍ନି ନିରାପତ୍ତ । (Fire Safety)

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଗ୍ନି ନିର୍ବାପକ ଯନ୍ତ୍ର, ବାଲିବାଲ୍ଟି ଇତ୍ୟାଦି ଅଗ୍ନି ଭୟ ଜନୀତ ନିରାପତ୍ତ । ପାଇଁ ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିମଳ ଏବଂ ନିର୍ମଳ ପିଇବା ପାଣି ବ୍ୟବସ୍ଥା (School Sanitation Drinking Water Provision) :

ଶୈବାଳୟ ଓ ପିଇବା ପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧ ପାନୀୟ ଜଳର ବ୍ୟବସ୍ଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ଗ୍ରାମ୍ୟ ବିକାଶ ବିଭାଗ ସହଯୋଗରେ ସବୁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯୋଗାଇ ଦେବାର ପ୍ରୟାସ ଜାରି ରହିଛି ।

ସମ୍ବଳ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ (Resource Materials)

ସମାଧାନ, ସାଧନ, ସଂଯୋଗ ଇତ୍ୟାଦି ଶିକ୍ଷକ ପୁସ୍ତିକା ଗୁଣାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ନିମନ୍ତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ହେଉଛି । ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ, ଉପକରଣ ତିଆରି ଏବଂ ସଂଗ୍ରହ କରି ତା'ର ବିନିଯୋଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଛି । ଏହି ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ସଂପର୍କରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଛି ।

ସୂଚନା, ଶିକ୍ଷା, ଯୋଗାଯୋଗ ଉପକରଣ : (IEC Tools)

ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନ ୨୦୦୯ ଓ ଓଡ଼ିଶା ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନ, ୨୦୧୦ ଆଧାରିତ ପୁସ୍ତକ, ପୁସ୍ତିକା, ପ୍ରଚାର ପତ୍ର, ପ୍ରାଚୀନ ପତ୍ର, ଶିକ୍ଷକ ପୁସ୍ତିକା, ଛୋଟ ସିନେମା, ଚିତ୍ର, ବହି, ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପେଟିକା ଇତ୍ୟାଦି ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲା ତଥା ଅଭିଭାବକ ଏବଂ ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନ ବାବଦରେ ଅବଗତ କରାଯାଉଛି ।

ସଚେତନତା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ

ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରରେ, ଜିଲା ସ୍ତରରେ ଏବଂ ବେସରକାରୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ସଭାସମିତି ଓ ପ୍ରଚାର ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲା, ଶିକ୍ଷକ, ଅଭିଭାବକ ଓ ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ପ୍ରତି ସଚେତନ କରାଯାଉଛି ।

ସମ୍ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମ ଓ ସହଯୋଗିତା :

ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଅଧିନିୟମର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଗଣଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ ତରଫରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ୬ଟି ବିଭାଗର ସମ୍ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମ ଜାରି ରହିଛି । ପରସ୍ପରର ସହଯୋଗ ଓ ବୁଝାମଣା ଭିତ୍ତିରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଯଥା : ତତ୍ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଉଚ୍ଚ ଜନଜାତି ବିଭାଗ, ନାରୀ ଓ ଶିଶୁ କଲ୍ୟାଣ ବିଭାଗ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ପରିବାର ନିୟୋଜନ ବିଭାଗ, ଶ୍ରମ ଓ ନିଯୁକ୍ତି ବିଭାଗ, ପା ଯତି ରାଜ ବିଭାଗ ଓ ଗ୍ରାମ୍ୟ ବିକାଶ ବିଭାଗ, ଉପରୋକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନର ସୁପରିଚାଳନା ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଜାରି ରଖୁଛନ୍ତି ।

ଗୋଷ୍ଠୀ ସଂଚାଳନ (Community Motritilation)

ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚାଳନା କମିଟି ଗଠନ କରି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଶିକ୍ଷଣ ପେଟିକା ଅନୁସାରେ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଛି । ୨୦୧୧ ମସିହା ଠାରୁ ରାଜ୍ୟସାରା ଏହି ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଦୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଦାୟିତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ ସଚେତନ କରି ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ।

ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ (Teachers Training)

ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର, ନିରନ୍ତର ଓ ସଂବ୍ୟାପକ ମୂଲ୍ୟାୟନ, ଜାତୀୟ ପାଠ୍ୟଖଣ୍ଡ ସଂପର୍କରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଉଛି ।

ଅଭିଯୋଗ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଓ ଅଧିକାର ସୁରକ୍ଷା (Protecting Rights)

ଶିଶୁ ଅଧିକାର ସୁରକ୍ଷା ଆୟୋଗ (SCPCR) ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରରେ ଗଠନ କରାଯାଇଛି । ୨୦୧୦ ମସିହାରୁ ଏହା କାର୍ଯ୍ୟକରି ପିଲାମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାରକୁ ଏକ ବିନାଦେୟ ଅଥବା ନିଃଶୁଳ୍କ ଦୂରାଭାଷ ନଂ ଯଥା (1800-34567-22) ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି ।

ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Monitoring Mechanism)

ରାଜ୍ୟସାରା ଏକ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ୨୦୧୦ ମସିହାରୁ ଚାଲୁରହିଛି । ଯାହା ଫଳରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିଶୁ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ସଂପର୍କିତ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାଯାଉଛି ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଉନ୍ନୟନ ଯୋଜନା (School Development Plan)

ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାଥମିକ ପ୍ରକଳ୍ପ ଅଧିକାରୀ (OPEPA) କୁ ଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚାଳନା କମିଟି (SMCs) ଗୁଡ଼ିକୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଉନ୍ନୟନ ଯୋଜନା କିପରି କରାଯିବ ସେ ବିଷୟରେ ସାହାଯ୍ୟ ଯୋଗାଇ ଦେଉଛନ୍ତି ।

ଏହିଭଳି ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ନିଆଯାଇଛି ।

ଉପସଂହାର

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସାର୍ବଜନୀନ କରଣ ଓ ଶିଶୁର ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ମୌଳିକ ପ୍ରାର୍ଥନା ଏହି ଶିଶୁ ଅଧିକାର ସୁରକ୍ଷା କମିଶନର ମୌଳିକ ଦାୟିତ୍ୱ ପରିସର ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ସବୁ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଏକ ସରକାରୀ ଦାୟିତ୍ୱ ଥିଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷା ସୁବିଧାରୁ ବଞ୍ଚି ହେଉଥିବା ଶିଶୁ ନ୍ୟାୟ ପାଇଁ ଦାବୀ କରିପାରୁ ନଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଶିଶୁମାନେ ବା ସେମାନଙ୍କର ଅଭିଭାବକମାନେ ଏ ଦିଗରେ ଅଭିଯୋଗ ଉପସ୍ଥାପନ କରିପାରିବେ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଅଭିଯୋଗର ତଦନ୍ତ ହୋଇ, ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପରେ ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରାଯାଇପାରିବ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରାର୍ଥନା ହେଉଛି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ଥିବା ଶିକ୍ଷକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେ ଯେଉଁ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ଶିଶୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାରୁ ବଞ୍ଚି ହେଉଛି ସେ ସବୁକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ ହୋଇଛି । ଯେପରି ସରଳ ନାମ ଲେଖା ପ୍ରକ୍ରିୟା, ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯିବା ଆସିବା ନିମନ୍ତେ ପରିବହନ ସୁବିଧା, ଅଧିକ ଆବାସିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ବା ଛାତ୍ରାବାସ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବୈଷମ୍ୟହୀନ, ଆନନ୍ଦମୟ ତଥା ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପଦକ୍ଷେପ ମାନ ନିଆଯାଉଛି । ଉପଯୁକ୍ତ ଶାରୀରିକ ତଥା ମାନସିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ସୁରକ୍ଷିତ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ଦିଗରେ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଜାରି ରହିଛି ।

(ଗ) ଜାତୀୟ ସଂହତି ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା

ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

- ଏହି ଅଧ୍ୟାୟଟିର ପଠନପରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ;*
- ଭାରତୀୟ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଜାତୀୟ ଏକତା ଏବଂ ସଂହତିର ଅର୍ଥ, ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ଗୁରୁତ୍ୱ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେବେ,
 - ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ପ୍ରତିକୂଳ ପ୍ରଭାବଗୁଡ଼ିକ ବୁଝିବେ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ,
 - ଜାତୀୟ ସଂହତି ରକ୍ଷା କରିବାରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଉପଲବ୍ଧି କରିବେ,
 - ଗୋଟିଏ ଦେଶର ନାଗରିକ ଭାବେ ଐକ୍ୟବନ୍ଧ ହୋଇ ବାସ କରିବାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିବେ,
 - କେଉଁ କେଉଁ ପାଠ୍ୟପରିପୁରକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ ତାହା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ :

ଭାରତ ଏକ ବୈଷମ୍ୟମୟ ଦେଶ । ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଭାଷା, ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ଲୋକମାନେ ବାସ କରନ୍ତି । ସଂଘୀୟ ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ଆମ ଦେଶରେ ବୈଷମ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିର ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣ । ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ଚଳଣିରେ ବହୁତ ତାରତମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହିସବୁ ତାରତମ୍ୟ ଏବଂ ବୈଷମ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଂଚଳକୁ ନେଇ ଏକ ସୁସଂବନ୍ଧ ଅବିଭାଜ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିଛି । କାଶ୍ମୀର ଠାରୁ କନ୍ୟାକୁମାରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଆମର ଦେଶ ଭାରତ “ବୈଷମ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା” ର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ ।

ଦେଶର ସ୍ଥାୟିତ୍ୱ ଏବଂ ସମୃଦ୍ଧି ଜାତୀୟ ଐକ୍ୟ ବିନା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ଜାତୀୟତାଭାବ ଉଦ୍ଭୁତ କରା ନ ଗଲେ ଜାତୀୟ ଐକ୍ୟ ଦେଶବିରୋଧୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ କରି ଦେଶକୁ ଏକ ସଂକଟମୟ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଟାଣି ନିଅନ୍ତି । ତେଣୁ ଜାତୀୟ ସଂହତି ହେଉଛି ଆମ ଦେଶର ପ୍ରଧାନ ଆବଶ୍ୟକତା । ଜନଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ର ଯଥା - ରାଜନୈତିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ, ସାମାଜିକ, ସାଂପ୍ରଦାୟିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ, ଭାଷା ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିରେ ସଂହତି ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ସୁତରାଂ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

୩.୨.୨ ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଅର୍ଥ :

ବିଭିନ୍ନ ତାରତମ୍ୟ ଏବଂ ବୈଷମ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରେ ସମପ୍ରାଣତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ହେଉଛି ଜାତୀୟ ସଂହତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଭାଷା ନିର୍ବିଶେଷରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଭିନ୍ନତାବୋଧ ସୃଷ୍ଟିକରି ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ହେଉଛି ଜାତୀୟ ସଂହତି ।

ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉଛି ଦେଶର ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ଦେଶକୁ ଛାଡ଼ି ବ୍ୟକ୍ତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଦେଶକୁ ଛାଡ଼ି ବ୍ୟକ୍ତିର ପରିଚୟ ଅସମ୍ଭବ । ଦେଶର ପ୍ରଗତି ଏବଂ ସଫଳତା ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ଭାବରେ ସହଯୋଗ କରିବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ଜାତୀୟ ଶୈଳୀ ଏବଂ ସମୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଜାତୀୟତାଭାବ ଏକ ଜରୁରୀ ଆବଶ୍ୟକତା ।

୩.୨.୩ ଜାତୀୟ ସଫଳତାର ଆବଶ୍ୟକତା :

ଛୋଟ ହେଉ ବା ବଡ଼ ହେଉ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ଆବଶ୍ୟକ । ଦେଶର ଉନ୍ନତି ଏବଂ ସମୃଦ୍ଧି ଲୋକମାନଙ୍କର ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ନଥିଲେ ଏହି ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମ ସମ୍ଭବ ହୁଏନାହିଁ । ତେଣୁ ଜାତୀୟ ସମୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଜାତୀୟ ସଫଳତା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଭାରତର ଇତିହାସ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅତୀତରେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ଏକତା ଅଭାବରୁ ସେମାନେ ବାହ୍ୟଶକ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଥିଲେ, ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ନଥିବାରୁ ବାହ୍ୟଶକ୍ତିମାନେ ଭାରତକୁ ଥରକୁ ଥର ଆକ୍ରମଣ କରି ଆମର ଧନସଂପତ୍ତି ଲୁଣ୍ଠନ କରିଥିଲେ, ମନ୍ଦିର ଧ୍ୱଂସ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ଆମର ସଂସ୍କୃତିକୁ ନଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପୁନରାୟ ଆମେ ଏ ପ୍ରକାର ଭୁଲ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏଥିପାଇଁ ଜାତୀୟ ସଫଳତା ଆବଶ୍ୟକ ।

କଥାରେ ଅଛି ‘ଏକତା ହିଁ ବଳ’ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଏକତା ଆମକୁ ବଳ ଏବଂ ସ୍ଥିରତା ପ୍ରଦାନ କରେ । ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ବିକାଶ ଫଳରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଅନ୍ୟଦେଶ ସହ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବା ପାଇଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ରହିବା ଉଚିତ । ଶାନ୍ତି ଏବଂ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଜାତୀୟତା ମନୋଭାବ ଏକ ଜରୁରୀ ଆବଶ୍ୟକତା । ଆଜିକାଲି ଲୋକମାନେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣମନୋଭାବର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବାର ଦେଖାଯାଉଛି । ଏହା ଫଳରେ ଦେଶରେ ଧର୍ମଘଟ, ଆନ୍ଦୋଳନ, ଧାରଣା ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠୀ ସଂଘର୍ଷ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉଛି । ଭାରତର ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୀମା ବିବାଦ, ନଦୀଜଳ ବନ୍ଦ ବିବାଦ, ଧର୍ମଗତ ବିରୋଧ ଏବଂ ଭାଷାଗତ ସଂଘର୍ଷ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶର ସାର୍ବଭୌମତା ପ୍ରତି ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଦେଶରେ ଶାନ୍ତି, ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ଏବଂ ସମତାଳିକତା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଛି । ଦେଶର ନାଗରିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତୀୟ ସଫଳତା ମନୋଭାବ ଜାଗ୍ରତ ହେଲେ ଏ ସମସ୍ତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇପାରିବ ।

୩.୨.୪ ଜାତୀୟ ସଫଳତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ :

ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବା ପରେ ଭାରତ ବହୁତ ଘାତ ପ୍ରତିଘାତ ମଧ୍ୟରେ ଗତି କରୁଛି । ବିଶିଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ପାନିକର୍ କହନ୍ତି ଯେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ ପୂର୍ବରୁ ଆମ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ସଫଳତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା କ୍ରମେକ୍ରମେ ହ୍ରାସ ପାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମଦେଶ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଜାତୀୟ ସଫଳତା ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ପ୍ରତିକୂଳ ପ୍ରଭାବ ଜନିତ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି ପ୍ରଧାନ । ଏହି ସମସ୍ୟାର ଆଶୁ

ସମାଧାନ ପାଇଁ ଜାତୀୟ ସଂହତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକଗୁଡ଼ିକର ତୁରନ୍ତ ବିଲୋପ ସାଧନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଜାତୀୟ ସଂହତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବା କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ସଙ୍କଟ ବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି ।

(କ) ଜାତିପ୍ରଥା :

ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଜାତିପ୍ରଥା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ଆମ ଦେଶରେ ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ଲୋକମାନେ ବାସକରନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଜାତିର ଲୋକ ଅନ୍ୟ ଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଉକ୍ତ ବୋଲି ନିଜକୁ ଭାବନ୍ତି ଏବଂ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଏହି ଜାତିଆଣ ମନୋଭାବ ସମାଜରେ ସଂଘର୍ଷ ଏବଂ ଆତ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବୈଷମ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକରେ । ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟରେ କେତେକ ଅ ଲରେ ଏହା ଉଗ୍ରରୂପ ଧାରଣ କରି ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ କରିଦେଇଛି ।

(ଖ) ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ମନୋଭାବ :

ଜାତୀୟ ସଂହତିର ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ ହେଉଛି ସାଂପ୍ରଦାୟିକତା । ଭାରତରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକେ ଯଥା - ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ, ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ଜୈନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଲୋକମାନେ ବସବାସ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦେଶରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଦଙ୍ଗା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ଅଧିକତ୍ରୁ ଆମଦେଶରେ ରାଜନୈତିକ ଦଳଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ଭୋଟ ପାଇ ଶାସନ କ୍ଷମତାକୁ ଆସିବା ସକାଶେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ମନୋଭାବକୁ ତୀବ୍ର କରିବା ଫଳରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତି ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ।

(ଗ) ଭାଷା :

ଭାରତରେ ଅନେକ ଭାଷାଭାଷୀ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଭାଷାଗତ ବିରୋଧ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସ୍ଵାଧୀନତା ଲାଭପରେ ଭାଷାସୂତ୍ରରେ ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ, ଆର୍ଯ୍ୟଭାଷା ଓ ଦ୍ରାବିଡ଼ ଭାଷା ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵ ଇତ୍ୟାଦି ଭାଷା ସମସ୍ୟାକୁ ଅଧିକ ଜଟିଳ କରିଛି । ଭାରତରେ ଅଧିକାଂଶ ରାଜ୍ୟର ଲୋକମାନଙ୍କର ଭାଷା ହିନ୍ଦୀ ହୋଇଥିବାରୁ ହିନ୍ଦୀକୁ ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକମାନେ ଏହାକୁ ବିରୋଧ କରିବା ଦ୍ଵାରା ହିନ୍ଦୀ ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇପାରି ନାହିଁ । ଏହା ଜାତୀୟ ଭାଷା ନୀତି ଉପରେ ପ୍ରତିକୂଳ ପ୍ରଭାବ ପକାଉଅଛି । ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷା ହିଁ ଅଧିକାଂଶଭାବେ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନରେ ଆବେଗିକ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟିକରିଥାଏ । ତେଣୁ ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷା ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ସୃଷ୍ଟିହୋଇଥିବା ମତପାର୍ଥକ୍ୟ ତୀବ୍ର ହେବା ଦ୍ଵାରା ଜାତୀୟ ସଂହତି ବିପଦ ହୋଇପଡ଼ିଛି ।

(ଘ) ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ରାଜନୀତି :

ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ରାଜନୈତିକ ଦଳମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କ ଠାରେ ରାଜନୈତିକ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟିକରନ୍ତି । ଏହାଦ୍ଵାରା ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଦେଶ ଶାସନକରିବା ସହଜ ଓ ସୁଗମ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଵାଧୀନତା ଲାଭପରେ ଭାରତରେ ଅନେକ ରାଜନୈତିକ ଦଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛନ୍ତି, ବିଭିନ୍ନ ରାଜନୈତିକ ଦଳମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ନୀତିଗତ

ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂଘାତ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି । ରାଜନୈତିକ ଫାଇଦା ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ରାଜନୈତିକ ଦଳମାନେ ଜାତୀୟ ଆଦର୍ଶକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ରାଜନୀତିର ଆଶ୍ରୟ ନେବା ଫଳରେ ଦେଶରେ ଆ ଲିକତା, ସାଂପ୍ରଦାୟିକତା ଏବଂ ଭାଷାଗତ ବିରୋଧ ଇତ୍ୟାଦି ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ଏହାଫଳରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତି ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।

(ଡ) ନିରକ୍ଷରତା :

ଓଡ଼ିଶାରେ ୬ ବର୍ଷ ବୟସସୀମା ଉପରେ ସମଗ୍ର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୩୬.୬ ଭାଗ ଲୋକ ନିରକ୍ଷର । ନିରକ୍ଷର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଲୋକମାନେ ଦେଶର ସୁନାଗରିକ ଭାବେ କର୍ବ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିବାପାଇଁ ଅସମର୍ଥ ଅଟନ୍ତି । ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ନିରକ୍ଷର ଲୋକମାନେ ଥିବା ସମାଜର ଉନ୍ନତି ଅସମ୍ଭବ । ନିରକ୍ଷର ଲୋକମାନେ ସହଜରେ ମିଥ୍ୟା ରାଜନୈତିକ ପ୍ରଚାରଣାର ଶିକାର ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଜାତିଆଣ ମନୋଭାବ, ସାଂପ୍ରଦାୟିକତା, ଭାଷାଗତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସେମାନେ ଭୋଗର ମୂଲ୍ୟ ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ଉପଯୁକ୍ତ ରାଜନୈତିକ ପ୍ରତିନିଧି ମନୋନୟନ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ନଥାଏ । ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଏହା ଦେଶର ପ୍ରଗତି ଏବଂ ସଂହତି ପ୍ରତି ଅକ୍ଷରାୟ ସୃଷ୍ଟିକରେ ।

(ଚ) ଜାତୀୟ ସଚେତନତାର ଅଭାବ :

ଭାରତରେ ଅଧିକାଂଶ କିଶୋର କିଶୋରୀ ଏବଂ ନରନାରୀଙ୍କ ଠାରେ ଜାତୀୟ ସଚେତନତା ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଶପ୍ରେମ, ଦଳଗତ ବିଶ୍ୱସ୍ତତା, ଏକାନ୍ତବୋଧ ଓ ଜାତୀୟ ଆଦର୍ଶର ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଜାତୀୟତାବୋଧ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପାଇଁ ଏକ ଜରୁରୀ ଆବଶ୍ୟକତା । ସାଧାରଣଲୋକମାନେ ଜାତୀୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଜ୍ଞ ଅଟନ୍ତି । ସେମାନେ ଆ ଲିକତା, ସାଂପ୍ରଦାୟିକତା, ଜାତିଆଣଭାବ, ଧର୍ମଗତ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାଭାବ ଭଳି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ମନୋଭାବର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବାଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ସଂହତି ବିପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

ପରିଣାମ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ଆମର କଷ୍ଟଲବ୍ଧ ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ଜାତୀୟ ସଂହତି ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଆମର ଦେଶକୁ ଏକ, ଅବିଭକ୍ତ ଏବଂ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରଭାବେ ଗଠନ କରିବାକୁ ହେଲେ ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଓ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଅକ୍ଷରାୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକଗୁଡ଼ିକ ଦୂରକରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଜାତିଗତ, ଭାଷାଗତ ଏବଂ ଧର୍ମଗତ ବୈଷମ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ସମସ୍ତ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନରେ ସମ୍ପର୍କ-ବନ୍ଧନ ସୃଷ୍ଟିକରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହି ବନ୍ଧନ ହେଉଛି ଆବେଗିକ ସଂହତି । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଭୁଲିଯାଇ ସେମାନେ ଯେପରି ମନ, କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ବ୍ୟବହାରରେ ଏକାନ୍ତବୋଧ ପରିପ୍ରକାଶ କରିବେ । ତେଣୁ ଜାତୀୟ ସଂହତି ନିମନ୍ତେ ଆବେଗିକ ସଂହତି ନିତାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକଗୁଡ଼ିକ ଦୂରକରିବା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ପଦକ୍ଷେପ ନିଆଯିବା ଉଚିତ । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ଦେଶବାସୀଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହାଫଳରେ ସେମାନେ

ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୁଝିପାରିବେ ଏବଂ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିବେ । ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟିକରିବା ନିମିତ୍ତ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । ଏହା ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

୩.୨.୫ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା :

ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମାନସିକତାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ହିଁ ଏକମାତ୍ର ସାଧନ । ତେଣୁ ଭାରତରେ ଆବେଗିକ ଐକ୍ୟ ଓ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ହେଲେ ଆମର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଉପଯୁକ୍ତ ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆମର ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇ ପାରିବ । ଏଥିପାଇଁ ଆମର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ଏବଂ ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ । ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଜାତୀୟ ସଂସ୍କୃତି, ଇତିହାସ, ପରମ୍ପରା ଏବଂ ଭାଷା ପ୍ରତି ସମମନୋଭାବ ପୋଷଣ ତଥା ଜାତୀୟ ସଂଗୀତ, ଜାତୀୟ ଚିହ୍ନ, ଜାତୀୟ ଦିବସ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏପରି ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବ, ଯଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଚିନ୍ତା, ଭାବନା ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଐକ୍ୟବନ୍ଧ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ପରିବାରର ସଭ୍ୟଭାବରେ ନାଗରିକ ଜୀବନଯାପନ କରିବେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଗୋଟିଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିଁ ଦେଶବାସୀଙ୍କଠାରେ ଉଚିତ ଭାବରେ ଆବେଗିକ ଐକ୍ୟ ଏବଂ ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟିକରିପାରିବ । ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ମନ୍ତ୍ରଣାଳୟ ଦ୍ୱାରା “ଜାତୀୟ ଏବଂ ଆବେଗିକ ସଂହତି କମିଟି” ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ଭୂମିକା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି କମିଟି ବିଭିନ୍ନ ସୁପାରିଶ କରିଥିଲେ । ଏହି କମିଟି ବିଭିନ୍ନ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଜାତୀୟ ସଂହତି ସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୁପାରିଶମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

(କ) ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଏହି କମିଟି ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୁପାରିଶ କରାଯାଇଥିବା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏବଂ ତାହାର ଉପାଦେୟତା ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଜାତୀୟ ସଂହତି ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର କେତେକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସୁପାରିଶ କରିଥିଲେ । ଏହା ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି :

- ୧) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ସହିତ ପରିଚିତ ହେବେ ।
- ୨) ସ୍ୱାଧୀନତା ହାସଲ ପାଇଁ ହୋଇଥିବା ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ବିଭିନ୍ନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଜାଣିବେ ।

୩) ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଏଭଳି ଭାବରେ ସଂଗଠିତ ହେବ ଯାହାଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଜାତୀୟ ଜୀବନର “ବୈଷମ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା” ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଠାରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ସଦ୍‌ଭାବ ଓ ମାନବିକ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଭଳି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ସ ।ର ହୋଇପାରିବ ।

(ଖ) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ କେତେକ ନୂତନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଏବଂ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବାପାଇଁ ଏହି କମିଟି ସୁପାରିଶ କରିଥିଲେ । ଏହା ସଂକ୍ଷେପରେ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଛି ।

- ୧) ପ୍ରାଥମିକ ଏବଂ ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଜାତୀୟତାଭାବ ଉଦ୍ରେକ କରୁଥିବା ଜାତୀୟ ସଂଗୀତ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଂଗୀତ, କବିତା ଏବଂ ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏବଂ ସହ-ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯିବ ।
- ୨) ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ବିଭିନ୍ନ ଭାଷା, ସାହିତ୍ୟ, କଳା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ ଏବଂ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରଗତି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସଂଗଗୁଡ଼ିକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯିବ ।
- ୩) ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଐତିହାସିକ, ଭୌଗୋଳିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଉଭୟ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟତ୍ରୀ ଏବଂ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।

(ଗ) ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ଜାତୀୟ ମନୋବୃତ୍ତି ସୃଷ୍ଟିକରୁଥିବା ସହଯୋଗୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଉ ମ ରୂପେ ସଂଗଠନ କରାଯିବ ।

(ଘ) ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ଗୁଡ଼ିକର ପରିମାର୍ଜନା କରାଯିବ । ସାଂପ୍ରଦାୟିକତା, ସମାଜ ବିରୋଧୀ ଏବଂ ଦେଶ ବିରୋଧୀ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗୁଡ଼ିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ବାଦ ଦିଆଯିବ ।

ଉପରୋକ୍ତ ସୁପାରିଶ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସୁପାରିଶ ଗୁଡ଼ିକୁ ଶିକ୍ଷା ଆୟୋଗ (୧୯୬୪-୬୬), ଜାତୀୟ ସଂହତି ପରିଷଦ (୧୯୬୮), ବିଭିନ୍ନ କମିଟି, ଏବଂ ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସଭାସମିତି ଓ ଆଲୋଚନାଚକ୍ର ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥନ କରାଯାଇଛି । ଆମର ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ବିଭିନ୍ନ ବୈଷମ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଜାତୀୟ ଏକତା ସୃଷ୍ଟିକରିବାପାଇଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଠାରେ ଦେଶପ୍ରେମ ସଂଗଠିତ ହେବା ଉଚିତ । ଏଥିପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ପରଖଳନା କରାଯାଉଥିବା ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗୁଡ଼ିକର ପୁନର୍ଗଠନ ହେବା ଉଚିତ । ଏହିସବୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସୁପରିକଳ୍ପିତ ଯୋଜନା ଅନୁଯାୟୀ ସଂଗଠିତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ସଦ୍‌ଭାବ, ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଏବଂ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ ଆଦି ଗୁଣସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ । ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାପାଇଁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସଂଗଠିତ ହେବା ଉଚିତ ।

- ୧) ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷାନୀତି ଓ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳନ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।
- ୨) ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ଇଂରାଜୀ ଏବଂ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାକୁ ସାରା ଦେଶରେ ସଂଯୋଜକ ଭାଷାଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ସହିତ ମାତୃଭାଷା ଏବଂ ଆ ଲିକ ଭାଷା ଅଧ୍ୟୟନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।
- ୩) ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶ ଓ ଅ ଲର ଗଛ, ଗୀତ, ଲୋକକଥା, ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀଙ୍କ ଜୀବନୀ ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାବଳୀ ଗୁଡ଼ିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିକ୍ଷଣ ସାମଗ୍ରୀ ଗୁଡ଼ିକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଉଚିତ୍ ।
- ୪) ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରାର୍ଥନାପରେ ୧୦ ମିନିଟ୍ ପାଇଁ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ କିମ୍ବା ବରିଷ୍ଠ ଶିକ୍ଷକ ଆମର ଜାତୀୟ ସମସ୍ୟା, ଜାତୀୟ ଐତିହ୍ୟ, ଜାତୀୟ ନେତା ବା ନେତ୍ରୀ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମଦେଶର ପ୍ରଗତି ଓ ସମୃଦ୍ଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ କହିବା ଉଚିତ୍ ।
- ୫) ପ୍ରଦେଶ ପ୍ରଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ପରିଭ୍ରମଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଓ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନତା ତଥା ଏକତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ହାସଲ କରିପାରିବେ ।
- ୬) ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିବସ, ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ଦିବସ, ଗାନ୍ଧୀ ଜୟନ୍ତୀ, ଶିଶୁ ଦିବସ, ନେତାଜୀ ଜୟନ୍ତୀ ଇତ୍ୟାଦି ଜାତୀୟ ଦିବସ ଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଭାବେ ପାଳନ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।
- ୭) ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଜାତୀୟ ଏବଂ ସମାଜ ସେବା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଜାତୀୟ ଦୁର୍ବିପାକ ଯଥା ବାତ୍ୟା, ମରୁଡ଼ି, ବନ୍ୟା, ଭୂମିକମ୍ପ ସମୟରେ ଏହିସବୁ ସମାଜସେବା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଜାତୀୟ ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।
- ୮) ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଓ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଗଣତନ୍ତ୍ର, ସମାଜତନ୍ତ୍ର, ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷତା ଏବଂ ଉ ମ ନାଗରିକତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅବଗତ ତଥା ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।
- ୯) ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଜାତୀୟ ସମର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବାହିନୀ ଶିବିର, ଜାତୀୟ ସମାଜସେବା ସଂସ୍ଥା ଶିବିର, ରେଡ୍ କ୍ରସ ଶିବିର ଇତ୍ୟାଦି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଏହି ଶିବିରମାନଙ୍କରେ ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଓ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀମାନେ ଏକତ୍ର ହେବାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଷୟରେ ଭାବଗତ ଓ ଭାଷାଗତ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ହୋଇଥାଏ ଓ ଜାତୀୟ ଐକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

- ୧୦) ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଜାତୀୟ ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରୀୟ ଯୁବମେଳା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବା ଉଚିତ । ଏଥିରେ ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟର ଯୁବକ ଯୁବତୀମାନେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଏକତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।
- ୧୧) ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଯଥା - କ୍ରୀଡ଼ା ପ୍ରତିଯୋଗିତା, ନାଟକ ଓ ଡର୍କ ପ୍ରତିଯୋଗିତା, ସଙ୍ଗୀତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ବଣଭୋଜୀ ଓ ପରିଭ୍ରମଣ, ପତ୍ରବନ୍ଧୁ ଓ ସ୍ତମ୍ଭ ସଂଗ୍ରହ, ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ଏବଂ ସଭାସମିତି ବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ସାହର ସହିତ ଆଲୋଚନା କରାଯିବା ଉଚିତ ।
- ୧୨) ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ଜାତୀୟ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ଆଧାରିତ ଶିକ୍ଷା ବିଷୟାଭିରିକ୍ତ ଭାଷଣ ଏବଂ ଆଲୋଚନାଚକ୍ର ଆଦିର ଆୟୋଜନ କରାଯିବା ଉଚିତ ।
- ୧୩) ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟ ଓ ଅ କର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ସାମାଜିକ ଚଳିଚଳନ, ସଂସ୍କୃତି, ଭାଷା, ପୋଷାକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ “ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ” ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବା ଉଚିତ ।
- ୧୪) ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟର ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଦେଶର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ଭାଷା ଅଧ୍ୟୟନ କରି ତହିଁରେ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହାଦ୍ୱାରା ହିଁ ଏହିସବୁ ରାଜ୍ୟର ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଚଳିଚଳଣୀକୁ ଶିକ୍ଷକ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଶିଖାଇପାରିବେ, ଯାହା ଫଳରେ ଜାତୀୟ ଏକତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଏହିଭଳି ଅନେକ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ତଥା ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସଂଗଠନ କରାଯାଇପାରିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟସଂହତି ପ୍ରତି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ସକାରାତ୍ମକ ମନୋବୃତ୍ତି ସୃଷ୍ଟିହେବ ଓ ଏହାକୁ ସେମାନେ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନରେ ସୁଚାରୁରୂପେ ପ୍ରୟୋଗକରି ଉ ମ ନାଗରିକ ହୋଇ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ଉତ୍ସାହର ସହ ଉଦ୍ୟମ କରିପାରିବେ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା କରି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ଭାବନା ଓ ଏକାନ୍ତବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବେ । ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତପରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନରେ ଏହାକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିପାରିବେ । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକ ନିୟମିତ ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଯଥା ଡର୍କ, ଆଲୋଚନା, ଜାତୀୟ ଉତ୍ସବ ପାଳନ, ଶୈକ୍ଷିକ ପରିଭ୍ରମଣ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା ନାଟ, ଗୀତ, ପ୍ରଦର୍ଶନୀ, ନାଟକ ଆୟୋଜନ କରି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟସଂହତି ସୃଷ୍ଟିକରିପାରିବେ ।

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ଉ ମ ପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକ ଏକ ସୁପରିକଳ୍ପିତ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଉଚିତ । ଜାତୀୟ ଦୃଶ୍ୟପଟରେ ଘଟୁଥିବା ଘଟଣାବଳୀ ଉପରେ ଆଧାରିତ ନାଟକ, ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ,

ଗଛ, ଗାତ ଆଦି ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ସହଜରେ ଜାତୀୟ ଐକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ । ଏହିସବୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ଜୀବନ୍ତ ଓ ଆକର୍ଷଣୀୟ କରାଯାଇ ପାରିଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଆଗ୍ରହର ସହିତ ଜାତୀୟ ସଂହତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷା କରିପାରିବେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷକ ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ନିଜର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଉଚିତ । ପୁନଶ୍ଚ ଜାତୀୟତାବୋଧରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ପ୍ରଦାନ କରିବ ଓ ଅନ୍ୟ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଏହାଦ୍ୱାରା ଅଭିପ୍ରେରିତ ହୋଇ ନିଜ ଜୀବନରେ ଦଳଗତ ବିଶ୍ୱସ୍ତତା, ପ୍ରୀତି, ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ, ଏକାନ୍ତବୋଧ ଓ ଜାତୀୟ ଆଦର୍ଶକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବେ । ଏହାଫଳରେ ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଭିତ୍ତୁମି ସୁଦୃଢ ହୋଇପାରିବ ।

ସାରାଂଶ

ଭାରତରେ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଭାଷା, ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ଲୋକମାନେ ବାସ କରନ୍ତି । ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ଚଳଣିରେ ତାରତମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏହିସବୁ ତାରତମ୍ୟ ଏବଂ ବୈଷମ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତ ଏକ ସଂଘବନ୍ଧ ଅବିଭାଜ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିଛି । “ବୈଷମ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା”ର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ଆମ ଦେଶ ଭାରତ ।

ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଅର୍ଥ :

ଜାତୀୟ ସଂହତି ହେଉଛି ଦେଶର ପ୍ରଧାନ ଆବଶ୍ୟକତା । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଭାଷା ନିର୍ବିଶେଷରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଭିନ୍ନତା ବୋଧ ସୃଷ୍ଟିକରି ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ହେଉଛି ଜାତୀୟ ସଂହତି ।

ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଆବଶ୍ୟକତା :

ଜାତୀୟ ସମୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଜାତୀୟ ସଂହତି ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଦେଶକୁ ଆଭିଜାତ୍ୟ ଏବଂ ସଂଘବନ୍ଧ ରାଷ୍ଟ୍ରରୂପେ ପରିଚିତ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ଅନ୍ୟଦେଶ ସହ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବା ପାଇଁ ଶାନ୍ତି ଓ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱର ବିକାଶ ପାଇଁ ଏବଂ ଦେଶରେ ସ୍ଥିରତା ଆଣିବା ପାଇଁ ଜାତୀୟ ସଂହତି ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଜାତୀୟ ସଂହତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ :

ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବା ପରେ ଭାରତ ବହୁତ ଘାତ ପ୍ରତିଘାତ ମଧ୍ୟରେ ଗତିକରୁଛି । ଆମ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି କ୍ରମେ କ୍ରମେ ହ୍ରାସ ପାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ଜାତୀୟ ସଂହତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବା କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ସଂକଟ ବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- ସାଂପ୍ରତିକ ମନୋଭାବ
- ଭାଷାଗତ ବିଭେଦତା
- ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ରାଜନୀତି
- ନିରକ୍ଷରତାର ବ୍ୟାପକତା
- ଜାତୀୟ ସଚେତନତାର ଅଭାବ

ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାପାଇଁ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦୂର କରାଯିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟିକରି ଏହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକଗୁଡ଼ିକ ଦୂର କରାଯାଇପାରିବ ।

ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା :

ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷା ହିଁ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସାଧନ । ଏକ ଉ ମ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ । ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଡକ୍ଟର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦଙ୍କ ଅଧକ୍ଷତାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଯୁକ୍ତ ଜାତୀୟ ସଂହତି କମିଟି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ଏକତା ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଏବଂ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସଂସ୍କାର ଆଣିବା ପାଇଁ ସୁପାରିଶ କରିଥିଲେ । ଆମର ଶିକ୍ଷାନୀତି ଓ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏଭଳି ହେବା ଉଚିତ । ଯାହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ଏକତା ସୃଷ୍ଟିକରାଯାଇ ପାରିବ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସୁପରିକଳ୍ପିତ ଯୋଜନା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟକଳାର ସଂଗଠନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟତାବୋଧ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିବେ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନ ତଳେ, ତାହାର ଚାରିଟି ବିକଳ୍ପ ଉ ର ଦିଆଯାଇଛି । ମାତ୍ର ତଳ୍ଲୁଧରୁ ଗୋଟିଏ ଉ ର ହିଁ ଠିକ୍ । ସେହି ଠିକ୍ ଉ ରଟିକୁ ବାଛି ତୁମ ଉ ର ଖାତାରେ ଲେଖ ।

(କ) କେଉଁ ମସିହାରେ ଭାରତ ଏକ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରରୂପେ ଘୋଷିତ ହେଲା ?

(i) ୧୯୪୫ ମସିହା, (ii) ୧୯୫୦ ମସିହା, (iii) ୧୯୪୭ ମସିହା, (iv) ୧୯୬୦ ମସିହା

(ଖ) ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିଯୁକ୍ତ ଜାତୀୟ ଓ ଆବେଗିକ ସଂହତି କମିଟିର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କିଏ ଥିଲେ ।

(i) ଡଃ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ, (ii) ଡଃ ଡି.ଏସ୍. କୋଠାରି

(iii) ଡଃ ଆଦିଶେଶାୟ, (iv) ଡଃ ମୁଦାଲିୟର

2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

(i) “ଜାତୀୟ ସଂହତି” କହିଲେ କ’ଣ ବୁଝାଏ ?

(ii) ଆମେ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଦର୍ଶାଅ ।

(iii) ଗୋଟିଏ ଦେଶର ଜାତୀୟ ସଂଗୀତର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କ’ଣ ?

(iv) ଡଃ ଡି.ଏସ୍. କୋଠାରିଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଶିକ୍ଷା ଆନ୍ଦୋଳନ କେଉଁ ମସିହାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ?

(v) ଆବେଗିକ ସୈକ୍ୟ କହିଲେ କ’ଣ ବୁଝାଏ ?

(vi) ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ପରିଷଦ କେଉଁ ମସିହାରେ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ?

(vii) ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିଯୁକ୍ତ ଜାତୀୟ ଓ ଆବେଗିକ ସଂହତି କମିଟିର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କିଏ ଥିଲେ ?

(viii) ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ସଂହତିର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଆବଶ୍ୟକତା ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

3. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ବା ତିନୋଟି ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

(i) ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ସଂହତିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ଯେ କୌଣସି ୨ଟି ଉପାଦାନ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

- (ii) ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଯେ କୌଣସି ୨ଟି ପଦକ୍ଷେପ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- (iii) ଜାତୀୟ ସଂହତି ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା (ଯେ କୌଣସି ୨ଟି) ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

4. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ପ୍ରାୟ ୬ଟି ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

- (i) ଜାତୀୟ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଯେ କୌଣସି ପା ଟି ବୈଷ୍ଣିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- (ii) ଜାତୀୟ ସଂହତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବା ପା ଟି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଦର୍ଶାଅ ।

5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ଦିଅ ।

- (i) ଜାତୀୟ ସଂହତି କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?
- (ii) ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖା ଦେଉଥିବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚନା କର ।
- (iii) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ଭାବ କିପରି ସଂଚାର କରାଯାଇପାରିବ ଆଲୋଚନା କର ।

(ଘ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

<p>ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ</p> <ul style="list-style-type: none"> ● ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଅର୍ଥ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ବିଷୟରେ ବୁଝାଇପାରିବେ । ● ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାରେ ଥିବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଓ ଏହାର କାରଣ ବିଷୟରେ ବୁଝିପାରିବେ । ● ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍‌ଭାବନା ସୃଷ୍ଟିରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହେବେ । ● ପୃଥିବୀ ରୂପକ ସମାଜରେ ସମସ୍ତେ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ କରିବା କେତେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବେ । ● ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍‌ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ନିମିତ୍ତ କେଉଁ କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।
--

ଉପକ୍ରମ:-

“ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା” ପ୍ରଥମେ ୧୯୭୪ରେ ୟୁନେସ୍କୋ (UNESCO) ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବନା, ଏକତା, ବସ୍ତୁଧୈବ କୁରୁମ୍ଭକମ୍, ମଣିଷର ଅଧିକାର, ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତଥା ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ । ଏହା ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଅଟେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁନିଆରେ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଆହ୍ୱାନ ଅଟେ । ଜଗତୀ କରଣ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ଉନ୍ନତି ଯୋଗେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଅଟେ । ଆମ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତି ଓ ଐତିହ୍ୟ ଜଗତର ବହୁ ଅଂଶରୁ ଆନୀତ ଧାରଣା ବା ଭାବନା ଉପରେ ଆଧାରିତ ଏବଂ ଏହା ସାର୍ବଜନୀନ ଭାବୁଭାବ, ବନ୍ଧୁତା, ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ବୁଝାମଣା, ଦୟା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ । ସମସ୍ତ ଦେଶ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ମେଳ ଖୁଆଇ ସୁସଂଗତ ସଂପର୍କ ରଖିବା ଦରକାର । ଆଜିର ପୃଥିବୀ ମୁକ୍ତ ଆଲୋଚନା, ଉଚ୍ଚ ମ ବୁଝାମଣା ଓ ମୈତ୍ରୀପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାଧ୍ୟମରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଶାନ୍ତି ଆବଶ୍ୟକ କରୁଛି । UNESCOର ପ୍ରସ୍ତାବନା ଅନୁସାରେ “Since war begins in the minds of men, it is in the mind of men that defence of peace must be constructed, the wide diffusion of culture and education for humanity for justice. liberty and peace are indispensable to the dignity which all nations must fulfill in the spirit of natural assistance and concern”. ଯେହେତୁ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଶାନ୍ତି ମନୁଷ୍ୟର ମନ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ, ସେଥିପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିହାତି ଦରକାର । ବର୍ତ୍ତମାନର ପୃଥିବୀରେ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ସମତା ରକ୍ଷା ପୂର୍ବକ ଐକ୍ୟବନ୍ଧ ଭାବେ ସଂପର୍କିତ ହେବା ଉଚିତ । ଧୂସ ଲୀଳାର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିବା ଶକ୍ତି ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି

ବିଦ୍ୟାର ଅତ୍ୟୁତ ପୂର୍ବ ଅଗ୍ରଗତି ଯୋଗେ ପୃଥିବୀରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପୂର୍ବକ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ଦେଶଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଦୂର କରି ନିଜ ନିଜର ସମସ୍ୟାକୁ ସମାଧାନ ପୂର୍ବକ ଶାନ୍ତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ବିଧେୟ ସମସ୍ତ ମାନବଜାତିକୁ ଏକ ପରିବାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ମୂଳଦୁଆ ଅଟେ ।

୩.୩.୧ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଅର୍ଥ:-

ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥହେଲା ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ବୁଝାମଣା, ସଦିଚ୍ଛା, ବିଶ୍ୱାସ, ଏକତାଭାବ, ଭାଇଚାରା, ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସମନ୍ୱୟ, ମାନବ ଅଧିକାର ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ, ଯାହାକି ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସହଯୋଗ ଓ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ ମାନବ ପ୍ରଗତିର ମୂଳଦୁଆ ଅଟେ । ଅଲିଭର ଗୋଲ୍ଡ୍ ସ୍ମିଥ୍ଙ୍କ ମତରେ “ଆନ୍ତର୍ଜାତିକତା ଏକ ଭାବନା ଏହିକି ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ରାଜ୍ୟର କେବଳ ସଭ୍ୟ ନୁହେଁ କିନ୍ତୁ ପୂରା ପୃଥିବୀର ସଭ୍ୟ ଅଟେ” Internationalism is a feeling that the individual is not only a member of his state, but a member of the world.” Dr. walter H.C. Lewis in his address to the American Association of Teacher Education in 1956 has stated, "International understanding is the ability to observe critically and objectively and appraise the conduct of men every where to each other, irrespective of nationality or culture to which they may belong. To do this one must be able to detach one self from one’s own particular cultural and national prejudices and to observe men of all nationalities, culture and races as equally important varieties of human beings, inhabiting this earth”.

ଡକ୍ଟର ଖୁଲଟର୍ ଏଚ୍.ସି. ଲିଓସ୍ଙ୍କର ଉକ୍ତ ସଂଜ୍ଞାକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଆମେ ଜାଣିବା ଯେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ଯେ କୌଣସି ଜାତୀୟତା ବା ସଂସ୍କୃତିର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାରକୁ ସମାଲୋଚନା ପୂର୍ବକ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା । ଏଥିପାଇଁ ନିଜକୁ ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ଜାତୀୟତାର ପକ୍ଷପାତିତାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ସଂସ୍କୃତି ନିର୍ବିଶେଷରେ ଏକ ବୋଲି ଭାବିବା ଉଚିତ୍ ।

“ପୃଥିବୀ ରୂପକ ସମାଜରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ନାଗରିକ” ଏହି ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଶାନ୍ତିରେ ବଞ୍ଚିପାରିବା । “ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ଏକ ପରିବାର”— ଏହି ଭାବନା ଉପରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । ଏହି ଭାବନା ଆମକୁ ପୃଥିବୀ ରୂପକ ସମାଜରେ ସମତା ରକ୍ଷାକରି ବଞ୍ଚା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥାଏ । Dr. Radhakrishnan has rightly said, “It is essential for us not to live apart but to live together, understanding one another’s fears and anxieties, aspirations and thoughts. We must work for a racial harmony, we may be American, we may be Russian but we are essentially human beings. Let us learn to live in a world community.” ଡକ୍ଟର ରାଧାକ୍ରିଷ୍ଣନ୍ଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ତେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଭାବନା, ଉତ୍ସାହ, ଉଦ୍ଦିପନାକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାଭାବ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଏକତା ଭାବ ନେଇ ବଞ୍ଚା ଉଚିତ୍ । ଆମେ ପ୍ରଥମେ ମଣିଷ ତତ୍ତ୍ୱପରେ ଆମେ ଆମେରିକୀୟ ବା ରଷୀୟ । ପୃଥିବୀ ରୂପକ ସମାଜରେ ଆମେ ବଞ୍ଚା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିବା ଦରକାର । ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀରେ ଶୀତଳ ଯୁଦ୍ଧର ପରିସର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନିଶ୍ଚିତତା ଭିତରକୁ ଟାଣି ନେଉଛି । ମାରାତ୍ମକ ଆଣବିକ ଅସ୍ତ୍ରର ଉଦ୍ଭାବନ

ପାଇଁ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଓ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗର ଆଶଙ୍କାରେ ସମସ୍ତେ ଆଜି ଭୟଭୀତ । କେବଳ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ପୃଥିବୀକୁ ଧୂସ ମୁଖରୁ ହିଁ ରକ୍ଷା କରିହେବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ରାଷ୍ଟ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପାରସ୍ପରିକ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହବସ୍ଥାନ, ସହଯୋଗ, ଉ ମ ବୁଝାମଣା ଓ ସଦ୍ଭାବ ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀକୁ ସରସ ସୁନ୍ଦର କରି ଗଢ଼ିତୋଳିହେବ । ଯୁଦ୍ଧ ବଦଳରେ ଶାନ୍ତି ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହାକି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇପାରିବ । ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ଧୂସମୁଖରୁ ରକ୍ଷାକରି ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ମନରେ ମାନବିକ ତଥା ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ମନୋଭାବର ବିକାଶ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିବ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସ୍ତରରେ ପାରସ୍ପରିକ ବୁଝାମଣା ତଥା ସଦ୍ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା କୁହାଯାଏ । ଆଜିର ପୃଥିବୀ ଏକ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପୃଥିବୀ ନୁହେଁ । ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପାରସ୍ପରିକ ନିର୍ଭର ଶୀଳତା ବଢ଼ିଯାଇଛି । ଏପରି ଏକ ପୃଥିବୀରେ ଆମେ ‘ଏକ ବିଶ୍ୱ ଏକ ଜାତି’ (One world one nation)ର ଭାବନାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସମସ୍ତ ବିଭିନ୍ନତା ମଧ୍ୟରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଶାନ୍ତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହବସ୍ଥାନ ତଥା ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଭର ଶୀଳତା ଇତ୍ୟାଦି ମାନବୀୟ ଗୁଣକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ୍ ।

୩.୩.୨ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା:-

ନିମ୍ନଲିଖିତ କାରଣ ବଶତଃ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା ବଢ଼ିଯାଇଛି ।

- ୧ । ପୃଥିବୀରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା- ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ମାନଙ୍କରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବର ମୂଳଲକ୍ଷ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ କାରଣ ବଶତଃ ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଏକ ଦୁରୁହ ବ୍ୟାପାର । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବନା ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତି ଓ ଏକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇପାରିବ ।
- ୨ । ଆଶବିକ ଯୁଦ୍ଧ ରୋକିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ- ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ଓ ଶୀତଳ ଯୁଦ୍ଧର ବିଭୀଷିକା ଆଶଙ୍କାରେ ଅସୁରକ୍ଷିତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଶବିକ ଯୁଦ୍ଧର ଭୟ ଘେରି ରହିଛି । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ତଥା ସମତା ରକ୍ଷା କରିବାରେ ସହାୟକ ହେବ ।
- ୩ । “ଏକ ପୃଥିବୀ ଏକ ସମାଜ” ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ଆମେ ସମସ୍ତେ ବିଭିନ୍ନତା ଦୂର କରି ପୃଥିବୀର ନାଗରିକ ହେବା ଦରକାର । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ପୃଥିବୀକୁ ଏକ ପରିବାର ରୂପେ ଗଢ଼ିଥାଏ ।
- (୪) ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ଭାରତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଜବାହର ଲାଲ ନେହେରୁଙ୍କ ମତରେ “ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାର ଅର୍ଥ ପଛୁଆ ରହିବା ଓ କ୍ଷୟ ହେବା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରଗତିର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଧିରେ ଧିରେ କମିବାରେ ଲାଗିଛି ଏବଂ ଆମର ଜୀବନ ଆନ୍ତରାଷ୍ଟ୍ରିୟ ସଦ୍ଭାବ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଷିତ ହୋଇଛି । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଆମେ ସମସ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ” । ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ବୃଦ୍ଧିପାଇଛି ଓ ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ଏଇ ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ କାମ କରୁଛି ।

- (୫) ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରସାରଣ- ବର୍ତ୍ତମାନର ପୃଥିବୀ ବିଭିନ୍ନ ସାଂସ୍କୃତିକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ଯୋଗେ ମାନବ ଜୀବନ ବ୍ୟାପକ ଓ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାରେ ଲାଗିଛି ଓ ସମଗ୍ର ମାନବଜାତିର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ହୋଇପାରିଛି ।
- (୬) ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ନୀତିନିୟମ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାତୃତ୍ୱାବର ଗୁରୁତ୍ୱ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ । ମାନବ ସମାଜର ମଙ୍ଗଳ ଓ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ପୃଥିବୀ ନାଗରିକତ୍ୱର ଯଥେଷ୍ଟ ଅବଦାନ ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଷ୍ଟ୍ର ପରସ୍ପର ସହ ସଦ୍ଭାବ ରକ୍ଷା କରି ଚିନ୍ତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଗଣତନ୍ତ୍ର ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ ।
- (୭) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ଏକ ନିରାପଦ ଓ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥିବୀରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ସାର୍ବଜନୀନ ଭାତୃତ୍ୱାବ ଗୋଷ୍ଠୀଜୀବନର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ପୃଥିବୀକୁ ଧ୍ୱଂସ ମୁଖରୁ ବାହାରିଆସି ଲାଭାଏ ।

୩.୩.୩ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ:

ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ଅନେକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅଛି ଯାହାକୁ ଦୂର କରିପାରିଲେ ଆମେ ଶାନ୍ତିରେ ହାବପୁଲାନ କରିପାରିବା । କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

- ୧ । ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ର ସଂପର୍କିତ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ- ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ରାଷ୍ଟ୍ର ଆକାର, ସମ୍ବଳ, ଅର୍ଥ, ଜାତୀୟ ଆୟ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ କାରିଗରୀ ବିଦ୍ୟାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଠାରୁ ପୃଥିବୀ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବା ନିକୃଷ୍ଟ ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରେ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ବିକଶିତ ଓ ବିକାଶଶୀଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।
- ୨ । ବଂଶ ଓ ମୂଲ୍ୟ ବୋଧଭିନ୍ନ ପାର୍ଥକ୍ୟ- ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ନୀତିଗତ ତଥା ଆଦର୍ଶଭିନ୍ନ ବିଭିନ୍ନତା ସାର୍ବଜନୀନ ଭାତୃତ୍ୱାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅଟେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଜାତି ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ।
- ୩ । ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଜାତୀୟତା- “ମୋ ଜାତି ଓ ମୋ ଦେଶ ଅନ୍ୟ ଠାରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ” ଏହି ଭାବନା ଯୋଗେ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଓ ନିକୃଷ୍ଟ ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ଯାହାକି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଏକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ରୂପେ ଠିଆ ହେଉଛି ।
- ୪ । ମନସ୍ତାଦ୍ରିକ ଓ ଭାଷାଗତ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ- ସମାଜ ସଂସ୍କାର ବାଦର ଅଭାବ ଓ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ବିଫଳତା ଯୋଗେ କେତେକ ଦେଶରେ ଯୁଦ୍ଧର ଭୟ ରହୁଛି । ଭାଷାଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଶଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଅବିଶ୍ୱାସର ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି ଏବଂ ସଦ୍ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ହେଉଛି ।
- ୫ । କେତେକ ଦେଶ ଦ୍ୱାରା ଆଣବିକ ଯୁଦ୍ଧର ସାମର୍ଥ୍ୟର ଗୋପନୀୟତା କେତେକ ଦେଶ ଅଶୁଣକ୍ରିର ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ ପାରଙ୍ଗମ ଓ ସେମାନେ ଏହାକୁ ଗୋପନୀୟ ରଖିଥାନ୍ତି ଯାହା ଶାନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଭୟ ଜନ୍ମାଏ । ଏହା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଏକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅଟେ ।

୬ । ଭାଷାଗତ ସମସ୍ୟା- ଏକ ସାଧାରଣ ଭାଷା ଯାହା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତା’ର ଅଭାବ ଓ ସଚେତନତାର ଅଭାବ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି ।

୭ । ଉପଯୁକ୍ତ ବିଦେଶନୀତିର ଅଭାବ- ଉପଯୁକ୍ତ ବିଦେଶ ନୀତି ତଥା ଗୋଟିଏ ଦେଶର ସମସ୍ୟା ସାରା ପୃଥିବୀର ସମସ୍ୟା ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାର ଅଭାବ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେଉଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ୟାର ସୁଚିହ୍ନିତ ସମାଧାନ ନିମ୍ନ ସଠିକ୍ ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ଜରୁରୀ ଯାହାକି ଉଚିତ୍ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେବାରେ ସହାୟକ ହେବ । ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ସାର୍ବଜନୀନ ସଂପର୍କକୁ ସମାକ୍ଷା କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ । ଏ ଦିଗରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଶିକ୍ଷା ଓ ଶିକ୍ଷକ ଉଭୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି ।

ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା- ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍‌ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରି ଲୋକଙ୍କର ମାନସିକତା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ଶିକ୍ଷା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଆୟୁଧ ରୂପେ କାମ କରେ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଏକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଭିତ୍ତିକ ମାଧ୍ୟମ ଅଟେ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଜଗତୀକରଣ, ମାନବ ଅଧିକାର, ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭିନ୍ନତା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା ଶିଖିବେ । ଏହି ପୃଥିବୀ ରୂପକ ସମାଜର ଆମେ ସମସ୍ତେ ନାଗରିକ । “ଏକତ୍ରିତ ହୋଇ ବଢ଼ିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା” ଏହା ଉପରେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବ୍ୟକ୍ତି ଦଳ ଓ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମସ୍ୟାବଳୀକୁ ଆଲୋଚନା ମାଧ୍ୟମରେ ସମାଧାନ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଶାନ୍ତି ହେଉଛି ଏକ ବାଣୀ ଯାହାକି ମୂଲ୍ୟ ବୋଧ, ବ୍ୟବହାର, ଉଚ୍ଚ ମାନସିକତା ତଥା ବଢ଼ିବାର ଧାରା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ ।

ସମାଜରୁ ହିଂସା ଓ ବିବାଦ ଦୂର କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ସମସ୍ତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବାରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିବା ଦରକାର ।

୩.୩.୪ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ନିମ୍ନ ଶିକ୍ଷାର ନୀତି:-

Guiding Principles of Education for International Understanding-ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ନିମ୍ନଲିଖିତ ନୀତି ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

- (୧) ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦିଚ୍ଛା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ ଯାହାକି ପୃଥିବୀରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସ୍ତରରେ ସଦିଚ୍ଛା ସ୍ଥାପନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପୂର୍ବକ ଦେଶଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ ସଂପର୍କ ରକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।
- (୨) ବିବାଦ ଓ ଯୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱର ଉଠାଇବା ନିମ୍ନ ଯୁବ ସମାଜକୁ ମନସ୍ତାୟିକ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ଭାବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାଏ ଶିକ୍ଷା । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ଉପଯୁକ୍ତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଯଥା ସମନ୍ୱୟ, ଏକତା, ଯୈର୍ଯ୍ୟ, ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ପରସ୍ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ ।

- (୩) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାଇତାରା ଓ ଏକତା ସ୍ଥାପନରେ ଶିକ୍ଷା:- ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିସ୍ତୃତ ଦେଶପ୍ରେମ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ । ଦେଶପ୍ରେମ ଶକ୍ତି ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହେବା ଉଚିତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ମାନବିକତା ତଥା ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଜାତି ପାଇଁ ଉଦାର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।
- (୪) ସ୍ୱାଧୀନ ଓ ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଶିକ୍ଷା ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ସ୍ୱାଧୀନତା ଚିନ୍ତାଧାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ପୃଥିବୀର ବର୍ତ୍ତମାନର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ବୁଝିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଖୋଲାମନ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାଧାରା ଦ୍ୱାରା ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରୁ ଭୟ, ଗୁଜବ, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, ପକ୍ଷପାତିତା, ମିଥ୍ୟା ପ୍ରଚାର ଇତ୍ୟାଦି ଦୂର ହୋଇଥାଏ ।
- (୫) ସହନଶୀଳତା- ସହନଶୀଳତା ମୂଲ୍ୟ ବୋଧ ଦ୍ୱାରା ଦେଶଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଭୁଲି ସମତା ରକ୍ଷା କରି ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ଉଚିତ । ଜାତିଗତ, ଧାର୍ମିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ତଥା ବଂଶଗତ ପକ୍ଷପାତିତାକୁ ଭୁଲି ଆମମାନଙ୍କୁ ମାନବ ଜାତିର ପ୍ରଗତି ପଥେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।
- (୬) ଜାତି ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତା- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶ ନିଜର ସାମଗ୍ରିକ ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ଅନ୍ୟ ଦେଶ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଯାହାଦ୍ୱାରା ସାର୍ବଜନୀନ ଭାତୁଭାବ ଓ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ସମସ୍ତ ଜାତିର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହା କୌଣସି ଏକ ଦେଶ ବା ଜାତିର ଏକ ଚାଟିଆ ଅଧିକାର ନୁହେଁ ।
- (୭) ପ୍ରେମ, ଦୟା, ଏବଂ ସମନ୍ୱୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ- “ବସୁଧେବ କୁରୁମୁକମ୍” ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯିବା ସହ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ନାଗରିକ ମାନେ ଦୟା, ପ୍ରେମ ଏକତା ଇତ୍ୟାଦି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବିଧେୟ ।
- (୮) ଭୟ ନିରାକରଣ- ଭୟଦ୍ୱାରା ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଅବିଶ୍ୱାସ ଓ ସନ୍ଦେହର ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଯାହାକି ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ଭଙ୍ଗର କାରଣ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶ ଭୟଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଯାହାଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀ ଧ୍ୱଂସ ମୁଖରେ ପହଞ୍ଚି । ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭୟ ଓ ନକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଦୂରକରି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ସଦିଚ୍ଛା, ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବିଧେୟ ।

ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା:-

ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମିତ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରିଥାଏ । ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାଧ୍ୟମରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ । ଯାହା ଫଳରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ଏକତା, ଭାତୁଭାବ, ସକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରା, ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଇତ୍ୟାଦି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟି ହେବାରେ ସହାୟକ ହେବ । ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ଲେଖକ ବରଗ୍ରନ୍ଥ ରସେଲଙ୍କ ମତରେ “Education may not bring internationalism from political point of view, but education is the only agency through which it is possible to develop the feeling of internationalism. Education is the strong weapon for elimination of misunderstanding, tension and persecution which arise due to variations in people and their culture”.

“ରାଜନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଶିକ୍ଷା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକବାଦ ଆଣିନପାରେ, କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷା ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବନାର ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ ।

ମଣିଷ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସଂସ୍କୃତିର ବ୍ୟତିକ୍ରମରୁ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ଭୁଲ୍ ବୁଝାମଣା ଅଶାନ୍ତି ଏବଂ ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ ଆଦିକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଅସ୍ତ୍ର ଅଟେ ।” ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମିତ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବା କୌଶଳ ଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

(୧) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସଂପର୍କିତ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଆୟୋଜନ- ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ସାର୍ବଜନୀନ ଶାନ୍ତି ଓ ଭ୍ରାତୃଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । ଯେଉଁ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଏବଂ ଯାହା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଜାତୀୟତାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ସେହିସବୁ ବିଷୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଯୁନାଇଟେଡ୍ ନେସନ୍ ଦେଇଥିବା ଭାବନା ତଥା ମାନବ ଅଧିକାରର ସାର୍ବଜନୀନ ଘୋଷଣା ନାମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନୀତି ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସଠିକ୍ ଜ୍ଞାନ ଓ ସୂଚନା, ସକାରାତ୍ମକ ମନୋଭାବ, ଗ୍ରହଣ ଯୋଗ୍ୟ ଦକ୍ଷତା, ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସାହ, ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କର ଚାଲିଚଳଣି ଜୀବିକା, ଇତିହାସ, ସଂସ୍କୃତି, ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ତଥା ପ୍ରଗତି ଇତ୍ୟାଦି ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଉଚିତ୍ । ପୃଥିବୀ ରୂପକ ଗାଁର ଚିନ୍ତାକଳ୍ପ ପ୍ରତିଫଳିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ଭାବେ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ହେବା ଦରକାର ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଚିନ୍ତାଧାରା, ନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋଭାବ ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ । ଏହିସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ପରିଚୟ ଅଟେ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକର ଗୁରୁତ୍ୱ ବିଷୟରେ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

(କ) ଇତିହାସ ଓ ନଗର ବିଜ୍ଞାନ- ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ଇତିହାସ ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରିବା ଉଚିତ୍ । ସାଂସ୍କୃତିକ ଭାରସାମ୍ୟ ରକ୍ଷା ସହ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଇତିହାସ ପାଠକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ବିଧେୟ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଦେଶଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଆନ୍ତର୍ନିର୍ଭର ଶୀଳତା ଉପରେ ଜ୍ଞାନ ପାଇବେ । ପୃଥିବୀର ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଜୀବନୀ ପାଠ ମାଧ୍ୟମରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ମାନବଜାତିର ଗାରିମା ତଥା ସଂସ୍କୃତି ବିଷୟରେ ଜାଣିପାରିବେ । ନଗର ବିଜ୍ଞାନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସ୍ଥାନୀୟ ହେଲେ ସାର୍ବଜନୀନ ଭ୍ରାତୃଭାବ ତଥା ପୃଥିବୀର ନାଗରିକତ୍ୱ ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ । ସର୍ବୋପରି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ନିଜନିଜର ଦାୟିତ୍ୱ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ହେବେ ।

(ଖ) ଭୂଗୋଳ- ଭୂଗୋଳ ଶିକ୍ଷାଦାନ ମାଧ୍ୟମରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ପୃଥିବୀରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଆନ୍ତଃ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପାଇବେ । ବାଣିଜ୍ୟ, ବ୍ୟବସାୟ, ଯାତାୟତ, କାରଖାନା, ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ଖଣିଜ ସଂପଦର ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କ ଓ ବୁଝାମଣା ଉପରେ ଜ୍ଞାନ

ପାଇବା ସହ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବିକା ଓ ଜୀବନଶୈଳୀ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଭୁଗୋଳ ଏକ ପୃଥିବୀ କୈହିକ ବିଷୟ ରୂପେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।

(ଗ) ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ- ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଭୂମିକା ଯଥେଷ୍ଟ ବେଶୀ । ଏଥି ନିମ୍ନି ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ପାଠ କରିବା ଦରକାର । ଭାଷା ପାଠ୍ୟ କ୍ରମରେ ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଜୀବନୀ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଉଚିତ୍ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତି, ପରଂପରା ଲୋକଙ୍କର ଜୀବନଶୈଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ । ସାହିତ୍ୟ ପଠନ ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେମାନେ ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି, ଲୋକ ପରଂପରା, ବିଷୟରେ ଜାଣିପାରିବା । ବିଭିନ୍ନ ଜଗତମାଳି, ପ୍ରବାଦ, ଲୋକଗଣ, କବିତା ଇତ୍ୟାଦି ପାଠଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଯେକୌଣସି ଦେଶର ଐତିହ୍ୟ ତଥା ମୂଲ୍ୟ ବୋଧ ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟ ଅନୁବାଦ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ୍ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହେବ ।

(ଘ) କଳା- ମନୁଷ୍ୟକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଭାଷାରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କଳା ମାଧ୍ୟମରେ ମାନବ ଜାତି ଏକ ହୋଇଥାଏ । କଳା ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱ ମାନବିକତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ପୃଥିବୀର ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନଙ୍କର ଅବଦାନକୁ କଳା ନିଜ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଭରି ଦେଇଥାଏ । ଏହା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ସଂଗୀତ କଳା, ଚିତ୍ରକଳା ବାଲୁକା କଳା, ନୃତ୍ୟକଳା ହେଉଛି ବିଶ୍ୱର ଭାଷା ଓ ଭାବ ପରିପ୍ରକାଶର ମାଧ୍ୟମ । ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧି ରଖିଥାଏ ।

(ଙ) ବିଜ୍ଞାନ- ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବିଷୟ ଅଟେ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀରୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ କ୍ଷୁଧା ଦୂର ହୋଇଥାଏ । ଏହା ମାନବ ସମାଜର ଉନ୍ନତି ଆଣିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ମାନବ ଜାତିର ଶାନ୍ତି, ସୁବିଧା ଓ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ବିଜ୍ଞାନକୁ କିପରି ଉ ମ ରୂପେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ପାରିବ ସେ ବିଷୟରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବେ । ବସ୍ତୁର ଗୁଣ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ତଥା ପରୀକ୍ଷା ଉପରେ ବିଜ୍ଞାନ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ । ଏହା ସତ୍ୟ ଓ ତ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହେଉଥିବାରୁ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, କୁସଂସ୍କାର, ଅଯୌକ୍ତିକ ଚିନ୍ତା, ଭୟ ଇତ୍ୟାଦି ଦୂର କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନ ପାଠ ଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନୀ ଓ ଆତ୍ମ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସହ ଭଲ ଓ ମନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ବୁଝିପାରନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନକୁ ମାନବ ସମାଜର କଲ୍ୟାଣ ନିମ୍ନି ପ୍ରୟୋଗ କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ବିଭିନ୍ନ ସହପାଠ୍ୟ କ୍ରମର ଆୟୋଜନ- ନିମ୍ନଲିଖିତ ସହ-ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଆୟୋଜନ ମାଧ୍ୟମରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।

(୧) ପୃଥିବୀର ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷଙ୍କର ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁବାର୍ଷିକା ପାଳନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ୍ ।

- (୨) ୟୁ.ଏନ୍.ଦିବସ, ମାନବ ଅଧିକାର ଦିବସ, ବିଶ୍ୱ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଦିବସ, ରେଡ଼କ୍ରସ ଦିବସ, ମେ ଦିବସ, ବିଶ୍ୱ ପରିବେଶ ଦିବସ, ବିଶ୍ୱ ଜନସଂଖ୍ୟା ଦିବସ, ବିଶ୍ୱ ସାକ୍ଷରତା ଇତ୍ୟାଦି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନ କରୁଥିବା ଦିବସ ଗୁଡ଼ିକ ପାଳନ ମାଧ୍ୟମରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।
- (୩) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସପ୍ତାହ ତଥା ଅନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିବସ ପାଳନ ମାଧ୍ୟମରେ ସାର୍ବଜନୀନ ଭାବୁତ୍ତାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।
- (୪) ଶିକ୍ଷା ସଂସ୍ଥାରେ ୟୁ.ଏନ୍.ଓ. କ୍ଲବ୍ ଓ ସୋସାଇଟି ସ୍ଥାପନ ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।
- (୫) ପତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ବନ୍ଧୁତା (Pen friend) ସ୍ଥାପନ କରି ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଚିତ୍ର, ପୋଷାଳ ଷ୍ଟାମ୍ପ, ଖେଳନା, ଆଲବମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ସଂଗ୍ରହ କରିବା ମାଧ୍ୟମରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।
- (୬) ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟରେ ଭାବ, ସୂଚନା, ସିନେମା ତଥା ସଂସ୍କୃତିର ବିନିମୟରେ ଏକତା ସ୍ଥାପନ ହୋଇପାରିବ ।
- (୭) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନ କରୁଥିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଆଲୋଚନା, ଡର୍କ, ଭାଷଣ ଇତ୍ୟାଦି ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ପୃଥିବୀରେ ସଦ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବା ।
- (୮) ବିଦେଶୀ ଗୁଣୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ପାଠ୍ୟଦାନ କରିବା ମଧ୍ୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଏକତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- (୯) ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କରେ ଦେଶ ବିଦେଶର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଖବର ପାଠ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଉଜ୍ ବୁଲେଟିନ୍ ବୋର୍ଡ଼ରେ ଲେଖାଯିବା ଉଚିତ ।
- (୧୦) ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ସାଂସ୍କୃତିକ ଉତ୍ସବ ତଥା ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଉତ୍ସବ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବା ଦରକାର ।
- (୧୧) ଯୁଦ୍ଧର ଭୟାବହତା ତଥା ଶାନ୍ତିର ଉପକାରିତା ଅଭିନୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଦର୍ଶାଯିବା ଉଚିତ୍ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ଉପରେ ତା'ର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିବ ।
- (୧୨) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପାଣ୍ଡି ସଂଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ସହାୟକ ହେବ ।
- (୧୩) ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ଦ୍ୱାରା ଘୋଷିତ ମାନବ ଅଧିକାରକୁ ସମସ୍ତେ ସମ୍ମାନ ଏବଂ ତଦନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ ପଦ୍ଧା ସ୍ଥିର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- (୧୪) ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଶ୍ୱ ସଂଗଠନ ଗୁଡ଼ିକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ ଦେବା ବିଧେୟ ।

(୧୫) ବିଦେଶରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କର ଜୀବନଶୈଳୀ ଇତିହାସ, ଆଦର୍ଶ, ପରଂପରା, ସମସ୍ୟା, ଜାତି ପ୍ରତି ଅବଦାନ ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ଆଧାରିତ ଦଲିଲ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଉଚିତ୍ ।

୩.୩.୫ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଭୂମିକା:-

ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ସହଯୋଗିତା ଉପରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ନିର୍ଭର କରେ । ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଓ କର୍ମ ପ୍ରବଣ ଶିକ୍ଷକ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶୈଳୀ ଗ୍ରହଣ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇପାରିବେ । ଶିକ୍ଷକ ନିଜେ ବିଶ୍ୱଭାବନାରେ ବିଶ୍ୱସ ରଖିବା ଉଚିତ୍ । ସେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ତଥା ଆ ଲିକ ମନୋଭାବରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହି ବିଶ୍ୱ ଭାତୁଭାବ ତଥା ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସଂଚାଳନ କଲେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଉତ୍ସାହିତ ହେବେ । ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ମନୋବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ଓ ସମ୍ମନ୍ଦିତ ଭାବେ ରୂପାୟିତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଶିକ୍ଷା ସଂଗଠନରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗୁଡ଼ିକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦିଚ୍ଛା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ହେଲେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଏଥିରୁ ଲାଭ ଉଠାଇ ପାରିବେ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସାର୍ବଜନୀନ ଭାତୁଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମି ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଉତ୍ସାହ, ଆଗ୍ରହ, ଦକ୍ଷତା ତଥା ସକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରା ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବଧାରାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅବଗତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଶିକ୍ଷକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବନା ଉପରେ ଆଧାରିତ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମା ତଥା ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଶ୍ୱ ମନୋଭାବ, ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମନରେ ଜାଗ୍ରତ କରିପାରିବେ । ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବଧାରାର ସ୍ଥପତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ କାରଣ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କୋମଳ ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବଧାରା “ବସୁଧୈବ କୁଟୁମ୍ବକମ୍”ର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ରୋପଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

ଉପସଂହାର-

ପରିଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ତଥା ବିଶ୍ୱ ଭାତୁଭାବ ରୂପକ ସ୍ତମ୍ଭ ଉପରେ ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜର କଲ୍ୟାଣ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । କୌରସି ଏକ ଦେଶ ଅନ୍ୟ ଦେଶଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ରହି ନପାରେ । ସାର୍ବଜନୀନ ନାଗରିକତ୍ୱ ତଥା ପୃଥିବୀ ରୂପକ ସମାଜ ଗଠନ ବର୍ ମାନ ଦୁନିଆରେ ସର୍ବକାଳୀନ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ନାଗରିକ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବନା ରୂପକ ରଥକୁ ସୁରୁଖୁରୁ ଓ ଫଳ ପ୍ରଦଭାବେ ଆଗଲେ ନେବାରେ ସେମାନେ ଉ ମ ରୂପେ ଶିକ୍ଷା ପାଇବା ଉଚିତ୍ । ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ ତଥା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସୁସଂଗତ ସୃଷ୍ଟି ନିମି ଶିକ୍ଷା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ । ବର୍ ମାନର ଏହି ଜଟିଳ ସମୟରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବନାର ଉତ୍ସ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମି ଆମେ ସମସ୍ତେ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅସଂଗତି ଓ ଶତ୍ରୁତାକୁ ଭୁଲି ଏକ ହୋଇ ବିଶ୍ୱ ଭାତୁଭାବ, ମାନବିକତାର ବିକାଶ ଓ ସମୂହ କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ କରିବା ଉଚିତ୍ ।

ସାରାଂଶ

ବର୍ତ୍ତମାନ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ଯୋଗେ ସାରା ପୃଥିବୀ ରୂପକ ସମାଜରେ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ତଥା ସଂପର୍କ ବୃଦ୍ଧିର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେଖାଦେଇଛି । ଆମେମାନେ ପୃଥିବୀ ରୂପକ ପରିବାରରେ ବାସ କରୁଛୁ ଯାହା ସାର୍ବଜନୀନ ବନ୍ଧୁତା, ଭ୍ରାତୃଭାବ, ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଦୟା, ପ୍ରେମ ତଥା ବୁଝାମଣା ଉପରେ ଆଧାରିତ । କୌଣସି ଜାତି ବା ଦେଶ ଅନ୍ୟଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତ ଜାତି ତଥା ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଉ ମ ସଂପର୍କ ବାଞ୍ଛନୀୟ ଏବଂ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହବସ୍ଥାନ ଓ ସହଯୋଗ ବଳରେ ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଉନ୍ନତି ସଂଭବ ଅଟେ ।

ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ କହିବାକୁ ହେଲେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍‌ଭାବନା ମାନବଜାତିର ଏକତା, ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସହଯୋଗ ତଥା ବନ୍ଧୁତା ଓ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସଂଭବ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ଏକ ସମାଜ ରୂପେ ଭାବିବା ଯେଉଁ ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକ ଏକ ଉ ମ ପଡ଼ୋଶୀ ରୂପେ ବ ୍ରା ଆବଶ୍ୟକ । ସହନଶୀଳତା, ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରା ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ସହଯୋଗ, ଖୋଲାହୃଦୟ ତଥା କର୍ମଶୀଳତା ଇତ୍ୟାଦି ନୀତି ଉପରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା, ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । ଏହା ଦେଶପ୍ରେମ, ନିର୍ଭୀକତା, ଦାୟିତ୍ୱ ସଂପନ୍ନତା ତଥା ସକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ସାର୍ବଜନୀନ ଭ୍ରାତୃଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଦିଗରେ ଶିକ୍ଷା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଆୟୁଧ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଦୁର୍ଯ୍ୟ, ବିଭେଦ, ଭୟ ଦୂର କରିବାରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏକ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ସଚେତନତା, ସକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତାଧାରା, ଉପଯୁକ୍ତ ଆଗ୍ରହ, ପ୍ରଶଂସାତ୍ମକ ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଶିକ୍ଷକ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରିଥାନ୍ତି । ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଦୂର କରି ଉ ମ ବୁଝାମଣା ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ଏକ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଦୁନିଆ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇପାରିବା । ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମନରେ ଐକ୍ୟଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ନିମି ଶିକ୍ଷକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ସଂପର୍କିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗୁଡ଼ିକୁ ଉ ମ ରୂପେ ପରିଚାଳନା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ପୃଥିବୀ ନାଗରିକତ୍ୱକୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା ସହ ସାରା ପୃଥିବୀକୁ ନିଜର ପରିବାର ରୂପେ ଗଣନା କରିବେ । ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ବସବାସ କରିବା ତଥା ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଭୁଲି ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜକୁ ଏକ ଜାତି ରୂପେ ଗଣିବା ହେଉଛି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପ ପ୍ରଶ୍ନତଳେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଚାରିଟି ବିକଳ୍ପ ଉ ରୁ ସଠିକ୍ ଉ ର ବାଛି ଲେଖ ।

(କ) କେଉଁ ବର୍ଷରେ ଯୁନେସ୍କୋ ଦ୍ୱାରା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥିଲା ?

- (i) ୧୯୭୨ (ii) ୧୯୭୪ (iii) ୧୯୭୬ (iv) ୧୯୭୮

(ଖ) “ଆନ୍ତର୍ଜାତିକତା ଏକ ଭାବନା ଯାହା ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ରାଜ୍ୟର ନୁହେଁ ବରଂ ପୃଥିବୀର ନାଗରିକ ଅଟେ” । ଏ ଉକ୍ତକୁ କିଏ କହିଛନ୍ତି ?

- (କ) ଏଚ.ଏସ୍.ଲୁଇସ୍
(ଖ) ଡଃ ଆଦିଶେସିୟା
(ଗ) ଅଲିଭର୍ ଗୋଲ୍ଡସ୍ମିଥ୍
(ଘ) ଡଃ ରାଧାକ୍ରିଷ୍ଣନ୍

୨. ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଦିଅ ।

- (କ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା କହିଲେ କ’ଣ ବୁଝ ?
(ଖ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍‌ଭାବନା ସୃଷ୍ଟିରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଏକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଲେଖ ।
(ଗ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଲେଖ ।
(ଘ) ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଙ୍କ ମନରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍‌ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଏକ ଭୂମିକା ଲେଖ ।
(ଙ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମିତ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆୟୋଜନ କରାଯାଇଥିବା ଏକ ସହ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ନାମ ଲେଖ ।
(ଚ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକତା ସୃଷ୍ଟି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ‘ବିନିମୟ’ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଲେଖ ।

୩. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନ ଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ଦୁଇଟି ବା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

(କ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଦୁଇଟି ମୂଳନୀତି ଲେଖ ।

(ଖ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଦୁଇଟି କାରଣ ଲେଖ ।

(ଗ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣାର ଅଗ୍ରଗତି ନିମ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବା ଦୁଇଟି ଶୈକ୍ଷିକ ପ୍ରଣାଳୀ ବିଷୟରେ ଲେଖ ।

୪. ଦୀର୍ଘ ଉ ର ମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ-

(କ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।

(ଖ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଦ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଦିଗରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ- ଏହି ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କର ।

(ଗ) ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଭାବନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ଥିବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

(ଡ) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା

ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟାବଳୀ :

- ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରେ ଛାତ୍ର/ଛାତ୍ରୀ*
- ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଇ ପାରିବେ,
 - ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଇବେ ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବେ,
 - ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନଯାପନ ନିମନ୍ତେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିବେ ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବେ,
 - ପରିବେଶରେ ଭାରସାମ୍ୟ ରକ୍ଷାକରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ବୁଝିବେ,
 - ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଓ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ପରିଚ୍ଛଳନା ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନର ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ପ୍ରୟୋଗବିଧି ବିଷୟରେ ବୁଝିବେ ।
 - ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ଓ ଉନ୍ନତି ଉପରେ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ, ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ମନୋବୃତ୍ତି ଓ ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ :

ଦେଶର ସମୃଦ୍ଧି ଏହାର ମାନବ ସମ୍ବଳ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଉପଯୁକ୍ତ ବିନିଯୋଗ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାକରଣ ପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଶିକ୍ଷାଦେୟାଗାକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ବିକାଶ ଘଟେ ଓ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ସାଧନ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆବଶ୍ୟକତାଠାରୁ ଅଧିକ କଳକାରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଫଳରେ ପରିବେଶର ବିକାଶ ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ପରିବେଶର ବିନାଶ ହେଉଛି । କଳକାରଖାନାର ଚିମିନିରୁ ବିଷାକ୍ତ ବାଷ୍ପ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଉପଯୁକ୍ତଭାବେ ବାହାରକୁ ନିଷ୍କାସିତ ହୋଇପାରୁ ନଥିବାରୁ ତାହା ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ଦୂଷିତ କରୁଛି । କଳକାରଖାନାରୁ ନିର୍ଗତ ଅଦରକାରୀ ରାସାୟନିକ ଦ୍ରବ୍ୟ ନାଳନର୍ଦ୍ଦିମାକୁ ଯାଇ ଶେଷରେ ନଦୀ ଓ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ୁଛି । ଫଳରେ ନଦୀ ଓ ସମୁଦ୍ର ଜଳ ବିଷାକ୍ତ ହେଉଛି । ଅଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟାବୃଦ୍ଧି ହେତୁ ଗୃହନିର୍ମାଣ ଏବଂ ସୌଖୀନ ଆସବାବ ପତ୍ର ଓ ଗୃହୋପକରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ସକାଶେ ଶହଶହ ଏକର ଜଙ୍ଗଲ କଟାଯାଉଛି । ଫଳରେ ମୂଳିକାର ଅବକ୍ଷୟ ଘଟୁଛି ଓ ପରିବେଶର ଭାରସାମ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହେଉଛି । ଏହିପରି ମଣିଷ ନିଜର ବିଳାସବ୍ୟସନ ଏବଂ ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପାଇଁ ତା’ର ପରିବେଶକୁ ନଷ୍ଟ କରୁଛି । ଜଙ୍ଗଲ ନଷ୍ଟ, କଳକାରଖାନା ନିର୍ମାଣ, ସହରୀକରଣ ଆଦି ହେତୁ ଜଳ, ବାୟୁ, ଶବ୍ଦ, ଉପ ଆଦି ପ୍ରଦୂଷଣ ହୋଇ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର କାରଣ ହେଉଛି । ଏଥିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ଯଦି ସଚେତନ ନହୁଏ ତାହାହେଲେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ଜୀବଜଗତ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଲୋପ ପାଇଯିବ । ତେଣୁ ସାଂପ୍ରତିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟିକରାଗଲେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ହୋଇପାରିବ ।

୩.୪.୧ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା :

ଆମ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ପରିବେଷଣୀ ଯାହା ଉପରେ ଆମର ଜୀବନ ନିର୍ଭର କରେ ତାହାକୁ ଆମର ପରିବେଶ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଆମର ଘର, ଗାଁ, ସହର, ପରିବାର, ସମାଜ, ନିଃଶ୍ୱାସପ୍ରଶ୍ୱାସରେ ନେଉଥିବା ପବନ, ପିଉଥିବା ପାଣି, ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ, ବର୍ଷା ଏସବୁ ହେଉଛି ଆମ ପରିବେଶର ଅଂଶ ବିଶେଷ । ପରିବେଶର ଏହି ସବୁ ଉପାଦାନ ପରସ୍ପର ସହିତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ । ମନୁଷ୍ୟ ସହିତ ପରିବେଶର ସଂପର୍କରେ ଅଧ୍ୟୟନକୁ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ ବୋଲି କହନ୍ତି । ବ୍ୟକ୍ତି, ସମାଜ, ଦେଶ ଓ ସଂସ୍କୃତି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ପରିବେଶରେ ଭିନ୍ନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଅତୀତରେ ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁପକ୍ଷୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଭାବରେ ସମତା ରକ୍ଷା ହେଉଥିଲା । ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ପରସ୍ପର ସହ ସମ୍ପର୍କରକ୍ଷାକରି ସେମାନେ ଜୀବନ ଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ବଣଜଙ୍ଗଲ ସହ ମନୁଷ୍ୟର ଉ ମ ସମ୍ପର୍କଥିଲା, କାରଣ ଜୀବନ ନିର୍ବାହ ନିମନ୍ତେ ମନୁଷ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅଧୁନା ଦ୍ରୁତ ଶିଳ୍ପାୟନ ଓ ସହରୀକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରକୃତି ଉପରେ କୁପ୍ରଭାବ ପକାଉଛି । ପରିବେଶ ଦୂଷିତ ହେଉଛି ଏବଂ ପରିବେଶର ସନ୍ତୁଳନରେ ହ୍ରାସ ପାଇଛି । ବଣ ଜଙ୍ଗଲ କଟାଯିବା ଫଳରେ ଜଳ ଏବଂ ବାୟୁର ପ୍ରଦୂଷଣ ଘଟିଛି । ପୂର୍ବକାଳରେ ବଣଜଙ୍ଗଲ ମୂଳିକା ସଂରକ୍ଷଣ, ବାୟୁ ବିଶୋଧନ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପରିପୂରଣରେ ପ୍ରଧାନ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲା ।

ଦ୍ରୁତ ସହରୀକରଣ ମଧ୍ୟ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣ, ସହର ଏବଂ ନଗରମାନଙ୍କରେ କଳକାରଖାନା, ନାଳନର୍ଦ୍ଦମା, ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି କୋଠାଘର, ଅସଂଖ୍ୟ ଯାନବାହନ ଯୋଗୁଁ ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ, ବାୟୁ ପ୍ରଦୂଷଣ, ତାପ ପ୍ରଦୂଷଣ ଓ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଦୂଷଣ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ଏଥିପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଯଥା; ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା, ମରୁଡ଼ି, ଭୂମିକମ୍ପ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଦେଉଛି । ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ଶାରୀରିକ ଏବଂ ମାନସିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପାଇଁ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟିକରୁଛି ।

ପରିବେଶ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଉଭୟ ଭୌତିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ଏବଂ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହକୁ ସିଧାସଳଖ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ଭୌତିକ ପରିବେଶ ସାଧାରଣତଃ ସଜୀବ ଓ ନିର୍ଜୀବ ବସ୍ତୁ, ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥାନ, ଭୌଗୋଳିକ ବିବରଣୀ, ନଦୀ, ସମୁଦ୍ର, ପାହାଡ଼, ପର୍ବତ ଜଳବାୟୁ ଏବଂ ମଣିଷ ତିଆରି ପଦାର୍ଥ ଯଥା- ରାସ୍ତା, ଯାନବାହନ, ଗୃହ, ଗୃହୋପକରଣ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝାଏ । ସମାଜ, ପରିବାର, ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନ, ମେଳା ମହୋତ୍ସବ, ଆମଦାନୀ ଓ ରପ୍ତାନୀ ପ୍ରଣାଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ରାଜନୈତିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସାମାଜିକ ପରିବେଶର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ମନୁଷ୍ୟର ପରିବେଶ ତା’ର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ଭୌତିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଉପାଦାନକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଏହି ଭୌତିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟରେ ଉପଯୁକ୍ତ ସନ୍ତୁଳନ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ଫଳରେ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ପରିବେଶରେ ସୁଖରୁଚ୍ଚେ ବାସ ପାରିବ । ଏଥିପାଇଁ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ମୁକ୍ତ ହେବା ନିତାନ୍ତ ବାଞ୍ଛନୀୟ । ପରିବେଶକୁ ପ୍ରଦୂଷଣ ମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ହେଲେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା

ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସ୍ତରରୁ ଦେବା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଉଚିତ । ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଠାରେ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ, ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ଦିଗରେ ମନୋବୃତ୍ତି ଏବଂ ଦକ୍ଷତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସହ ସମଗ୍ର ପରିବେଶ ଓ ତତ୍ସଂପୃକ୍ତ ସମସ୍ୟା ଗୁଡ଼ିକର ସମାଧାନ କରିବାରେ ସହାୟକ ହେବ ।

୩.୪.୨ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା :

ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ, ବୋଧଶକ୍ତି, ମନୋବୃତ୍ତି ଏବଂ ଦକ୍ଷତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସାଧନ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପରିବେଶ ପାଇଁ, ପରିବେଶ ବିଷୟରେ ଏବଂ ପରିବେଶ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ଏହା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ।

ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ନିମ୍ନରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ନିୟମାବଳୀ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।

- ୧) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ସମନ୍ୱିତ ପଦ୍ଧତିରେ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ କରାଇ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ୨) ଏହା ଶିକ୍ଷାର ସମସ୍ତ ସ୍ତରରେ ସମନ୍ୱିତ ଭାବରେ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହେବା ଉଚିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଏବଂ ଅଣାନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷାର ସମସ୍ତ ସ୍ତରରେ ଏହା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ ।
- ୩) ପରିବେଶକୁ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ବିଚାର କରାଯିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପରିବେଶ ଜନିତ ସାମାଜିକ, ଆର୍ଥିକ, ରାଜନୈତିକ, ନୈତିକ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମସ୍ୟା ପରୀକ୍ଷା କରିବାର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଉଚିତ ।
- ୪) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକୃତ ଜୀବନ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ବାସ୍ତବ ସମସ୍ୟା କୈତ୍ରିକ ହେବା ଉଚିତ ।
- ୫) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା, ପରିବେଶର ଉପସ୍ଥାପନ ଏବଂ ପରିବେଶର ବିକାଶ ଆଦି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଚିତ ।

ଏହା ସର୍ବସମ୍ମତ ମତ ଯେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ଯଥା ଜୀବ ବିଜ୍ଞାନ, ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା, ନୃତ୍ୟ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ରାଜନୀତିଶାସ୍ତ୍ର, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର, କାରିଗରୀ ବିଦ୍ୟା ଆଦି ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ କରି ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ସମନ୍ୱିତ ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

ପାରିବେଶିକ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ନୀତିଗତ କୌଶଳ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଏହା (ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା) ସହାୟକ କରେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷଣ ବିଭାଗ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ଏହି ବିଭାଗ ଅଧୀନରେ ଜୀବ ବିଜ୍ଞାନ, ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ, ଗଣିତ, ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ ଆଦି ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇପାରିବ । ଏହା ଫଳରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ପରିବେଶର ଲକ୍ଷଣ ଓ ପରିବେଶ ସମସ୍ୟାର ଆବିଷ୍କାର ଓ ସମାଧାନ କରିବାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ହାସଲ କରିପାରିବେ । ପରିବେଶ

ଶିକ୍ଷାକୁ ସୂଚୁ ରୂପେ ଅଧ୍ୟାପନା କରିବାପାଇଁ ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ଯୋଜନା, ପରିଚାଳନା ଓ ସଂଗଠନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଏବଂ ସଂଗଠିତ ଭାବରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ । ପିଲାମାନଙ୍କର ସଚେତନତା କ୍ରମାଗତ ବୃଦ୍ଧିଲାଭକରି ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ତଥା ସଦୁପଯୋଗ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ କରାଇପାରିବ ।

୩.୪.୩ ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ :

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ଏକ ଉକ୍ରଷ୍ଟ ସାଧନ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଯେଉଁଠାରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଉ ମ ଭାବରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇପାରିବ । ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନକୌଶଳ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ । ଏହି ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତି ହେଲା (କ) ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ (ଖ) ଅନୌପଚାରିକ ପଦ୍ଧତି ।

(କ) ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଦ୍ଧତି :

ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର କୁପ୍ରଭାବକୁ ରୋକିବା ଏବଂ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ଏବଂ ବିକାଶ ପାଇଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମି୍ନ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ଭାବରେ ଯେଉଁ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ଉଭୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଇଥାଏ ।

1. ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଆନ୍ତଃ ବିଷୟକ ହେବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଏହା ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଦିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟର ଅଧ୍ୟୟନଗୁଡ଼ିକରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହେବା ଉଚିତ । ଯାହା ଫଳରେ ପିଲାମାନଙ୍କର ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ସଚେତନତା ଓ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।

ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା, ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଶିକ୍ଷା ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏହି ବିଷୟଗୁଡ଼ିକର ଶିକ୍ଷାଦାନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିପାରିବ । ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଷୟ ଭାବେ ପଢ଼ାଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହି ସ୍ତରରେ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟ ପଢ଼ାଇବା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିପାରିବ । ବିଜ୍ଞାନ ପଢ଼ିବା ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ କିପରି ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ, ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରକୃତିର ଭାରସାମ୍ୟରେ ଅସନ୍ତୁଳନ, ଦ୍ରୁତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ପ୍ରଦୂଷଣମାତ୍ରାରେ କ୍ରମବୃଦ୍ଧି ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପିଲାମାନେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିଥା'ନ୍ତି । ତେଣୁ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ସାଧାରଣ ବିଜ୍ଞାନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଶବ୍ଦ ବା ଧ୍ୱନିର ପ୍ରଭାବ, ଜୀବଜଗତ, ପରିବେଶ

ସଂକଟ, ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦର ସଂରକ୍ଷଣ, ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ଓ ତତ୍‌ଜନିତ ସମସ୍ୟା ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ବିକାଶମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ସାମାଜିକ ପ୍ରଭାବ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜାତୀୟ ଏବଂ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ - ଏହାର କାରଣ, ପ୍ରଭାବ ଓ ଫଳାଫଳ ଇତ୍ୟାଦି ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହେବା ଉଚିତ ।

ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଆୟୋଗ (୧୯୬୪-୬୬) କ୍ ଏସ୍ ସୁପାରିଶ ଅନୁଯାୟୀ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଏବଂ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପାଇଁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ନିୟମାବଳୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ନିୟମାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ସେହି ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ‘‘ଦଶବର୍ଷ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ - ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ’’ ପୁସ୍ତକରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ୧୯୮୦ ମସିହାରେ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ ଏକ ସମ୍ବଳ ପୁସ୍ତିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଥିଲା କି ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପରିବେଶ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ଶିଶୁର ଉ ମ ଶିକ୍ଷଣ ହୋଇପାରିବ । ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତି (୧୯୮୬) ରେ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ପରିବେଶ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଚଳିତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପୁନର୍ଗଠନ କରାଯାଇ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ନିମ୍ନ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ବିଶେଷ ଅନୁଭୂତ ହେଉଛି ।

2. ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ଜାତୀୟ ଏବଂ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାକୁ ବିଚାର କଲେ ତତ୍‌ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସହିତ ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏହି ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସୁରୁ ରୂପେ ସଂପାଦନ କରାଗଲେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଅଧିକ ଭଲଭାବେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇପାରିବ । ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଚାଳିତ କେତୋଟି ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

(i) ବକ୍ତୃତା :

ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର କାରଣ, ପ୍ରଭାବ ଓ ତତ୍‌ଜନିତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିବେଶ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଆଲୋଚନା ଏବଂ ବକ୍ତୃତା ଆୟୋଜନ କରାଯାଇପାରେ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ପରିବେଶବିତ୍, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ଭୂତ ବିତ୍, ନୃତ ବିତ୍ ଓ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିବେ ଓ ସେମାନେ ବକ୍ତୃତା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବକ୍ତୃତାର ବିଷୟ ଜଙ୍ଗଲ କ୍ଷୟ ଫଳରେ ଜୀବଜଗତ ଉପରେ କୁପ୍ରଭାବ ଓ ଏହାର ପରିଣାମ, ବାୟୁ ପ୍ରଦୂଷଣ, ଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ଏବଂ ପରିବେଶ ଜନିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ହେବା ଉଚିତ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କୀୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ବକ୍ତୃତା ପ୍ରତିଯୋଗିତା ମଧ୍ୟ ସଂଗଠନ କରାଯାଇପାରେ ।

(ii) ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରତିଯୋଗିତା :

ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିବେଶ ସମ୍ପର୍କିତ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ତର୍କ ପ୍ରତିଯୋଗିତା, ରଚନା ଲିଖନ ଓ କବିତା ଲିଖନ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଆୟୋଜନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏହି ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରେ ।

(iii) ଆଲୋଚନା ଚକ୍ର ଓ ପରିଚର୍ଚ୍ଚା :

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ଜନିତ ସମସ୍ୟା ଓ ତା'ର ସମାଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନାଚକ୍ର ଓ ପରିଚର୍ଚ୍ଚା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବା ଉଚିତ ।

(iv) ପ୍ରତିକୃତି, ମାନଚିତ୍ର ଏବଂ ଚିତ୍ରପଟ ଆଦି ପ୍ରସ୍ତୁତି :

ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ - ଏହାର କାରଣ ଓ ପରିଣାମ ଉପରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିକୃତି, ମାନଚିତ୍ର ଓ ଚିତ୍ରପଟ ଆଦି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ ଓ ପୁରସ୍କୃତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ପ୍ରତିକୃତି, ଚିତ୍ର, ମାନଚିତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିର ପ୍ରଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇ ପାରିବ ।

(v) ପ୍ରଦର୍ଶନୀ :

ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର କାରଣ, ପ୍ରଭାବ ଓ ନିରାକରଣ ଆଦି ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଆଧାର କରି ବିଭିନ୍ନ ଚିତ୍ର, ମଡେଲ, ଲେଖା ଆଦିର ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଆୟୋଜନ କରାଯାଇପାରିବ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ତଥା ସେମାନଙ୍କ ଅଭିଭାବକ ଓ ଜନସାଧାରଣ ଏଥିରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରି ପରିବେଶ ସଂପର୍କରେ ସଚେତନ ହୋଇପାରିବେ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ, କୌଶଳ ଆଦି ହାସଲ କରିପାରିବେ ।

(vi) ଭିଡ଼ିଓ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ :

ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ନେଇ ସାମୟିକ ଭାବେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଭିଡ଼ିଓ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇପାରିବ । ଏହି ପ୍ରଦର୍ଶନ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶ ଜନିତ ପ୍ରାକୃତିକ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟକୃତ ଘଟଣାବଳୀ ଯଥା ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ, ପରିବେଶ ଅସନ୍ତୁଳନ, ମୂଳିକା, ନଦୀ, ନାଳ, ଜଙ୍ଗଲ ଆଦି ପ୍ରାକୃତିକ ସଂପଦର ଅସଦୁପଯୋଗ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଧାରଣା ପାଇପାରିବେ ।

(vii) ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ଓ ଗବେଷଣା :

ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀମାନେ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ୟାବଳୀ ଓ ଜନଜୀବନ ଉପରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭାବ ସମ୍ପର୍କରେ ଗବେଷଣା ଓ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ସମ୍ପର୍କିତ କରାଯାଇପାରିବ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀଙ୍କ ଅଧୀନରେ ପରିବେଶ ଜନିତ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାର ସର୍ବେକ୍ଷଣ କରି ଗବେଷଣା ମାଧ୍ୟମରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ସମାଧାନର ପଦ୍ଧା ନିରୂପଣ କରିପାରିବେ ।

(viii) ଜାତୀୟ ସମର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀବାହିନୀ ଓ ଜାତୀୟ ସମାଜସେବା ସମ୍ପର୍କୀୟ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଜାତୀୟ ସମର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀବାହିନୀ ଓ ଜାତୀୟ ସମାଜସେବା ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ନିମ୍ନଲିଖିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପରିଚାଳନା ମାଧ୍ୟମରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ ।

- ବୃକ୍ଷରୋପଣ ଏବଂ ବୃକ୍ଷ ସଂରକ୍ଷଣ
- ଗୋଷ୍ଠୀ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୃକ୍ଷଲତା ପ୍ରତି ସଚେତନତା, ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ବୃଦ୍ଧି
- ରାସ୍ତାଘାଟ ଏବଂ ନାଳ ନିର୍ଦ୍ଦମା ସଫେଇ
- ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଶୈଳ୍ୟ ଏବଂ ପରିସ୍ରାଗାର ସ୍ଥାପନ
- ପୁଷ୍କରିଣୀ, ଗାଡ଼ିଆ ଏବଂ କୁପରୁ ଦଳ ଏବଂ ପଲ୍ଲୋଦାନ
- କଂପୋଷ୍ଟ ସାର ଏବଂ ଜୈବ ଗ୍ୟାସ୍ ପ୍ଲାନ୍ଟ ସ୍ଥାପନ ଓ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ
- ସାମାଜିକ ବନାକରଣ ଓ ଜଙ୍ଗଲ ସଂରକ୍ଷଣ
- ସାହି, ଗ୍ରାମ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଚତୁର୍ପାର୍ଶ୍ୱ ସଫେଇ ।

(ix) ପରିବେଶ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଭିନ୍ନ ଦିବସ ପାଳନ :

ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ମାନଙ୍କରେ ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଭିନ୍ନ ଦିବସ ନିଷ୍ଠାର ସହିତ ପାଳନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ଓ ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ । ଏହି ଦିବସଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଭୂପୃଷ୍ଠ ଦିବସ, ବିଶ୍ୱ ବନ ଦିବସ, ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ ସଂରକ୍ଷଣ ଦିବସ, ବିଶ୍ୱ ପରିବେଶ ଦିବସ, ଜାତୀୟ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ଦିବସ ଇତ୍ୟାଦି ।

(x) ପରିବେଶ ସମିତି ବା ପରିବେଶ କ୍ଲବ୍ ଗଠନ :

ଅଧୁନା ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ପରିବେଶ ଏବଂ ଜଙ୍ଗଲ ବିଭାଗ ଏକ ନୂତନ ପରିଯୋଜନା ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପରିଯୋଜନା ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ “ପରିବେଶ ସମିତି” ଗଠନ କରାଯିବ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ଏହି ସଂସଦର ସଭ୍ୟ ରହିବେ ଓ ପାରିବେଶିକ ସଚ୍ଚଳନ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ହାତକୁ ନେବେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ତଥା ସମାଜର ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରେ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି ହେବ ଏବଂ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ସମସ୍ୟାର ନିରାକରଣ ଓ ସମାଧାନରେ ସ୍ଥାନୀୟ, ଜାତୀୟ ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସହଯୋଗ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଉନ୍ନେଷ୍ଟ ସାଧନ ହୋଇପାରିବ ।

(ଖ) ଅନୌପଚ୍ଚରିକ ପଦ୍ଧତି :

ପରିବେଶ ସଚେତନତା ପାଇଁ ଛାତ୍ର, ପ୍ରେକ୍ଷିତ, ବୃକ୍ଷ ଆଦି ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ବୟସ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବ । ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା କେବଳ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ସୀମିତ ନ ହୋଇ ସାମାଜିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅନୌପଚ୍ଚରିକ ପଦ୍ଧତି ଯଥା ରେଡ଼ିଓ, ଦୂରଦର୍ଶନ, ସଂବାଦ ପତ୍ର, ପତ୍ରପତ୍ରିକା, ପ୍ରାଚୀର ପତ୍ର, ସର୍ବସାଧାରଣ ଆଲୋଚନା, ପଥପ୍ରାନ୍ତ ନାଟକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନୋରଞ୍ଜନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ ।

ଉପସଂହାର :

ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସମସ୍ୟା । ଏହା ବିଶେଷତଃ ମନୁଷ୍ୟକୃତ । ଏହାର ଆଶୁ ସମାଧାନ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଯୁବ ସମାଜ ଆଗେଇ ଆସିବା ଉଚିତ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ନେତୃତ୍ୱ ନେଇ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ଭୟାବ୍ୟ ପରିଣାମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ହେବା ସହିତ ଏହାର ସମାଧାନର ପଦ୍ଧା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବେ । ଶିକ୍ଷାର ସବୁ ସ୍ତରରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ଏବଂ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ ।

ସାରାଂଶ

ଦେଶର ସମୃଦ୍ଧି ଏହାର ମାନବ ସମ୍ବଳ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଉପଯୁକ୍ତ ବିନିଯୋଗ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷାକରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ମାତ୍ରାଧିକ କଳକାରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଫଳରେ ପରିବେଶର ବିକାଶ ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ପରିବେଶର ବିନାଶ ହେଉଛି । କଳକାରଖାନା ନିର୍ମାଣ, ସହରୀକରଣ, ଜଙ୍ଗଲ ଧ୍ୱଂସ ଫଳରେ ଜଳ, ବାୟୁ, ଶବ୍ଦ ଓ ଉତ୍ତାପ ଆଦି ପ୍ରଦୂଷଣ ହୋଇ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର କାରଣ ହେଉଛି । ଏଥିରୁ ରକ୍ଷାପାଇବା ପାଇଁ ଜନସାଧାରଣ ଯଦି ସଚେତନ ନ ହୁଅନ୍ତି, ତାହା ହେଲେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ଜୀବଜଗତ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଲୋପ ପାଇଯିବ । ତେଣୁ ସାଂପ୍ରତିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଗଲେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ହୋଇପାରିବ ।

ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା :

ଆମ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ପରିବେଷଣୀ ଯାହା ଉପରେ ଆମର ଜୀବନ ନିର୍ଭର କରେ ତାହାକୁ ଆମର ପରିବେଶ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଆମର ଘର, ଗାଁ, ସହର, ପରିବାର, ସମାଜ, ପାଣି, ପବନ, ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ, ବର୍ଷା - ଏସବୁ ହେଉଛି ଆମ ପରିବେଶର ଅଂଶବିଶେଷ । ପରିବେଶ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶ କରିଥାଏ । ପରିବେଶ ଉଭୟ ଭୌତିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ । ଭୌତିକ ପରିବେଶ ସାଧାରଣତଃ ସଜୀବ ଓ ନିର୍ଜୀବ ବସ୍ତୁ, ପାଣି, ପବନ, ଜଳବାୟୁ, ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥାନ, ପାହାଡ଼, ପର୍ବତ, ନଦୀ, ସମୁଦ୍ର ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟକୃତ ପଦାର୍ଥ ଯଥା ଯାନବାହାନ, ଗୃହ, ଗୃହୋପକରଣ, ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝାଏ । ସମାଜ, ପରିବାର, ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନ, ମେଳା ମହୋତ୍ସବ, ଆମଦାନୀ, ରପ୍ତାନୀ ଇତ୍ୟାଦି ଏବଂ ରାଜନୈତିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସାମାଜିକ ପରିବେଶର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା :

ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ, ବୋଧଶକ୍ତି, ମନୋବୃତ୍ତି ଏବଂ ଦକ୍ଷତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ହେଉଛି ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସାଧନ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପରିବେଶ ପାଇଁ, ପରିବେଶ ବିଷୟରେ ଏବଂ ପରିବେଶ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ :

ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଆବଶ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ । ଏହି ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତି ହେଲା (କ) ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ (ଖ) ଅନୌପଚ୍ଚରିକ ପଦ୍ଧତି ।

(କ) ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଦ୍ଧତି :

ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପଦ୍ଧତି ଅନୁଯାୟୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉଭୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଓ ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଏ

1. ପାଠ୍ୟକ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଆନ୍ତଃବିଷୟକ ହେବା ଉଚିତ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଏହା ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଷୟ ଭାବରେ ପଢ଼ାଯିବ । ଏହା ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା, ପ୍ରକୃତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପଢ଼ାଯିବ । କିନ୍ତୁ ମାଧ୍ୟମିକ ସ୍ତରରେ ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମରେ ପଢ଼ାଯିବା ଉଚିତ ।

2. ସହପାଠ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ :

ଅଧିକତମ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସହପାଠ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯଥା : ବକ୍ତୃତା, ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରତିଯୋଗିତା, ଆଲୋଚନାଚକ୍ର ଓ ପରିଚର୍ଚ୍ଚା, ଚିତ୍ର, ପ୍ରତିକୃତି, ମାନଚିତ୍ର ଏବଂ ଚିତ୍ରପଟ ଆଦି ପ୍ରସ୍ତୁତି, ପ୍ରଦର୍ଶନୀ, ଭିଡ଼ିଓ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ଓ ଗବେଷଣା, ଜାତୀୟ ସମର ଶିକ୍ଷା ଓ ଜାତୀୟ ସମାଜ ସେବା, ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦିବସ ପାଳନ ଓ ପରିବେଶ କ୍ଲବ୍ ଗଠନ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ପରିବେଶ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ ।

(ଖ) ଅନୌପଚ୍ଚରିକ ପଦ୍ଧତି :

ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା କେବଳ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ସୀମିତ ନ ହୋଇ ସାମାଜିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅନୌପଚ୍ଚରିକ ପଦ୍ଧତି ଯଥା ରେଡ଼ିଓ, ଦୂରଦର୍ଶନ, ସଂବାଦ ପତ୍ର, ପତ୍ରପତ୍ରିକା, ପ୍ରାଚୀର ପତ୍ର, ଆଲୋଚନା, ପଥପ୍ରାନ୍ତ ନାଟକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନୋରଂଜନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରିବ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନ ତଳେ, ତାହାର ଚାରିଟି ବିକଳ୍ପ ଉ ର ଦିଆଯାଇଛି । ମାତ୍ର ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଉ ର ହିଁ ଠିକ୍ । ସେହି ଠିକ୍ ଉ ରଟିକୁ ବାଛି ତୁମ ଉ ର ଖାତାରେ ଲେଖ ।
(କ) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପରିବେଶର ମୁଖ୍ୟ ଦୁଇ ବିଭାଗ କିଏ ?
(i) ସଜୀବ ଓ ନିର୍ଜୀବ (ii) ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପରିବେଶ
(iii) ଶିଳ୍ପାୟନ ଓ ସହରାକରଣ (iv) ଶାରୀରିକ ଓ ସାମାଜିକ
(ଖ) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ କେଉଁ ଦିବସ ପାଳନ କରାଯାଇଥାଏ ?
(i) ବିଶ୍ୱବନ ଦିବସ (ii) ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିବସ
(iii) ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ଦିବସ (iv) ଜାତୀୟ ସଂହତି ଦିବସ
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।
(i) ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
(ii) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
(iii) ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?
(iv) ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣଜନିତ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ସମସ୍ୟା ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
(v) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଆବଶ୍ୟକତା ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
(vi) ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଏକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଦର୍ଶାଅ ।
(vii) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
(viii) ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ କାରଣ ଲେଖ ।
3. ନିମ୍ନପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦୁଇ ବା ତିନିଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
(i) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ଆବଶ୍ୟକତା ଆଲୋଚନା କର ।
(ii) ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାର ଦୁଇଟି ଭୂମିକା ଦର୍ଶାଅ ।

- (iii) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
- (iv) ପରିବେଶ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ କେଉଁ ଦିବସମାନ ପାଳନ କରାଯାଇଥାଏ ?
- 4. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ପ୍ରାୟ ଛଅଟି ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।
 - (i) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଯେକୌଣସି ପାଠ ଠି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲେଖ ।
 - (ii) ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣର ଯେ କୌଣସି ପାଠ ଠି କାରଣ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
 - (iii) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନର ଯେ କୌଣସି ତିନୋଟି ଆବଶ୍ୟକତା ଦର୍ଶାଅ ।
 - (iv) ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
 - (v) ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣକୁ ରୋକିବା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- 5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।
 - (i) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ? ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ନିରୂପଣ କର ।
 - (ii) ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ କ'ଣ ? ପରିବେଶ ଶିକ୍ଷାର ପାଠ ଠି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।
 - (iii) ବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ କିପରି ରୋକାଯାଇପାରିବ ଆଲୋଚନା କର ।

(ଚ) ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା : ପୃଷ୍ଠଭୂମି

ମନୁଷ୍ୟ ଏ ପୃଥିବୀରେ ବଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଜିନିଷ ଆବଶ୍ୟକ କରିଥାଏ । ଏହି ପୃଥିବୀରେ କୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟ ମାଗଣାରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିନିଷର କିଛି ନା କିଛି ମୂଲ୍ୟ ଥାଏ ଏବଂ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ତା'ର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ଉଚିତ ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେ ଯାହାହେଉନା କାହିଁକି, ଆମେ ଆମର ଆବଶ୍ୟକତା ଭିତରେ ଜିନିଷମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥାଉ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକତାଗୁଡ଼ିକ ଆମର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶୃଙ୍ଖଳାର ଭିତ୍ତଭୂମି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାନ୍ତି ।

ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ଯଥା-ଖାଦ୍ୟ, ଜଳ, ବାୟୁ, ବାସଗୃହ ଏବଂ ପୋଷାକ; ଯାହା ବିନା ବ୍ୟକ୍ତି ବଞ୍ଚିବା ଅସମ୍ଭବ । ଥରେ ଏହି ଆବଶ୍ୟକତାଗୁଡ଼ିକ ପୂରଣ ହୋଇଗଲେ, ମନୁଷ୍ୟ ଆଉ କେତେକ ଉଚ୍ଚ ଓ ଆବଶ୍ୟକତାଗୁଡ଼ିକୁ ପୂରଣ କରିବା ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ସାମାଜିକ ଆବଶ୍ୟକତା, ନିରାପତ୍ତ । ବା ସୁରକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା କିମ୍ବା ଆତ୍ମୋପଲକ୍ଷ୍ମର ଆବଶ୍ୟକତା । ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ସମସ୍ତେ ଏକ ସମାନୁପାତ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କାହିଁକିନା ତା'ର ନିଜର ଅନୁସୂତ ପଥଟି ତା'ର ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବଂଶାନୁଗତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଏହି ବଂଶାନୁଗତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଜଣେ ମଣିଷ ଦ୍ୱାରା ଅନୁସୂତ ହୋଇଥାଏ, ତା'ର ପ୍ରକୃତି ଓ ପରିବେଶ ବଳରେ । ପରିବାର, ଗୋଷ୍ଠି, ସମାଜ ଏବଂ ଜାତିର ପ୍ରଭାବ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ କରିଥାଏ । ଫଳରେ ସେ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକର ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସମାହାର ତା' ଭିତରେ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ରୁଚି ଏବଂ ଜୀବନଶୈଳୀକୁ ସ୍ଥିର କରେ । ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଗଢ଼େ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିର ବୁଦ୍ଧିକୁ, ପରିବାରକୁ, ସମାଜକୁ, ଜାତିକୁ ଏବଂ ମାନବିକତାକୁ ଗଢ଼ି ତୋଳିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ମୂଲ୍ୟବୋଧର ବିଭିନ୍ନତା :-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।

ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ମୂଲ୍ୟବୋଧ:-

ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ, ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କର ମୂଲ୍ୟାୟନ କଲାବେଳେ ନିଜର ଭାବନା, ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଧାରଣା, ବିଶ୍ୱାସ ତଥା ଆସକ୍ତି ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ତାକୁ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଷ୍ଠ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଏ ।

ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ମୂଲ୍ୟବୋଧ:-

ସେହିପରି ଯେତେବେଳେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ, ବସ୍ତୁ, ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କର ଗୁଣ ବା ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ପକ୍ଷପାତିତା, ନିଜସ୍ୱ ବିଚାରଧାରା ବା ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ନ ହୋଇ ବସ୍ତୁ ବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଗୁଣ ନିରପେକ୍ଷ ସମୀକ୍ଷା ପୂର୍ବକ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରନ୍ତି ତାହା ବସ୍ତୁ ନିଷ୍ଠ ମୂଲ୍ୟାୟନ ପଦବଚ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ତତ୍କାଳ/ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମୂଲ୍ୟବୋଧ:-

ଯାହା ମନୁଷ୍ୟର ଦୈହିକ, ତଥା ଜୈବିକ ଓ ମନସ୍ତା୍ମିକ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାରେ ତୁରନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ତାହା ତତ୍କାଳ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଯଦି କୌଣସି ପିଲା ଚିତ୍ରକଳା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ ଓ ଚିତ୍ର କରିବାକୁ ଭଲପାଏ । ତାକୁ ଚିତ୍ରକଳାର ସାମଗ୍ରୀ ଯୋଗାଇ ଦେବାଦ୍ୱାରା ତା’ର ଆଶା ଚରିତାର୍ଥ ହୁଏ ସେ କଳାରୁ ଆନନ୍ଦ ପାଏ ।

ପରୋକ୍ଷ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ-

ସବୁ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଏକା ବେଳକେ ପୂରଣ କରାଯାଇ ପାରେନା । ବହୁତ ଗୁଡ଼ିଏ ଆବଶ୍ୟକତାରୁ କେତୋଟି ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିଚାର ପ୍ରୟୋଗ କରି ବାଛି ତାକୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବିଚାର ଓ ବୃଦ୍ଧି ସହକାରେ ପୂରଣ କରାଯାଇପାରେ । ପରୋକ୍ଷ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

(କ) ସହାୟକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ-

(ଖ) ଅକ୍ରିମ ମୂଲ୍ୟବୋଧ-

(କ) ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱତଃ ମୂଲ୍ୟବାନ ଏବଂ ଏହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପାଇଁ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଯଦି ଜଣେ ଯନ୍ତ୍ରୀ ହେବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛାକରେ, ତାଙ୍କର ଗଣିତ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ଜ୍ଞାନ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଗଣିତ ଓ ବିକାଶର ଜ୍ଞାନ ସହାୟକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ ।

(ଖ) ଅକ୍ରିମ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଏହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଗୁଣ ବା ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଯଥା-ସତ୍ୟ, ସୁନ୍ଦର ଓ ଶିବ । କୌଣସି ଅନ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଏହା ସହାୟକ ବା ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ ନାହିଁ କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକ ଚିରନ୍ତନ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସବୁ ସମୟ ପାଇଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରକାରର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଦ ହୋଇଅଛି ।

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ :

ସାଂପ୍ରତିକ ଯୁଗରେ କେବଳ ଆମ ଦେଶ ନୁହେଁ ସାରା ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଅବକ୍ଷୟ ଘଟିଛି । ମନୁଷ୍ୟର ଚରିତ୍ର ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଅଭାବନୀୟ ସ୍ତରକୁ ଯୋଗୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ ଓ ସମାଜ ବିପଦର

ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛି । ଶାନ୍ତି ଓ ପ୍ରଗତି ବହୁଧା ବ୍ୟାହତ ହେଉଛି । ନୈତିକତାର ପତନ ଫଳରେ ଧର୍ମ, ଜାତି, ଦେଶ, ରାଜା ଗୋଷ୍ଠୀ, ସମାଜ ତଥା ପରିବାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସହିଷ୍ଣୁତା, ହିଂସା, ଦ୍ୱେଶ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଦିନକୁଦିନ ଦୁର୍ବସହ ହୋଇଯାଉଛି । ଶୃଙ୍ଖଳାର ଅଭାବ ଓ ଦୁର୍ନୀତିର ପାଦୃତ୍ୱ ପରିବାର ଠାରୁ ସହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାରିଆଡ଼େ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହେଲାଣି । ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିର ସାମ୍ନା କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କମିଟି ଓ କମିଶନ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା ନୀତି ୧୯୮୬ରେ ବର୍ଷନା କରାଯାଇଛି- ପାଠ୍ୟକ୍ରମକୁ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ କରାଯାଇ ଏହାକୁ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଓ ଶାନ୍ତିଶାଳୀ ଅସ୍ୱରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ଯାହାଫଳରେ ସମାଜରେ ନୈତିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ।

୩.୫.୧ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଧାରଣା ଓ ଅର୍ଥ:

ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଣିଷକୁ ଅପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ଗଢ଼ିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଣିଷର ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭିନ୍ନ । ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସହିତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ମଣିଷ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବନା, ରୁଚି, ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ମାନକ ସହିତ ଜୀବନ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ମୂଲ୍ୟ ଅବବୋଧ ବା ମୂଲ୍ୟାବ ବୋଧର ପ୍ରଚଳିତ ଶବ୍ଦଟି ହେଲା ମୂଲ୍ୟବୋଧ । ଜୀବନରେ ‘ମୂଲ୍ୟ’କ ବା ‘ଗୁଣ’କୁ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା ଓ ତଦନୁସାରେ ଚଳିବା ବା ବର୍ତ୍ତା ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ।

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଏକ ଆଦର୍ଶୀ, ବିଶ୍ୱାସ, ଧାରଣା ଓ ମାନକ ଯାହା ସମାଜରେ ଅଧିକାଂଶ ବ୍ୟକ୍ତି ଆପଣେଇ ଥାନ୍ତି । ଏହାକୁ ଆଧାର କରି ବ୍ୟକ୍ତିର ଭାଷା, ଭାବନା, ରୁଚି, ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧା, ବ୍ୟବହାର, ଚରିତ୍ର ବା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ବସ୍ତୁ ତଥା ନିଷ୍ପର୍ଣ୍ଣ, ଯାହା ମନୁଷ୍ୟ ପାଇବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରେ ଏବଂ ଯାହାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବାନ ଧେୟ ଓ ଅନୁକରଣୀୟ ବୋଲି ଭାବେ ତାହାହିଁ ତା’ ପାଇଁ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଭୈତିକ ପଦାର୍ଥ ଯଥା, ଖାଦ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ, ପୋଷାକ, ଗୃହୋପକରଣ, ଗୃହ ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା ଅମୂର୍ତ୍ତି ଚିନ୍ତନ ଯଥା ସତ୍ୟ, ଶିବ, ସୁନ୍ଦର, ଶାନ୍ତି, ସୁଖ, ଆନନ୍ଦ ଓ ସଂବୃଦ୍ଧି ହୋଇପାରେ । ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ, ବ୍ୟବହାର, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ତଥା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଚିନ୍ତାନାୟକମାନେ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଅର୍ଥ ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ମତ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ମତଭେଦ ସତ୍ତ୍ୱେ, ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଏହା କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଗୁଡ଼ିକ ଆମ ବ୍ୟବହାର ଏବଂ ଆଚରଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ପରିଚାଳିତ କରନ୍ତି ବା ବାଟ ଦେଖାନ୍ତି, ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥିର କରନ୍ତି ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରନ୍ତି । ମୂଲ୍ୟବୋଧର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଅର୍ଥ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଲେଖକଙ୍କର କିଛି ମୂଲ୍ୟବାନ ମତାମତ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଆରିଷ୍ଟୋଟଲ (Aristotle)ଙ୍କ ମତରେ “ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ।”

ଆୟନ ରାଣ୍ଡ (Ayan Rand) କୁହନ୍ତି “ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ଅନ୍ତ ।”

ଇ.ଏସ୍.ବ୍ରିଟେମ୍ୟାନ (E.S.Briteman) କୁହନ୍ତି “ଏକ ସମୟରେ ଯେ କୌଣସି ଲୋକ ଦ୍ୱାରା ଯାହାକୁ ପ୍ରକୃତରେ

ପସନ୍ଦ କରାଯାଏ, ପୁରସ୍କୃତ କରାଯାଏ, ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଦିଆଯାଏ, ଅନୁମୋଦନ କରାଯାଏ କିମ୍ବା ଉପଭୋଗ କରାଯାଏ ତାହା ହେଉଛି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ।

ଶିକ୍ଷା ଅଭିଧାନ ଅନୁସାରେ “ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଅର୍ଥ, ସେହି ଦ୍ରବ୍ୟ ବା ଜିନିଷ ସବୁ, ଯେଉଁଥିରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଥାଏ, ତାହା ସେମାନେ ଚାହାଁନ୍ତି, ଯାହା ହେବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ଯାହା ଆନୁଗତିକ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ପୂଜା କରନ୍ତି କିମ୍ବା ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି ।”

କନିଙ୍ଗହାମ (Cunning ham)ଙ୍କ ଭାଷାରେ “ଶିକ୍ଷାର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ” । ବ୍ରୁବାକର (Brubacher)ଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଶିକ୍ଷାର ମୂଲ୍ୟବୋଧ”

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଭେଷଜ ବିଜ୍ଞାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଯୁଦ୍ଧ ବିକାଶର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ବିଜୟ ଏବଂ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରର ସଂପଦ । ତେଣୁ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ବିଜୟ ଓ ସଂପଦ- ଏ ଗୁଡ଼ିକର ପରିଚାଳନା ହେଉଛି ମୂଲ୍ୟବୋଧ । ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ମାନବ ଜୀବନ ଓ ଆଚରଣର ପରିଚାଳନା ଗତ ନିୟମ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନର ପରିଚାଳନାଗତ ନିୟମ କହିଲେ, ସେ ସବୁକୁ ବୁଝାଏ ।

ସାରାଂଶରେ, ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହେଉଛି ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ, ଯାହା ଆମେମାନେ ମନରେ ରଖି ଏବଂ ଇଚ୍ଛା କରୁ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ କାମ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଧରି ନେଉ ।

୩.୫.୨ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା :

ବର୍ତ୍ତମାନ ମାନବ ସମାଜ ଏବଂ ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ଦେଇ ଗତି କରୁଛି । ଦୁର୍ନୀତି, ବିଶ୍ୱଙ୍ଗଳା ବର୍ବରତା, ଅପସଂସ୍କୃତି, ଅମାନବୀୟ ଆଚରଣ, ଅବିଶ୍ୱାସ ଓ ସଠକାର ବା ।ବରଣରେ ମାନବ ଜୀବନ ଶ୍ୱାସରୁଦ୍ଧ । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଦେଶ, ପରସ୍ପରର ଶତ୍ରୁତା ଆଚରଣରେ ଅନ୍ୟକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ସତ୍ୟ, ଶାନ୍ତି, ସହନଶୀଳତା, ବୟସ୍କଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ବୋଧ, ଜୀବେଦୟା, କ୍ଷମା, ସହାନୁଭୂତି ଆଦି ମୂଲ୍ୟବୋଧ କ୍ରମେ ଅପସରି ଯାଉଛି । ହିଂସା, ପ୍ରତିହିଂସା, ଅଶାନ୍ତି ଅତ୍ୟାଚାର ମାନବ ସଭ୍ୟତାକୁ ଧ୍ୱଂସାଭିମୁଖୀ କରାଇଛି ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଶିକ୍ଷା ଏକ ମାତ୍ର ଅସ୍ତ୍ର ଯାହା ମାନବ ସମାଜକୁ ଧ୍ୱଂସ ମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରିବ । ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଭାବରେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସଂଚରିତ ହୁଏ । ବିବେକ, ଉନ୍ନତ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ନୈତିକ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଚେତନା ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ । ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷାନୀତି ୧୯୮୬ରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ, ଆମର ବହୁ ସଂସ୍କୃତୀୟ, ମିଶ୍ର ସମାଜରେ ଶିକ୍ଷା ସାର୍ବଜନୀନ ତଥା ଚିରନ୍ତନ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଯଥା ଶୁଦ୍ଧା, ସହାନୁଭୂତି, ଏକତା ସତ୍ୟ, ଶିବ, ସୁନ୍ଦର, ଅହିଂସା ଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଏକତା ଅଖଣ୍ଡତା ରକ୍ଷା କରିପାରିବ । ୧୯୯୨ର ଶିକ୍ଷାନୀତି ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ, ଜାତୀୟ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆଧାର ୨୦୦୫ ଶିଶୁର ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାର ଆଇନ-୨୦୦୯ ସବୁଥିଲେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ ନିମ୍ନମତେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ ।

(କ) ନୈତିକ ବିକାଶ-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ଚରିତ୍ର ଗଠନ ଓ ନୈତିକ ବିକାଶର ମୂଳଦୁଆ ପକାଏ । ମହାନୁଭବତା, ସାହସିକତା, ସତ୍ୟ ବାଦିତା, ସହନଶୀଳତା, ଆଧୁନା, ସ୍ନେହ, ସେବା ମନୋଭାବ ଆଦି ଗୁଣ, ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରିତ୍ର ଗଠନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

(ଖ) ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶ:-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅଂଶ । ଏହି ଶିକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତିକୁ ମାର୍ଜିତ କରେ । ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହେଉଛି ସଂସ୍କୃତିର କ୍ରିୟାଶୀଳ ଦିଗ ଏହା ସଂସ୍କୃତିକୁ ଗତିଶୀଳ କରାଏ ଓ ଉନ୍ନତ କରାଏ ।

(ଗ) ସକାରାତ୍ମକ ମନୋଭାବ ବିକାଶ:-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିର ମନୋଭାବକୁ ସୁଦୂର ପ୍ରସାରୀ ଓ ସକାରାତ୍ମକ କରେ । ଏହା ସବୁ ପ୍ରକାର ଜୀବନ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ପଥ ପରିଷ୍କାର କରେ ।

(ଘ) ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ବିକାଶ:-

ସ୍ୱାଧୀନତା, ସମାନତା, ଭାତୃତା, ନ୍ୟାୟ ସହଯୋଗ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନ, ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସମ୍ମାନ, ସହନଶୀଳତା ଆଦି ଗୁଣର ବିକାଶ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାରୁ ମିଳେ ।

(ଙ) ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସଂସ୍କାରୀକରଣ:-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରେ ପରିଚାଳିତ କରିହୁଏ ଏବଂ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସଂସ୍କାରୀକରଣ କରି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ କରିହୁଏ ।

(ଚ) ସମବାୟିକ ଜୀବନ :-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପରସ୍ପର ସହ ମିଶି ସମବାୟିକ ଜୀବନ ଧାରଣର ମାର୍ଗ ସ୍ଥିର କରନ୍ତି ।

(ଛ) ଦୃଢ଼ ଓ ପ୍ରଭେଦ ଦୂରୀକରଣ:-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଦୃଢ଼ ଓ ପ୍ରଭେଦାତ୍ମକ ସମସ୍ୟା ଦୂର କରେ ।

(ଜ) ମାନବବାଦ ଓ ପରାର୍ଥବାଦ:-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ମାନବ ବାଦ ଓ ପରାର୍ଥବାଦର ଭିତ୍ତିଭୂମି ପକାଏ । ନିଜେ ବିଂଶ ଅନ୍ୟକୁ ବଢ଼ାଇବାକୁ (to live & Let live) ଶିଖାଏ । ସତ୍ୟ, ଶିବ, ସୁନ୍ଦରରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଏ ଓ ସୁଖ ବୃଦ୍ଧି ଆଣେ ।

(ଝ) ଆତ୍ମାର ଉନ୍ନୀତକରଣ:-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଶିଶୁ ଶୁଖିଲିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିଶୁ ଆତ୍ମାର ବିଶୁଦ୍ଧକରଣ ଓ ଉନ୍ନୀତକରଣ କରିଥାଏ ଓ ଅନ୍ୟର ଉପକାର ତଥା ସମାଜର ହିତ୍ୟାର୍ଥେ ଉପଯୋଗ କରିଥାଏ । ଆତ୍ମାକୁ ଭଲ ଭାବରେ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରେ ।

(ଞ) ସତ୍ତ୍ୱଲନ ରକ୍ଷା:-

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରେ ସତ୍ତ୍ୱଲନ ରକ୍ଷା କରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମତାଳିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଗଠନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

(ଟ) ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି:-

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ସମାଜରେ ନୈତିକ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜରୁରୀ । ସମାଜକୁ ସୁଶୁଖିଳ ଓ ସୁସଂହତ କରିବା ପାଇଁ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

୩.୫.୩ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ପ୍ରକାର ଭେଦ

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧-ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବଂଶଗତ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତିକୈନ୍ଦ୍ରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ବିଶ୍ୱର ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ସମ୍ପର୍କରେ ଆତ୍ମ-ମୂଲ୍ୟାୟନ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ଯାହା ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଣୀର ବଂଶାନୁକ୍ରମରେ ଉଭବ ହୋଇଥାଏ । ଆଧୁନିକ ବିଶ୍ୱ ବ୍ୟକ୍ତି କୈନ୍ଦ୍ରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଆତ୍ମକୁ ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଛି, ଯେଉଁଠି ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ଆଗ୍ରହକୁ ସବୁଠାରୁ ଠିକ୍ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଅପେକ୍ଷା ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିକୈନ୍ଦ୍ରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାଧୀନତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । କାରଣ; ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରେ ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ତା’ ନିଜ ପାଇଁ କେଉଁଟି ଠିକ୍ ତାହା ସ୍ଥିର କରିବାରେ ତା’ର ନିଜର ଅଧିକାର ଅଛି ।

୨- ପାରିବାରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ମାନବ ଜାତି ପୃଥିବୀର ସବୁଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଜାତି ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଯେ ମାନବ ଜାତି ମଧ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ଦୁର୍ବଳ ଜାତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶ ପାଇଁ ପରିବାରର ସହଯୋଗ ନିଶ୍ଚିତ କାମ୍ୟ । ପରିବାରର ଧାରଣାରୁ ପାରିବାରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଜନ୍ମ ନେଇଛି । ଯେଉଁଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତେ ପରିବାରକୁ ସମାଜର ଗୋଟିଏ ମୌଳିକ ଏକକ ଭାବେ ଧରାଯାଉଛି । ପରିବାରଟିର ଅନ୍ୟ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆୟ କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକାର ଏବଂ ଶକ୍ତି ରହିଛି । ଗୋଟିଏ ପାରିବାରିକ ଶୁଖିଲାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଅଲିଖିତ ନିୟମ ମାଧ୍ୟମରେ, ଯାହା ପାରସ୍ପରିକ ସ୍ନେହ ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଧାରା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ନିୟମ

ଗୋଟିଏ ପରିବାରକୁ ସୁତାରୁରୂପେ ପରିଚାଳନା କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ପାରିବାରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପରିବାରର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଖିଳା, ପରପକ୍ଷରା ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସ ଦ୍ୱାରା ଉନ୍ନୀବିତ ହୋଇଥାଏ ।

୩-ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ସମାଜ କିମ୍ବା ଗୋଷ୍ଠି ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୋଇଥାଏ । ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗୋଟିଏ ଦଳ, ଗୋଷ୍ଠୀ କିମ୍ବା ସମାଜର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଐକ୍ୟ-ଭାବ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ । ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି; ମାନବଜାତିକୁ ଭଲପାଇବା, ଭାତୁଭାବ, ସାଧୁତା, ନୀତିନିଷ୍ଠତା, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତା, ପରୋପକାରିତା, ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ମନୋବୃତ୍ତି, ସାଧାରଣ ସ୍ୱାର୍ଥପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ରଖି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା, ପିତା ମାତା ଓ ବନ୍ଧୁ ପରିଜନଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ନେହ, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ସହଯୋଗ ମନୋବୃତ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ସମସ୍ତ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଦଳ କିମ୍ବା ଗୋଷ୍ଠୀର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ହିତ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଥାନ୍ତି । ସଂପ୍ରତି ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକର ମାନର ଦ୍ରୁତ ଅବକ୍ଷୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅସୁବିଧାରେ ପକାଇଛି ।

୪-ବୃତ୍ତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ମନୁଷ୍ୟ ତା'ର ବୃତ୍ତି ଭିତ୍ତିରେ ଏକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସମାହାର ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ; ଜଣେ ପୋଲିସ କର୍ମଚାରୀଙ୍କର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଜଣେ ବିଚାରପତି କିମ୍ବା ରାଜନେତାଙ୍କ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୃତ୍ତିର କିଛି ନିଜସ୍ୱ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଥାଏ; ଯାହା ଅନ୍ୟ ଏକ ବୃତ୍ତିର ମୂଲ୍ୟବୋଧଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହି ସବୁ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ସଂଘବଦ୍ଧ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଶା କରାଯାଉଥିବା ଦାୟିତ୍ୱ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସୁଚାଇଥାଏ ।

୫-ଜାତୀୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ଆଜିର ବିଶ୍ୱ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦେଶ ଦ୍ୱାରା ବିଭାଜିତ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶ ସାର୍ବଭୌମ ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନ । ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ଅଧୁନା ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି; ଯଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱ ଅର୍ଥନୀତିରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତା ଧୀରେ ଧୀରେ ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳତାରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଛି । ସ୍ୱାଧୀନତା ବଳରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ବିକାଶ କରିଛନ୍ତି, ଯାହା ସମୟକ୍ରମେ ବଦଳୁଛି । ଏକ ଜାତିର ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ତାହାର ପ୍ରଥା, ଐତିହ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ଚେତନା, ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ । ଭାରତ ଏବଂ ଚୀନର ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ କେତେ ହଜାର ବର୍ଷର ପୁରୁଣା ହୋଇଥିଲାବେଳେ ନୂତନ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଦେଶମାନେ ଯଥା ସୁକ୍ଷରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା, ଜର୍ମାନୀ, ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ଇତ୍ୟାଦିର ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନୂଆ ।

୬. ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କହିଲେ, ପରିବାରରେ, ସମାଜରେ, ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏବଂ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ମଣିଷର ମଣିଷ ପ୍ରତି ବ୍ୟବହାରକୁ ବୁଝାଏ । ସାଧାରଣତଃ, ମନୁଷ୍ୟ କୌଣସି ନୈତିକତା ଧାରଣ କରି ଜନ୍ମ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ସେ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତି ଧାରଣ କରି ଜନ୍ମ ନେଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷା ସେହିସବୁ ପ୍ରକୃତିକୁ ଜୀବନର ଉଚ୍ଚ ମୂଲ୍ୟବୋଧମାନଙ୍କରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚତର ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ଦିବ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରାମାନଙ୍କର ବିକାଶ କରାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଶୈଶବ ଅବସ୍ଥାରୁ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଉଚିତ । ଉ ମ ଆଚରଣଗୁଡ଼ିକ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିକାଶ କରାଇବାରେ ଆବଶ୍ୟକ ଉପାଦାନ । ଉ ମ ଆଚରଣଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

୭. ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ସମସ୍ତ ମୂଲ୍ୟବୋଧମାନଙ୍କର କିଛି ଉପାଦାନ ରହିଛି ଯାହାର କେବେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । ମାନବ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦରେ ଅନେକ ବର୍ଷ ଧରି ମଧ୍ୟ ଏହା ସମାନ ଭାବେ ରହି ଆସିଛି । ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଚିରସ୍ଥାୟୀ, ଯେହେତୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଲୋକେ ଏ ସବୁ ମୂଲ୍ୟବୋଧମାନଙ୍କୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବା ଚିରନ୍ତନ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବୋଲି କହନ୍ତି, କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକ କେବେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକର ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ନୁହେଁ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରେମ, ଦୟା, ନ୍ୟାୟ, ସତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଏ ସବୁ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଧର୍ମ, ଜାତି, ସଂସ୍କୃତି ବା ଜାତୀୟତା ନିର୍ବିଶେଷରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତି । ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ମାତ୍ରାରେ ସାର୍ବଜନୀନ ଯେ, ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜ ଏହାକୁ ବିନା ଦ୍ୱିଧାରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।

୮. ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧରୁ ବାସ୍ତବତାକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କୁହାଯାଏ । ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସୁଖ ଓ ଆନନ୍ଦ ଦେଇଥାଏ । କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ ମ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ କଳା ନୈପୁଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ । ଏପରିକି ଏହାକୁ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବା କଷ୍ଟକର । କାରଣ, ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତିସାପେକ୍ଷ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପରି ହୋଇଥାଏ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କଳାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଲୋକମାନଙ୍କଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ତରଳତାକୁ ଜନ୍ମ ଦିଏ । କାରଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକୁ ବୈଧ କରିବା ପାଇଁ ସେପରି କୌଣସି ସାର୍ବଜନୀନ ମାନାଙ୍କ କିମ୍ବା ସର୍ବ ନାହିଁ ।

୯. ଅନ୍ତଃମ ମୂଲ୍ୟବୋଧ :

ମାନବ ଜାତିର କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅନ୍ତଃମ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଥାଏ । ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ମାନେ ଜୀବନର ଚାରୋଟି ଆଦର୍ଶ ଉପରେ ଏକ ମତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା, ଭଗବାନ, ସତ୍ୟ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶାନ୍ତି

ଯାହା ସମସ୍ତଙ୍କର ନିଜ ପାଇଁ କାମ୍ୟ । ଆରିଷ୍ଟୋଟଲ୍ କହିଥିଲେ, ଶାନ୍ତି ହେଉଛି ମଣିଷର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଯଦିଓ ଶାନ୍ତିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି । ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଶାନ୍ତି ଅନ୍ତିମ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଭାବେ ଧରାଯିବା ଉଚିତ । ଅନେକ ଦର୍ଶନିକମାନେ ସତ୍ୟ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱିମତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମାନବିକ ସ୍ତରରେ ଏହି ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକ ପରିଷ୍କାର ଭାବେ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଅନ୍ତିମ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ରୂପେ ପରିଚିତ ।

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର :

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ଘରେ, ପରିବାରରେ, ଗୋଷ୍ଠିରେ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାଳୟ, ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସାମାଜିକ ସଂଗଠନମାନଙ୍କରେ ଦିଆଯାଇପାରେ । ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ଉପଚାର ବା ପଥ ଅଛି । କିଛି ଲୋକ ଏହାକୁ ଦେଖନ୍ତି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିକାଶ କିମ୍ବା ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ଭାବରେ ଯାହା ସାମାଜିକ କିମ୍ବା ଧାର୍ମିକ ନିୟମ କିମ୍ବା ସାଂସ୍କୃତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଆସିଥାଏ । ଅନ୍ୟମାନେ ଏହାକୁ ସକ୍ରେଟିସ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟର ଏକ ପ୍ରକାର ଭାବରେ ଦେଖନ୍ତି, ଯେଉଁଠାରେ ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଗୋଷ୍ଠି ପାଇଁ ଯାହା ଭଲ ବ୍ୟବହାର, ସେ ବିଷୟରେ ଆତ୍ମ-ଅନୁଭବ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଧୀରେ ଧୀରେ ସକ୍ଷମ ହୁଅନ୍ତି ।

ପରୋକ୍ଷରେ ଅନେକ ଉପାୟରେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ, ବୋଧନ ଓ ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ ହାତକୁ ନିଆଯାଇପାରେ ।

- ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପୁନଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ
- ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ନବୀକରଣ
- ବକ୍ତୃତା ପ୍ରତିଯୋଗିତା
- ବିସ୍ତାରିତ ଭାଷଣର ଆୟୋଜନ
- ଜନ୍ମଦିନ ପାଳନ ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଦିବସ ପାଳନ
- କଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ
- ପୁସ୍ତକ ମେଳାର ଆୟୋଜନ
- ଡ୍ରାମା, ନାଟକ, ପଥପ୍ରାନ୍ତ ନାଟକ
- ସଫାଳ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ
- ରେଡ୍‌କ୍ରସ, ଏନ୍‌ସିସି, ସ୍କାଉଟସ, ଗାଇଡ୍
- ସ୍କୋର୍ସସ, ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍‌ସ୍ଟର ପଦଯାତ୍ରା, ସ୍କୁଲ ପରିଦର୍ଶନ

- ପ୍ରକଳ୍ପ, ନିବନ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗିତା
- ଗଣମାଧ୍ୟମ

ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ସଂପୃକ୍ତି

ଯୁବକ ଯୁବତୀମାନଙ୍କ ସମସ୍ୟା ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗୁଛି । ଫଳରେ ସେମାନେ ବଡ଼ ଲୋକମାନଙ୍କର ବିଶେଷ କରି ରାଜନେତାମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଯଦିଓ ସେମାନେ ବହୁତ ଉଚ୍ଚ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଏବଂ ଗୁଣମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ବହିରୁ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକଙ୍କଠାରୁ ଶିଖନ୍ତି କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ ସେମାନଙ୍କର ସଂପୃକ୍ତି ନ ଥାଏ । ତେଣୁ ସେମାନେ ହତୋତ୍ସାହିତ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ସମାଜ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ହରାନ୍ତି । ଅନେକ ଯୁବକ ବର୍ତ୍ତମାନ ତମାଖୁ ଓ ଅନେକ ନିସାସକ୍ତ ଔଷଧ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ । ଏହା ଜରୁରୀ ଭାବେ ଆବଶ୍ୟକ ଯେ, ଯୁବପିଢ଼ିମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାପୁର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନା କରି ଉଚିତ ଜୀବନ ଧାରା ଏବଂ ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇବାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ।

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଜାତିପ୍ରଥା, ଗୋଷ୍ଠିବାଦ, ଆଲିକତା, ଭାଷାବାଦ ଇତ୍ୟାଦି ଆମ ଜାତୀୟତାବାଦ ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତିୟତାବାଦକୁ ବିକାଶ କରାଇବା ଧାରାରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଆମେମାନେ ଶାନ୍ତି ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସଦ୍‌ଭାବ ନିହାତି ଭାବେ ଆବଶ୍ୟକ କରୁ ଯାହା ଆମ ଜତିହାସରେ ପୂର୍ବରୁ କେବେ ବି ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ, ଲୋକମାନଙ୍କର ଦୂରଦୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଆଭାସ ଆସେ । ଏଥିରେ ତିଳେ ମାତ୍ର ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ଯେ - ଶିକ୍ଷା ଏକ ସଂଗଠିତ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାବରେ ପିଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନୈତିକ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଭିତ୍ତିକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିକାଶ କରାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରି ଆସୁଛି ଓ କରି ଆସିବ ମଧ୍ୟ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନ ତଳେ, ତାହାର ଚାରିଟି ବିକଳ୍ପ ଉ ର ଦିଆଯାଇଛି । ମାତ୍ର ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଗୋଟିଏ ଉ ର ହିଁ ଠିକ୍ । ସେହି ଠିକ୍ ଉ ରଟିକୁ ବାଛି ତୁମ ଉ ର ଖାତାରେ ଲେଖ ।
(କ) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟିର ପରିଚାୟକ ହେଉଛି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ?
(i) ସଂପାଦ, (ii) ଦ୍ରବ୍ୟ, (iii) ଶିଳ୍ପ, (iv) ସମାଜ
(ଖ) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ପାରିବାରିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ବୁଝାଏ ?
(i) ପରିବାରର ଧାରଣାରୁ ଜନ୍ମିତ, (ii) ବଂଶାନୁକ୍ରମିକରୁ ଜନ୍ମିତ
(iii) ସମାଜ ବା ଗୋଷ୍ଠିରୁ ଜନ୍ମିତ (iv) ନିଜ ବୃତ୍ତିରୁ ଜନ୍ମିତ
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ସମସ୍ତ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।
(i) ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ?
(ii) ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କ'ଣ ?
(iii) ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କ'ଣ ?
(iv) ଜାତୀୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କ'ଣ ?
(v) ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କ'ଣ ?
3. ନିମ୍ନପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦୁଇ ବା ତିନିଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
(i) ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷ ଲେଖ ।
(ii) ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଯେକୌଣସି ଗତି ପ୍ରକାର ଲେଖ ।
(iii) ଅନ୍ତିମ ମୂଲ୍ୟବୋଧ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?
4. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ପ୍ରାୟ ଛଅଟି ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।
(i) ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ଗୁରୁତ୍ୱ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କର ।
(ii) ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଶିକ୍ଷାର ଯେ କୌଣସି ଗତି ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।
(i) ମୂଲ୍ୟବୋଧ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଏହାର ପ୍ରକାର ଭେଦ ଆଲୋଚନା କର ।
(ii) ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଭୂମିକା ଆଲୋଚନା କର ।

6. ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିକଳ୍ପ ଭିତରୁ କେଉଁଟି ମାନବିକ ଅଧିକାର ଦିବସ ଅଟେ ଲେଖ ।
- (i) ଡିସେମ୍ବର ୧ ତାରିଖ
 - (ii) ଜାନୁଆରୀ ୧୫ ତାରିଖ
 - (iii) ନଭେମ୍ବର ୩୦ ତାରିଖ
 - (iv) ଡିସେମ୍ବର ୧୦ ତାରିଖ
7. ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରାଥମିକଶିକ୍ଷା ବିଷୟଟି ମାନବିକ ଅଧିକାରର କେଉଁ ଧାରାରେ ଲେଖାଅଛି ?
- (i) ଧାରା ୨୬
 - (ii) ଧାରା ୨୫
 - (iii) ଧାରା ୧୫
 - (iv) ଧାରା ୧୨
8. ଭାରତର ଜାତୀୟ ମାନିକ ଅଧିକାର ଆୟୋଗ କେବେ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ?
- (i) ୧୯୯୦
 - (ii) ୧୯୯୩
 - (iii) ୧୯୯୫
 - (iv) ୨୦୦୨

ମାନବିକ ଅଧିକାର ଶିକ୍ଷା (Human Rights Education):

ଅଧିକାରର ଅର୍ଥ (Meaning of Rights)

ମାନବର ସୁଖ ସମୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ସୃଷ୍ଟି । ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନକୁ ସରସ ସୁନ୍ଦର ଓ ସୁଖମୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଷ୍ଟ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିକୁ କିଛି ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ରାଷ୍ଟ୍ରଦ୍ୱାରା ଦିଆଯାଇଥିବା ସୁବିଧା ସୁଯୋଗକୁ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ‘ଅଧିକାର’ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ନାଗରିକଙ୍କୁ ଅଧିକାର ଦିଆଯାଏ । ନାଗରିକଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଅଧିକାର ବିନା ଗଣତନ୍ତ୍ର ସଫଳ ହୁଏନାହିଁ । ଉଭୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜ ପାଇଁ ଏହାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ।

ସଂଜ୍ଞା (Definitions)

ଗ୍ରୀକ୍ ମତରେ – “ସାମାଜିକ ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ କ୍ଷମତା ଦାବି କରାଯାଏ ଓ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ଅଧିକାର କୁହାଯାଏ ।”

ବୋସାକେଙ୍କର ମତରେ

“ଅଧିକାର ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତିପ୍ରାପ୍ତ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଓ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ।”

୩.୬.୧ ମାନବିକ ଅଧିକାରରେ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣ

(Some important Characteristics of Rights)

- (କ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇବା ଉପରେ ମାନବିକ ଅଧିକାର ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ।
- (ଖ) ମାନବିକ ଅଧିକାର ସାର୍ବଜନୀନ ଅର୍ଥାତ୍ ସମାନ ଭାବରେ କୌଣସି ବାଧା ବିଚାର ନକରି ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଲାଗୁ କରାଯାଏ ।
- (ଗ) କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ଏହା କେହି ଛଡ଼ାଇ ନେଇପାରିବେ ନାହିଁ ।
- (ଘ) ମାନବିକ ଅଧିକାର ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ, ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳ ଓ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ।
- (ଙ) ମାନବିକ ଅଧିକାର ଶିକ୍ଷା ଶିକ୍ଷା ଅଧିକାରର ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ ଅଂଗ ।
- (ଚ) ମାନବିକ ଅଧିକାର ଶିକ୍ଷା କେତେକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଯଥା : ଶାନ୍ତି, ସମାନତା, ବାଧାବିଚାର ବିହୀନ ନ୍ୟାୟ, ଅହିଂସା, ସହନଶୀଳତା ଓ ମାନବିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇବା ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣର ସମାହାର ।

ମାନବିକ ଅଧିକାର (Human Rights)

ସୃଷ୍ଟିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରାଣୀ ମଣିଷ । ତା’ର ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିଚାରଶକ୍ତି ଥିବାରୁ ସେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ସେ ଖାଇବା, ପିଇବା, ବୁଲିବା ବା ମୈଥୁନ କରିବା ଛଡ଼ା ବିବେକ ବୁଦ୍ଧି ସହିତ ବଞ୍ଚେ । ତା’ର ନିଜର ଶରୀର ଓ ମନର ଉନ୍ନତି କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମାଜର ଉନ୍ନତି ଚିନ୍ତା କରିଥାଏ । ସେ ମଣିଷ ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ସମ୍ମାନର

ସହ ବଂଚାକୁ ଯାହା ତାହାର ଆବଶ୍ୟକ ତାହାହିଁ ମାନବିକ ଅଧିକାର । ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ତାହାହିଁ ମାନବିକ ଅଧିକାର । ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଭାଷା, ଦେଶ, ଅଳ୍ପ ଓ ଲିଙ୍ଗଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏ ଅଧିକାର ମିଳିଥାଏ । ମାନବିକ ଅଧିକାର କହିଲେ ଜଣେ ମଣିଷର ମଣିଷ ଭଳି ବଂଚାର ଅଧିକାରକୁ ବୁଝାଏ; କୌଣସି ଜାତି, ଦଳ ବା ଦେଶର ଅଧିକାରକୁ ବୁଝାଇନଥାଏ । ଏହାକୁ କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରେ କେହି ଉପେକ୍ଷା କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ମାନବିକ ଅଧିକାର ମାନବବାଦର ସ୍ୱର ଓ ସଂଗୀତ । ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର, ଚିରସ୍ୱାର, ଯନ୍ତ୍ରଣା, ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ମାନବାୟ ଗୁଣର ଅବମାନନା କରେ । ସୁତରାଂ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ମାନବପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ ହେଲେ ସାରା ବିଶ୍ୱଦରବାରରେ ମାନବ ସମାଜ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର ଗାଳି ଧରାଯାଏ ।

ମାର୍ଟିନ ଲୁଥର କିଙ୍ଗ୍ କହିଛନ୍ତି ।

"Injustice any where is a threat to justice everywhere".

କେଉଁଠି ଅନ୍ୟାୟ ହେଲେ ତାହା ସବୁଠି ନ୍ୟାୟ ପାଇଁ ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ସ୍ୱାଧୀନତା, ସମତା, ଏକତ୍ୱ, ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା, ଭାତୃତା, ସହନଶୀଳତା ପରସ୍ପର ସହିତ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଆଦି ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିତ ହୋଇଛି ମାନବିକ ଅଧିକାର । ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ଏକ, ମାନବ ଜାତି ଏକ । ସୁତରାଂ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ବାଜମନ୍ତ୍ର । ‘ବସୁଧୈବ କୁରୁମ୍ଭକମ୍’ ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

୩.୬.୨ ମାନବିକ ଅଧିକାରର ଆବଶ୍ୟକତା (Need of Human Rights)

‘ମାନବିକ ଅଧିକାର’ର ଚିନ୍ତନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଏହି ଧାରଣା ଜନ୍ମନେଲା । ମଣିଷର ଅଧିକାର’ରୁ । ମାନବିକ ଅଧିକାର ଏକ ପ୍ରକୃତି ଦି ଅଧିକାର ଭାବରେ ପ୍ରଥମେ ଏକ ଗ୍ରୀକ ନାଟକରୁ ହିଁ ପରିଚିତ ହେଲା । ମଣିଷର ଜନ୍ମଗତ ସ୍ୱଭାବ ହେଲା ମଣିଷ ଭଳି ଜୀନ ଧାରଣ କରିବା । ସେ ମଣିଷ ଜାତିରେ ଜନ୍ମ ନେଇଥିବାରୁ ମଣିଷ ଭଳି ବଂଚା ତା’ର ପ୍ରାକୃତିକ ଅଧିକାର । ‘ପ୍ରାକୃତିକ ଅଧିକାର’ (Natural rights), ପ୍ରାକୃତିକ ନ୍ୟାୟ ଆଇନ (Natural Justice & Natural Law) ବହୁ କ୍ରମବିକାଶର ଧାରା ଦେଇ ମାନବିକ ଅଧିକାରରେ ପରିଣତ ଓ ପରିଚିତ ହୋଇଛି ।

ଉପନିବେଶ କାଳରୁ ମଣିଷ ଜାତି ଜନ୍ମଗତ, ରଂଗଗତ, ଜାତିଗତ, ଭେଦାଭେଦର ଶୀକାର ହୋଇଆସିଛି । ଶୋଷଣ, ଯନ୍ତ୍ରଣା, କ୍ରୀତଦାସର କଷଣ ଭୋଗ କରି ଅମନୁଷ୍ୟ ହୋଇ ତା’ର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ହାନି କରିସାରିଛି ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ମାନବିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ ମାନବାଦ ଚିନ୍ତାଧାରା ସମାଜରେ ଉଦ୍ବେକ ହେଲା । ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ମଣିଷ ପଣିଆ ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ ହେଲା, ସଚେତନ ହେଲା । ସ୍ୱାଧୀନତା ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମଗତ ଅଧିକାର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲା । 'Man is born free, but every where he is in chain' ଏ କଥାରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କଲା ।

ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ଭୟାବ୍ରୟତା, ହିଂସା, ଦ୍ୱେଶ, କ୍ରୋଧ ଗୋଟିଏ ଦେଶର ଜାତିର ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ଉପରେ କରୁଥିବା ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ପାଶିକ ବର୍ବରତା ବିଷୟରେ ଅଗତ ହେଲା । ଶାନ୍ତି, ମାନବତାବୋଧ,

ଭାତୁଭାବ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲା । ୧୨୧୫ ମସିହାରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ରାଜା ଦ୍ଵିତୀୟ ଜର୍ଜ୍ଝ ଦ୍ଵାରା ସାକ୍ଷରିତ ‘ମହାସନନ୍ଦ’ (Magna Chrta) ମାନବିକ ଅଧିକାରର ପ୍ରଥମ ଲିଖିତ ସନନ୍ଦ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ । ଆମେରିକାର ସ୍ଵାଧୀନତା ଘୋଷଣାନାମା ୧୭୭୬ ଏଂ ୧୭୮୯ ମସିହାରେ ଫ୍ରାନ୍ସର “ମାନବିକ ଅଧିକାରର ସାର୍ବଜନୀନ ଘୋଷଣା ନାମା’ ଥିଲା ମାନବବାଦୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ।

୧୯୪୫ ମସିହାରେ ସାନ୍ଫ୍ରାନସିସ୍କୋ ଠାରେ ୫୦ଟି ଦେଶର ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମରେ ମିଳିତ ଜାତିସଂଘର ତିଠା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇ ଜାତିସଂଘ ଗଠନର ଆଭିମୁଖ୍ୟ, ଲକ୍ଷ୍ୟ, କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଦାୟିତ୍ଵବୋଧ ସଂପର୍କରେ ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ଗଠନର ପ୍ରଥମ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଥିଲା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବୁଝାମଣା ଓ ସହଯୋଗ ହାସଲ କରି ମାନିକ ଅଧିକାର ଓ ମୌଳିକ ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରତି ଜାତି, ଲିଙ୍ଗ, ଭାଷା ଓ ଧର୍ମ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଓ ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ।

ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ମାନିକ ଅଧିକାର ଆୟୋଗ ଗଠନ ହେଲା ଏବଂ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଆୟୋଗ ଗଠନ ହେଲା ଏବଂ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ମାନବିକ ଅଧିକାରର ଆଇନ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାର ଦାୟିତ୍ଵ ନ୍ୟସ୍ତ କରାଗଲା ।

ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଆଇନର ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ସାର୍ବଜନୀନ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଘୋଷଣା ନାମା (UDHR), ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ନାଗରିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଅଧିକାର (ICCPR) ଧାରା ଏବଂ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଅର୍ଥନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅଧିକାର ଧାରା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ (ICE SCR) । ମିଳିତ ଜାତିସଂଘ ର ସାଧାରଣ ପରିଷଦ ୧୯୪୮ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୧୦ ତାରିଖରେ ମାନବିକ ଅଧିକାରର ସାର୍ବଜନୀନ ଘୋଷଣାନାମା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେହିଦିନ ଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷ ଡିସେମ୍ବର ୧୦ ତାରିଖକୁ ‘ମାନବିକ ଅଧିକାର ଦିସ’ ଭାବେ ସାରା ବିଶ୍ଵ ପାଳନ କରିଆସୁଛି ।

ଭାରତରେ ୧୯୯୩ ମସିହାରେ ଜାତୀୟ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଆୟୋଗ (The National Human Rights Commission) ଗଠିତ ହୋଇଛି । ମାନବିକ ଅଧିକାରର ବାଁ, ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ, ଶିକ୍ଷା ସଂଗଠନ ଓ ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ ମାଧ୍ୟମରେ, ରାଜ୍ୟ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କରାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି ।

୩.୬.୩ ସାର୍ବଜନୀନ ମାନବିକ ଅଧିକାରର ଘୋଷଣାନାମାର ଗୃହୀତ ସାରାଂଶ

- ଧାରା ୧ : ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମରୁ ସ୍ଵାଧୀନ ଓ ସମାନ
- ୨ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସମାନ ଓ ଏକା ମାନବିକ ଅଧିକାର ରହିବ ଓ କୌଣସି ବାଧ୍ୟତାରେ ରହିବ ନାହିଁ ।
- ୩ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣା; ସ୍ଵାଧୀନତା ଓ ନିରାପ । ପାଇଁ ଅଧିକାର ।
- ୪ : କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଦାସତ୍ଵ ବନ୍ଧନରେ ରହିବେ ନାହିଁ ।
- ୫ : କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ନୃସଂଗ ଅତ୍ୟାଚାର, ଅମାନବିକ ଓ ସମ୍ମାନ ହାନିକାରକ ବ୍ୟବହାର ବା ଦଣ୍ଡର ଶିକାର ହେବେନାହିଁ ।

- ୬ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ସବୁ ଜାଗାରେ ଆଇନତଃ ମନୁଷ୍ୟ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହେବେ ।
- ୭ : ଆଇନ ଆଗରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ସମାନ ଓ ନିରାପ । ପାଇଁ ସମାନ ଅଧିକାର ଭୋଗ କରିବେ ।
- ୮ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନବିକ ଅଧିକାର କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଲେ ତା'ର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାର ଅଧିକାର ରହିଛି ।
- ୯ : କେହି ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାର ଶିକାର ହୋଇ ଗିରଫ, ଅଟକ ଓ ନିର୍ବାସିତ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ ।
- ୧୦ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ନୀରପେକ୍ଷ ବିଚାର ପାଇବା ପାଇଁ ଅଧିକାର ଅଛି ।
- ୧୧ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ନ୍ୟାୟାଳୟରେ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବୋଲି ଧରାଯିବ ।
- ୧୨ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୋପନୀୟତା ଓ ପାରିବାରିକ ଜୀବନ ପାଇଁ ଅଧିକାର ରହିଛି ।
- ୧୩ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଦେଶ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ମୁକ୍ତ ବିଚରଣ ଓ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିପାରିବେ । ଦେଶ ଛାଡ଼ି ପାରିବେ ଓ ଦେଶକୁ ଫେରି ପାରିବେ ।
- ୧୪ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଦକ୍ଷିଣ ହେବା ପୂର୍ବରୁ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିପାରିବେ ।
- ୧୫ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ଦେଶର ନାଗରିକତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ ।
- ୧୬ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ବୈବାହିକ ଜୀବନ ଯାପନ ଓ ପରିବାର ଗଠନ କରିବାର ଅଧିକାର ପାଇବେ ।
- ୧୭ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସଂପତ୍ତି ଭୋଗ କରିବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୧୮ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା କରିବାର, ବିବେକ ବୁଦ୍ଧି ପେଟାଇବାର ଓ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୧୯ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ମତ ପୋଷଣ ଓ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୨୦ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଶାନ୍ତପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଘଠନ ଓ ସମାବେଶ କରିବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୨୧ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ଦେଶର ଶାସନରେ । ନିର୍ବାଚନରେ ଭାଗ ନେଇ ପାରିବ ଏବଂ ପ୍ରଶାସନିକ ସେବାରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରିବ ।
- ୨୨ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସାମାଜିକ ନିରାପ । ତଥା ଆର୍ଥିକ, ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୨୩ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର କାମ କରିବାର ଅଧିକାର, ସମାନ କାମକୁ ସମାନ ଦରମା ଏବଂ କର୍ମଚାରୀ ସଂଘରେ ଯୋଗ ଦେବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୨୪ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅବସର ଓ ବିଶ୍ରାମ ପାଇଁ ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୨୫ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଉଚ୍ଚ ମାନବ ବ୍ୟବହାର ସଂବଳ ରହିବାର ଖାଦ୍ୟ, ବାସଗୃହ ଓ ଚିକିତ୍ସା ଆଦି ସାମାଜିକ ସେବା ପାଇବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।

- ୨୬ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାଗଣା ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା ପାଇବାର ଓ ମାନିକ ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୨୭ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରଗତିରେ ଭାଗ ନେବାର ଅଧିକାର ରହିବ ।
- ୨୮ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକ ସାମାଜିକ ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଶୃଙ୍ଖଳା ସହିତ ଏହି ଅଧିକାରକୁ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ୨୯ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୋଷ୍ଠୀ ପାଇଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରହିଛି ।
- ୩୦ : ଏହି ଘୋଷଣା ନାମାରେ ହାସଲ ଲାଗି ଯେକୌଣସି ମାନବିକ ଅଧିକାରକୁ ଅବଞ୍ଚା କରାଯାଇ ନପାରେ ।

୩.୧.୪ ମାନବିକ ଅଧିକାର : ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ

ମାନବ ସମାଜର ସ୍ଥିତି ଓ ପ୍ରଗତିରେ ଶିକ୍ଷାର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସମାଜର ପ୍ରଗତିରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ମାନବୋଧ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୃଦ୍ଧି ନିତାନ୍ତ ଜରୁରୀ । ମାନବିକ ଅଧିକାର ସଂପର୍କୀୟ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବ, ମନୋଭାବ ଓ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ, ମାନବିକ ଚିନ୍ତାରେ, ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବା, ମାନବ ସମାଜର ଉନ୍ନତି ଓ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ସକାରାତ୍ମକ ଚିନ୍ତା । ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରିବା; ମନୁଷ୍ୟ ଭାବରେ ଅନ୍ୟ ଜାତି । ଦେଶର ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଭାବନା, ସଂସ୍କୃତିକୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା ସର୍ବୋପରି ମାନବ ଜାତିର ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ କଲ୍ୟାଣ କରିବା ଓ ପରସ୍ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ ଓ ସହଯୋଗ କରିବା ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

ଔପଚାରିକ ଶିକ୍ଷା (Formal Education) :

ବିଦ୍ୟାଳୟ, ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ସୁନାଗରିକ ଭାବେ ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲାଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରୁ ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ (Subject) ଓ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦ୍ୱାରା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତି, ପରିବାର, ଗୋଷ୍ଠୀ, ସମାଜ, ଦେଶ ଓ ବିଶ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିଚିତ କରି ସେ ବିଷୟ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା, ବୁଝିବା ଏବଂ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଏବଂ ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବା, ଶିକ୍ଷାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇ ଦରକାର । ପରସ୍ପରର ସହଯୋଗ ଓ ସାହାଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର କଲ୍ୟାଣ କରିବା ଶିକ୍ଷାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ଧନୀ, ଦରିଦ୍ର ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତେ ସମାନ ଓ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ— ଏ ଭଳି ଚିନ୍ତାଧାରା ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ । ପାଠ୍ୟକ୍ରମ, ବିଷୟସୂଚୀ, ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷ ପାଠ୍ୟଦାନ, ମୂଲ୍ୟାୟନ ଦ୍ୱାରା ମାନବିକ ଅଧିକାର ସଂପର୍କରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନୌପଚାରିକ ଶିକ୍ଷା (Informal Education)

ପିଲାମାନେ ତାଙ୍କର ପରିବାର ତଥା ଗୋଷ୍ଠୀରୁ ଓ ପଥପ୍ରାପ୍ତରୁ ହାଟ ବଜାରୁ ଅନେକ କଥା, ଚାଲିଚଳନ, କଳା, କୌଶଳ, ଅଭ୍ୟାସ, ମନୋଭାବ ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖିଥାନ୍ତି । କୌଣସି ସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ ଓ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶିଖିବା ବା

ପରିଣତ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ସଂପର୍କ ରଖିବା ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତିର ଆବଶ୍ୟକତା, ଅଧିକାର ଓ ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବାର ଅସୁବିଧା ସଂପର୍କରେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରେ ଓ ସଚେତନ ହୁଏ ।

ଅଣ-ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷା (Nonformal Education)

ଔପଚାରିକ ଶିକ୍ଷାଭଳି ଏହା ସଂଗଠିତ, ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କିନ୍ତୁ ଏହା ବିଦ୍ୟାଳୟ, ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ବା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭଳି ଅନୁମୋଦିତ ଓ କଠୋର ନୁହେଁ । ମୁକ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳୟ, ମୁକ୍ତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷଣ, ଦୂର ଶିକ୍ଷା, ରେଡିଓ ଓ ଦୂରଦର୍ଶନ କମ୍ୟୁଟର ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବୁଝାଏ । ସୁ ରାଂ ଏହିସବୁ ଶୈକ୍ଷିକ ମାଧ୍ୟମରେ ମାନାଧିକାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ଉପାଦେୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଇପାରେ ।

ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ ଦ୍ୱାରା : ପିଲାମାନଙ୍କର ମନୋବୃତ୍ତି, ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, କାର୍ଯ୍ୟଶୈଳି. ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ୍ୟଦାନ ପଦ୍ଧତିରେ । ପାଠ୍ୟଦାନ ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ର/ଛାତ୍ରୀଙ୍କ ସମାନ ଭାବେ ଦେଖିବା । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା । ବାଛବିଚାର ନକରିବା । କାହାରିକୁ ଯତ୍ନଶୀଳ ନ ଦେବା, ଅନ୍ୟାୟରେ ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ ନ କରିବା, ମଣିଷ ପ୍ରତି ରାଗ, ରୋଷ, ଘୃଣା ଭାବ ନ ରଖିବା ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଶୈକ୍ଷକ ବ୍ୟବହାରରୁ ଶିକ୍ଷା କରାଯାଇଥାଏ ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଗୁଣ ଦ୍ୱାରା : ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ଚିନ୍ତାଧାରା, ଦୂରଦୃଷ୍ଟି, ସହନଶୀଳତା, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତତା, ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟବହାର, ବିଷୟଗତ ଜ୍ଞାନ ଓ ପାଠ୍ୟ ଉପକରଣର ଉପଯୋଗ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ନିଷ୍ଠା ସର୍ତ୍ତାପରି ମାନବୀୟ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ ଚରିତ୍ର ପିଲାଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ତାଙ୍କର ଆଚରଣରୁ ବିଶ୍ୱ ଭାତୁଭାବ ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରେମ ଶିକ୍ଷା ମିଳିଥାଏ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ମାନବିକ ଅଧିକାର ଓ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଉପସଂହାର :

ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଓ ଅଣାନୁଷ୍ଠାନିକ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଶିକ୍ଷା ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇପାରିବ । ଶିକ୍ଷା ଦିବ୍ୟ ଜୀବନ ପାଇଁ କେତେକ ଗୁଣ ଯଥା – ସ୍ୱେଚ୍ଛା, ସହାନୁଭୂତି, ତ୍ୟାଗ, ସେବା, ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ମାନ, ସଦିଚ୍ଛା, ବିଶ୍ୱଭାତୁତ୍ୱଭାବ, ସହନଶୀଳତା, ଅହିଂସା, କ୍ଷମା ଆଦି ପ୍ରଦାନ କରି ମାନବିକ ଅଧିକାର ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ପଥ ସୁଗମ କରେ । ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା କେତେକ ନିକାରାତ୍ମକ ଭାବନା ଯଥା- ସ୍ୱାର୍ଥପରତା, ହିଂସା, ଦ୍ୱେଷ, ସଂଦେହ, ଘୃଣା, ଶତ୍ରୁତା ଆଦିର ବିଲୋପ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷା ଏକ ସ୍ୱଚ୍ଛ ସମାଜ ଗଠନ ପାଇଁ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ । ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ଭାଷାରେ 'Self in you is the self everywhere' ଅର୍ଥାତ୍ 'ତୁମେ ଯେପରି ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି' ଭାବନା ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ ଯାହାର ପ୍ରଭାବରେ ବିଶ୍ୱଭାତୁତ୍ୱ ଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମାନବିକ ଅଧିକାର ପ୍ରତି ସମସ୍ତେ ଆକୃଷ୍ଟ ଓ ସଚେତନ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

(ଛ) ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା

ଶିକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ :

- ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟତ୍ତିକୁ ପଠନ କରିବାପରେ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ -*
- ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଅର୍ଥ ବୁଝାଇ ପାରିବେ;
 - ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିପାରିବେ;
 - ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଆବଶ୍ୟକତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇ ପାରିବେ;
 - ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାରେ କମ୍ପ୍ୟୁଟର, ଇ ରନେଟ୍, ଇ-ମେଲ୍, ଇ-ବୁକ୍, ଇ-ଲାଇବ୍‌ରେରୀ ଆଦି ବହୁ ପ୍ରସାର ମାଧ୍ୟମର ପ୍ରୟୋଗ ଓ କୌଶଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ଦେଇ ପାରିବେ;
 - ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ସହାୟକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ପରିଚାଳିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ କିପରି ହୁଏ ତାହା ଉପଲବ୍ଧି କରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ :

ଜ୍ଞାନ ହିଁ ଶକ୍ତି । ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରଗତିର ସର୍ବୋ ମ ଋବିକାଠି । ସଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ମଣିଷକୁ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା ସହିତ ପରିଚିତ କରାଇ ତାହାର ମୌଳିକ ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧିରେ ସହାୟକ ହୁଏ । ଏହି ମୌଳିକ ସୂଚନା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ନୂତନ ଗବେଷଣା, ବିକାଶ ଓ ପରିଚଳନା ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଏକବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ହେଉଛି ଜ୍ଞାନ ବା ସୂଚନା ବିସ୍ଫୋରଣ (Information Explosion)ର ଯୁଗ । ତେଣୁ ସଂପ୍ରତି ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଉପରେ ହିଁ ସର୍ବାଧିକ ଗୁରୁତ୍ଵ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଛି । ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ବିକାଶ ବିଶେଷକରି କମ୍ପ୍ୟୁଟର, ଇ ରନେଟ୍ ଓ ଇ-ମେଲର ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ ଅତି ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଜ୍ଞାନର ବିସ୍ଫୋରଣ ଘଟୁଛି ଏବଂ ନିମିଷକ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ପୃଥିବୀର ଗୋଟିଏ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କଠାରୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଖରେ ପହଂ ପାରୁଛି । ସୂଚନା ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ପ୍ରୟୋଗ ଶିକ୍ଷା, ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟ, କୃଷି, ଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ, ସମରାଭ୍ୟାସ, କ୍ରୀଡ଼ା ଓ ମନୋରଞ୍ଜନ ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଦୂରାନ୍ୱିତ କରିପାରିଛି । ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ବିଶେଷକରି ଶିକ୍ଷାଦାନ ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଅଧିକ ଗତିଶୀଳ, ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଉନ୍ନତମାନସମ୍ପନ୍ନ କରି ସମଗ୍ର ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଛି ।

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଅର୍ଥ :

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ହେଉଛି ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯାହା ସୂଚନା ପ୍ରଦାନକାରୀ ଓ ସୂଚନା ବ୍ୟବହାରକାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାରସ୍ପରିକ ସୂଚନା ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଦୂରାନ୍ୱିତ କରିଥାଏ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାନୁଯାୟୀ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ସାହାଯ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟାବଳୀ ସଂଗ୍ରହକରି ସୂଚନା ପ୍ରଦାନକାରୀ ସୂଚନା ବ୍ୟବହାରକାରୀଙ୍କ ନିକଟରେ କ୍ଷିପ୍ରଗତିରେ ଏହିସବୁ

ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥା'ନ୍ତି । ଉକ୍ତ ତଥ୍ୟାବଳୀକୁ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସଂଗଠିତ ଭାବରେ ପଢ଼ି ଲବ୍ଧିକୁ ହେଲେ ଏହାର ସଠିକ୍ ମୂଲ୍ୟାୟନ, ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ପ୍ରକ୍ରିୟାକରଣ ହେବା ଉଚିତ । ଏହା ଫଳରେ ସୂଚନା ବ୍ୟବହାରକାରୀମାନେ ତଥ୍ୟ ଉପଯୋଗୀ ସୂଚନା ପାଇପାରିବେ ଓ ଏହା ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସଠିକ୍ ଓ ଉଚିତ୍ ମାର୍ଗରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବାପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବ । ଯେଉଁ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ ବିନା ଆସିଥାଏ ତାହା କେବଳ ସାଧାରଣ ତଥ୍ୟ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ଆମେ ସୂଚନା ବୋଲି ବିବେଚନା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ସଂଗୃହୀତ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରକ୍ରିୟାକରଣ ଓ ନବୀକରଣ ହେବା ପରେ ଏହା ସୂଚନା ଆକାରରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଆବଶ୍ୟକତା :

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ, ସମାଜ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତଥା ସାମୂହିକ ଉନ୍ନତିରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ତା'ର ଦୈନନ୍ଦିନ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିବାପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସୂଚନା ସଂଗ୍ରହ କରିଥାଏ । ଏହା ଖାଦ୍ୟ, ପାନୀୟ, ବାସଗୃହ, ଗମନାଗମନ, ରୋଜଗାର, ବିବାହ ବା ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଆଜିକାଲି ଲୋକମାନେ ଘରେ ବସି ଟେଲିଭିଜନ୍ ବା ଉଡ଼ାଜାହାଜରେ ଯାତ୍ରା କରିବାପାଇଁ ଟିକେଟ୍ କରିବା, ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଖବର ସଂଗ୍ରହ କରିବା, ଜିନିଷପତ୍ର କିଣାବିକା କରିବା ଏବଂ ବର ଓ କନ୍ୟା ଠିକ୍ କରିବା ଭଳି କାର୍ଯ୍ୟସବୁ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ସଂପାଦନ କରିପାରୁଛନ୍ତି । ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ତାହାର ପ୍ରକ୍ରିୟାକରଣ, ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ବିତରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟରେ, କମ୍ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଓ କମ୍ ପରିଶ୍ରମରେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଭାବରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ହୋଇପାରୁଥିବାରୁ ସାରା ବିଶ୍ୱରେ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରାଥମିକ, ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ହେଉଛି । କାରଣ, ଏହି ବିଦ୍ୟା ନାନାଦି ଶୈକ୍ଷିକ ସମସ୍ୟାର ଆଶୁ ସମାଧାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛି । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ କଂପ୍ୟୁଟରର ବ୍ୟବହାର ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ମାସାଚୁସେଟ୍ସ ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ (MIT) ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଛି । ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ, ଶିକ୍ଷଣ, ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତି, ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚାଳନା, ଉପଦେଶନ, ପରୀକ୍ଷଣ, ମୂଲ୍ୟାୟନ, ଶିକ୍ଷକ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଓ ଶୈକ୍ଷିକ ଗବେଷଣା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସରଳୀକୃତ ହୋଇପାରିଛି । ସୁତରାଂ ପ୍ରାଥମିକ, ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଯଥେଷ୍ଟ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନର ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷ୍ୟାବଳୀ ହେଉଛି;

- (କ) **ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବୌଦ୍ଧିକ ବିକାଶ :** ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପାରଂପରିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ପରିବର୍ତ୍ତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଅଧ୍ୟାପନା କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରାଯାଉଛି । କଂପ୍ୟୁଟର, ଇ-କନ୍ଟେଣ୍ଟ, ଇ-ମେଲ୍ ଓ ହସ୍ତପ୍ରସାର ମାଧ୍ୟମ ଦ୍ୱାରା ଅତିଶୀଘ୍ର ଓ ସହଜରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

(ଖ) **ସାଧାରଣ ପ୍ରଶାସନ ତଥା ଶୈକ୍ଷିକ ପ୍ରଶାସନିକ କାର୍ଯ୍ୟର ସୁପରିଚଳନା :** ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର କାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ ନଥିପତ୍ର ସାଇତିବା, ଟାଇପ୍ କାର୍ଯ୍ୟ, ପତ୍ରବିନିମୟ, ଆୟବ୍ୟୟ ହିସାବ, କର୍ମଚରୀ ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଦରମା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେୟ ପ୍ରଦାନ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶାସନିକ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟରେ ଓ ସୁସଂହତ ଭାବରେ ସଂପାଦନା କରାଇବା ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ପ୍ରୟୋଗର ଅନ୍ୟତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ । ଏଥିପାଇଁ ଏହି ଶିକ୍ଷାର ସଂପ୍ରସାରଣ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

(ଗ) **ପାଠାଗାର ପରିଚଳନା :** ପାଠାଗାରରେ ଗଚ୍ଛିତ ଥିବା ପୁସ୍ତକ ଓ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ଇତ୍ୟାଦିର ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଏହାର ମୂଲ୍ୟ, ଦେୟ, ପ୍ରକାଶକ, ପ୍ରକାଶକାଳ ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଇପାରେ । ପାଠାଗାରର ସୁପରିଚଳନା ନିମନ୍ତେ ଇଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ ପୁସ୍ତକ (ଇ-ବୁକ୍) ଓ ପାଠାଗାର କଂପ୍ୟୁଟରୀକରଣ (ଇ-ଲାଇବ୍ରେରୀ)ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରାଗଲେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ, ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଓ ପାଠକ ପାଠିକାମାନେ ଉପକୃତ ହୋଇପାରିବେ ।

(ଘ) **ଶୈକ୍ଷିକ ଯୋଜନାର ପ୍ରସ୍ତୁତିକରଣ :** ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ବାର୍ଷିକ ଆୟବ୍ୟୟ ଅଟକଳଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ପ୍ରତିଷ୍ଠାନିକ ଯୋଜନା (Institutional Planning), ପରୀକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ, ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ, ନାମଲେଖା, ପରୀକ୍ଷା ଫଳ ପ୍ରକାଶନ ଏବଂ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଭିନ୍ନ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଯୋଜନାର ସଫଳ ରୂପାୟନ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।

(ଙ) **ପଠନ-ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଡିଜିଟାଲିଜେସନ୍ :** ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହରେ ପାଠଦାନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବହୁପ୍ରସାର ମାଧ୍ୟମ ଯଥା : କଂପ୍ୟୁଟର, ଇ ରନେଟ୍, ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର, କୁହୁକ ଲଣ୍ଟେନ (Magic Lanteen) ରେଡ଼ିଓ, ଦୂରଦର୍ଶନ, ଆଲୋକଚିତ୍ର ପ୍ରକ୍ଷେପକ ଯନ୍ତ୍ର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ପାଠ୍ୟସହାୟକ ସାମଗ୍ରୀଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷକ ପାଠଦାନ ସମାପନ କରିପାରୁଛନ୍ତି ଓ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଓ ସହଜରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବୁଝିପାରୁଛନ୍ତି ।

(ଚ) **ପରୀକ୍ଷଣ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ ପ୍ରଣାଳୀର ଆଧୁନିକୀକରଣ :** ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଯଥା : ପ୍ରାଥମିକ, ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ସ୍ତରରେ ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତି, ପରୀକ୍ଷା ପରିଚଳନା, ତୁଟିଶୂନ୍ୟ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ମୂଲ୍ୟାୟନ ଓ ପରୀକ୍ଷାଫଳର ଆଶୁ ପ୍ରକାଶନ ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଶୀଘ୍ର ଓ ସହଜରେ ହୋଇପାରୁଛି । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ପାଇଥିବା ନିମ୍ନଗୁଡ଼ିକର ବୋଧଗମ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ନିଜ ନିଜର ମାନ ଜାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରୁଛନ୍ତି । ସୂଚରାଂ ପାରଂପରିକ ପରୀକ୍ଷଣ ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ ପ୍ରଣାଳୀର ଆଧୁନିକୀକରଣ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।

(ଛ) **ଉପଦେଶନା :** ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷକ ଓ ପରାମର୍ଶଦାତାମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ସହାୟତା କରିଥାଏ । କଂପ୍ୟୁଟର ଓ ଇ ରନେଟ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ଉପଦେଶ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ସମସ୍ତ ନଥିପତ୍ରର ଉ ମ ସଂରକ୍ଷଣ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ମୁତାବକ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପୃଷ୍ଠଭୂମିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଶାରୀରିକ, ମାନସିକ, ସାମାଜିକ, ଆବେଗିକ ଓ ନୈତିକ ତଥ୍ୟ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଏ । ସଂଗ୍ରହୀତ ତଥ୍ୟାବଳୀର

ଉପଯୁକ୍ତ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଠିକ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଏ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଶୈକ୍ଷିକ, ବୃତ୍ତିଗତ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉପଦେଶନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଶୈକ୍ଷିକ, ବୃତ୍ତିଗତ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମସ୍ୟାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ସମାଧାନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପରାମର୍ଶ ପ୍ରଦାନ କରିବା ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।

(ଜ) **ଗବେଷଣାର ବିକାଶ :** ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଗବେଷକମାନେ ଖୁବ୍ ସହଜରେ ଓ କମ୍ ସମୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ତଥ୍ୟ ପାଇପାରୁଛନ୍ତି । ଗବେଷଣାରେ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ତଥ୍ୟାବଳୀର ସଂଗ୍ରହଠାରୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତକାର୍ଯ୍ୟ କଂପ୍ୟୁଟର ଓ ଇ ରନେଟ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ ହୋଇପାରୁଛି ଓ ଗବେଷଣାର ଫଳାଫଳ ଅତି ସୁନ୍ଦରଭାବରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରୁଛି । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରେଣୀଗୃହ ଓ ମୌଳିକ ଗବେଷଣାର ବିକାଶ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଟେ ।

ପାଠ୍ୟକ୍ରମ :

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ କଂପ୍ୟୁଟର ବିଷୟ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥାଏ । ପ୍ରାଥମିକ, ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ କଂପ୍ୟୁଟର ଶିକ୍ଷା ସାର୍ବଜନୀନ ହେବାକୁ ବସିଲାଣି । ସମାଜକୁ ବୈଷୟିକ ବିକାଶ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ନେବାକୁ ହେଲେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ କଂପ୍ୟୁଟରର ପ୍ରୟୋଗ ଜାଣିବା ପୂର୍ବରୁ କଂପ୍ୟୁଟର ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ଉଚିତ । ସୁତରାଂ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ କଂପ୍ୟୁଟର କ'ଣ, କଂପ୍ୟୁଟରର ଇତିହାସ ତଥା କଂପ୍ୟୁଟରର ବିଭିନ୍ନ ଯନ୍ତ୍ରାଂଶ ଯଥା : ସେ_ଲ୍ ପ୍ରୋସେସିଂ ୟୁନିଟ୍ (Central Processing Unit or CPU), କି ବୋର୍ଡ଼ (Key Board) ଓ ମନିଟର (Monitor) ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ । ଏତଦ୍ୱ୍ୟତୀତ କଂପ୍ୟୁଟରର ପ୍ରକାରଭେଦ ଯଥା ମାଇକ୍ରୋ କଂପ୍ୟୁଟର (Micro Computer), ମିନି କଂପ୍ୟୁଟର (Mini Computer), ମେନ୍ କଂପ୍ୟୁଟର (Main Computer), ସୁପର କଂପ୍ୟୁଟର (Super Computer), ଡିଜିଟାଲ କଂପ୍ୟୁଟର (Digital Computer), ଆନାଲଗ କଂପ୍ୟୁଟର (Analog Computer) ଓ ହାଇବ୍ରିଡ୍ କଂପ୍ୟୁଟର (Hybrid Computer) ଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟଶୈଳୀ ଓ ବ୍ୟବହାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ । ଅଧିକନ୍ତୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଟେଲିଗଣନା, ଷ୍ଟେସାଲଟ, ଇ ରନେଟ୍, ଟେଲିକମ୍ପରେନ୍ସ, ଭିଡିଓ କମ୍ପରେନ୍ସ, ଇଲେକଟ୍ରୋନିକ୍ ଜନଗଣନା (ଇ-ସେନ୍ସସ୍), ଇଲେକଟ୍ରୋନିକ୍ ଭୋଟ ବ୍ୟବସ୍ଥା (ଇ-ଭୋଟିଂ), ଇଲେକଟ୍ରୋନିକ୍ ଶାସନ (ଇ-ଗଭର୍ଣ୍ଣାନ୍ସ), ଇଲେକଟ୍ରୋନିକ୍ ପୁସ୍ତକ (ଇ-ବୁକ୍), ଇଲେକଟ୍ରୋନିକ୍ ପୁସ୍ତକାଗାର (ଇ-ଲାଇବ୍ରେରୀ), ଇଲେକଟ୍ରୋନିକ୍ ମେଲ୍ ବା ଇ-ମେଲ୍, ତଥ୍ୟ ପ୍ରକ୍ରିୟାକରଣ (ଡାଟା ପ୍ରୋସେସିଂ), ନେଟୱାର୍କିଂ କଂପ୍ୟୁଟରକୁ ଓ କଂପ୍ୟୁଟରରୁ ଡିସ୍କୁ ତଥ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର (ଡାଉନଲୋଡିଂ) ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷାଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବା ଉଚିତ ।

ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ପ୍ରୟୋଗ :

ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ପ୍ରୟୋଗ କହିଲେ ମୁଖ୍ୟତଃ କଂପ୍ୟୁଟରର ପ୍ରୟୋଗକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କଂପ୍ୟୁଟରର ବ୍ୟବହାର ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ପ୍ରଥମତଃ

କଂପ୍ୟୁଟର ସହାୟକ ଶିକ୍ଷାଦାନ (Computer Assisted Instruction) ଓ କଂପ୍ୟୁଟର ପରିଚାଳିତ ଶିକ୍ଷାଦାନ (Computer Managed Instruction) । ଏହାବ୍ୟତୀତ ଅଧୁନା କଂପ୍ୟୁଟରରେ ବହୁ ପ୍ରସାର ମାଧ୍ୟମ (Multimedia)ର ବିନିଯୋଗ ଫଳରେ କଂପ୍ୟୁଟର ଭିତ୍ତିକ ଶିକ୍ଷା ଖୁବ୍ ସହଜ ଓ ସୁବିଧାରେ ହୋଇପାରୁଛି । ଏପରିକି ଇ ରନେଟ୍ (Internet)ର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଛି ।

(କ) କଂପ୍ୟୁଟର ସହାୟକ ଶିକ୍ଷା (Computer Assisted Instruction) :

କଂପ୍ୟୁଟର ସହାୟକ ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ, ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ଉପାଦାନ ସହ ପାଠଦାନର ଅଗ୍ରଗତିର ମଧ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ନିଜର ସୁବିଧା ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରେ । ଏକ ଘରୋଇ ଶିକ୍ଷକ ଭଳି କଂପ୍ୟୁଟର ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ସ୍ୱଳ୍ପ ଧୀ-ସଂପନ୍ନ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଖୁବ୍ ଉପାଦେୟ । ଏହି ଶିକ୍ଷାଦାନ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଖୁବ୍ ଉତ୍ସାହ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦ କଂପ୍ୟୁଟର ସହାୟକ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଥାଏ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ କଂପ୍ୟୁଟର ପରି ଏକ ମେସିନ୍ ସହ ଭାବ ବିନିମୟ କରିବାକୁ କୌତୂହଳୀ ହୋଇଥାନ୍ତି, ଯାହା ଫଳରେ ଶିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ପାଠଦାନ ଏଭଳି ଭାବରେ ହୋଇଥାଏ ଯାହାଫଳରେ ଯଦି କୌଣସି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ, ତେବେ ତାକୁ ବିକଳ ମାଧ୍ୟମ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇ ସେହି ବିଷୟଟିକୁ ବୁଝାଯାଇପାରେ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପାଇଁ ଅନେକ ଶୈକ୍ଷିକ ତଥ୍ୟର ଅନୁକୃତି/ଅନୁରୂପ (Simulation) ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଏପ୍ରକାର ଅନୁକୃତି ବା ଅବିଚଳନ ଦ୍ୱାରା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କର ସ୍ୱତଃ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟିକରେ ଓ ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ତଥା ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟାପକ କ୍ଷେତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ କଂପ୍ୟୁଟର ଏକ ସହାୟକ ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନା ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ବିପ୍ଳବର ସାଧନ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରେ ।

(ଖ) କଂପ୍ୟୁଟର ପରିଚାଳିତ ଶିକ୍ଷା (Computer Managed Instruction) :

ଏହି ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ କଂପ୍ୟୁଟର ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଏ । ଏହିସବୁ ସଂଗ୍ରହୀତ ତଥ୍ୟକୁ କଂପ୍ୟୁଟର ମାଧ୍ୟମରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ କରାଯାଏ ଓ ସେମାନଙ୍କର ରୁଚି, ଦକ୍ଷତା ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ କଂପ୍ୟୁଟର ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ, ବୋଧ ଓ ଦକ୍ଷତା ହାସଲର ପରୀକ୍ଷଣ ଓ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରାଯାଏ । ଏହାକୁ କଂପ୍ୟୁଟର ପରିଚାଳିତ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ (Computer Managed Testing) କୁହାଯାଏ । କଂପ୍ୟୁଟରରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବହୁତ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂରକ୍ଷଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉ ମରୁପେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୁଅନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶୈକ୍ଷିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି କଂପ୍ୟୁଟର ପରିଚାଳିତ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା :

ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଶିକ୍ଷଣ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । କଂପ୍ୟୁଟର କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ ଯେକୌଣସି ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନକାରୀ ଯନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭଳି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରେ ଚେତନା ଓ ସ୍ୱତଃସ୍ପୂର୍ତ୍ତ ଆବେଗ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମାତ୍ର ଏକ ସହାୟକର ଭୂମିକା ସଂପାଦନ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଭୂମିକା ନିମ୍ନମତେ ହେବା ଉଚିତ୍ ।

- (କ) ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟର ଶିକ୍ଷକମାନେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାରେ ଉପଯୁକ୍ତ ତାଲିମ ପାଇବା ଉଚିତ । ଏହାଫଳରେ କଂପ୍ୟୁଟର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାଧ୍ୟମ ବ୍ୟବହାର କରି ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ବିଷୟକୁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସହଜରେ ପଢ଼ାଇ ପାରିବେ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଷୟଗତ ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ତଥ୍ୟାବଳୀ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବେ ।
- (ଖ) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷାଦାନ ଉପକରଣରେ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହଗୁଡ଼ିକ ସଜ୍ଜିତ ହେବା ଦରକାର । ଶିକ୍ଷାଦାନ ସମୟରେ ଶ୍ରେଣୀ କକ୍ଷରେ କଂପ୍ୟୁଟର ଓ ଇ ରନେଟ୍ ସୁବିଧା ରହିଲେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ମାନସିକ ଋପ ଓ ଶ୍ରମରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଉ ମ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିପାରିବେ ।
- (ଗ) ବିଭିନ୍ନ ବୟସର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ମାନସିକ ବିକାଶକୁ ଆକଳନ କରି ଏପରି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ଉଚିତ ଯାହା କଂପ୍ୟୁଟର ସହାୟକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଫଳପ୍ରଦ କରିବାରେ ସହାୟକ ହେବ ।
- (ଘ) ଶିକ୍ଷକ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ବିଭିନ୍ନ ମୌଳିକ ଧାରା ବିଷୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ଅବଗତ ହେବା ଉଚିତ । ଏହାର ଯଥାଯଥ ଉପଯୋଗ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର କଂପ୍ୟୁଟର ପରିଚ୍ଛଳନା ଜ୍ଞାନ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- (ଙ) ମାତ୍ର ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ପ୍ରୟୋଗ କରି ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷାଦାନ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଦୂରେଇ ଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ବିଭିନ୍ନ ମାଧ୍ୟମଗୁଡ଼ିକୁ ଶିକ୍ଷକ ଶୈକ୍ଷିକ ଉପକରଣ ଭାବରେ ଉପଯୋଗ କରି ଶିକ୍ଷାଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ସହଜ, ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର କରିବା ବିଧେୟ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନ ତଳେ, ତାହାର ଚାରିଟି ବିକଳ୍ପ ଉ ର ଦିଆଯାଇଛି । ମାତ୍ର ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଉ ର ହିଁ ଠିକ୍ । ସେହି ଠିକ୍ ଉ ରଟିକୁ ବାଛି ତୁମ ଉ ର ଖାତାରେ ଲେଖ ।
(କ) ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ କମ୍ପ୍ୟୁଟରର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଥମେ କେଉଁ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ?
 - (i) ୟୁକ୍ଟରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା
 - (ii) ଭାରତ
 - (iii) ରଷିଆ
 - (iv) ଇଂଲଣ୍ଡ
2. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।
 - (i) ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?
 - (ii) ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ତିନୋଟି ଦିଗ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
 - (iii) ଇ-ଲାଇଭ୍ରେରୀ କ'ଣ ?
 - (iv) ଇ-ମେଲ୍ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?
 - (v) କମ୍ପ୍ୟୁଟରର ମୁଖ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରାଂଶର ନାମ ଲେଖ ।
3. ନିମ୍ନପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦୁଇ ବା ତିନିଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଦାନ କର ।
 - (i) କମ୍ପ୍ୟୁଟର ସହାୟକ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
 - (ii) କମ୍ପ୍ୟୁଟର ପରିଚାଳିତ ଶିକ୍ଷା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ?
 - (iii) ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ପାଠାଗାରର ସୁପରିଚାଳନା କିପରି କରାଯାଇପାରିବ ?
 - (iv) ଗବେଷଣାର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ବ୍ୟବହାର କିପରି କରାଯାଇଥାଏ ?
4. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଛଅଗୋଟି ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।
 - (i) ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଆବଶ୍ୟକତା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।
 - (ii) ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ରୂପରେଖ ଆଲୋଚନା କର ।
5. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର ।
 - (i) ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
 - (ii) ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରୟୋଗ କିପରି ଭାବରେ ହୋଇପାରିବ ତାହା ଆଲୋଚନା କର ।
 - (ii) ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଭୂମିକା ଆଲୋଚନା କର ।

(ଜ) ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା (Life skills Education):

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ: (Objectives learning):

- (୧) ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ ନିଜ ଭାଷାରେ ବୁଝାଇ ପାରିବ ।
- (୨) ଜୀବନ କୌଶଳ ଓ ଜୀବିଜୀନିବାଦ କୌଶଳ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ପାରିବେ ।
- (୩) ଜୀବନ କୌଶଳ ଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବେ ।

ଉପକ୍ରମ:

ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ସମାଜ କ୍ରମଶଃ ଜଟିଳରୁ ଜଟିଳତର ଆଡ଼କୁ ଗତିକରି ଚାଲିଛି । ସାମାଜିକ ପରିବେଶରେ ନିଜକୁ ଖାପଖୁଆଁ ଚଳିବାରେ ଆଧୁନିକ ମଣିଷ ନାନା ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛି । ଫଳତଃ, ମଣିଷ ନାନା ପ୍ରକାର ମାନସିକ ଚାପ, ଜନ୍ମଶା, ଦୁଃଖ, ନୈରାଶ୍ୟ ଓ ଉଦ୍‌ବେଗର ବସବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଅସାମାଜିକ ଓ ସମାଜ ବିରୋଧୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ଲିପ୍ତ କରିଚାଲିଛି । ଦିନକୁ ଦିନ ସମାଜରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟା ଯଥତା ସାମାଜିକ ଦଙ୍ଗା, ରାହୋଜାନୀ, ଡକାୟତି, ଆତଙ୍କବାଦ, ମଦ୍ୟପାନ, ନାରି ଧର୍ଷଣ ଓ ହତ୍ୟା ପରି ଜଘନ୍ୟ ଅପରାଧ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ, ସୁସ୍ଥ ମଣିଷ ଓ ସୁସ୍ଥ ସମାଜ କିପରି ଗଠନ କରାଯାଇ ପାରିବ ତାହା ବିଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତାନାୟକ ତଥା ଶିକ୍ଷାବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ ଆହ୍ୱାନ ରୂପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜଟିଳ ସମସ୍ୟାକୁ ମଣିଷ କିପରି ଶାନ୍ତି ପୂର୍ବକ ସମାଧାନ କରିପାରିବ, ବିଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ସଂସ୍କୃତି ତଥା ପ୍ରକଟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା ହିଁ କେବଳ ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା ବୋଲି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାକାରୀମାନେ ସମାଜରେ ଜଟିଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ନିଜକୁ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କୌଶଳ ଉପରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଠିକ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରିଥାନ୍ତି ।

ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷାର ଅର୍ଥ:-

ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା ଏକ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯାହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସାମାଜିକ ପରିବେଶରେ ସକାରାତ୍ମକ ଓ ଉପଯୋଗୀ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ସୁଚାରୁରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱିତକ ସାମାଜିକ କୌଶଳରେ ପକ୍ଷ କରାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୁଖ୍ୟ ଜୀବନ କୌଶଳ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରନ୍ତି ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ କରି ନିଜ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବାରେ ଦକ୍ଷ ହୁଅନ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱ ସ୍ତରୀୟ ସଂଗଠନ ଅନୁଯାୟୀ ଜୀବନ କୌଶଳ କହିଲେ, ଉପଯୋଗୀକରଣ ଓ ସକାରାତ୍ମକ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ଶକ୍ତି ଯାହା ମଣିଷକୁ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିବା ଚାହିଦା ଓ ପ୍ରତିଯୋଗିତାର ଆହ୍ୱାନକୁ ଫଳ ପ୍ରଦତ୍ତଭାବେ ମୁକାବିଲା କରିବାରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ କରାଏ ।

ଉପଯୋଗୀକରଣ କହିଲେ ମଣିଷ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତି ସହିତ ନିଜକୁ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବାକୁ ବୁଝାଏ । ସକାରାତ୍ମକ ବ୍ୟବହାର କହିଲେ ମଣିଷ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ସଂପନ୍ନ ହୋଇ କୌଣସି ଜଟିଳ ପରିସ୍ଥିତିର ସମାଧାନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତି ଓ ସୁଯୋଗ ଖୋଜି ବାହାର କରିବାକୁ ବୁଝାଏ ।

ଜୀବିକା ନିର୍ଭୀହ କୌଶଳ, ବୃତ୍ତିଗତ ବା ଧର୍ମାତ୍ମକ କୌଶଳ ଓ ଜୀବନ କୌଶଳ ଏକାଧିକାଧିକ ପରି ମନେ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଜୀବନ କୌଶଳ ଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ । ଜୀବିକା ନିର୍ଭୀହ କୌଶଳ, ବୃତ୍ତିଗତ କୌଶଳ କିମ୍ବା ଧର୍ମାତ୍ମକ କୌଶଳ କହିଲେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପରିବାରର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଉନ୍ନତ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ପଦ୍ଧତି ବା ଦକ୍ଷତାକୁ ବୁଝାଏ । ସୁତରାଂ ଜୀବିକା ନିର୍ଭୀହ କୌଶଳ ଜୀବନ କୌଶଳ ଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ।

ସାମାଜିକ ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମାନସିକ ଦକ୍ଷତା ଓ ପାରସ୍ପରିକ ବୁଝାମଣା ସଂପର୍କୀୟ କୌଶଳ ଜୀବନ କୌଶଳର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟେ । ଜୀବନ କୌଶଳ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚିନ୍ତନ କୌଶଳ ଓ ସାମାଜିକ କୌଶଳ ସହିତ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ଚିନ୍ତନ କୌଶଳ କହିଲେ କୌଣସି ଏକ ଜଟିଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସଠିକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିବା, ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବା, ସମାଲୋଚନା ମୂଳକ ଚିନ୍ତାପ୍ରକଟ କରିବା ଓ ଫଳପ୍ରଦ ଭାବେ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ବୁଝାଏ । ସାମାଜିକ କୌଶଳ କହିଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଦୈନନ୍ଦିନ ସୁସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବା, ଅନ୍ୟକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଓ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିବା ପାଇଁ ନିଜକୁ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା ପ୍ରଭୃତିକୁ ବୁଝାଏ ।

ଜୀବନ କୌଶଳର ପ୍ରକାର ଭେଦ:-

ବିଶ୍ୱ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସଂଗଠନ ଜୀବନ କୌଶଳ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦଶଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛି ଯେଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

୧. ଆତ୍ମ ସଚେତନତା (Self-Awareness):-

ଆତ୍ମ ସଚେତନତା କହିଲେ ନିଜର ସଭା ଚରିତ୍ର, ଶକ୍ତି, ଦୁର୍ବଳତା, ଅଭିଳାଷ, ପସନ୍ଦ ଓ ନାପସନ୍ଦକୁ ଉପଲକ୍ଷ କରିବାର କୌଶଳକୁ ବୁଝାଏ । ଆତ୍ମ ସଚେତନତାର ବିକାଶ ଦ୍ୱାରା ମଣିଷ ତାପ୍ରସ୍ତ ସମୟରେ ନିଜକୁ ନିଜେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାଏ । ଫଳପ୍ରଦ ଭାବରେ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ, ପାରସ୍ପରିକ ସୁସଂପର୍କ ଓ ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ପାଇଁ ଆତ୍ମସଚେତନତା ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ ।

ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା (Empodhing):

ସମାଜ ଓ ସମାଜରେ ବାସ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହିତ ସୁସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଆଶା, ଆକାଞ୍ଚନା ଓ ଭାବନାକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଯତ୍ନବାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା କହିଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ବାସ୍ତବ ଜୀବନ ସଂପର୍କରେ ଅନୁମାନ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ଯୋଗୁଁ ମଣିଷ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବୁଝିବାପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ଫଳତଃ କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଅପମାନିତ ନକରି ନିଜର ଭାବକୁ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥାଏ ।

୩. ସମାଲୋଚନାମୂଳକ ଚିନ୍ତନ (Critical thinking):

ସମାଲୋଚନାମୂଳକ ଚିନ୍ତନ ଶକ୍ତି କହିଲେ ତଥ୍ୟ ଓ ଅନୁଭୂତିଗୁଡ଼ିକୁ ନିରପେକ୍ଷଭାବେ ପୁଞ୍ଜୀନୁପୁଞ୍ଜୀ ତର୍କମା କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । କେଉଁ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଯତ୍ନ ଓ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ ତାହା ଚିହ୍ନଟକରି ସେଗୁଡ଼ିକର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବାରେ ସମାଲୋଚନା ମୂଳକ ଚିନ୍ତନଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

୪. ସୃଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତନ (Creative Thinking):

କୌଣସି ଅନୁଭୂତିକୁ ନୂତନ ଶୈଳୀରେ ଅବଲୋକନ କରିବା ଓ ରଚନା କରିବାର ଚିନ୍ତନକୁ ସୃଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତନ କୁହାଯାଏ । ସୃଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତନ କହିଲେ ବାକ୍ପଗୁଡ଼ା (Fluncy) ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳତା (Flexibility) ମୌଳିକତା (Originality) ଓ ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା (elaboration)କୁ ବୁଝାଏ ।

୫. ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ଶକ୍ତି (Decision making):

ରଚନାତ୍ମକ ତଥା ସକାରାତ୍ମକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ମଣିଷର ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ସୁସ୍ଥ ଜୀବନଯାପନ ପାଇଁ ଏହା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ପରିସ୍ଥିତି ସମସ୍ତ ଦିଗକୁ ବିଚାରକରି ସଠିକ୍ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଏହା ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

୬. ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କୌଶଳ (Proffern Soying):

ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଉଚିତ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କୌଶଳ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ଯଦି ସଠିକ ଭାବେ ସମାଧାନ ନହୋଇପାରେ ତେବେ ଏହା ମାନସିକ ଚାପ ଓ ଶାରୀରିକ ଚାପ ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହା ମଣିଷକୁ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୁସ୍ଥ ଶରୀର ଓ ମନ ଗଠନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

୭. ପାରସ୍ପରିକ ସଂପର୍କ ରକ୍ଷା କୌଶଳ (Interparsindal, relationship):

ନିଜ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ସକାରାତ୍ମକ ସଂପର୍କ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ପାରସ୍ପରିକ ସଂପର୍କରକ୍ଷା କୌଶଳ ଓ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ, ଏହା ପାରସ୍ପରିକ ସଦ୍ଭାବ ଓ ସକାରାତ୍ମକ ସଂପର୍କ ରକ୍ଷା କରିବା ଦିଗରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

୮. ଫଳପ୍ରସ୍ତୁତ ଭାବ ବିନିମୟ କୌଶଳ (Effective Communication):

ସଂକ୍ଷମତା ପୂର୍ବକ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ମୌଖିକ ଓ ସାଙ୍କେତିକ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଭାବ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ଏହା ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ନିଜର ମାତ, ଇଚ୍ଛା, ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ଅସୁବିଧା ଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ, ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ, ଏହା ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

୯. ମାନସିକ ଚାପର ସଫଳ ସମ୍ପାଦନ (Copying with stress):

ଏହି କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ମାନସିକ ଚାପର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସ୍ଥଳକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମାନସିକ ଚାପର କୁପ୍ରଭାବ ଓ ଏହାର ନିରାକରଣ କରିଥାଏ । ମାନସିକ ଚାପରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ନିଜର ଦୈନିକ ଜୀବନ ଶୈଳୀକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ଏହା ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

୧୦. ଆବେଗର ସଫଳ ସମ୍ପାଦନ କୌଶଳ (Coping with emotions):

ଏହି କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା ମଣିଷ ନିଜର ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଆବେଗ ଗୁଡ଼ିକ ବୁଝିବା ଓ ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ଆବେଗର ପ୍ରଭାବ ବିଷୟରେ ଜାଣିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । କ୍ରୋଧ ଓ ଦୁଃଖ ଭଳି ଆବେଗଗୁଡ଼ିକର କୁପ୍ରଭାବ ମାନସିକ ଓ ଶାରୀରିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ହାନିକାରକ ଅଟେ । ଏହି କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା କୁପ୍ରଭାବକୁ ସଠିକ୍ ମୁକାବିଲା କରିବାରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସାମର୍ଥ୍ୟ ହୁଏ ।

ସାରାଂଶ:-

ଜୀବନ କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା ଏକ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯାହା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସାମାଜିକ ପରିବେଶରେ ସଙ୍ଗତୁଳ ଓ ଉପଯୋଗୀ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ସୁଚାରୁରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱିତ୍ତିକ ସାମାଜିକ କୌଶଳରେ ଦକ୍ଷ କରାଏ । ଏହି ଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୁଖ୍ୟ ଜୀବନ କୌଶଳ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରନ୍ତି ଓ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗ କରି ନିଜ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବାରେ ଦକ୍ଷ ହୁଅନ୍ତି ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ସୃଜନଶୀଳ ଚିନ୍ତନ କହିଲେ ।

- (କ) ବାକ୍ ପରୁତା
- (ଖ) ପରିବର୍ତ୍ତନ ଶୀଳତା
- (ଗ) ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା
- (ଘ) ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ଉ ର

୨. ସାମାଜିକ କୌଶଳ କହିଲେ ।

- (କ) ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବା
- (ଖ) ସଠିକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିବା
- (ଗ) ସମାଲୋଚନା ମୂଳକ ଚିନ୍ତାପ୍ରକଟ କରିବା
- (ଘ) ସୁସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବା

୩. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ ।

- (କ) ଜୀବନ କୌଶଳ ଓ ଜୀବ ନିର୍ବାହ କୌଶଳ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
- (ଖ) ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କୌଶଳ ।
- (ଗ) ସମାଲୋଚନା ମୂଳକ ଚିନ୍ତନ ଶକ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ

(କ) ଶୈକ୍ଷିକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ

ଶିକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଉଚ୍ଚ ଅଧ୍ୟାୟ ପଠନ ପରିଶେଷରେ ଛାତ୍ର / ଛାତ୍ରୀ

- ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଅର୍ଥ ଓ ତାହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବେ ।
- ଯେକୌଣସି ପ୍ରକାର ତଥ୍ୟାବଳୀ ବା ଉପା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରି ସେଗୁଡ଼ିକର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ କରିବାରେ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବେ ।
- ଆୟତାକାର କ୍ଷେତ୍ରାକୃତ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଲେଖାଚିତ୍ର ଓ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବହୁଭୁଜ ଲେଖାଚିତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ପାରିବେ ।
- କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତା ମାପ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପ୍ରଣାଳୀ/ଧାରା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବେ ।
- ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ବିଭିନ୍ନ ମାପର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଜାଣିବେ ।

ଉପକ୍ରମ

ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଉଛି । ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟକ ପାଠରେ ଏହାର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଛି । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର ଯଥା ଶିକ୍ଷା, ଅର୍ଥନୀତି, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ, ଭୂଗୋଳ, ଇତିହାସ ତଥା ଖବରକାଗଜ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ର ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ବିଭିନ୍ନ ହିସାବ, ଜନସଂଖ୍ୟା କ୍ରମବୃଦ୍ଧିର ହିସାବ, ଉତ୍ପାଦନର ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧିର ହିସାବ ତଥା ଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ ଓ କୃଷି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍ପାଦନ ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧି ଦର୍ଶାଇବା ନିମ୍ନ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଛି । ତେଣୁ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରାକୃତିକ, ଭୌତିକ ତଥା ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ପାଇଁ ଏକ ଉପଯୁକ୍ତ କୌଶଳରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଛି । ଏହା କୌଣସି ତଥ୍ୟକୁ ଏକ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ, ସହଜ ଓ ସରଳ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ତଥା ତାହାର ସାରାଂଶ ନିରୂପଣ କରିବାରେ ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ ହେଉଛି । ତେଣୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ଆମକୁ କାରଣ ଓ ଫଳାଫଳ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତ ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରିପାରେ ।

୪.୧ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ସଂଜ୍ଞା

ପରିସଂଖ୍ୟାନ ହେଉଛି ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ଅଙ୍ଗ । ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଓ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତିର ଅର୍ଥ ସମାନ ନୁହେଁ । ଏ ଦୁହେଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥବୋଧକ । ପରିସଂଖ୍ୟାନ ହେଉଛି; ଏକ ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ବିଜ୍ଞାନ ଯଦ୍ୱାରା ତଥ୍ୟାବଳୀ ବା

ଉପା କୁ ସଂଖ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଦ୍ଧତିରେ ସଜାଇ ଓ ତାହାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ତହିଁର ଆବଶ୍ୟକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିବା । ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ନମୁନାଭିତ୍ତିକ ତଥ୍ୟାବଳୀରୁ ସେହି ନମୁନା ଚୟନ କରାଯାଇଥିବା ସମ୍ପର୍କିତ ତଥ୍ୟାବଳୀର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରୂପଣ କରିବାରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଗତ ବିଶ୍ଳେଷଣର ଦରକାର ହୁଏ । ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଓ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତି ପୃଥକ । କୌଣସି ବିଷୟରେ ସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ଉଚ୍ଚ ତଥ୍ୟର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଉପସ୍ଥାପନ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଆଦି ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

କ୍ରଷ୍ଟନ୍ (Croston) ଏବଂ କାଉଡ଼େନ (Cowden)ଙ୍କ ଭାଷାରେ ସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟ ଓ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ହିଁ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ।

ଟର୍ଟଲ୍ (Turtle)ଙ୍କ ଭାଷାରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ହେଉଛି ସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟର ବିଶ୍ଳେଷଣ, ଉପସ୍ଥାପନ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରଣ ।

ଉପରୋକ୍ତ ସଂଜ୍ଞାଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ -

- ପରିସଂଖ୍ୟାନ ହେଉଛି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ବିଷୟଗତ ତଥ୍ୟର ସାଂଖ୍ୟିକ ଉପସ୍ଥାପନ ଓ ସଜ୍ଜାକରଣ ।
- ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଗାଣିତିକ ଧାରାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।
- ପରିସଂଖ୍ୟାନରେ ତଥ୍ୟାବଳୀ କ୍ରମାନ୍ୱୟାୟୀ ସଜ୍ଜାତ ହୋଇଥାଏ ।
- ପରିସଂଖ୍ୟାନରେ ବିଶେଷଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି; ନମୁନା (Sample) ସମୁଦାୟ (Population) ଏବଂ ଉପାଦାନ (Element) ।

କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗୁଣ ଭିତ୍ତିରେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଗୋଷ୍ଠୀ କୁହାଯାଏ ଓ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନକରି ଯେଉଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜନସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯାଏ ତାକୁ ନମୁନା କୁହାଯାଏ । ନମୁନାରୁ ଉପନୀତ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସଂଖ୍ୟାକୁ ସାଂଖ୍ୟିକ (Statistic) କୁହାଯାଏ । ଏକ ନମୁନାକୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଗଲେ ତାହାକୁ ସାଧାରଣ ଚରିତ୍ର (Parameter) କହନ୍ତି ।

୪.୨ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଗୁରୁତ୍ୱ

ପରିସଂଖ୍ୟାନର ପ୍ରୟୋଗ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଓ ଶ୍ରେଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଆବ ନ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ବୟସ ଅନୁଯାୟୀ ବର୍ଗୀକରଣ ଆଦି ପରିସଂଖ୍ୟାନର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ, ଶିକ୍ଷା, ନୃତ୍ୟ, ବାଣିଜ୍ୟ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ଶିଳ୍ପ, କୃଷି ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଜ୍ଞାନ ବହୁତ ଦରକାରୀ ହୋଇଥାଏ ।

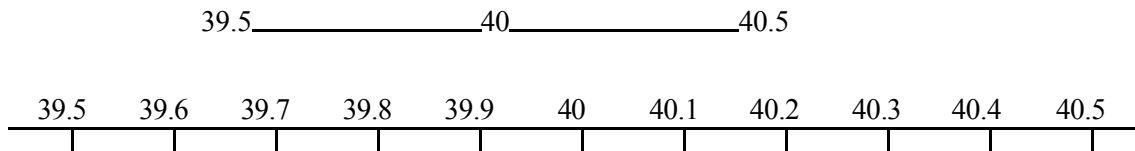
ଶୈକ୍ଷିକ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଅଧ୍ୟୟନ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ନୂତନ ଦିଗତ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ଜ୍ଞାନ ଓ କୌଶଳର ପ୍ରୟୋଗର ସୁତନାରେ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି;

- ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଶିକ୍ଷାଗତ କୃତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ ହୋଇପାରେ ।
- ଶୈକ୍ଷିକ ତଥା ଶିକ୍ଷାର ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରଣ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା ହିଁ କରାଯାଇଥାଏ ।
- ଶିକ୍ଷଣ ଫଳାଫଳର ମୂଲ୍ୟାୟନ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକ ମଧ୍ୟ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଥାନ୍ତି ।
- ଗବେଷଣା, ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଆଦିରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତିର ସ୍ଥାନ ଅତୀତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।
- ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ବୁଦ୍ଧ୍ୟଙ୍କ, ମନୋବୃତ୍ତି, ଅଭିରୁଚି ଓ ଆଗ୍ରହ ଆଦି ଜାଣିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।
- ଶ୍ରେଣୀକକ୍ଷ ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥେଷ୍ଟ ବେଶି । ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ବିସ୍ତାରଣ ସ୍ଥାନାନ୍ତରାଳକରଣ, ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ଆଦି ଅନେକ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ସଫଳ ରୂପାୟନ ନିମନ୍ତେ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଗୁରୁତ୍ୱ ବହୁତ ବେଶି ।
- ବିଦ୍ୟାଳୟର ପରୀକ୍ଷାଫଳ, ଛାତ୍ର ସଂଖ୍ୟା, ଆୟବ୍ୟୟ ତଥା ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପରିଚାଳନାରେ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଆବଶ୍ୟକତା ବହୁତ ବେଶି ।
- ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତଥ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତିକରି ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଫଳାଫଳ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଥାଏ ଓ ସେଥିରୁ ସେମାନଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଗତି ତଥା ଉନ୍ନତିର ସୂଚନା ମିଳେ ।
- ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିମାପକ ତଥା ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ସମୟୋଜନ କ୍ଷମତା ଆଦି ବିଷୟ ଜାଣିବାରେ ମଧ୍ୟ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଭୂମିକା ଅତୀତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୪.୩ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ

ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ହେଉଛି ଉପା ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ । ସୁତରାଂ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନେ ପରୀକ୍ଷାରେ କେତେ ନମ୍ବର ରଖିଲେ ଓ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟଙ୍କ ବା ପ୍ରାପ୍ତାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିବ, ସେ ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣର ସାହାଯ୍ୟ ନେବାକୁ ପଡ଼େ । ଏଥିରେ ଲକ୍ଷ୍ୟଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅର୍ଥଦ୍ୟୋତକ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଭାବରେ ସଜା ଯାଇଥାଏ । ଯାହାଫଳରେ ଲକ୍ଷ୍ୟଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସମ୍ଭବପର ହୁଏ । ପରୀକ୍ଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଚଳସଂଖ୍ୟା କହନ୍ତି ଓ ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ (Continuos) ଓ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ (Discrete) ଚଳସଂଖ୍ୟା । ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳସଂଖ୍ୟା କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୂଲ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଉପା କୁ ଭାଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ, ତାହା ହେଉଛି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଉପା ବା ଚଳ ସଂଖ୍ୟା । ଯଥା; କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ସଂଖ୍ୟା 40 ବା 45 ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର 40.5 ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା ଭଗ୍ନାଂଶ ନ ହୋଇ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ହେବ । ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁର ସଂଖ୍ୟା, ଫୁଟବଲ ଖେଳରେ ଗୋଲ ଦେବା ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳସଂଖ୍ୟାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । କିନ୍ତୁ

ସମୟ, ଉଚ୍ଚତା, ଓଜନ, ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ମାପରେ ବ୍ୟବହୃତ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ସଂଖ୍ୟା ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଉଚ୍ଚତା ବା ଓଜନ 6 ଫୁଟ 10 ଇଞ୍ଚ ବା 55.5 ପାଉଣ୍ଡ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଉଭୟ ପୂର୍ଣ୍ଣସଂଖ୍ୟା ଓ ଭଗ୍ନାଂଶରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳ (Continuous variable) କହନ୍ତି । କିଛି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟାଙ୍କ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିରାମ (Interval)ର ସୂଚନା ଦିଅନ୍ତି । ତେଣୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳ (Discrete Number) ସଂଖ୍ୟା ଅଟନ୍ତି । ମାତ୍ର, ପରୀକ୍ଷାରେ ଜଣେ ଛାତ୍ର ରଖୁଥିବା 40 ନମ୍ବର, 39.5 ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ 40.5 ରେ ଶେଷ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ତେଣୁ 39.5 ରୁ 40.5 ହେଉଛି 40 । ଅର୍ଥାତ୍ 39.5 ରୁ 40.5 ସଂଖ୍ୟାଟି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଏଠାରେ 39.5 ହେଲା 40 ର ତଳସୀମା ଓ 40.5 ହେଲା 40 ର ଉପର ସୀମା ।

ମନେକରାଯାଉ, ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀରେ ଥିବା 50 ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ କୌଣସି ପରୀକ୍ଷା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମରେ ସଜିତ ନ ହୋଇ ଇତସୂତ ଅର୍ଥାତ୍ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି । ସେସବୁ ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମରେ ସଜାଇ ସରଳୀକୃତ କରି ମନେ ରଖିବା ପାଇଁ ଏକ ସୂଚିତ୍ୱିତ ତା । ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥାଏ । ତାହା ହେଉଛି ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକର ସଜିକରଣ । ତହିଁରୁ ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇପାରେ ।

ସାରଣୀ - ୧

50 ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଗଣିତରେ ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କ :

56	64	65	66	73	65	62	63	69	73
66	60	64	68	80	72	45	72	58	95
67	50	49	54	91	69	58	46	50	89
70	68	43	48	32	73	65	70	37	75
62	75	77	30	80	62	44	51	58	82

ଉପରୋକ୍ତ ଉପାୟରେ ସାରଣୀରେ ସଜା ଯାଇଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କିଛି ଜଣା ପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ମନରେ ଅନେକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ । ଯଥା -

- ସାଧାରଣ ଭାବେ ଶ୍ରେଣୀର ହାରାହାରି ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କ କେତେ ?
- ଶ୍ରେଣୀର ସବୁଠାରୁ ବେଶି ନମ୍ବର ଓ ସବୁଠାରୁ କମ୍ ନମ୍ବର ଭିତରେ ତଫାତ୍ କେତେ ?

- ଶ୍ରେଣୀର 50 ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ପାରଙ୍ଗମତାରେ କି ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ?
- ବେଶି ସଂଖ୍ୟକ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ରଖିଛନ୍ତି ନା କମ୍ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ରଖିଛନ୍ତି ?

ଏସବୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ଯେଉଁଥିରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମରେ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓ ସରଳ ଆକାର ସଜାଯାଇ ପାରିବ ।

ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ସାରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ନିୟମାବଳୀ

କୌଣସି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ସାରଣୀରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଯେତେଥର ରହିଥାଏ, ତାହା ସେହି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ମୁଦ୍ରାକୁ 10 ଥର ଉପରକୁ ଟେକି ପକାଇଲେ ତାହା 10 ଥର ମୁଣ୍ଡ ଉପରକୁ ରଖି ପଡ଼ିପାରେ ବା 10 ଥର ଲାଞ୍ଜ ଉପରକୁ ରଖି ପଡ଼ିପାରେ, 6 ଥର ମୁଣ୍ଡ ଉପରକୁ, ବା 4 ଥର ଏପରି ପଡ଼ିପାରେ । ଏଥିରେ ଆମେ ମୁଣ୍ଡର ପୌନଃପୁନ୍ୟ 10 ବା 6 ବା 4 କହୁ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ଭାଗଟି 10 ଥର ପକାଇବା ଦ୍ୱାରା ଯେତେ ଥର ପଡ଼ିଲା, ତାହା ତାହାର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପରୀକ୍ଷାତଳ ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକରେ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ସହାୟତାରେ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ ସରଳ, ସହଜ ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ । ଏହା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମାବଳୀ ରହିଛି । ନିମ୍ନରେ ତାହା ପ୍ରଦ ହେଲା ।

୧) ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକର ସଜ୍ଜାକରଣ ଓ ଉଚ୍ଚତମ ଏବଂ ନ୍ୟୁନତମ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ

ପରିମାପର ବିତରଣ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାରରେ ସଜ୍ଜାକରଣ କରାଯିବା ଦରକାର । ଏହା କ୍ରମାନୁୟତାରେ ସଜାଇ ଲେଖାଯାଏ । ସଜ୍ଜାକରଣରେ ଉଚ୍ଚ କ୍ରମ ବା ନିମ୍ନକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ସଜାଇ ରଖାଯାଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ; 87, 70, 88, 40, 45, 81, 79, 60, 59 ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କର ସଜ୍ଜାକରଣ ଉଚ୍ଚକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉପାୟରେ ଲେଖାଯାଇପାରେ । 88, 87, 81, 79, 70, 60, 59, 45, 40 ବା ନିମ୍ନକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ 40, 45, 59, 60, 70, 79, 81, 87 ଓ 88 । ଏଭଳି ଲେଖିବା ଦ୍ୱାରା ବିତରଣରେ ଥିବା ସର୍ବନିମ୍ନ ଓ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଜାଣିହୁଏ ଓ ବିତରଣରେ କୌଣସି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଏକାଧିକ ବାର ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ । ତେଣୁ ଏହା ଜାଣିବା ପରେ ପ୍ରଥମ ପଦକ୍ଷେପ ହେଉଛି ଉଚ୍ଚତମ ଓ ନ୍ୟୁନତମ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ କେତେ ? (ଉଚ୍ଚତମ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ - ନ୍ୟୁନତମ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ = ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ବ୍ୟବଧାନ) ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ଉଚ୍ଚତମ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ହେଉଛି 88 ଓ ନ୍ୟୁନତମ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ 40 । ତେଣୁ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କରେ ବ୍ୟବଧାନ ହେଉଛି $(88 - 40) = 48$ । ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବଧାନ ବା ବ୍ୟାପକତା (Range) କୁହାଯାଏ ।

୨) ସଂଭାଗ ବିସ୍ତାରର ନିରୂପଣ

ଏହାପରେ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକର ସଜ୍ଜାକରଣ ନିମନ୍ତେ ସଂଭାଗ ବିସ୍ତାର (size of the class interval) ନିରୂପଣ କରିବା ଦରକାର । ଏହା ବ୍ୟବଧାନ ବା ବ୍ୟାପକତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏଠାରେ ସମାଗ ବିସ୍ତାର ବୁଝିଶୁଝି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । କାରଣ ଯଦି ସମାଗବିସ୍ତାର ଖୁବ୍ ବଡ଼ ହୋଇଯାଏ, ତେବେ ବିତରଣ ଛୋଟ ହୋଇଯାଏ । ସମାଗ ବିସ୍ତାର ଛୋଟ ହେଲେ ବିତରଣ ବଡ଼ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ସମାଗବିସ୍ତାର ବୁଝିଶୁଝି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।

ନିମ୍ନରେ 100 ଟି ଲବ୍ଧାଙ୍କର ବିତରଣ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ପ୍ରଦ ହୋଇଛି । ଏଥିରୁ ସମାଗ ବିଷୟର କେତେ ହେବା ଉଚିତ ଅନୁମାନ କରିହେବ ।

(କ)	ସମାଗ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ
	85 - 86	1
	87 - 88	1
	89 - 90	9
	91 - 92	6
	93 - 94	3
	95 - 96	48
	97 - 98	62
	99 - 100	6
	100 - 101	4
	102 - 103	10
	104 - 105	10
	106 - 107	12
	108 - 109	10
	110 - 111	3
	112 - 113	4
	114 - 115	6
	116 - 117	1
	118 - 119	1
	120 - 121	1
	122 - 123	1
	124 - 125	1

N = 100

‘କ’ ବିତରଣରେ 100 ଟି ଲବ୍ଧାଙ୍କର ସମାଗ ବିଷୟର ହେଉଛି 2 ଓ ଏଥିରେ ସମୁଦାୟ ସମାଗ ସଂଖ୍ୟା ହେଉଛି 2 । ଲବ୍ଧାଙ୍କ ବିଷୟର 05 ରୁ 125 । ଏହା ଅତି ଲମ୍ବା ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ

ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା କରିବା ସହଜ ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅସୁବିଧା ହେଉଛି, ଏପରି ବିତରଣରେ ସମାଗ ଗୁଡ଼ିକର ଅନୁରୂପ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧି କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ନୁହେଁ ।

(ଖ)	ସମାଗ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ
	85 - 87	2
	88 - 90	1
	91 - 93	5
	94 - 96	8
	97 - 99	6
	100 - 102	15
	103 - 105	24
	106 - 108	12
	109 - 111	7
	112 - 114	7
	115 - 117	5
	118 - 120	1
	121 - 123	2
	124 - 126	5
N = 100		

‘ଖ’ ବିତରଣରେ ସେହି ସମାନ ସଂଖ୍ୟକ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକୁ 15 ଟି ସମାଗରେ ଲେଖାଯାଇଛି । ଏହାର ସମାଗ ବିସ୍ତାର ହେଉଛି 3 । ଏହା ‘କ’ ବିତରଣ ଅପେକ୍ଷା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ବିତରଣରେ ମଧ୍ୟ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିଷୟରେ ଧାରଣା କରିବା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ । କାରଣ ସମାଗ ବିସ୍ତାର 3 ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ସମାଗ ଗୁଡ଼ିକର କ୍ରମାନ୍ୱୟ ଲେଖାରେ ଭୁଲ୍ ଭଟକା ରହିବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିପାରେ ।

(ଗ)	ସମାଗ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ
	85 - 89	2
	90 - 94	4
	95 - 99	22
	100 - 104	25
	105 - 109	9
	110 - 114	9
	115 - 119	5
	120 - 124	3
	125 - 129	1
N = 100		

ଏଥିରେ ସଂଭାଗବିସ୍ତାର ସଂଖ୍ୟା 15 ଓ ସମ୍ଭାଗବିସ୍ତାର ହେଉଛି 5 । 100 ଟି ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ । ସମ୍ଭାଗର ଲବ୍ଧାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ କ୍ରମରେ ସଜ୍ଜିତ । ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା ବା ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ ଏଥିରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । ଏହା ଏକ ଉନ୍ନତ ତାଲିକା । ଏହା ଲେଖିଲା ବେଳେ ସମ୍ଭାଗ ଗୁଡ଼ିକ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମ ଯଥା- 85-89, 90 ରୁ 94 ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତ୍ୟେକଟି 5 ଅନ୍ତରରେ ଲେଖାଯାଇଥିବାରୁ ଖୁବ୍ ସହଜରେ ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକ ଲେଖି ହୁଏ, ଭୁଲ୍ ଭଟକା ରହେ ନାହିଁ ।

(କ)	ସମ୍ଭାଗ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ
85	- 94	6
95	- 104	32
105	- 114	48
115	- 124	103
125	- 134	1

N = 100

ଏଥିରେ ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା ବହୁତ କମ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋଟ 5 । ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ହେଉଛି 10 । ଏଥିରେ ଯଦିଓ ସମ୍ଭାଗ ଲେଖିବା ସହଜ, ତଥାପି ଏହା ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ । ଏଥିରେ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଆଶାନୁରୂପ ତଥ୍ୟ ମିଳିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥୁଳ, ତେଣୁ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ।

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମିତ ହେଲା ଯେ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଯେତେ ଅଧିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସଂକ୍ଷେପୀକରଣ ନିମ୍ନ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ତାଲିକାରେ ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା 15 ବା 20 ରୁ ଅଧିକ ହେବା ଅନୁଚିତ । ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା 100 ଥିଲେ ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା 10 କିମ୍ବା ତାହାଠାରୁ କମ୍ ହେଲେ ଭଲ । ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା 1000 ରୁ ଅଧିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା 20 ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ରହିବା ଦରକାର ଏବଂ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ପରିମାଣ 5 ବା ବେଶି ହେଲେ 5 ର ଗୁଣିତକ ବିଶେଷକରି 10 ଭିତରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ରହିବା ଦରକାର । ଏହାଦ୍ୱାରା ବିତରଣରେ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ବୁଝି ଶୁଝି ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଏ ।

୩) ପ୍ରଥମ ସମ୍ଭାଗ ପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିରୂପଣ :

ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ଓ ମୋଟ ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବା ପରେ କେଉଁ ଲବ୍ଧାଙ୍କରୁ ପ୍ରଥମ ସମ୍ଭାଗ ଆରମ୍ଭ ହେବାକୁ ହେବ ତାହା ବିଚାର କରାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କରୁ ପ୍ରଥମ ସମ୍ଭାଗର ନିମ୍ନ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ, ଯାହା ସମ୍ଭାଗବିସ୍ତାର ସଂଖ୍ୟା ଏକ ଗୁଣିତକ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର 3 ହେଲେ ଏହା 9,12,15 ବା 5 ହେଲେ ଏହା 10, 15, 20, 25 ରୁ ଆରମ୍ଭ ହେବା ସ୍ୱହଣୀୟ । ମନେକର କୌଣସି ଏକ ବିତରଣରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କ 32 । ତେବେ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲବ୍ଧାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସମ୍ଭାଗ ଲବ୍ଧାଙ୍କର ନିମ୍ନ ସଂଖ୍ୟା 30 ହେବା ଉଚିତ ।

କାରଣ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର 5 ହେଲେ, ସମ୍ଭାଗଟି 30, 31, 32, 33, 34 ବା (30-34) ଲେଖାଯାଇପାରେ । ଉପର ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ 35-39, 40-44, 45-49 ଓ 50-54 ହେବ । ଫଳରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ବାମପାଖ ସଂଖ୍ୟା 5 ର ଏକ ଗୁଣିତକ ହୋଇପାରିବ ଯଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ ଭୁଲ ରହିବ ନାହିଁ । ତା'ପରେ ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରୁ ଉପରକୁ ଲେଖାଯିବା ଦରକାର । ଯଥା -

- 95-99
- 90-94
- 85-89
- 80-84
- 40-44

ପରିସଂଖ୍ୟାନର ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ସମ୍ଭାଗ ଲବ୍ଧାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମନିମ୍ନ (descending order) ରେ ଲେଖାଯିବା ଦରକାର । ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସମ୍ଭାଗ ଉପରେ ଓ ନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସମ୍ପନ୍ନ ସମ୍ଭାଗ ନିମ୍ନରେ ରହିବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗ ଏକ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳସଂଖ୍ୟା ଆକାରରେ ଲେଖାଯିବା ଉଚିତ ।

୪) ସମ୍ଭାଗବିସ୍ତାର ପ୍ରକୃତ ସୀମା ନିର୍ଣ୍ଣୟ :

ସମ୍ଭାଗବିସ୍ତାର ଓ କେଉଁ ଲବ୍ଧାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଥମ ସମ୍ଭାଗ ଆରମ୍ଭ କରାଯିବ, ସେଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିସାରିବା ପରେ ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକୁ ଅଧଃକ୍ରମ (descending order) ରେ ସଜାଇ ଲେଖାଯାଏ । ଯେହେତୁ ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକର ବିସ୍ତାର ରହିଛି, ସେହି ହେତୁରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସୀମାରେଖା କେତେ ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚଳ ସଂଖ୍ୟାଟି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳ ସଂଖ୍ୟା (continuous variable) ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିମାପର ଏକକ ଗୁଡ଼ିକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଖ୍ୟାରେ ଚଳସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଏ ଓ ଚଳସଂଖ୍ୟାଟି ଏକ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳସଂଖ୍ୟା, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲବ୍ଧାଙ୍କ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ । ଏହି ସୀମାରେଖା ସାଧାରଣତଃ ଲବ୍ଧାଙ୍କର (0.5) ଉପରେ ଓ (0.5) ତଳେ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ତେଣୁ ଲବ୍ଧାଙ୍କ 40 ପ୍ରକୃତରେ 39.5 ଠାରୁ 40.5 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ । ତେଣୁ ଏକ ସମ୍ଭାଗ 40-44, ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ 39.5 ଠାରୁ 44.5 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଓ ଏହାର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ହେଉଛି 42 ।

୫) ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଅନୁମେଳନ

ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଅନୁମେଳନ ପାଇଁ ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରମାନୁସାରେ ସଜାଇ ଲେଖାଯାଏ ଓ ଏହି କ୍ରମ ସାଧାରଣତଃ କ୍ରମନିମ୍ନ (descending) ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକ ଲେଖି ସାରିବା ପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ଦକ୍ଷିଣ ସୀମାରେ ଲବ୍ଧାଙ୍କର ଅନୁମେଳନ ପାଇଁ ଅନୁମେଳକଗାର (Tally) ଅଙ୍କନ କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ତା'ର ସମ୍ଭାଗ ଭିତରେ ଗାର ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବିତରଣରେ ଥିବା ଲବ୍ଧାଙ୍କ 85, 86, 86,

87, 87, 88, 88, 85-89 ସମ୍ଭାଗ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଗଣିଲେ 7 ହୁଏ । ଏହାର ଅନୁମେଳକ ରେଖା (III) ଆକାରରେ ସମ୍ଭାଗର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଲେଖାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ 4 ଟି ଅନୁମେଳକ ରେଖା ଲମ୍ବା ବା ତୀର୍ଥ୍ୟକ ଭାବରେ ଅଙ୍କାଯାଇ ପ ମ ରେଖାଟି ଏହି ଋଚ୍ଚୋଟିକୁ ଛେଦକ ଆକାରରେ ଲେଖାଯାଏ । ଫଳରେ ପ୍ରତି 5 ଟି ଅନୁମେଳକ ରେଖା ବାରି ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ଅନୁମେଳକ ରେଖା ନିରୂପଣ କରିବା ସୁବିଧାଜନକ ହୁଏ । ଯେଉଁ ସମ୍ଭାଗରେ ଯେତୋଟି ଅନୁମେଳକ ରେଖାଥାଏ, ସେଥିରେ ତାହାର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଠିକ୍ ସେତିକି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସାରଣୀରେ ତାହା ଦର୍ଶାଯାଇଛି ।

ସାରଣୀ - ୩ (ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ) N = 50

ଲବ୍ଧାଙ୍କ

85	68	45	82	75	64	53	71	71	42
47	76	42	58	71	60	49	80	85	87
73	45	76	91	93	58	52	72	78	88
75	66	76	88	69	66	58	73	84	85
97	87	87	97	80	69	63	70	83	68

Range = 97 - 42 = 55

ସମ୍ଭାଗ	ଅନୁମେଳକ ରେଖା	ଲବ୍ଧାଙ୍କର ପରିମାଣ
95 - 99	II	2
90 - 94	II	2
85 - 89	III III /	8
80 - 84	III /	5
75 - 79	III I /	6
70 - 74	III II /	7
65 - 69	III I /	6
60 - 64	III	3
55 - 59	III	3
50 - 54	II	2
45 - 49	III	4
40 - 44	II	2

N = 50

୬) ଅନୁମେଳକ ରେଖା ସର୍ବଶେଷ ତଦାରଖ

ସମ୍ଭାଗର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ଅନୁମେଳକ ରେଖାକୁ ଗଣି ସଂଖ୍ୟା ଆକାରରେ ତା'ର ତାହାଣ ପାଖରେ ଲେଖାଯାଏ ଓ ଯଦି ସଂଖ୍ୟାର ସମଷ୍ଟି ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସହ ସମାନ ହୁଏ, ତେବେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଅନୁମେଳନ କରିବା ଠିକ୍ ହୋଇଛି । ସମୁଦାୟ ଅନୁମେଳକ ରେଖାର ସମଷ୍ଟିକୁ $\sum f$ କୁହାଯାଏ (ସିଗ୍ମା ଏଫ୍) ସିଗ୍ମା ଅର୍ଥ Sum total (ସମୁଦାୟ ଅନୁମେଳକ ରେଖାର ସମଷ୍ଟି) ।

ସୁତରାଂ ଏକ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ହେଲେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ନିୟମାବଳୀ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଏ ।

- ବିତରଣର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କର ।
- ଦୁଇ ଲବ୍ଧାଙ୍କ (ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଓ ସର୍ବନିମ୍ନ) ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କର । (ସର୍ବୋଚ୍ଚ - ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କ)
- ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ପରିମାଣ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କର । ସାଧାରଣତଃ ଏହା 3, 5, ବା 10 ହୋଇପାରେ ।
- ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ନିରୂପଣ କର । ଏହା ସାଧାରଣତଃ (ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର, ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ପରିମାଣ) +1 ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ସଂଖ୍ୟାକୁ 10 ରୁ 15 ଭିତରେ ସୀମିତ କର ।
- ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କର ଏକ ଗୁଣିତକ ହୋଇଥିବା ଦରକାର ।
- ଉଚ୍ଚତମ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରକୁ ଉପରେ ରଖି ଅଧକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ବିସ୍ତାରକୁ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଲେଖ । ମଝିରେ କୌଣସି କ୍ରମ ଯେପରି ଭାଙ୍ଗି ନଥାଏ ।
- ପୌନଃପୁନ୍ୟକୁ ଚାରୋଟି ସମାନ୍ତରାଳ ଓ ପ ମଟି ଅନୁଚ୍ଛେଦକ ଆକାରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମ୍ଭାଗବିସ୍ତାର ତାହାଣ ପାଖରେ ଥାଙ୍କ ।
- ଅନୁମେଳକ ରେଖାକୁ ଗଣି ସମୁଦାୟ ରେଖାକୁ ସଂଖ୍ୟା ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କର ।
- ପୌନଃପୁନ୍ୟର ସମୁଦାୟ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଯୋଗକରି ପୌନଃପୁନ୍ୟର ସମଷ୍ଟି (summation of frequencies) ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ଓ ଲେଖ (N = 50) ।

୪.୪ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣର ଲେଖା ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ

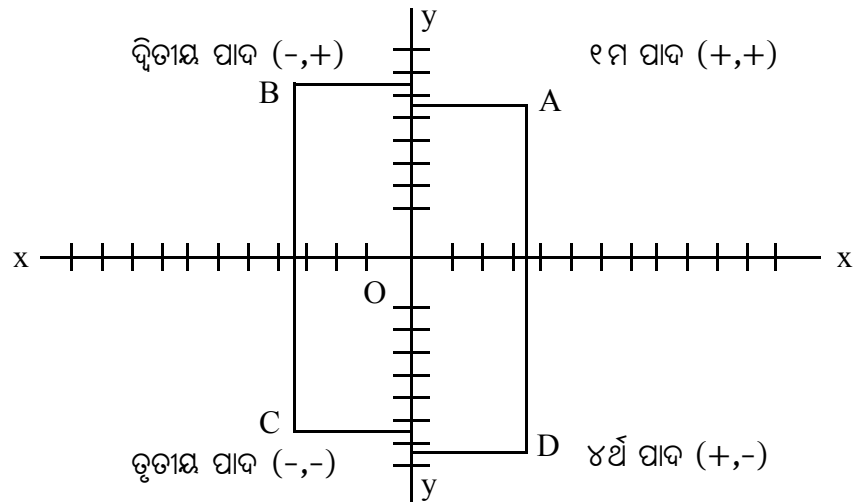
ତଥ୍ୟମାନଙ୍କର ଲୈଖିକ ପରିପ୍ରକାଶ ପରିସଂଖ୍ୟାନରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ତଥ୍ୟବଳୀକୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ପରିପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସଂଖ୍ୟାମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟ ଜଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବା କଷ୍ଟକର ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ପଢ଼ିବା ଓ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଅଧିକ ସମୟ ଦରକାର କରେ । କିନ୍ତୁ ଲେଖାଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟକୁ ସହଜରେ ବୁଝିହୁଏ ଓ ଏହା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆକର୍ଷିତ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ଏକ ସ୍ୱଳ୍ପ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କରିବା ପାଇଁ ବିଜ୍ଞାପନ ଦାତାମାନେ ତାଙ୍କର ବିଜ୍ଞାପନରେ ଅଧିକ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ।

ପରି ସଂଖ୍ୟାନରେ ସାଧାରଣତଃ ୪ ପ୍ରକାରର ଲେଖା ଚିତ୍ର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା-

- ୧- ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଲେଖା ଚିତ୍ର ବା ବସ୍ତୁଭୁଜ ଲେଖାଚିତ୍ର (Frequency polygon)
- ୨- ଆୟତ ଲେଖା ବା ସ୍ତମ୍ଭକୃତି ଲେଖାଚିତ୍ର (Histogram)
- ୩- ବୃ ଲେଖା ବା ବୃ ଚିତ୍ର (Paidiagnam)
- ୪- ଛବି ଲେଖା (Pictorial)

ଲେଖାଚିତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସାଧାରଣ ତଥ୍ୟ:-

ଯେକୌଣସି ଲେଖାଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ ପୂର୍ବରୁ ଜୀବଗାଣିତିକ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଉଚିତ । ଲେଖାଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିବା ପାଇଁ ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ନିଆଯାଇଥାଏ । ଭୂମି ସହିତ ସାମନ୍ତରାଳ ଭାବେ ଥିବା ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡକୁ ଭୁଜ ବା x ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ଏବଂ ଲମ୍ବ ଭାବରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିବା ଅକ୍ଷକୁ କୋଟି ବା y ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ କୁହାଯାଏ । ଉଭୟ ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ପରସ୍ପରକୁ ଏକ ବିନ୍ଦୁରେ ଛେଦ କରନ୍ତି । ଏହି ଛେଦ ବିନ୍ଦୁକୁ ମୂଳବିନ୍ଦୁ କୁହାଯାଏ । x ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ଉପରେ ମୂଳବିନ୍ଦୁରୁ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁର ମାନ ଧନାତ୍ମକ ରାଶିଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ଏବଂ x ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ଉପରେ ମୂଳ ବିନ୍ଦୁରୁ ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁର ମାନ ରଣାତ୍ମକ ରାଶିଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ । ସେହିପରି y ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ଉପରେ ମୂଳ ବିନ୍ଦୁରୁ ଉପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁର ମାନ ଧନାତ୍ମକ ରାଶିଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ ଓ y ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ଉପରେ ମୂଳବିନ୍ଦୁରୁ ନିମ୍ନ ଆଡ଼କୁ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁର ମାନ ଧନାତ୍ମକ ରାଶିଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ । ଉଭୟ ଅକ୍ଷ ଦଣ୍ଡ ପରସ୍ପରକୁ ୦ ବିନ୍ଦୁରେ ଛେଦ କରୁଥିବାରୁ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମତଳଟିକୁ ୪ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରୁଛି । ନିମ୍ନ ଚିତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଯାଇଥିବା ପଥମ ପାଦଟି ଧନାତ୍ମକ । କାରଣ ଉଭୟ x ଓ y ସ୍ଥାନଙ୍କ ଧନାତ୍ମକ (+,+) ଅଟେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦଟିରେ x' ରଣାତ୍ମକ ଓ y ଧନାତ୍ମକ (-,+) । ତୃତୀୟ ପାଦଟିରେ ଉଭୟ x' ଓ y' ରଣାତ୍ମକ (-,-) ।

୪ର୍ଥ ପାଦଟିରେ x ଧନାତ୍ମକ ଓ y ରଣାତ୍ମକ (+,-) । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଉପରିସ୍ଥ ଚିତ୍ରରେ ଆମକୁ 'A' ବିନ୍ଦୁର ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଯାହାରକି x ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୩ ଏବଂ y ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୫ । ଆମକୁ ମୂଳବିନ୍ଦୁ (୦)ରୁ x ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ଉପରେ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ଯାଇ m ଏକକ ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ ଏବଂ ୦ ବିନ୍ଦୁରୁ y ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡ ଉପରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଯାଇ ୫ ଏକକ ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପରସ୍ପର ଯେଉଁ ବିନ୍ଦୁରେ ଛେଦ କରିବେ ତାହା ହେଉଛି A ବିନ୍ଦୁ ଏବଂ ଏହାର ମାନହେବ ୩, ୫ । ୨ୟ ପାଦରେ B ବିନ୍ଦୁର ସ୍ଥାନାଙ୍କ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହେବ, ଯାହାରିକି x' ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୪ ଏବଂ y ର ସ୍ଥାନାଙ୍କ s । ତାହାହେଲେ ଆମକୁ ମୂଳବିନ୍ଦୁ (୦) ଠାରୁ ବାମପାର୍ଶ୍ୱକୁ ଯାଇ x' ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡରେ ୪ ଏକକ ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ ଓ ମୂଳ ବିନ୍ଦୁ ଉପରକୁ ଯାଇ y ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡରେ s ଏକ ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ରେଖାଦୃୟ ପରସ୍ପରକୁ ଯେଉଁ ବିନ୍ଦୁରେ ଛେଦ କରିବେ ତାହା ହେଉଛି 'B' ବିନ୍ଦୁ ଏବଂ ଏହାର ମାନ ଦଣ୍ଡ -୪, ୬ । ୩ୟ ପାଦରେ c ବିନ୍ଦୁର ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଯାହାରିକି x' ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୪ ଓ y' ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୫ । ତାହା ହେଲେ ଆମେ ମୂଳ ବିନ୍ଦୁଠାରୁ (୦) ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱକୁ x ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡରେ ୪ ଏକକ ନେବା ଓ ମୂଳବିନ୍ଦୁରୁ ନିମ୍ନକୁ y' ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡରେ ୫ ଏକକ ନେବା ଏବଂ ରେଖା ଦୃୟ ପରସ୍ପରକୁ ଯେଉଁ ବିନ୍ଦୁରେ ଛେଦ କରିବେ ତାହା ହେଉଛି C ବିନ୍ଦୁ, ଯାହାର ମାନ ହେଉଛି -୪, -୫ । ୪ର୍ଥ ପାଦରେ ଆମେ D ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିବା, ଯାହାରିକି x ର ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୩ ଓ y' ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୬ । ଏଣୁ ଆମକୁ ମୂଳବିନ୍ଦୁର (୦) x ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡରେ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ଯାଇ ୩ ଏକକ ନେବା ଓ ମୂଳବିନ୍ଦୁଠାରୁ y' ଅକ୍ଷଦଣ୍ଡରେ s ଏକକ ନେବା । ରେଖାଦୃୟ ପରସ୍ପରକୁ ଯେଉଁ ବିନ୍ଦୁରେ ଛେଦ କରିବେ ତାହା ହେଉଛି 'D' ବିନ୍ଦୁ ଏବଂ ଏହାର ମାନହେବ ୩, -୬ ।

୪.୫ ବହୁଭୁଜ ବା ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଲେଖଚିତ୍ର (Frequencies Polygon):

ଗ୍ରୀକ୍ ଶବ୍ଦ 'Polygon'ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ବହୁକୋଣୀ' । ତେଣୁ ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଲେଖଚିତ୍ର ହେଉଛି ଏକ ବହୁକୋଣୀ ଲେଖଚିତ୍ର । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ବା ରୈଖିକ ଲେଖଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ । ସମଗ୍ର ଚିତ୍ରଟି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ ରେଖାଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଉକ୍ତ ଚରିତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ମଧ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା OX ଅକ୍ଷରେ ସ୍ଥାନୀତ କରାଯାଏ । ମଧ୍ୟ ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ସେସବୁ ମାତ୍ରାଙ୍କକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ । OX ଅକ୍ଷରେ ପୌନଃପୁନ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ଥାନୀତ କରାଯାଏ ।

ଭାଗ ବିଭକ୍ତ ବାରମ୍ବାରତା ସରଣୀରୁ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ:-

ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟର ୫୦ ଜଣ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ନମ୍ବର ନିମ୍ନ ସାରଣୀରେ ଶ୍ରେଣୀ ସମ୍ଭାଗ ଆକାରରେ ଦିଆଯାଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀ ସମ୍ଭାଗର ପୌନଃ ପୁନ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରେଣୀ ସମ୍ଭାଗ	୨୦-୨୪	୨୫-୨୯	୩୦-୩୪	୩୫-୩୯	୪୦-୪୪	୪୫-୪୯	୫୦-୫୪	୫୫-୫୯	୬୦-୬୪	୬୫-୬୯
ଗୌନଃ ପୁନ୍ୟ	୧	୨	୪	୮	୧୧	୯	୭	୪	୩	୧

ଉପରୋକ୍ତ ବିତରଣର ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଲେଖ ଚିତ୍ରର ଅଙ୍କନ ପ୍ରଣାଳୀ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

ପ୍ରଥମ ସୋପାନ:-

ଖଣ୍ଡେ ଗ୍ରାଫ୍ କାଗଜରେ ଏକ ଆନୁଭୂମି ଅକ୍ଷରେଖା (OX axis) ଏବଂ ଉଲମ୍ବ ଅକ୍ଷରେଖା (OY axis) ଏପରି ଅଙ୍କନ କର ଯେପରିକି ଉଲମ୍ବ ଅକ୍ଷରେଖା ଆନୁଭୂମି ଅକ୍ଷରେଖାର ଶତକଡ଼ା ୬୦ ରୁ ୮୦ ଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବ । ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀ ପାଇଁ ଆନୁଭୂମିରେ ୧୨ ଏକକ ଏବଂ ଉଲମ୍ବରେ ୧୧ ଏକକ ନିଆଯିବ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସୋପାନ:-

ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର । ସାରଣୀର ନିମ୍ନ ଓ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସୀମାରେ ଅଧିକ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏ ସମ୍ଭାଗ ନିଆଯିବ ଯାହା ଦ୍ୱାରାକି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲେଖାଚିତ୍ର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଚିତ୍ର ହେବ । ସଂଭାଗ ଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ ଆନୁଭୂମିରେ ଓ ତା'ର ବାରମ୍ବାରକୁ ଉଲମ୍ବରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯିବ । ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ନିମ୍ନ ସାରଣୀରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ।

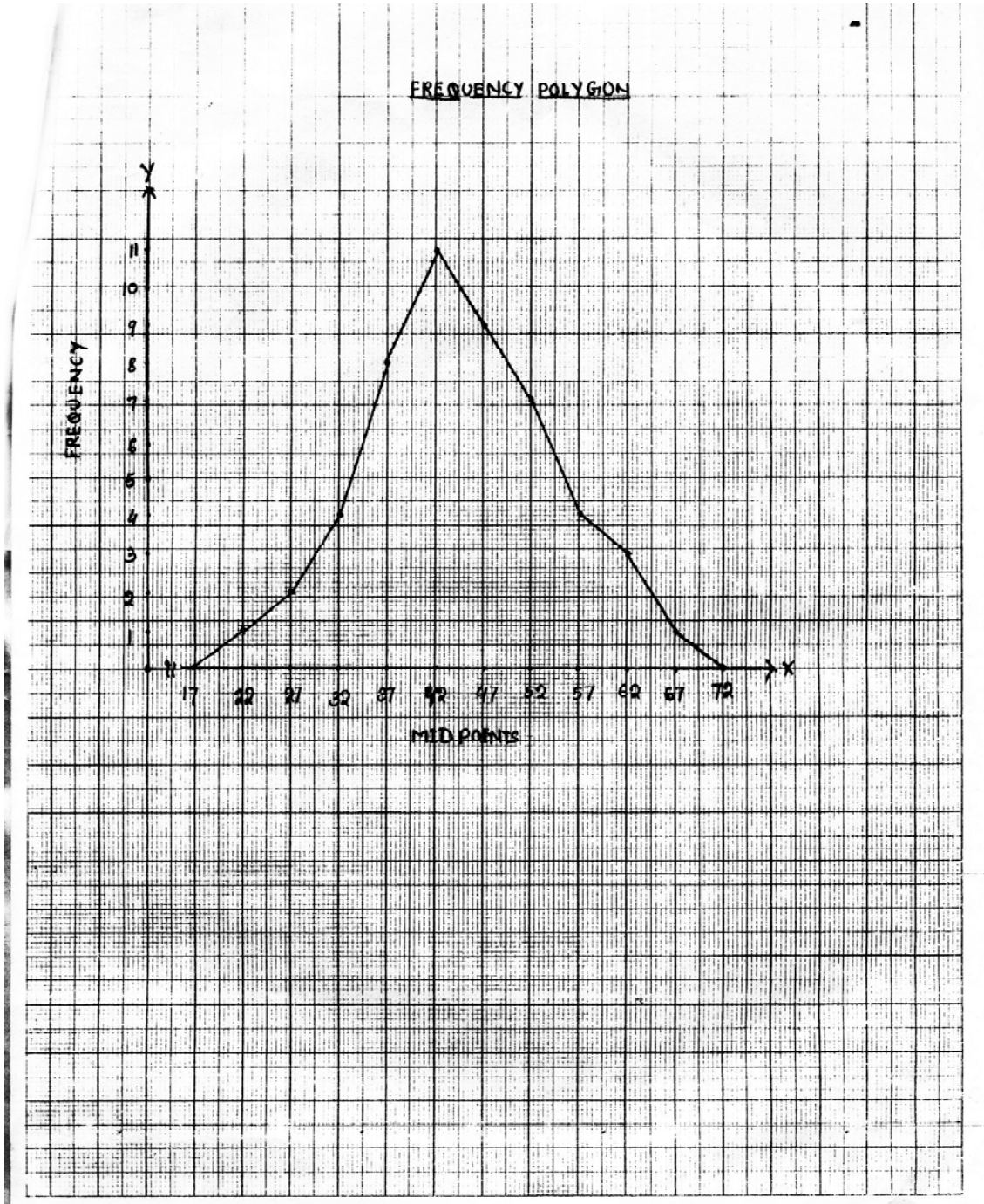
ନମ୍ବର	୧୫-୧୯	୨୦-୨୪	୨୫-୨୯	୩୦-୩୪	୩୫-୩୯	୪୦-୪୪	୪୫-୪୯	୫୦-୫୪	୫୫-୫୯	୬୦-୬୪	୬୫-୬୯
ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ	୧୭	୨୨	୨୭	୩୨	୩୭	୪୨	୪୭	୫୨	୫୭	୬୨	୬୭
ବାରମ୍ବାରତା	୦	୧	୨	୪	୮	୧୧	୯	୭	୪	୩	୧

ତୃତୀୟ ସୋପାନ:-

ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ ଓ ତା'ର ସଂପୃକ୍ତ ବାରମ୍ବାରତାକୁ ନେଇ ବିନ୍ଦୁମାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ- ପ୍ରଥମ ବିନ୍ଦୁର x ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୧୭ ଓ y ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୦ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବିନ୍ଦୁର x ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୨୨ ଓ y ସ୍ଥାନାଙ୍କ ୧ । ଏହିପରି ଭାବେ ୧୨ଟି ବିନ୍ଦୁ ଗ୍ରାଫ୍ କାଗଜରେ ସ୍ଥାନିତ କରାଯିବ ।

ଚତୁର୍ଥ ସୋପାନ:-

ବିନ୍ଦୁଗୁଡ଼ିକୁ ତାଙ୍କର କ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ରେଖା ଖଣ୍ଡଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଗ କରାଯିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଚିତ୍ରଟି ମିଳିଲା ତାହା ହେଉଛି ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀର ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଲେଖାଚିତ୍ର ।

ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ରର ଉପକାରिता:-

- (୧) ବିଭିନ୍ନ ଲେଖ ଚିତ୍ରର ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରଣାଳୀକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ରର ପ୍ରସ୍ତୁତି ସହଜ ଓ ସରଳ ଅଟେ ।
- (୨) ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲେଖ ଚିତ୍ରରେ ଏକାଧିକ ବିତରଣକୁ ନେଇ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାଫ୍ କାଗଜରେ ଓ ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷରେ ଏକ ସଙ୍ଗେ ଏକାଧିକ ବିତରଣକୁ ନେଇ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରାଯାଇପାରେ ।
- (୩) ଦୁଇଟି ବିତରଣ ଭିତରେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ସୁବିଧା ହୋଇଥାଏ ।
- (୪) ଉକ୍ତ ଲେଖଚିତ୍ରକୁ ମସୃଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ରର ଦୋଷତୃଟି:-

- (୧) ଆୟତ ଲେଖ ବା ସ୍ତମ୍ଭାକୃତି ଲେଖଚିତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ପୌନଃ ପୁନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଲେଖ ଚିତ୍ରର କେତେସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଛି ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବହୁଭୁଜ ଲେଖ ଚିତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଛି ତାହା ସଠିକ୍ ଭାବେ ଧାରଣା ଦେଇପାରେନି ।
- (୨) ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ମଧ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ସେହି ସଂଭାଗକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସଂଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ କିମ୍ବା ସଂଭାଗରେ ଉଚ୍ଚ କ୍ରମର ବା ନିମ୍ନ କ୍ରମର ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟା ଥାଏ, ସେପରି ସ୍ଥଳେ ମଧ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ସେହି ସଂଭାଗକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ ।

ବହୁଭୁଜ ଲେଖ ଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର:-

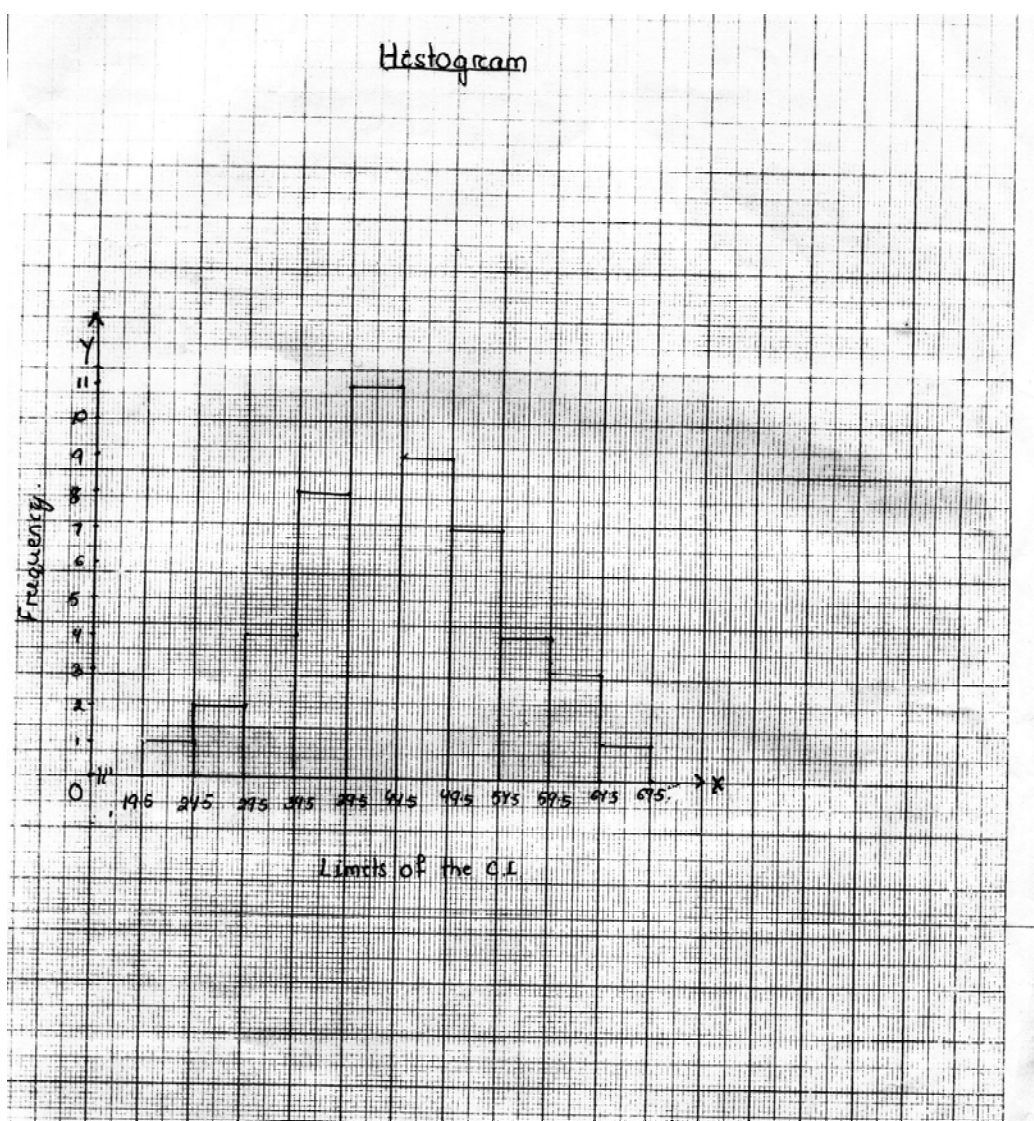
- (୧) କୌଣସି ସଂଖ୍ୟାଗତ ତଥ୍ୟକୁ ଲେଖଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଦାନ କରିବାଦ୍ୱାରା ତାହା ଅନ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବୋଧଗମ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ୱତରାଂ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ତଥ୍ୟବଳୀକୁ ସହଜରେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଲେଖଚିତ୍ର ପରି ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।
- (୨) ଯେତେବେଳେ ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ବିତରଣ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ସେପରି ସ୍ଥଳେ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାରହିଁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ।

୪.୬ ଆୟତ ଲେଖ ବା ସ୍ତମ୍ଭାକୃତି ଲେଖଚିତ୍ର (Histogram):-

ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣକୁ ଲେଖଚିତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଅନ୍ୟ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ହେଉଛି ଆୟତ ଲେଖ ବା ସ୍ତମ୍ଭାକୃତି ଲେଖଚିତ୍ର । ଏହି ଲେଖ ଚିତ୍ରକୁ ସମାକୃତି ଲେଖ ଚିତ୍ର କହିବାର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟକୁ ସ୍ତମ୍ଭ ଆକାରରେ ସୂଚିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଆୟତ ଲେଖ ଓ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବହୁଭୁଜ ଲେଖ ଚିତ୍ରର ଅଙ୍କନ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରାୟ

ତୃତୀୟ ସୋପାନ:-

x ଅକ୍ଷରେଖା ଉପରେ ନିମ୍ନସୀମା ଓ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱସୀମା ଦୁଇଟି ବିନ୍ଦୁ ଆମକୁ ମିଳିବ । y ଅକ୍ଷରେଖା ଉପରେ ସଂପୃକ୍ତ ସଂଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବା ବାରମ୍ବାରତାକୁ ନେଇ ୨ଟି ବିନ୍ଦୁ ସ୍ଥାନୀତ କରିବା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଆମକୁ ୪ଟି ବିନ୍ଦୁ ମିଳିବ । ଉକ୍ତ ୪ଟି ବିନ୍ଦୁକୁ ରେଖା ଦଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଗ କଲେ ଆମକୁ ଏକ ଆୟତ କ୍ଷେତ୍ର ମିଳିବ । ଏହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗ ପାଇଁ ଆୟତ କ୍ଷେତ୍ର ଅଙ୍କନ କଲେ ଆମେ ଆୟତ ଲେଖ, ଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରିବା ।

ଆୟତ ଲେଖଚିତ୍ର ଉପକାରିତା:

- (୧) ଆୟତ ଲେଖ ଚିତ୍ରର ଅଙ୍କନ ସହଜ ଅଟେ ।
- (୨) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣକୁ ସହଜ ଓ ଶୀଘ୍ର ବୁଝିବା ପାଇଁ ଆୟତ ଲେଖ ଚିତ୍ର ଆମକୁ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଆୟତ ଲେଖ ଚିତ୍ରର ଦୋଷତ୍ରୁଟି:-

- (୧) ଏକ ସଙ୍ଗେ ଏକାଧିକ ବିତରଣକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷରେ ଏକାଧିକ ଆୟତ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରାଯାଇ ପାରିବନି । କିନ୍ତୁ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।
- (୨) ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷରେ ଯେହେତୁ ଏକାଧିକ ଆୟତ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରାଯାଇ ପାରିବନି ସେ ହେତୁ ଏକାଧିକ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।
- (୩) ଏହି ଲେଖଚିତ୍ରକୁ ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ପରି ମସୃଣ କରାଯାଇ ପାରିବନି ।

୪.୭ ବୃ ଚିତ୍ର (Pai diagram)

କେତେକ ତଥ୍ୟକୁ ସହଜରେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଓ ଅନ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ବୃ ଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ପାଇ ଡାଇଗ୍ରାମ୍ ବା ପାଇ ଚାର୍ଟକୁ ସାଧାରଣତଃ ବୃ ଚିତ୍ର କୁହାଯାଏ । ସମୁଦାୟ ବୃ ର ପରିଧିକୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାଗ ବା ଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ସମୁଦାୟ ବୃ ଚି ୩୬୦° ହୋଇଥାଏ । ବୃ ଚିକୁ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଏହି ଲେଖ ଚିତ୍ରରେ ସଂଖ୍ୟା ଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ, ବରଂ ଲବ୍ଧ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଶତକଡ଼ାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇଥାଏ । ସମୁଦାୟ ବୃ ଚିକୁ ଶତ ପ୍ରତିଶତ ଭାବେ ବିଚାର କରାଯାଏ । ସରକାରଙ୍କ ବଜେଟ୍‌ରେ ଆୟ ଓ ବ୍ୟୟକୁ ଶତକଡ଼ାରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ବୃ ଚିତ୍ରକୁ ମାଧ୍ୟମ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ସେହିପରି ରାଜନୈତିକ ଦଳଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ବାଚନରେ କେତେ ପ୍ରତିଶତ ଭୋଟ୍ ପାଇଲେ ତାହା ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ଏହି ଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଶିକ୍ଷ ସଂସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗର ଖର୍ଚ୍ଚ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ବୃ ଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ଅର୍ଥ ଶାସ୍ତ୍ର, ଭୂଗୋଳ, ବିଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି ଶିକ୍ଷାଦାନରେ ବୃ ଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।

ବୃ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ ପ୍ରଣାଳୀ:-

ବୃ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ ପାଇଁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ଅନୁସରଣ କରାଯାଏ ।

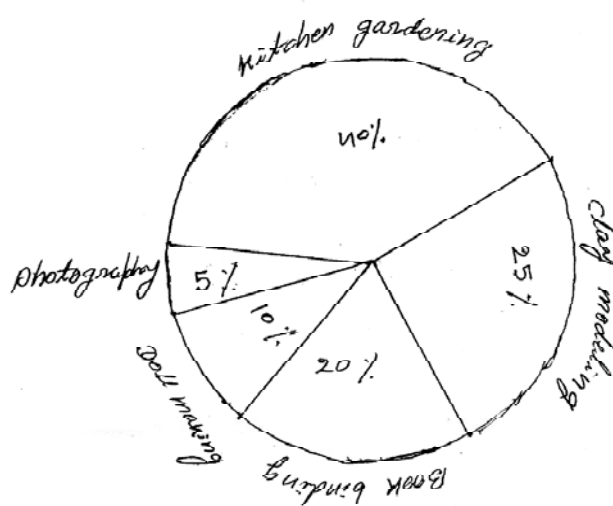
- (୧) କମ୍ପାସ ମାଧ୍ୟମରେ ଆବଶ୍ୟକ ଆକାରର ବୃ ଚିଏ ଅଙ୍କନ କରାଯିବ ।
- (୨) ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକୁ ଶତକଡ଼ାରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରାଯିବ । ଏହାପରେ ଶତକଡ଼ାରେ ପ୍ରକାଶିତ ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକୁ କୋଣରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରି ବୃ ରେ ଚିହ୍ନଟ କରାଯିବ । ସମଗ୍ର ବୃ ଚି ୩୬୦° ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ୧୦୦% ବୃ ଚି ୩୬୦° ଅଟେ । ବୃ ର ୧% ସ୍ଥାନ ୩.୬° (୩୬୦°/୧୦୦) ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗର କୋଣ ମୂଲ୍ୟ (Angle Value) ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୂତ୍ରରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବ ।

ଭାଗର କୋଣ ମୂଲ୍ୟ = ଭାଗର ଶତାଂଶ \times ୩.୬° । ଏହି ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗର କୋଣ ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ବୃତ୍ତରେ ଚିତ୍ରିତ କରାଯିବ । ବୃତ୍ତର କୋଣମୂଲ୍ୟ ଚିତ୍ରିତ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରୋଟାକ୍ଟରର ଆଶ୍ରୟ ନିଆଯିବ । ଯେଉଁ ଭାଗର ମୂଲ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବା ଶତାଂଶରେ ସର୍ବାଧିକ ସେ ଭାଗଟି ବୃତ୍ତର ଉପର ଭାଗରେ ସ୍ଥାନିତ ହେବ । ଏହାପରେ ବୃତ୍ତର ତାହାଣ ପାର୍ଶ୍ୱରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ବୃତ୍ତତ, ତୃତୀୟ ବୃତ୍ତତ ଭାଗ ଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରମ ଅନୁସାରେ ଅଙ୍କନ କରାଯିବ ।

ଉଦାହରଣ- ବୃତ୍ତ ଅଙ୍କନ ପାଇଁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉଦାହରଣଟି ନିଆଗଲା ।

ଗୋଟିଏ ବିଦ୍ୟାଳୟର ୧୦୮ ଶ୍ରେଣୀରେ ୧୨୦ ଜଣ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜ ନିଜର ଆଗ୍ରହ ଅନୁଯାୟୀ ୫ଟି କାର୍ଯ୍ୟାଭିଜ୍ଞତା ଶିକ୍ଷାରୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଚୟନ କରିବାକୁ କୁହାଗଲା । କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟାଭିଜ୍ଞତା ଶିକ୍ଷାକୁ କେତେଜଣ ଚୟନ କଲେ ତାହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ସାରଣୀରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇ ବୃତ୍ତ ଅଙ୍କନ କରାଗଲା ।

Areas of Work experiences	No. of Students	Percentage	Degrees
Photography	6	$6/120 \times 100=5$	$5 \times 3.6^{\circ}=18^{\circ}$
Clay modelling	30	$30/120 \times 100=25$	$25 \times 3.6^{\circ}=90^{\circ}$
Kitchen gardening	48	$48/120 \times 100=40$	$40 \times 3.6^{\circ}=144^{\circ}$
Doll making	12	$12/120 \times 100=10$	$10 \times 3.6^{\circ}=36^{\circ}$
Book binding	24	$24/120 \times 100=20$	$20 \times 3.6^{\circ}=72^{\circ}$
	120	100	360°

ବୃ ଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର:-

- (୧) ବିତରଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକ ସମଗ୍ର ଚିତ୍ରର କେତେଭାଗ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଛି, ତାହାକୁ ତୁଳନାତୁଳକଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପାଇଁ ବୃ ଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।
- (୨) ଯେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖଣ୍ଡ ବା ଭାଗକୁ ଶତକଡ଼ାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ, ସେପରି ସ୍ଥଳେ ବୃ ଚିତ୍ରକୁ ହିଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।

ସାରାଂଶ

ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣର ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ:-

- ଲେଖଚିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟକୁ ସହଜରେ ବୁଝିହୁଏ ଏବଂ ଏହା ଆମର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଚାରି ପ୍ରକାରର ଲେଖଚିତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଲେଖଚିତ୍ର ବା ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର, ଆୟତ ଲେଖ ବା ସମ୍ଭାକୃତି ଲେଖଚିତ୍ର, ବୃ ଲେଖ ବା ବୃ ଚିତ୍ର ଏବଂ ଛବିଲେଖ । ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ଓ ଆୟତ, ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନବେଳେ ବାଜ ଗାଣିତିକ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡ଼େ ।
- ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଲେଖ ଚିତ୍ର ହେଉଛି ଏକ ବହୁକୋଣୀ ଲେଖଚିତ୍ର । ସମଗ୍ର ଚିତ୍ରଟି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ ରେଖା ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଲେଖ ଚିତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ମଧ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ox ଅକ୍ଷରେ ସ୍ଥାନିତ କରାଯାଏ । oy ଅକ୍ଷରେ ପୌନଃପୁନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥାନିତ କରାଯାଏ । ବହୁଭୁଜ ଲେଖ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ ଏକ ଅଧିକ ନିମ୍ନ ସଂଭାଗ ଓ ଏକ ଅଧିକ ଉଚ୍ଚ ସଂଭାଗ ନିଆଯାଏ ।
- ଆୟତ ଲେଖ ଚିତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଆକାରରେ ସୂଚିତ କରାଯାଇଥାଏ । OY ଅକ୍ଷକୁ ପୌନଃପୁନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ ଏବଂ OX ଅକ୍ଷରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଭାଗର ବାସ୍ତବ ସୀମା ସ୍ଥାନୀତ କରାଯାଏ ।
- ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୃ ଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ସମୁଦାୟ ବୃ ଚିତ୍ରକୁ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାଗ ବା ଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ସମଗ୍ର ବୃ ଚି ୩୬୦° ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ସମୁଦାୟ ବୃ ଚିକୁ ଶତ ପ୍ରତିଶତ ଭାବେ ବିଚାର କରାଯାଏ । ଏହି ଲେଖଚିତ୍ରରେ ସଂଖ୍ୟା ଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରାନଯାଇ ଲବ୍ଧ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଶତକଡ଼ାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

ପ୍ର.ନଂ୧ ।

(ଡ) ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ-

- (i) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାନ୍ତର ସର୍ବନିମ୍ନ ସଂଖ୍ୟା 'OX' ଅକ୍ଷରେ ନିଆଯାଏ ।
- (ii) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାନ୍ତର ବାସ୍ତବ ସୀମା 'OX' ଅକ୍ଷରେ ନିଆଯାଏ ।
- (iii) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାନ୍ତର ମଧ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା 'OX' ଅକ୍ଷରେ ନିଆଯାଏ ।
- (iv) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାନ୍ତର ବୃହ ମ ସଂଖ୍ୟା 'OX' ଅକ୍ଷରେ ନିଆଯାଏ ।

(ତ) ଗୋଟିଏ ବୃତ୍ତିତ୍ଵର ୧ ପ୍ରତିଶତ ସ୍ଥାନ କେତେ ଡିଗ୍ରୀ (କୋଣମୂଲ୍ୟ) ସହିତ ସମାନ ?

- (i) 6.3°
- (ii) 3.6°
- (iii) 2.3°
- (iv) 2.6°

ପୁସ୍ତକର ୨୩୭ ପୃଷ୍ଠାରେ ଥିବା ୧ ନଂ. ପ୍ରଶ୍ନ ଅଧୀନରେ ସ୍ଥାନୀତ ହେବ ।

ପ୍ର.ନଂ୩ ।

- (v) ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ରର ବ୍ୟବହାର ଗୁଡ଼ିକୁ ଲେଖ ।
- (vi) ଆୟତ ଲେଖଚିତ୍ରର ଦୋଷତ୍ଵଗୁଡ଼ିକୁ ଲେଖ ।

ପୁସ୍ତକର ୨୩୭ ପୃଷ୍ଠାରେ ଥିବା ୩ ନଂ. ପ୍ରଶ୍ନ ଅଧୀନରେ ସ୍ଥାନୀତ ହେବ ।

ପ୍ର.ନଂ୪ ।

- (iii) ଆୟତ ଲେଖଚିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ ଅନୁସୂତ ସୋପାନଗୁଡ଼ିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- (iv) ବହୁଭୁଜ ଲେଖଚିତ୍ର ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କର ।

ପୁସ୍ତକର ୨୩୭ ପୃଷ୍ଠାରେ ଥିବା ୪ ନଂ. ପ୍ରଶ୍ନ ଅଧୀନରେ ସ୍ଥାନୀତ ହେବ ।

କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ମାପ (Measures of Central Tendency):-

ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ କେତେକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତଥ୍ୟ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥାଉଁ । ଯଥା- ଏବର୍ଷର ବାର୍ଷିକ ହାରାହାରି ବର୍ଷ ପରିମାଣ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ । ଭାରତୀୟ ମାନଙ୍କର ହାରାହାରି ବାର୍ଷିକ ଆୟ, ଜାପାନୀମାନଙ୍କ ହାରାହାରି ଆୟ ତୁଳନାରେ ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ । ଭାରତରେ ଶତକଡ଼ା ସାକ୍ଷରତା ହାର ଆମେରିକାର ଶତକଡ଼ା ସାକ୍ଷରତା ହାର ତୁଳନାରେ ନଗଣ୍ୟ । କୌଣସି ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଜଡ଼ିତ ହାର, ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରବେଶ ନମ୍ବରର ହାରାହାରି ପରିମାଣ ଇତ୍ୟାଦି ଆମର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ସଦାବେଳେ ପ୍ରତିଫଳିତ ।

୪.୮ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ମାପ (Measures of Central Tendency)

ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକ ନେଇ ତା’ର ହାରାହାରି ମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇ ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ହାରାହାରି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଏହାକୁ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ମାପ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କେନ୍ଦ୍ରୀୟମାନ ହେଉଛି ଏକ ସଂଖ୍ୟା, ଯାହାକି ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ ସମୁହର ସାଧାରଣ ଅବସ୍ଥାର ସୂଚନା ଦିଏ । କୌଣସି ସାଂଖ୍ୟିକ ବିତରଣର ହାରାହାରି ମାନଗୁଡ଼ିକ 3 ପ୍ରକାରର । ଯଥା ମାଧ୍ୟମାନ (mean) ମଧ୍ୟଗ (median) ଓ ଗରିଷ୍ଠକ (mode) କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ମୂଲ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ପ୍ରଥମତଃ ଏହା ଏକ ହାରାହାରି ଅଙ୍କ ଯାହା ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଏହା ଏକାଧିକ ଦଳର କୃତ୍ରି ବା ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

୪.୮.୧ ମଧ୍ୟ ବା ମାଧ୍ୟମାନ (Mean)

ପରିସଂଖ୍ୟାନ ବିଜ୍ଞାନରେ ମାଧ୍ୟମାନ ହେଉଛି ଏକ ହାରାହାରି ପରିମାପ । କୌଣସି ଏକ ଶ୍ରେଣୀରେ 50 ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପରୀକ୍ଷା ଫଳକୁ ସମୀକ୍ଷା କଲେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ହାରାହାରିମାନ ଠାରୁ କେତେ ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଉପରେ ଓ କେତେଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ତଳେ ଅଛନ୍ତି ଜଣାପଡ଼େ । ହାରାହାରି ମାନ ଜଣାନଥିଲେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ଦୁଇଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ 80 ଓ 60 ଏହା କିଛି ସୂଚ୍ୟ ନାହିଁ । ଯଦି ଶ୍ରେଣୀର ହାରାହାରି ମାନ 75 ଓ ଏହି ଦୁଇଜଣ ଛାତ୍ରଙ୍କ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ 80 ଓ 60, ତେବେ ସେ ଦୁଇଜଣ ଛାତ୍ରଙ୍କର ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ବିବରଣୀ ଦେଇ ହେବ ଓ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ସ୍ଥିତି ନିରୂପଣ କରିହେବ । ତେଣୁ ମାଧ୍ୟମାନ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ମାପ । ମାଧ୍ୟମାନ ହେଉଛି ଏକ ସଂଖ୍ୟା ଯାହା ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ଯୋଗଫଳକୁ ଗୋଷ୍ଠୀର ସବୁ ଛାତ୍ରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ଭାଗ କରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । ଏହି ମାଧ୍ୟମାନ ବର୍ଗୀକୃତ ଓ ଅବର୍ଗୀକୃତ ତଥ୍ୟ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।

(କ) ଅବର୍ଗୀକୃତ ତଥ୍ୟ (Ungrouped data) ର ମାଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ

ଅବର୍ଗୀକୃତ ତଥ୍ୟାବଳୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ସମସ୍ତ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କକୁ ଯୋଗକରି ସେହି ଯୋଗଫଳକୁ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ଭାଗ କରି ମାଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୂତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରି ମାଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।

$$M = \frac{\sum x}{N} \quad \text{ଯେଉଁଠାରେ } M = \text{ମାଧ୍ୟମାନ}$$

$$\sum = \text{ସମଷ୍ଟି}$$

$$X = \text{ବିତରଣରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ}$$

$$N = \text{ବିତରଣରେ ଥିବା ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା}$$

ମନେକର ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀରେ 20 ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଅଛନ୍ତି । ଇଂରାଜୀ ପରୀକ୍ଷାରେ ସେମାନେ ରଖିଥିବା ନମ୍ବରଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

ସାରଣୀ - ୪ ଇଂରାଜୀ ପରୀକ୍ଷାର ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ

50	40	35	60
60	45	40	70
60	38	45	72
65	35	46	48
40	62	54	40

ଏଠାରେ ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା $N = 20$

ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକର ସମଷ୍ଟି $\sum X = (50 + 55 + 60 + 65 + 40 + 40 + 45 + 38 + 35 + 62 + 35 + 40 + 45 + 46 + 54 + 60 + 70 + 72 + 48 + 40) = 1000$

$$\text{ତେଣୁ ମାଧ୍ୟମାନ ବା Mean} = \frac{\sum X}{N} = \frac{\text{ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ସମଷ୍ଟି}}{\text{ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା}} = \frac{1000}{20} = 50$$

ଉପରୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ମାଧ୍ୟମାନଠାରୁ କେତେକ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଅଧିକ ଓ କେତେକ କମ୍ । ଅଧିକ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକରୁ ମାଧ୍ୟମାନକୁ ବିଯୋଗ କରି ତା'ର ଯୋଗ କଲେ ଯାହା ହେବ, କମ୍ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମାନଠାରୁ କେତେ କମ୍ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଯୋଗ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେତିକି ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମଗ୍ର ବିତରଣରେ ମାଧ୍ୟମାନ ବିଚ୍ୟୁତି ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ହିଁ ମାଧ୍ୟମାନର ପ୍ରଧାନ ବିଶେଷତ୍ୱ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମାନଠାରୁ ଅଧିକ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ମାନ ଓ ମାଧ୍ୟମାନର ମାନର ଅନ୍ତରକୁ 'ଧନାତ୍ମକ ମାଧ୍ୟବିଚ୍ୟୁତି' କୁହାଯାଏ ଓ ଯେଉଁ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମାନଠାରୁ କମ୍ ସେହି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକର ମାଧ୍ୟ ବିଚ୍ୟୁତି ରଣ ରାଶି ହୋଇଥାଏ । ସମଗ୍ର ବିତରଣରେ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକର ମାଧ୍ୟବିଚ୍ୟୁତିର ସମଷ୍ଟି (ମାଧ୍ୟବିଚ୍ୟୁତି ଧନରାଶି + ମାଧ୍ୟବିଚ୍ୟୁତି ରଣରାଶି) ଶୂନ୍ୟ ବା ଜିରୋ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ କୌଣସି କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତା ମାପରେ ଏପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

(ଖ) ବର୍ଗୀକୃତ ତଥ୍ୟର ମାଧ୍ୟ ନିରୂପଣ

କୌଣସି ଏକ ବିଷୟରେ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାର ମାଧ୍ୟମାନ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ କରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଯଥା - ଦୀର୍ଘତମ ପଦ୍ଧତି (Long Method) ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପଦ୍ଧତି (Short Method) ।

(i) ଦୀର୍ଘତମ ପଦ୍ଧତି (Long Method) - ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ଓ ଏହି ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁକୁ ସେହି ସମ୍ଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଗୁଣନ କରି ଉତ୍ପନ୍ନ ଗୁଣଫଳ ସମୂହର ସମଷ୍ଟିକୁ ସମୁଦାୟ ସମ୍ଭାଗ ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ଭାଗ କଲେ ମାଧ୍ୟମାନ ମିଳେ । ଏଥିପାଇଁ ଉଦାହରଣ ସୂତ୍ରଟି ହେଲା -

$$M = \frac{\sum fx}{N}$$

ଯେଉଁଠାରେ କି \sum = ସମଷ୍ଟି f = ପୌନଃପୁନ୍ୟ,
 x = ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ
 ଓ N = ସମୁଦାୟ ସମ୍ଭାଗର ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଏ ।

ସାରଣୀ - ୫ ଦୀର୍ଘତମ ପଦ୍ଧତି ସାହାଯ୍ୟରେ ମାଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ

(100 ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଶ୍ନର ଲବ୍ଧାଙ୍କ)

ସମ୍ଭାଗବିସ୍ତାର	ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ	ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ x ପୌନଃପୁନ୍ୟ
95 - 99	97	2	97 x 2 = 194
90 - 94	92	6	92 x 6 = 552
85 - 89	87	8	87 x 8 = 696
80 - 84	82	10	82 x 10 = 820
75 - 79	77	12	77 x 12 = 924
70 - 74	72	16	72 x 16 = 1152
65 - 69	67	18	67 x 18 = 1206
60 - 64	62	8	62 x 8 = 496
55 - 59	57	6	57 x 6 = 342
50 - 54	52	5	52 x 5 = 260
45 - 49	47	5	47 x 5 = 235
40 - 44	42	4	42 x 4 = 168
		$N = 100$	$\sum fx = 7045$

$$\text{ମାଧ୍ୟମାନ (Mean)} = \frac{7045}{100} = 70.45$$

କିପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବ ?

- (କ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।
- (ଖ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ଡାହାଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ତା'ର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଓ ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁକୁ ଗୁଣନ କରି ଗୁଣଫଳ ଲେଖ ।
- (ଗ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗର ଗୁଣଫଳକୁ ମିଶାଅ ।
- (ଘ) ଗୁଣଫଳର ସମଷ୍ଟିକୁ ପୌନଃପୁନ୍ୟର ସମଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ଭାଗ କର ।

ଯଦିଓ ଉପରୋକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ବହୁ ସରଳ ଜଣାପଡ଼େ, ତଥାପି ତା'ର ଗୁଣଫଳ ବହୁ ସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଗୁଣନ କଲାବେଳେ ଆମେ ଭୁଲ୍ କରିପକାଉ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ଯଦି ଦଶମିକ ଭଗ୍ନାଂଶ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଗୁଣନରେ ଆହୁରି ଭୁଲ୍ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏଭଳି ଅବସ୍ଥା ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତର 2 କିମ୍ବା 4 ବା ଏକ ଯୁଗ୍ମ ସଂଖ୍ୟା ହେଲେ ଉପୁଜିପାରେ । କାରଣ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ ସମ୍ଭାଗର ପ୍ରଥମ ସଂଖ୍ୟା ଓ ଶେଷ ସଂଖ୍ୟାର ଯୋଗଫଳକୁ 2 ଦ୍ୱାରା ଭାଗକରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହୁଏ ।

ଯଥା - 85 - 86 ର ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ 85.5
 90 - 93 ର ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ 91.5

(ii) ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ମାଧ୍ୟମାନ ନିରୂପଣ - ସାରଣୀ 5 ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ତଥ୍ୟାବଳୀକୁ ଆଧାର କରି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ମାଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୂତ୍ର ଅଛି । ଏହା ହେଲା -

$$\text{Mean} = \text{Assumed Mean} + \frac{\sum f_i d_i}{N}$$

ଯେଉଁଠାରେ କି Assumed Mean (A.M.) = ଆନୁମାନିକ ମାଧ୍ୟମାନ
 N = ସମୁଦାୟ ସଂଖ୍ୟା
 i = ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ପରିମାଣ
 f = ପୌନଃପୁନ୍ୟ
 d = ସମ୍ଭାଗ ବିଚ୍ୟୁତି

ସାରଣୀ 5 ରେ ଥିବା ତଥ୍ୟାବଳୀକୁ ଆଧାରକରି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରଣାଳୀରେ ମାଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ରୂପେ କରାଯାଏ ।

ସାରଣୀ - ୬ (ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ମାଧ୍ୟମାନ ନିରୂପଣ ଦିଅ)

ସମ୍ଭାଗ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ	ସମ୍ଭାଗର ବିଚ୍ୟୁତି	ପୌନଃପୁନ୍ୟ x ସମ୍ଭାଗ ବିଚ୍ୟୁତି
95 - 99	2	+ 6	12
90 - 94	6	+ 5	30
85 - 89	8	+ 4	32
80 - 84	10	+ 3	30
75 - 79	12	+ 2	24 (+ ∑ fd = 144)
70 - 74	16	+ 1	16
65 - 69	67	18 AM	0
60 - 64	8	- 1	- 8
55 - 59	6	- 2	- 12
50 - 54	5	- 3	- 15
45 - 49	5	- 4	- 20 (- ∑ fd = 75)
40 - 44	4	- 5	- 20
N = 100			∑ fd = 144 - 75 = 69

$$M = AM + \left(\frac{\sum fd}{N} \right) i = 67 + \left(\frac{69}{100} \right) 5$$

$$= 67 + (0.69 \times 5) = 67 + 3.45 = 70.45$$

ପ୍ରଶ୍ନାଳୀ -

୧. ବିତରଣ ଓ ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକୁ ଉପରୁ ତଳକୁ ଅଧଃକ୍ରମରେ ସଜାଇ ଲେଖ ।
୨. ସମ୍ଭାଗ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାଗରେ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବେଶି ଅଥବା ଯାହା ବିତରଣ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ରହିଛି ତାକୁ ଚିହ୍ନଟ କର ।
୩. ସେହି ସମ୍ଭାଗର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁ ହିଁ କଳ୍ପିତ ମାଧ୍ୟମାନ ।

- ୪. କଳ୍ପିତ ମାଧ୍ୟମାନ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାଗରେ ରହିଛି ସେହି ସମ୍ଭାଗକୁ ସାରଣୀରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଭଳି ଦୁଇଗୋଟି ସରଳରେଖା ଦ୍ୱାରା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରାଅ ଓ ଏହି ସମ୍ଭାଗର ଉପର ଓ ତଳକୁ ସମ୍ଭାଗ ବିଚ୍ୟୁତ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।
- ୫. ଆନୁମାନିକ ବା କଳ୍ପିତ ମାଧ୍ୟମାନ ଥିବା ସମ୍ଭାଗଠାରୁ ବିଚ୍ୟୁତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଉଥିବାରୁ, ଏ ସମ୍ଭାଗରେ ବିଚ୍ୟୁତି ଶୂନ୍ୟ (୦) ଅଟେ । ସମ୍ଭାଗର ଉପରକୁ ଧନାତ୍ମକ ବିଚ୍ୟୁତି ଓ ତଳକୁ ଋଣାତ୍ମକ ବିଚ୍ୟୁତି ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସମ୍ଭାଗ (65 - 69) ରେ କଳ୍ପିତ ମାଧ୍ୟମାନ 67 ଓ (65 - 69) ସମ୍ଭାଗର ଉପରକୁ କ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ସମ୍ଭାଗ ବିଚ୍ୟୁତି +1, +2, +3, +4, +5, +6 ଅଟେ । (65 - 69) ସମ୍ଭାଗର ତଳକୁ ଋଣାତ୍ମକ ସମ୍ଭାଗ ବିଚ୍ୟୁତି । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସମ୍ଭାଗର କ୍ରମାନୁଯାୟୀରେ ବିଚ୍ୟୁତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।
- ୬. ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗରେ ଥିବା ସମ୍ଭାଗ ବିଚ୍ୟୁତି ସହ ତା'ର ପୌନଃପୁନ୍ୟର ଗୁଣଫଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟକରି ସମ୍ଭାଗର ତାହାଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଲେଖ ।
- ୭. ଗୁଣଫଳର ସମଷ୍ଟି $\sum fd$ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର । ଏଠାରେ $+$ $\sum fd$ ଓ $-$ $\sum fd$ କୁ ମିଶାଇ ସମୁଦାୟ $\sum fd$ ବାହାର କର ।
- ୮. ଗୁଣଫଳର ସମଷ୍ଟିକୁ ସମୁଦାୟ ସଂଖ୍ୟା N ଦ୍ୱାରା ଭାଗକରି, ଭାଗଫଳକୁ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ଦ୍ୱାରା ଗୁଣନ କର ।
- ୯. ଏହି ଗୁଣଫଳକୁ ଆନୁମାନିକ ବା କଳ୍ପିତ ମାଧ୍ୟମାନ ସହ ଯୋଗ କରି ମାଧ୍ୟମାନ ନିରୂପଣ କର ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, କଳ୍ପିତ ମାଧ୍ୟମାନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାଗ ବଛାଯାଏ, ସେଥିପାଇଁ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଯେଉଁ ସମ୍ଭାଗ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଥାଏ ଓ ଯାହାର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ଭାଗର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଥାଏ, ସେହି ସମ୍ଭାଗକୁ ହିଁ ଆନୁମାନିକ ମାଧ୍ୟମାନ ସମ୍ଭାଗ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଏ ।

୪.୮.୨ ମଧ୍ୟମ (Median)

କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ଅନ୍ୟ ଏକ ପରିମାପ ହେଉଛି ମଧ୍ୟମ । ଏହା ମାଧ୍ୟମାନ ପରି ଏକ ଅଙ୍କ ନୁହେଁ ଏହା ଏକ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ବିନ୍ଦୁ ଯାହା ସମଗ୍ର ବିତରଣକୁ ଦୁଇଟି ସମାନ ସମାନ ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ କରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ବିତରଣର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ମଧ୍ୟମ ଏକ ବିନ୍ଦୁ, ଯାହାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧାଙ୍କର 50 ପ୍ରତିଶତ ଓ ନିମ୍ନରେ 50 ପ୍ରତିଶତ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ରହିଥାନ୍ତି ।

ଏହା ମଧ୍ୟ ମାଧ୍ୟମାନପରି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଲବ୍ଧାଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବ - ଯେତେବେଳେ ଲବ୍ଧାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ନୁହଁନ୍ତି ଓ ଯେତେବେଳେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଲବ୍ଧାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ନ ଥିବାବେଳେ (ungrouped) ଏହାର ସୂତ୍ର ବହୁତ ସରଳ ଓ ସହଜ ।

ମନେକର ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର 10 ଜଣ ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀ ବୁଦ୍ଧି ପରୀକ୍ଷାରେ ରଖୁଥିବା ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ହେଲା, 49, 25, 50, 53, 65, 27, 28 ଓ 29, 40, 48 ଏହି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ମଧ୍ୟମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହେଲେ -

- ପ୍ରଥମେ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରମାନୁସାରେ ସଜାଇ ଲେଖିବାକୁ ହୁଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା 65, 58, 53, 50, 49, 29, 28, 27 ଓ 25 ହେବ ।

- ମଧ୍ୟମ ବିତରଣ ଠିକ୍ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଏକ ବିନ୍ଦୁ ଯାହାର ଉପରେ 50 ପ୍ରତିଶତ ଓ ତଳେ 50 ପ୍ରତିଶତ ରହିବ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ବିନ୍ଦୁଟି 40 ଓ 49 ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛି । କାରଣ ଏହି ବିନ୍ଦୁର ଉପରେ 5 ଟି ଓ ତଳେ 5 ଟି ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ରହିବା ଦରକାର ।

$$- \text{ତେଣୁ ମଧ୍ୟମ ହେଉଛି } \frac{40+49}{3} = 44.5$$

- ବିତରଣଟି 9 ଜଣ ପିଲାଙ୍କର ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଦେଖାଉଥିଲେ ଯେଉଁ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଟିର ଅନୁସ୍ଥିତି ନିମ୍ନରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଆଡ଼କୁ ସଜାଇ ଲେଖିଲେ $\left(\frac{9+1}{2}\right)^{th}$ ଯାଗାରେ ରହିବ, ସେ ହିଁ ଉକ୍ତ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ମଧ୍ୟମ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ 24, 25, 28,

30, 32, 34, 36, 38 ଓ 40 ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କର ମଧ୍ୟମ ହେଉଛି $\left(\frac{n+1}{2}\right)^{th}$ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ବା 5ମ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ, ଯାହା ଏ

କ୍ଷେତ୍ରରେ 32 ଅଟେ । ତଥ୍ୟମାଳାରେ ଯଦି N ସଂଖ୍ୟକ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ଥାଏ ତେବେ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକରୁ ନିମ୍ନରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ

କ୍ରମାନୁସାରେ ସଜାଇ ଲେଖିଲା ପରେ $\left(\frac{n+1}{2}\right)^{th}$ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟମ ହୁଏ, ଯାହାର ଉପରେ ଠିକ୍ 50 ପ୍ରତିଶତ ଓ

ତଳେ 50 ପ୍ରତିଶତ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ ରହନ୍ତି ।

ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟର ମଧ୍ୟମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ :-

ନିମ୍ନରେ ଏକ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟାବଳୀ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଏଠାରେ 40 ଜଣ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉପଲବ୍ଧ ଲବ୍ଧ୍ୟାଙ୍କକୁ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ଆକାରରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

ସାରଣୀ - 7 ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣରେ ପ୍ରକାଶିତ ଲବ୍ଧାଙ୍କର ମଧ୍ୟଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ

ସମ୍ଭାଗ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ	ଆମୂଳୀ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବା ସ ଯ ପୌନଃପୁନ୍ୟ
40 - 44	3	40
35 - 39	5	37
30 - 34	6	32
25 - 29	8	26
20 - 24	7	18
15 - 19	6	11
10 - 14	5	5

$$N = 40$$

ସାରଣୀ 7 ରେ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ଭାଗ ଓ ତା'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ପ୍ରଦ । ସମୁଦାୟ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ହେଉଛି 40 । ସଂଜ୍ଞା ଅନୁଯାୟୀ ବିତରଣରେ ମଧ୍ୟଗ ଏପରି ଏକ କେନ୍ଦ୍ର ବିନ୍ଦୁ ହେବ, ଯେଉଁ ବିନ୍ଦୁ ଉପରେ ଓ ତଳେ ଠିକ୍ 20 ଟି ଲେଖାଏଁ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ରହିବ କାରଣ, 40 ର 50 ପ୍ରତିଶତ ହେଉଛି 20 । ସାରଣୀରେ ହିସାବ କରାଯାଇଥିବା ଆମୂଳୀ ବାରମ୍ବାରତା (cumulative frequency) ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ମଧ୍ୟଗ 25-29 ସମ୍ଭାଗ ଭିତରେ ରହିଛି ଓ ଏଥିରେ ସମୁଦାୟ 8 ଟି ପୌନଃପୁନ୍ୟ ରହିଛନ୍ତି । ତା'ର ଠିକ୍ ତଳେ ଆମୂଳୀ ବାରମ୍ବାରତା ହେଉଛି 18 । ଅର୍ଥାତ୍ ମଧ୍ୟଗ ବିନ୍ଦୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଆଉ 2 ଟି ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବାକି ରହିଛି । (25-29) ସମ୍ଭାଗରେ 25 ଲବ୍ଧାଙ୍କର ନିମ୍ନ ସୀମା (Lower limit) ହେଉଛି 24.5 ଓ 29 ଲବ୍ଧାଙ୍କର ଉଚ୍ଚସୀମା ହେଉଛି 29.5 ଅର୍ଥାତ୍ (25-29) ସମ୍ଭାଗର ବାସ୍ତବ ସୀମା ହେଉଛି (24.5 - 29.5) ।

ମଧ୍ୟଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେଉଛି -

ଯେଉଁଠାରେ Median = ମଧ୍ୟଗ

L = ମଧ୍ୟଗ ଯେଉଁ ସମ୍ଭାଗରେ ରହିଛି ତା'ର ନିମ୍ନ ସୀମା

$$(\text{Median}) = L + \frac{\frac{N}{2} - F_{\text{cum}}}{f_m} \times x_i$$

N = ବିତରଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସମୁଦାୟ ସଂଖ୍ୟା

Fcum = ମଧ୍ୟଗ ସମ୍ଭାଗର ନିମ୍ନକୁଳରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଆମୂଳୀ ବାରମ୍ବାରତାର ସଂଖ୍ୟା

f_m = ମଧ୍ୟଗ ସମ୍ଭାଗରେ ଥିବା ପୌନଃପୁନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା

i = ବିତରଣରେ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାର ପରିମାଣ

ସୂତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ ସାରଣୀ 7 ର ବିତରଣରୁ ମଧ୍ୟଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲେ ତାହା -

$$\begin{aligned} 24.5 \left(\frac{20-18}{8} \right) 5 &= 24.5 + 2/8 \times 5 \\ &= 24.5 + 0.25 \times 5 \\ &= 24.5 + 1.25 \\ &= 25.75 \text{ ହେବ ।} \end{aligned}$$

କାରଣ; ଏଠାରେ, $L = 24.5$

$$N/2 = 40/2 = 20$$

$$fcum = 18$$

$$fm = 8$$

$$i = 5$$

ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣରେ ଥିବା ଲବ୍ଧାଙ୍କର ମଧ୍ୟଗ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରିବ । ଏଥିରେ ନିମ୍ନରୁ ଗଣନା କରାଯାଇ ଉଚ୍ଚତାରୁ ଆମୂଳୀ ବାରମ୍ବାରତା ଗଣାଯାଇ ବିତରଣ ମଧ୍ୟଗ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରେ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପରୁ ତଳକୁ ଆମୂଳୀ ବାରମ୍ବାରତା ଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ -

ସମ୍ଭାଗ	ପୌନଃପୁନ୍ୟ	ଆମୂଳୀ ବାରମ୍ବାରତା ବା ସ ଯପୌନଃପୁନ୍ୟ
40 - 44	3	3
35 - 39	5	8
30 - 34	6	14
25 - 29	8	22 ମଧ୍ୟଗ ରହିଛି
20 - 29	7	29
15 - 19	6	35
10 - 14	5	40

ଏହାର ସୂତ୍ର ହେଉଛି Median = U - $\left[\frac{\frac{N}{2} - fcum}{fm} \right] i$

କେବଳ 'L' ବଦଳରେ 'U' ଅଛି

ପୂର୍ବ ପୃଷ୍ଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସମସ୍ତ ସଂକେତ ଏଠାରେ ସମାନ ଓ U ହେଉଛି ମଧ୍ୟମ ସମ୍ଭାଗର ଉଚ୍ଚସୀମା ।

ତେଣୁ ସୂତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ -

$$\begin{aligned} \text{Median} &= 29.5 - \left(\frac{20 - 14}{8} \right) 5 \\ &= 29.5 - \left(\frac{6}{8} \right) 5 \\ &= 29.5 - (.75) 5 \\ &= 29.5 - 3.75 = 25.75 \end{aligned}$$

ଉଭୟ ସୂତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରି ମଧ୍ୟମର ଏକା ଉ ର ମିଳିପାରିବ । କାରଣ ଉପର ସୂତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରି ମଧ୍ୟମର ମାନ 25.75 ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସୂତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେତିକି ହେଲା ।

ମଧ୍ୟମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର ନିୟମାବଳୀ

୧. ସମୁଦାୟ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାର ଅର୍ଦ୍ଧେକ କେତେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।
୨. ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣରେ ଥିବା ପୌନଃପୁନ୍ୟର ସ ଯ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବା ଆମ୍ବୁଳା ବାରମ୍ବାରତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।
୩. ଆମ୍ବୁଳା ବାରମ୍ବାରତାରେ କେଉଁ ସମ୍ଭାଗରେ ମଧ୍ୟମ ରହିଛି ଦର୍ଶାଅ ।
୪. ଆମ୍ବୁଳା ବାରମ୍ବାରତା ନିମ୍ନରୁ କ୍ରମଶଃ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟମ ପଡୁଥିବା ସମ୍ଭାଗର ନିମ୍ନ ସୀମା (L) ଓ ଆମ୍ବୁଳା ବାରମ୍ବାରତା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରୁ ନିମ୍ନକୁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟମ ସମ୍ଭାଗର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସୀମା (U) ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।
୫. ସୂତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରି ମଧ୍ୟମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।

୪.୮.୩ ଭୂୟିଷ୍ଟକ ବା ଗରିଷ୍ଟକ (Mode)

ବିତରଣର ଲବ୍ଧାଙ୍କ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ଦେଖା ଯାଇଥିବା ଲବ୍ଧାଙ୍କକୁ ଗରିଷ୍ଟକ ବା ଭୂୟିଷ୍ଟକ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ 9, 13, 13, 14, 15, 17, 17, 17 ଏହି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହୋଇ ନଥିବା ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକରେ 17 ର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବହୁତ ବେଶି । ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଏହି ଲବ୍ଧାଙ୍କର ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଅଧିକ ହୋଇଥିବାରୁ 17 ହିଁ ସେହି ଲବ୍ଧାଙ୍କଗୁଡ଼ିକର ଭୂୟିଷ୍ଟକ । ଅବଶ୍ୟ ଏହାକୁ ସ୍ଥୂଳ ଭୂୟିଷ୍ଟକ କହନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଏକ ଭୂୟିଷ୍ଟକ ଅଛି ଯାହାକୁ ପ୍ରକୃତ ଭୂୟିଷ୍ଟକ କହନ୍ତି । କୌଣସି ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣରେ ଯେଉଁ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ବିନ୍ଦୁରେ ସର୍ବାଧିକ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ଘନୀଭୂତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତାହା ପ୍ରକୃତ ଗରିଷ୍ଟକ ବା ଭୂୟିଷ୍ଟକ ହିସାବରେ ପରିଚିତ । ପ୍ରକୃତ ଗରିଷ୍ଟକ ନିରୂପଣ ପାଇଁ ଏକ ସୂତ୍ର ଅଛି । ତାହା ହେଲା - ଗରିଷ୍ଟକ = 3 x ମଧ୍ୟମ - 2 x ମାଧ୍ୟମାନ । ଏହା ଏକ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ପାଇଁ ପ୍ରକୃତ୍ୟ । କୌଣସି ଏକ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣର ମାଧ୍ୟମାନ 20.5 ଓ ମଧ୍ୟମ 25.5 ହେଲେ ଗରିଷ୍ଟକର ମୂଲ୍ୟ ହେଉଛି 3 x 25.5 - 2 x 20.5 = 76.5 - 41 = 35.5 ।

୪.୯ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହାର

୪.୯.୧ ମାଧ୍ୟମାନର ବ୍ୟବହାର

କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାପ ତୁଳନାରେ ମାଧ୍ୟମାନ ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବରେ ଅଧିକ ଉପାଦେୟ । ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ତଥ୍ୟ ଜାଣିବାରେ ଏହାର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ରହିଛି ।

ମାଧ୍ୟମାନରେ ବିତରଣର ସମସ୍ତ ଲବ୍ଧାଙ୍କକୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଏ ଓ ଲବ୍ଧାଙ୍କର ସ୍ଥିତି ଉପରେ ଏହା ନିର୍ଭର କରେ ।

ମାଧ୍ୟମାନର ଅସୁବିଧା ଓ ଦୋଷତୁଟି ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଯେହେତୁ ଏହା ଏକ ସରଳ ହାରାହାରି ମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ, ସେହେତୁ ବିତରଣରେ ଥିବା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଓ ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଏହା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସମୟ ସାପେକ୍ଷ ଓ ମାଧ୍ୟମାନର ବ୍ୟବହାର ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋଇ ପାରିନଥାଏ ।

୪.୯.୨ ମଧ୍ୟଗର ବ୍ୟବହାର

କୌଣସି ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବା ସରଳ ବିତରଣରେ ଠିକ୍ ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ମଧ୍ୟଗର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏହା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଓ ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ଏହା ଲବ୍ଧାଙ୍କ ନୁହେଁ ଏହା ଏକ ବିନ୍ଦୁ । ମଧ୍ୟଗ ବିତରଣଟିର ଲବ୍ଧାଙ୍କ ମୂଲ୍ୟକୁ ବିଚାରକୁ ନ ନେଇ ଲବ୍ଧାଙ୍କର ସ୍ଥିତିକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇଥାଏ । ଯଦି ବିତରଣରେ ଅସମାନ ସମ୍ଭାଗ ରହିଥାନ୍ତି, ତେବେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତା ରୂପେ ମଧ୍ୟଗର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୁଣାତ୍ମକ ତଥ୍ୟାବଳୀ ନିମନ୍ତେ ଏକ ଉପଯୁକ୍ତ ହାରାହାରି ମାନ ।

ମଧ୍ୟଗର ଦୋଷତୁଟି ଭିତରେ ଏକ ହେଉଛି ଯେ ଏହା ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପରି ବାଜଗାଣିତିକ ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ନୁହେଁ ଓ ଏହା ନମୁନା ଚୟନ ଉପରେ ବିଶେଷ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ମାଧ୍ୟମାନ ପରି ଏହା ବିଶ୍ୱସ୍ତ ଓ ହାରାହାରି ମାନ ନୁହେଁ ।

୪.୯.୩ ଭୂୟିଷ୍ଟକ ବ୍ୟବହାର

ଏହାର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ମୂଲ୍ୟ ବହୁତ କମ୍ ଓ ବିଶେଷ ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ବିତରଣର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତା ସମ୍ପର୍କରେ ତୁରନ୍ତ ଧାରଣା କରିବାକୁ ଥିଲେ ଏହାର ଉପଯୋଗିତା ଉପଲବ୍ଧ କରାଯାଇଥାଏ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ବା ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟମାଳାରେ ଯଦି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପଲବ୍ଧ କରାଯାଏ, ତେବେ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭୂୟିଷ୍ଟକ ବା ଗରିଷ୍ଠକର ବ୍ୟବହାର ଦରକାର ପଡ଼େ । ଗରିଷ୍ଠକର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି ଯେ, ଏହା ବିତରଣରେ ଥିବା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ବା ସର୍ବନିମ୍ନ ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଗରିଷ୍ଠକର ଦୋଷତୁଟି ମଧ୍ୟ ଅନେକ । ଏହାର ବ୍ୟବହାର ସବୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ମାଧ୍ୟମାନ ଓ ମଧ୍ୟଗ ଭଳି ଏହା ଉପଯୁକ୍ତ ମାନ ନୁହେଁ ଓ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ବହୁତ ସୀମିତ ।

ସାରାଂଶ

ପରିସଂଖ୍ୟାନ କ'ଣ ?

- ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟର ଅନୁଶୀଳନକୁ ହିଁ ବୁଝାଏ ।
- ଏହା ଲାଟିନ୍ ଶବ୍ଦ status ରୁ ଆସିଅଛି, ଯେଉଁଠି ଏହାର ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।
- ସାଂଖ୍ୟିକ ତଥ୍ୟ, ଏହାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଜ୍ଞାନ ହିଁ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ।

ଶୈକ୍ଷିକ ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଗୁରୁତ୍ୱ

- ବୁଦ୍ଧି ପରିମାପ ।
- ବୁଦ୍ଧି ପରୀକ୍ଷାର ପ୍ରୟୋଗ ।
- ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସଂରକ୍ଷଣ ସହାୟକ ।
- ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର କୃତ୍ୱ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଓ ସମୀକ୍ଷାର ସହାୟକ ।
- ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସମଯୋଜନ କ୍ଷମତା ଆଗ୍ରହ ଆଦି ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରଣର ସହାୟକ ।
- ମୂଲ୍ୟାୟନ ତଥା ସାଂଖ୍ୟିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଜନ ।
- ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାୟରେ ଶୈକ୍ଷିକ ତଥା ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟର ଅନୁଶୀଳନ ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ।
- ଶ୍ରେଣୀ ବାହାରେ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଅନୁଶୀଳନ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପାଇଁ ସହାୟକ ।

ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିଚରଣ

- ସଂଖ୍ୟା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର - ନିରବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଓ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ
 - ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଭାଗ କରି ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ନିରବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସଂଖ୍ୟାର ଅଂଶ ବିଶେଷ ନିରୂପଣ ହୋଇପାରିଥାଏ ।
 - ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିଚରଣରେ ପ୍ରଥମେ ସମ୍ଭାଗ ବିସ୍ତାରର ପରିମାଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ଓ ତା'ପରେ ସମ୍ଭାଗଗୁଡ଼ିକୁ ଅଧଃକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ବଡ଼ରୁ ସାନକୁ ତଳକୁ ଲେଖାଯାଏ । ପ୍ରତି ସମ୍ଭାଗର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅନୁମୋଦନ ରେଖା ସାହାଯ୍ୟରେ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।
- ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିଚରଣର ଲେଖାଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ-

କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତାର ପରିମାପ

- କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରବଣତା ୩ ପ୍ରକାରର - ମାଧ୍ୟମାନ, ମଧ୍ୟଗ ଓ ଭୂୟିଷ୍ଟକ ବା ଗରିଷ୍ଟକ ।
- ମାଧ୍ୟମାନ ହେଉଛି ଗାଣିତିକ ହାରାହାରି ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଓ ଏହା ତିନୋଟି ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ସ୍ଥିର ସୂଚକ ପରିମାପ ।
- ମଧ୍ୟଗ ହେଉଛି ବିଚରଣର ଏକ ବିନ୍ଦୁ ଯାହା ବିଚରଣଟିକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇ ସମାନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରେ ।
- ଭୂୟିଷ୍ଟକ ହେଉଛି ବିଚରଣରେ ବହୁବାର ରହିଥିବା ଲବ୍ଧାଙ୍କ ଓ ସବୁଠାରୁ ନ୍ୟୁନ ଧରଣର ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ହାରାହାରି ମାନ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପପ୍ରଶ୍ନ ତଳେ ତାହାର ଚାରିଟି ବିକଳ୍ପ ଉ ର ଦିଆଯାଇଛି । ମାତ୍ର ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଉ ର ହିଁ ଠିକ୍ । ସେହି ଠିକ୍ ଉ ରଟିକୁ ବାଛି ତୁମ ଉ ର ଖାତାରେ ଲେଖ ।

(କ) ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେଉଁଟି ପରିସଂଖ୍ୟାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ ?

- (i) ଉତ୍ପାଦନର କ୍ରମ ବୃଦ୍ଧି ଓ ହ୍ରାସ ।
- (ii) ପରୀକ୍ଷା ଫଳାଫଳ ସାରାଂଶ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିବରଣ ।
- (iii) ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଅବସ୍ଥା ।
- (iv) ଡାରଣ ଓ ଫଳାଫଳର ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ।

(ଖ) ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେଉଁ ବିକଳ୍ପଟି ପରିସଂଖ୍ୟାନର ଅର୍ଥକୁ ଇଙ୍ଗିତ କରୁଅଛି ?

- (i) ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଶାଖା ଓ ତାହାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ।
- (ii) ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁହାରର କାରଣ ।
- (iii) ଶିକ୍ଷଣ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାର ସଂପର୍କ
- (iv) ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ

(ଗ) ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେଉଁ ବିକଳ୍ପଟି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳସଂଖ୍ୟା (Discrete)ର ପରିସର ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

- (i) ଉଚ୍ଚତା ଓ ଓଜନ ଆଦି ଶାରିରୀକ ମାପ ।
- (ii) ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀରେ ଥିବା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ସଂଖ୍ୟା ।
- (iii) ପରିବାର ସଦସ୍ୟଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ।
- (iv) ଜନଗଣନା ତଥ୍ୟ ।

(ଘ) ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେଉଁ ବିକଳ୍ପଟି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଚଳସଂଖ୍ୟା (Continuous)ର ପରିସରଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

- (i) ଉଚ୍ଚତା ଓ ଓଜନ ଇତ୍ୟାଦିର ମାପ ।
- (ii) ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ପୁରୁଷ ଓ ମହିଳା ସଂଖ୍ୟା ।
- (iii) ପରୀକ୍ଷାରେ ରଖିଥିବା ନମ୍ବର ।
- (iv) ସମୟର ମାପ ।

୩. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

- (i) କେନ୍ଦ୍ରିୟ ପ୍ରବଣତାର ମାପକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ସର୍ବାଧିକ ସ୍ଥର ବା ନିର୍ଭରଶୀଳ ମାପକ ଅଟେ ?
- (ii) କେନ୍ଦ୍ରିୟ ପ୍ରବଣତାର କେଉଁ ମାପକଟି ବିଚ୍ଛିରଣକୁ ଦୁଇ ସମାନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରେ ?
- (iii) ଚଳ ସଂଖ୍ୟା ୪୫ର ସର୍ବ ନିମ୍ନ ଓ ସର୍ବାଧିକ ସୀମା ସ୍ଥିର କର ।
- (iv) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବିତରଣଟିର ମଧ୍ୟମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।

୧୫, ୫, ୭, ୧୮, ୧୨, ୯, ୫, ୭, ୧୦, ୭, ୩, ୪

- (v) ଗୋଟିଏ ବିସ୍ତୃତିର ମାଧ୍ୟ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?
- (vi) ଗୋଟିଏ ବିସ୍ତୃତିର ମଧ୍ୟମ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?
- (vii) ଗୋଟିଏ ବିସ୍ତୃତିର ଗରିଷ୍ଠକ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?
- (viii) କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟମଠାରୁ ମାଧ୍ୟ ସାନ ହୁଏ ?
- (ix) ଏକ ପୌନଃପୁନ୍ୟ ବିତରଣ ସାରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ସୋପାନଟି କ'ଣ ?
- (x) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟମ ବା ମଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।
୫, ୯, ୩, ୭, ୧, ୮, ୧୦, ୪, ୬

୩. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଗୋଟିଏ ଦୁଇ କିମ୍ବା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

- (i) ଶୈକ୍ଷିକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ?
- (ii) ପରିସଂଖ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ କିପରି ସାହାଯ୍ୟ କରେ ?
- (iii) କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରଣାଳୀରେ ମାଧ୍ୟ ବା ମଧ୍ୟମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ସୂତ୍ର ଲେଖ । ସୂତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ ସାଙ୍କେତିକ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବୁଝାଅ ।
- (iv) ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବିତରଣର ମାଧ୍ୟ ଓ ମଧ୍ୟମା ଯଥାକ୍ରମେ ୫୧.୫ ଓ ୫୧.୨୫ ହେଲେ ଏହାର ଗରିଷ୍ଠକର ମୂଲ୍ୟ କେତେ ?

୪. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ଦିଅ ।

- (i) କେନ୍ଦ୍ରିୟ ପ୍ରବଣତାର କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଏହାର ଉପକାରଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (ii) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିସ୍ତୃତିକୁ ମାଧ୍ୟ/ମଧ୍ୟମାନ ଏବଂ ମଧ୍ୟମା/ମଧ୍ୟମ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।

Class Interval	Frequency
24-25	2
22-23	3
20-21	4
18-19	6
16-17	8
14-15	3
12-13	2
10-11	2
N=30	

